فەقێ و فەقێیەتی

لە کوردستان

سەید مستەفا مەحموودیان (زمزیرانی)

فەقێ و فەقێیەتی

لە کوردستان

نووسینی
سەید مستەفا مەحموودیان
(زمزیرانی)

محمودیان، مصطفی، ۱۳۴۱ -
فه قی و فه قییه تی له کوردستان/ نووسینی مسته فا مه حموودیان (زمزیرانی).- تهران: احسان، ۱۳۸۱.
۲۴۴، پنجاه ص.: مصور، عکس.
ISBN 964-356-121-6
فهرستنویسی براساس اطلاعات فیپا.
ص.ع. به فرانسه: Mostafa Mahmuodyan
(Zamzirani). Fage u fageyati la kurdistan.
کردی.
کتابنامه به صورت زیرنویس.
۱. حوزه‌های علمیه -- ایران -- کردستان. ۲.طلاب -- ایران -- کردستان.
۳.فقیهان اهل سنت -- سرگذشتنامه. الف.عنوان.
۹ف۳م/۷/۴ BP ۲۹۷/۰۷۱/۵۵۴۲
کتابخانه ملی ایران ۲۷۷۶۰-۸۱م

نشر احسان

ناوەندی بلاوکردنەوە: تاران - نەشری ئێحسان تەلەفون ۳۹۰۲۷۵۰

نێوی کتێب : فەقێ و فەقێیەتی لە کوردستان
نووسەر : سەید مستەفا مەحموودیان
پیت‌چن :پیت چنی کامپیوتەری خوسرەوی ـ بۆکان
بلاکەرەوە : نەشری ئێحسان
هەژمار : ۳۰۰۰ دانە
چاپخانە : چاپخانەی مەهارەت لە تاران
چاپی یەکەم : سالی (۱۳۸۲) کۆچی، هەتاوی.
ژمارەی نێوگەلانی : ۹۶۴-۳۵۶-۱۲۱-۶ ISBN: 964-356-121-6

ناوەرۆک

توێی پێنجەم: شێوە و ڕێزی خوێندنی پەڕاوەکان ٩٦

تویی هەشتەم: ئیجازە وەرگرتن................................ ۱۹۷

پاشکۆ

پێشکەشە

بە نێو و یارمەتی خوای بێ‌وێنە. سپاس و ستایش هەر بۆ ئەوە؛ پاشان: ئەم کتێبەم لە نێوان ساڵەکانی ١٣٦٣ کۆچی هەتاوی تا ١٣٦٥ لە دێی سیسێری ناوچەی سەردەشت نووسیوە، بەڵام لە بەر نەڕەخسانی هەل و دەستەنگی هەر مایەوە. ئێستاش کە بڕیارم‌داوە بە ئەرکی خەڵکیش بێ بیخەمە ئاراوە، پێشکەشی دەکەم بە تێکڕای فەقێ ئازیزەکانی کوردستان.(١) و کوڕی خۆشەویستم عەبدوسسەلام کە تازە چۆتە فەقێیەتی.

سەید مستەفا مەحموودیان زمزیرانی
دانیشتووی حەمامیان‌بۆکان
١٣٧٨/١٠/١١ کۆچی هەتاوی
٢٠٠٠/١/١ زایینی
١١/ی بەفرانباری (٢٦١٢)ی کوردی

---

١ - جێی باسە کە لە پێداهاتنەوەدا تا ئامادەی چاپ بووەزۆر جێگام گۆڕیوە، هەیە پێمەوە ناوە و هەیە لێم فڕێداوە.

به ناوی خودای به هێز

«فەقێ و قەقێیەتی»

نوسراو، به قەڵەمی، دەم و دوو زێڕینی مامۆستای فرەزان، جەنابی مەلا سەید موستەفای مەحموودیان، دەرس‌وێژ و خۆش‌وێژی ئێستای گوندی حەمامیان سەر بە شاری بۆکان، رۆژی ١٣٧٩/١٢/٢٧ گەیشتە دەستم. بە گەشەوە موتالاّم کرد. لامێردانی دەورانی لە دەس چووم، پێ گوڵباران کرد. یا خوا هەستی و بیری رۆشن و کر و کرداری جوانی بۆ هەمیشە زیندوو بێت. ئامین!

نوسراو لە مەڕکەشم و نەشمی نوسەریەوە، پاراو، لە بارەی ناوەرۆکەوە کۆکە و فرە ئاماژەی گرینگم تێیدا هاتە بەرچاو.

«بـلبل کـه در حـریم چـمن آشـیانه سـاخت

مقصود او گـل بـود، چـمن را بـهانه سـاخت»

نووسەری بەسەرەدەر، بە بەهانەی حوجرەی قـوڕینە و یـاسای ئـەو سـەردەمی فەقێیەتی‌وە توانیویەتی پێ‌هەڵگەڕێ، هۆی سەرەکـی پـیلان و گـەڕان وەدۆزێ و بـاڵی گەڕچی بگرێ و بە ئێمە و هەموو دۆستانی خۆناس و خوداناسی بناسێنێ. گەشتر بێژم نووسەر ویستوویەتی، قەرەمەشقەڵێک وەڕازێنێ، گیانی هـۆمید و لەشـی هـیوای تـێدا وەبووژێ و ئەو زڕەبایەی کە دین و ژینی تاقمی هەژار و رەش و رووتانی، وەبەر خۆداوە، بە هەموو بابایانی بناسێنێ. تەنانەت، هۆمەنیشی بۆ مامۆستای ناوەستاو فەقێلەی وەستاو و زانای خۆ بە زل‌زان و نەزانی خۆ بە زانازان بردووە. ئۆباڵی گەلی بێ‌پەڕ و باڵ و فەقێلەی ناحاڵی، لە ئەستۆ بەستوون. هۆی زۆربەی خوێندەواری بێ‌رەگ و خوێنی لە کۆڵ شەتەک داون.

نووسەر بەوەشەوە رانەوەستاوە و زۆربەی جێگە پلان و گلان و هەڵدێرەکانی، کە نەیار، بنەڕەتی ئەو دینە پاکەی تێدا هەڵداشتوون، نەترسانە پەنجەی هێرشی بۆ راداشتون و بێ‌شکۆ، بەکۆمەڵی بە جێ‌ماوی نیشان داون. ناباری باری فێرگە و زانکۆ و جودایی لە نێوانی خوێندنی دینی و تەکنۆلۆژی و فەننی‌دا خستۆتە سەر ئەستۆی میران و دنەی میرانیشی داوە کە هەستی کە مایەسی خۆیان لە خواوە نەزانن و دەستی خۆیان لە بن سەری ناهومێدی‌دا نەکەنە سەرین و سەربەرزانە مەرزی دین و ژیانی خۆیان بپارێزن. خوێنگە و بنکەی ئایینە پیرۆزەکەیان، بارتەقای تاق و قاتی خوێنگە و زانستگەی میران بەرنەسەر و جیاوازی مووچە و مزەی گزی کاران، لە نێوان هەموو زانست و بار هێنانێکدا هەڵگرن.

گرینگتر لە هەموانی ئەوکەل و پەل وکەرەسەی کە لە مێژووی گەلی کورد هەڵبڕاون و نووسەرێک ئاوڕی لێ‌نەداونەوە و ئەو داب و نەریت و رێچکانەی کە فەقێ و مەلا و قوتابی ئەو سەردەمی دەمیان پێ‌شیرن و شەکراوی کردووە بە شارچەی دین و ژین و تەقوا و کەرامەتی کۆمەڵی مرۆڤیان دیاری کراوە، نووسەری بە سەرەدەر دڵسۆزانە لای لێکردۆتەوە و ورد و درشت و خاو و گشتی گیانێکی نوێی بە بەردا کردوون، بە سەنەدی زەق و زیندوو بە بنەماڵەی مێژووی گەلی کوردی ناساندوون، لە مەرگ نەجاتی داون و گەل و نیشتمان و خودای لە خۆی رازی کردوون.

لە پێنا و زەحمەت و وریایی ئەو نووسەرەدا وا بەش بە حاڵی خۆم سەری ئافەرینی بۆنەوەی دەکەم و داوای تۆفیق و جەزای بە خێر و بێری لە خودا داواکارم.

(راوچی) سارده کۆسانی (عەزیزنژاد) / ١٣٨٠/١/١٠

به نیوی یەزدانی مەزن

پەسنێک بۆ کتێبی فەقێ و فەقێیەتی

سوپاس بۆ ئەو خوایە کە پەسندی ئەو لە دڵی ڕووناکەوە، وەک ڕۆژی بەتیرێژ، زەوی و عاسمان دەتەنێتەوە. ئەو خاوەن شکۆیەی هەموو پایەبەرز و سەربڵیندێک لە سەر شیپانەی دەرگانەی ئەودا بە لارەملی و سەرکزی سەردەنێتەوە.

هەزاران درووود و ئافەرین بۆ ڕابەری شۆڕشی مەزنی جیهانی، حەزرەتی محمد المصطفی (د) و هەروەها بۆ بنەماڵە و یارانی و شوێنکەوتوانی.

بێگومان فەقێ و فەقێیەتی لە کوردستاندا کەلەپوورێکی مێژوویی لەمێژینەی گەلی مسوڵمانی کوردە کە بەداخەوە تا ئێستاکەس لە سەری بە تەسەلی نەدواوە و نەهاتۆتە سەر پەڕەی قاقەزەوە. ئاشکراشە کە جەستەی ئەم گەلە مسوڵمانە، مانەوەی بە خوداناسی و عیرفان و زمان و ئەدەب و جل و بەرگ و ڕامیاری و شۆڕشگێڕیەوەیە.

ڕاستی‌یەکی حاشاهەڵنەگرە کە بەردی بناغەی خوداناسی و عیرفان و ئەدەبی کوردی و شۆڕشگێڕی لەو چوار دیوارە دووکەڵاوییە، قورماوە قوڕینەدا کە بە حوجرە ناودەبرێ دامەزراوە و لەوێوە هاتۆتە دنیای ژینەوە و فرچکی گرتووە و کەوتۆتە گڕوگاڵ و لە خەم ڕەخسیوە و هەتا دوا ڕۆژی ژیانی ئەم گەلە لە عاسمانی کوردەواری‌دا وەک ئەستێرەییێکی پڕشنگدار دەدرەوشێتەوە و بێ ئاوابوون لە کەلی ئاسۆی گەلی کورددا شۆق دەداتەوە. ئەگەر وا هەڵکەوتبێ ئەدەبی کوردی لە دەم زاری نەخوێندەواری دوور لە شارستانییەت هاتبێتە دەر، یان بە دەم بەیتبێژانەوە گوترابێ، ئەو کەسانەی ڕەنگاندوویانە و بە جل و بەرگو بەرموور و خشڵ ڕازاندوویانەتەوە، ئەو ماموٚستا و نووسەر و ئەدیبانە بوون کە لە حوجرەی فەقێیان سەریان هەڵداوە و لەوێڕا تێشوویان هێناوە.

پێم بەجێ یە وەک سەنەدێکی مێژوویی ئەو چەند دێرە لە خودالێخۆشبوو، مامۆستا علاءالدین سەججادی لە مێژووی ئەدەبی کورد لاپەڕەی (٤٠١) بگوێزمەوە: «لە ناو چواردیواری شررو دووکەلاوی حوجرەی مزگەوتی شارستان و لادێیەکانا بە ژیانێکی زۆر سادە و کوڵەمەرگی بەخێو ئەکران؛ علما و ئودەبا و شاعیری زۆر گەورە گەورەیان لێ دەرچووە. وە ئەگەر عالەمی کوردی تا سەرەتای سەدەی بیستەم لە ئاسمانی خوێندەواریدا، لە عالەمەکانی ترەوە دیار بێ ئەستێرەی گەشی ئەو ئاسمانە تەنها ئەم تیرەیە بوون. جا بەم بۆنەوە هەموو پیاوێکی گەورە و بەگزادە لە کوردەواریدا شانازی بەوەوە کردووە کە تێکەلاوی ئەم تیرەیە ببێ وە بە پێی دەسەلاّت خۆی و کوڕەکەی فێری ئەو خوێندنە بکات....»

دەمهەوێ بە ئینسافەوە رایگەیەنم کە نووسەری ئەم بەرهەمە، باری زانست و کۆمەلایەتی، تێر و تەسەل و پاراوە و لە شت ورد بۆتەوە؛ بۆ بنج و بناوانەکەی گەڕاوە و لە چاوگەی روانیوە و لە لێلایی تۆراوە و ثاوی لە سەرچاوە هەلێنجاوە و لێی خواردۆتەوە. لە زۆر نوسراو و چاپکراوەکانیدا ئەو راستیە وەبەرچاو دەکەوێ.

کتێبی «فەقێ و فەقێیەتی لە کوردستان»ی لەبەر هەر هۆیێک بووبێ، بۆ ناردووم؛ منیش بە سەرنجەوە لێم روانی. ئەو کتێبە لەباری ئەدەبی کوردیدا کەلێنێکی گەورەی پڕکردۆتەوە و لەباری ناوەرۆک و مەوزووعیشەوە زۆر پڕ و پاراو و تەسەل و بەسوودە. بە متمانەوە خوێنەری کورد بەگشتی و مامۆستا و فەقێکان بەتایبەتی دلّنیا دەکەم کە نووسەر خزمەتێکی گەورەی بەو کەلەپوورە، لەمێژینەی کورد کردووە و لە هەموو بوارێکەوە شتی بەکەلّکی گوتووە و بوخچەی نەکراوەیە و سفرەیێکی پڕ لە خواردەمەنی.

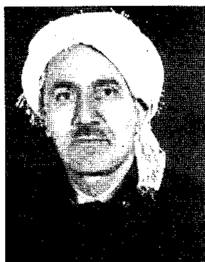
ناشلێم کاکە مەلا سەیید مستەفا بە تەواوی ئەو کەلەپوورەی هێناوەتە سەر پەڕەی قاقەزەوە، چونکە تا ئێستە هیچ سەرچاوەیێک لەم بارەوە نەدواوە و نەنوسراوە. بەلاّم گومان لەوەدا نییە کە ئەوکارە لەو بوارەدا تاقانەیە و بە شاکارێکی گەورە حیساب دەکرێ.

لە باری رەخنەگرتن لە زۆر کەس، بەتایبەت لەوانەی کە لە بەرگی مەلایەتیدان و لە ئایینیش بەلەدن، بەلاّم لە راستیدا زیانیان زۆرە و دینیان بە دونیا داوە و ئایینیان وەلا ناوە و تا ئێرە، کەمتر هەلّکەوتووە روو کرابن و رووی دزێویان بۆ خەلّک دەرخرابێ، بە

راشکاوی ڕەخنەی لێگرتوون و دەردێکی گەورەی لە قاو داوە و ئاشکرای کردووە. هەر دەبێ واش بێ، چونکە تا دەرد، نەدۆزرێتەوە دەرمان نابێ و تا ڕەخنەگرتن نەبێ هەڵدان نابێ و هەقیش دەبێ بگوترێ بە زیانی هەرکەس تەواو بێ.

ماڵم هەقە، دڵسۆزانە دواوە و پێگە و شوێنی دەردەکانی نیشان داوە و نوسخە دەوای نووسیوە و ڕێی ریشەبڕکردنی ناسۆرەکانی دەستنیشان کردووە. کەوابوو پێویستە هەرکوردێکی مسوڵمان بۆ ناسینی ئەو چینە لەکۆمەڵ و هەر ماموّستا و فەقێیەک بۆ چارەکردنی دەردەکان، بە وەبەرچاوگرتنی خاڵ و پێشنیارەکانی و هەروەها بە دامەزراندنی بناغەی فەقێیەتی و مەلایەتی لە سەر شێوەییێکی دروست و بەکەڵک، ئەو کتێبە بخوێنێتەوە.

ئیمامو خوتبەخوێنی گوندی قەباغکەندی لە مەڵبەندی چۆمی مەجیدخان
محمد ثباتی / سەرماوەزی ١٣٧٩

لێدوانێک لە لایەن بەڕێز مامۆستا مەلا محمد عزیزی بەردەڕەشی یەوە

بە نێوی خودای تاک و تەنیا، بەدیهێنەری دەشت و چیا، درووود و سڵاو لە گیانی پێغەمبەری مەزنی ئیسلام و یارانی، وە شوێنکەوتووانی بە پەیمانی، هەتاهەتایە، تا بوونەوەر لە گۆڕدایە.

با وەکوو لە مێژە راستەوخۆ و دوڕووانە، نەوس و هەوەسپەرستان لە دژی ئایینی پیرۆزی ئیسلام وەستاون و ویستویانە وەستایانە بە زەبوونکردن و لە ناوبردنی رێبەرانی بە ئاکام بگەن، بەڵام بە پێی بەڵێنی خودا ئەو ئایینە پیرۆزە هەر ماوەتەوە و گەلێک پسپۆڕ و زانای ناودار و بێنێوی پێ گەیاندووە و هەرواش دەبێ تا دنیا دنیابێ. ئەوانیش نەک هەر ئەوەندە نەیانهێشتووە یاسای خودا لە ناوچێ و ئایینی ئیسلام لە پەرە ستاندن بکەوێ، زمانە بێگانەکانیان پارچقە[1] کردووە و پەرتووکەکانیان راڤە[2] کردووە و لێیان کۆڵیوەتەوە و چەوت و هەڵەکانیان بەرچاوخستوون، وێڕای بەدیهێنانی زۆر زانستی بەکەڵک، کە لەمانەدا هەمووی مێژوو گەواهە.

هەر لە پیتی[3] ئیسلامی پیرۆز و تێکۆشانی مەلاکانە دەبینین لە مێژوودا لە خولانی نێوەراستدا (رۆژی رەشی ئوروپا) چەند فێرگەو زانکۆلە ناوچەکانی ئیسلامیدا بوون، بەتایبەتی لە ئێران و عێراق و تورکیە و ئەسپانیا و سووریەدا بێجگە لەو هەموو حوجرانەی لە تەنیشت هەر مزگەوتێکدا بوون، جگە لە مزگەوتەکان لە شار و دێ و ئاوەدانیاندا کە هەزاران هەزار شاگرد و فەقێی لە هەمووجۆرە زانستێکدا بارهێناوە و چین لە دوای چین بوونە مەلا و مامۆستای گەل و خەڵکیان بە تێکڕا بەرە و زانست و مروڤایەتی راکێشاوە.....

---

١ - پارچقە: تەرجەمە (هەنبانە بۆرینە)

٢ - راڤە: شەرح

ئەمجا دیارە بە سەدان پێتۆڵ و پسپۆڕی وەک شافعی و غزالی و ابوعلی و ابن‌رشد و رازی و ابن خلکان و ابن الحاج ئـالانی و بـێتوشی و هـەزارانـی‌تر هـەروا لە خـۆڕا پێ‌نەگەیون و دەبێ وێڕای گەل میریەکانیش هەرچـەندە زۆربـەیان فـریو خـواردووی جیهانی مایەیی بوون پشتیوانیان بووبن.

دیارە زانکۆکانی بەغدا و نەیشابوور و ئەستەنبۆل و ئەندەلۆس و جێگاکـانی‌تر گەواهن بێجگە لە شوێنەواری ئەو هەموو چاکـە و مـەوقوفانە لە هـەموو نـاوچەکـانی ئیسلامی‌دا.

ئەو رۆژانە لە پیتی یاسای پیرۆزی ئیسلامەوە رەنگ و زمان کاری‌نەدەکرد، ئاو و خاک نەدەبۆ بە هۆی لێک پچڕان و دوبەرەکێ، تەنانەت لەو سەردەمەدا کوردستان بە دوو بەشی گەرمێن و کوێستان هاتووچۆی تێدادەکرا، بە کورتی مەرز و سنوور نەبووا!!

بەڵام دوا کەرت و پەرتکردنی[1] ناڕەوای وڵاتانی ئیسلامی لە لایەن خوێن‌مژانی بەناو پارێزەرانی مافی مرۆڤەوە فەرهەنگ و شارستانیەتەکەی لێ‌ونکـرا و بـە بـێ‌ماف زانستەکەیان لێ‌کردە دوو بەشی جیهانی و پەسلانی[2] و گوتیان دین و سیاسەت لێک جوێیە و دین و حکوومەت دژبەیەکن و تەنانەت ئایین و زانست یەک‌ناکەون...!!

دیـارە کـوردستانیش بـەشێکی پـان‌وپۆڕی هـەرێمی[3] ئـیسلامییە و زیـاتر لە بەشەکانی‌تر تالاوی ئەو سیاسەتە چەپەڵەی بە گەروودا کراوە و چاتر لە بەر هـۆگـەلی جۆراوجۆر لە پاراستنی ئایینەکەیدا تووش چەرمەسەرێ و دووبەرەکێ بووە.

ئالێرەوە ئەرکی ژینی مەلا و فەقێکان کە پشتیوانی راستەقینەی مافی مرۆڤ‌بوون و هەن، کەوتە سەرشانی گەل و گەلیش پەرتەوازەکراو، چەوسێندراوە و بێ‌سەرەندەر...!!

جا تا رۆژێک پاراستن و رێز و بژیوی تیپی مەلا و فەقێ وێڕای گەل لە سەر شانی میر و مەزنێک بووە کە دیارە میر نوێنەری خەڵکە تا لەگەڵ گەلا بێ‌کارە کە بە برەوتر و پێش‌کەوتووتر بووە بەڵام کە ئەمانیش کێش‌کرانە ناو زەلکاوی نەزانـییەوە و خـودایـان

---

١ - کەرت و پەرت‌کردن: لەت‌وپەت و پارچەپارچە کردن(نووسەر)

٢ - پەسلانی: قیامەتی.

٣ -هەرێم: ناوچە (فەرهەنگی خاڵ)

وەلاناو لکان بە مایە پەرستییەوە، ئەوان چەوسێندرانەوە و زۆریان بـۆهێنان و لە گـەشە کەوتن!! ئەمجا گەلی هەژار بەتەنێ دەکەوێتە مەودا بۆ پاراستنی ئایینەکـەی و جـیهانی مایەپەرستی هەڵیناخەڵەتێنێ و خودای لەیادناچێ.

ئالێرەوەیە زانکۆکان دەبنە حوجرەی چکۆلە و شارەکـان لە فـەقێ چـۆڵدەبن و پسپۆڕ و بلیمەتەکان دەبنەمەلای کەمزان و کاربەڕێوەبردن دەکەوێتە دەست ئەم و ئەو و فەقێکان دەبێ خۆیان بچنە ئەملاولا و بژیوەکەیان کۆوەکەن و کەرەسەی خوێندن دەست خەن و نەشەیان بشکێ و گیانیان بۆ هەتاهەتایە زەبوون...!

چەندە خۆشە کە ئەمنیش یەکێک لەو بێناز و چەوسێندراوانە بووم دەردەدڵێک بڵێم بۆ کەمتربوونەوەی زامی دەروونم: کاتێک دەچوومە ناو دێ و دەمگـوت «نـان یـا پێخۆری فەقێیان، بچنە بەهەشتی» بێجگە لەوەی بە دەنگێکی نووزەڵە هاوارمدەکـرد لە شەرمان خۆم بن لاشیپانی دەرگا دەدا و ئارەقی شەرمەزاری دایدەگرتم و یـەکـێک بـە رووخۆشییەوە لێی دەڕوانیم لە دڵی خۆمدا هەزاران سوپاسم دەکرد و هەرکە دەچوومەوە ماڵ گەورەترین ئامۆژگاریم بۆ دایکی خوالێخۆشبووم چاکە لەگەڵ فەقێیان بوو....

بە سەدان جار پڕ و پیرێژنە پیلانیان پێدەگرتم: چییە هەر ماڵی ئێمە دەزانی یان قاپەکەمان گۆڕاوە و....

چاکم لە یادە لەکاتی جومعانەی ناو دێ و دەرەوە بێجگە لە سەگ پێوەڕین و دەرکا و دەرک و سەرما و سۆڵ و تانە و تەشەری نەیار[1] و کوڕە سەرمایەدار و خـوێندکارە میرییەکان و دەستقونجاوە بە ناو مسوڵمانەکان، نەخۆشی دەروونی بۆماوەیەکی زۆر دای دەگرتم.

دەردی هێندێک مـوستەعید (مسـتعدّ) و هـاوەڵی مـلهوڕ و نـەزان و لە ئـایین بێهەواڵیش بەجێی خۆی!!

چوونە لای مەلای کەمزان و نەزان و وەڵاتگەڕان و جێنەبوونیش سەرباقی.

دیارە پەرتووکەکانیش بێجگە لەوەی بە زمانی بێگانە بوون زۆربەیان وەک مەتەڵ و

---

١ ـ نەیار: دوژمن. ئاشکرا (فە، هەنگ. خاڵ)

چیستان وابوون، ئای له تەسریفی زەنجانی و عەوامیل به تەرکیبەوە، ئای له قـزلّجی و عصام‌الدین و پێنجوێنی و پەراوێزەکانی‌تر، ئای له جمع‌الجوامع و تحفه و بەیزاوی.

پێنووس و لێ‌نووس بۆ کێ بوو تا بۆ من بێ؟ زۆرجار له تاوان له قەلّەمدانەکەی باوکم پێنووسم دەردێنا به مەرەکه بەدەستکردەبێ رەنگەکەی رێشکـەوپێشکەیێکم له پەراوێزی کۆنه پەرتووکه دووکەلاّوییەکانی دەنووسی، ئای ئەگەر بـیزانـیایه دەبـوو چ پەت‌پەتپەتییەکەم بەسەربێنێ؟!

بەوحالّەش پەرتووک نەبوو دەرسی تێدا بخوێنم، دەبوو له جێیەک پەیدای‌کەم و وەی‌نووسم.

ئەوە تەنیا دەردی من نەبوو، زۆربەی هاوالّەکانم وابوون!!

سەرەڕای ئەوانه بیرکردنەوە له داهاتوو، بوون به مەلا، کەوتنه بەرچاوی هەر ملهوڕ و دین‌دوژمنێک که مەلا ئیشەکەی کۆمەلاّیەتییه و دەبێ لەگەلّ هەموو کـەس و چـین و توێژێکدا بێ و چونکه به هەست و زانایه هەمووکەس حیسابی لەسەر دەکا و هەر بەو دوو بەلّگانەشه دوژمنانی خودا و ئیسلام و مروڤایەتی دەیچەوسێننەوە...!!

ئا لەبەر ئەوانەیه ترگزه پەیدادەبێت‌و ئیشەکه حەستەم!

بەلّێ فەقێ لاوە، تازه پێگەیشتووە، ئێسته باش له ئایین نەگەییوە، بەردی سارد و گەرمی بەرپێ نەهاتووە، نازانێ مەلایەتی خەباته و تێکۆشان، بەربەرەکانێیه لەگەلّ هەر بیر و بڕوا و کردەوە و ئاکارێکی چـەوت و چـەوێلّدا، راکـێشانی گـەله بـەرەو لووتکـەی بەختەوەری، خەباتکار و تێکۆشەرانی هەر سەردەمێکیش بێ کەند و کۆسپ نەبوون. ئا لەبەر ئەوە بوو زۆر لەوانەی که دەگونجا ببنه مروڤی رۆژی خۆی وەک لەبەر دێـوەزمه هەلّێن به رق و قینێکی بێ‌وێنەوە تەنانەت دوای بوون به مەلاش، به ناچاری پەنایان‌دەبردە بەر دیواخانی ئاغا و دەبوونه کوێخا و میرزا، یـان دەچـوونه یـانەی مـیرییەکـان و بـه پێش‌خزمەتیش رازی‌دەبوون، به قەولی گوتووان له کاکلاّنیش دەبوون و له توێکلاّنیش!

بەداخەوە ئێستەش نه لا و نه پیر، نه مامۆستا و نـەفەقێ‌مەگـەر بـەدەگـمەن[1] له

١ - دەگمەن: هەلّکەوت (هەنبانه بۆرینه)

دەربڕینی دەردەدڵ تێنەپەڕیون و قۆڵیان هەڵنەماڵیوە، یا لە برسا یا لە ترسا، یا لە بەر نەزانی و ناهومێدی تا تاو دەنە دەستی یەک و ئەو ڕێوڕەسمە نەگریسە بگۆڕن، جا یا ببنە خانی خانان یا ببنە تۆزی بانان!

بەڵێ ئێستەش زۆرن لەوانەی قسە لە قسە ناگیرێ دەڵێن: دەبێ خودا ڕوحم کا، واتا نابێ ئێمە وەجووڵێین، یان دەست بە کلاوی خۆتداگرە با نەیبا، واتا حیزی و سەلامەتی، یان کوا خەڵک بەمە چادەبێ؟ یان لە پیر و پێشوونیانەوە هەروا هاتووە، ناکرێ دەستی لێدرێ، کە وەڵامی هەمووان تێنەگەیشتن لە ئایینە؟!

بەڵێ ئێستەش زۆرن لەوانەبۆت تێناگەن کە ئەو ڕێ و شوێنە شوێنەوارێکی نەویستە و بێدەسەڵاتی و نەزانی بەدیهێناوە و بۆت حاڵینابن کە جیهانی ئەوڕۆ بە سەدان پلە گۆڕاوە... تا دوێنێ بوو، زۆربەی گەل فەقێی پێ فریشتە و مەلای پێ جێنوشینی پێغەمبەر(ص) بوو، ئەوڕۆکە نەیار بە مفتەخۆر و سەرباری گەل و نەزان و کۆنەپەرست و ئەنگەلی ناساندووە و دۆستی نەزانیش وەک ئەشکەوت دەیلێتەوە.

ئەوڕۆ دوژمنانی خودا و ئایین بە سەدان تیر و توانجیان ئاراستەدەکەن و دەیانهەوێ بە هەر درۆ و بوختانێک بێ لەگەڵ خەڵکا بیانکەنە دوژمن و لە پێش چاوانیان بخەن تا زەبوون و زەبوونتر بن و تەنانەت ڕەشەکوژیان[1] دەکەن تا نە خۆیان بن و نە بیروبڕوایان بەلام دوا بۆ هەڵبەستنی بوختان....

بەڵێ ئەوڕۆ ڕۆژێک نییە کە هەموو کەس لەبەر خودا کوڕی خۆی دەبەر خوێندنێ بنێ بۆ مەلایەتی و مەلا بپارێزێ و بە ڕێزەوە لێی بڕوانێ و بە بوونی فەقێ شاد و بە چاوپێکەوتنی مەلا بە نەشە بێ و بەقسەی بکا و بۆ بوونی تێبکۆشێ و بە دەست و زمان و ماڵ یارمەتی بدات، چاوی لەوە نەبێ چی لەبەرە و چی لەسەرە....

ئەوڕۆ کە من لەوانەی تێبگەن: نەمانی مەلا نەمانی ئایینە و ئایین لە ماڵ و گیان بەرزتر و بەڕێزترە کە دەبێ بە هەر دوو لا بپارێزرێ.

کەوابوو دەبێ ئەوڕۆ باری پەرەپێدانی خوێندنی ئایینی بگۆڕێ و بیچمی ژین و

١ ـ ڕەشەکوژی: تیرۆر

خوێندنی فەقێ سەرکەوێ و مەلاکان لە مووچە و بەراتی شیا و کەڵک وەرگرن و دەبێ هەوڵدرێ هەردوولا لە دڵاندا بن تا لە هەموو چین و توێژێکەوە خۆی بۆ بکوتن و هەموو ببنە پشتیوانی خودا و ئایین نەتەنیا هەژار و نەدار و چەوساوە و بێسەرەندەر و لادێیی.

ئەمجارەش ئاوڕێکی تر دەدەینەوە و بەتایبەتی روودەکەینە هێندێک لە ماموستاکان کە بەداخەوە ئێستەش باش بیرناکەنەوە و دەپرسین: تاکەی دۆستی نەزان دەبێ ببێتە داردەست و بڵیندگۆی دوژمنی فێڵباز و تەشوێ هەڵگرێ بۆ رەگەبڕکردنی ئایینی خودا و بێجگە لە گوتنەوەی توانج و تەشەری نەیاران پێی خۆش بێ تێپی خوێندەوارانی ئایینی هەر بە سەرکزی و لارەملی بژین و چاوەڕوانی دەستی هەرکەس و ناکەسێک بن و لە قوژبنی مزگەوت نەیەنە دەر و ئاگایان لە مەحموودی بێزەواد نەبێ و لە هەموو مافێکی رەوای گەل بێبەشکرێن، تا ئەگەر جارێک یەکێک هاتە دەر بە هەمووان چەپڵەی لێبتەقێنن و لە ترسی توانج و تەشەر بچێتەوە ژوور یان ئالای گاوری بۆ هەڵگرێ و خەڵکی لێوەتەکێندرێ.

تۆی مەلا دەگونجێ بیر و بڕوات پتەوبێ و بتوانی بە هیچ بایەک نەلازێی و خۆگری هەموو دەرد و بەلایەک بی، بەڵام ئەی بەناو مسوڵمانەکانی تریش وان؟!

بەڵام ئەی تازە فەقێکان، ئەی ئەوانەی دەیانەوێ ببنە رێبەری سبەینێ؟!

ئالێرەدایە دەبێ بە فریای سبەینێی ئایین و هاوبیرەکانییەوە بێ و خەریکی چارەسەر بێ.

بە هیوای چ دانیشتووی؟

پێت وایە نەزان کارت بۆ دەکا یان نەیار...؟!!

پێت وایە هەل بە بیرتەوە دێ یا دەبێ خۆت هەل بخوڵقێنی؟!

بۆ مەگەر نەیار کەمتەرخەمە؟!

وەک ئەوە زۆر دەمێک بوو چاوەڕوانی ئەوە بووم دڵسۆزەکانی خودایی بەتایبەتی ماموستاکان تاو دەنە دەستی یەک و باری نالەباری ژیان و خوێندنی فەقێ لە کوردستاندا بگۆڕن بە یارمەتی خودا، لەمێژیش بوو پێم خۆش بوو ئەو لایەنە بخرێتە بەرچاو کە چۆن زانا ئایینییەکانی کوردستان دەخوێنن و پێدەگەن و چ دەرد و بەلا و کەند و کۆسپێکیان لە

هەر لانێکەوە لە سەر ڕێدایە تا وانەیەک بێ بۆ برایانی مسوڵمان و هۆیەک بێ بۆ ئاڵ و گوڕی پڕبایەخ و ڕووپەڕەیەکی تریش بێ لە شوێنەواری تاڵی کوردەواری...!!

تادیم سوپاس بۆ خودا برایەکی تازە پێگەیشتووی تێگەیشتوو لە ئیسلام حاڵی بووی دەرد و دوی فەقێیەتی چێشتوو، کاک مەلاسەید مستەفا زمزیرانی (سید مصطفی زمزیری) هەلی پربایەخی تەرخانکردووە و ماموٚستایانە ئەو ئەرکەی خستۆتە سەرشانی و ئەو راژەی بەگەل و هاوکارەکانی کردووە.

خۆم پێنەگیرا و پەڕتووکەکەیم[1] بە پەلە خوێندەوە! تێیفکریم و لێی وردبوومەوە، دیم بەراستیراستی زانیوە و چەپی ناسیوە و دەردی دیوەتەوە و دەرمانی دەرخستووە، مروڤی هەڵسەنگاندووە و چاک و خراپی لێک هەڵاواردووە، کە خۆی کوردە و کوردستانی، نەمامی باخ و بێستانی، دیویە و سەرنجیداوە، کەمتەرخەمی وەلاناوە، خۆزگە هەموان وادەبوون، ئەویندارى ئایین دەبوون، بۆ هاوبیران بە پەڕوش دەبون، دەست لە دەست و قەوەت لە خوا بەرەو مەبەست دەکەوتنە مەودا...!

نامەوێ کون بە کون و قوژبن بە قوژبن شوێن پێڕست و مەبەستەکانی کەوم، لە هۆندراوە و وێژامەکانی بدوێم، یان چیرۆک و پەندەکانی بخەمەروو، کە نوسەرەکە کوردە و بەرهەمەکەی کوردی، ڕاست و رەوانە و کوردیەکی پەتی، میسک بۆنی دەڕوا، ڕۆژ شەوق دەداتەوە. تەنیا ئەوەندەمان لەسەرە سوپاسی کەین و لە ناخی دەروونەوە وەلاڵێین کە خودا ئەو ماموٚستا بەڕێزەمان لێنەستێنێ و یارمەتیدەری بێ بۆ هەموو ڕێبازێکی چاک و جار لەگەڵ جار زیاتر و چاتر بتوانێ بە ئاکام بگا و خودا وێنەی ئەویمان بۆ زۆر و زۆرتر کا...

و صلی‌الله علی سیدالمرسلین و علی آله و اصحابه اجمعین والحمدلله رب‌العالیمن.

موحەممەدی بەردەرەشی بانە ١٣٦٥/٢/٢٠ هـ. ش

---

١ - پەڕتوک: کتێب. (هەنانە)

پێشەکی

تاو دەدەیە دیوانی هەرکام لە شاعیرەکانمان، ژیان و بەسەرهاتی هەریەک لە هۆنەر و ئەدیب و نووسەران دەخوێنیەوە بێگومان تووشی ناوی فەقێ و حوجرە و ئەوانە هەردەبی و کەم شاعیر و نووسەر هەن کە زۆربەی ژیانیان لە حوجرەی فەقێیان‌دا بەسەر نەبردبێ و ئەگەر نەبوبنە مەلای تەواویش هێندێک لە ژیانی خۆیان لە حوجرەدا تێپەڕ نەکردبێ.

چ شاعیر و نوسەرێک هەیە خەڵک بیناسێ و بۆ ماوەیەک سەری دە حوجرە هەڵنەکردبێ و بوخچەی فەقێیەتی بە شانی‌دا نەدابێ و دێ بەدێ نەگەڕابێ و بە راتبە و جومعانە ئاشنا نەبێ؟

کێ دەتوانێ ژیان و بەسەرهاتی مەلای جزیری، حاجی قادری کۆیی، نالی، مەحوی، کوردی، مەولەوی و هەژار و هێمن و دەیان شاعیری دیش کە مێژووی ئەدەبی کوردیان رەنگاندووە، بخوێنێتەوە و لە وشەی فەقێ و فەقێیەتی و حوجرە هەڵنەنگوێ؟

بۆ نمونە:

علاءالدین سجادی لە کتێبی مێژووی ئەدەبی کوردی‌دا لە باسی ژیان و بەسەرهاتی شاعیری لێهاتوو، نالی شارەزووری‌دا دەنووسێ:

«ئەستێرە گەشەکەی ئاسمانی ئەدەبی کوردی (نالی) ناوی خدر (خضر) و کوڕی ئەحمەدی شاوەیسی (ئالی‌بەگی) مکاییلی‌یە، لە ساڵی ١٧٩٧ی میلادی لە گوندی خاک و خۆڵ لە دەشتی شارەزوور هاتۆتە دنیاوە. بەوجۆرە ژیانە کە لە پێش (١٥٥) ساڵ‌دا لە شارەزوور هەبووە ئەویش گەورە بووە. پایەی بەرزی خوێندەواری لەو سەردەمەدا خوێندن و تەواوکردنی علومی ئیسلامی بووە، بناغەی ئەمانەش لەپێشەوە خوێندنی قوڕئان و هەندێ کتێبی وردەڵەی فارسی بووە. نالی ئەمانەیان لە قوتابخانە پێ‌خوێندووە ئینجا چۆتە فەقێیەتی، لەم شار بۆ ئەو شار و لەم دێی بۆ ئەو دێی گەڕاوە، ئەو شوێنانەی کە زۆر تێدا مابووبێتەوە: سنە، سابلاخ، زەردیاوای قەرەداخ، هەڵەبجە و سولەیمانی بووە. لە

قەرەداخ لە لای...»

ئەدی ئەو مەلا باش‌باشانەی کە هەر لە سەر بێژینگ را تا گۆڕ، دەگەڵ خەڵک بوون و هەرچۆنێک و لە هەر هەل و مەرجێک‌دا بووبێ ئایینی پیرۆزی ئیسلامیان‌با بە تەواویش نەیان‌توانیبێ‌راگرتووە و لە مەترسی دەست‌لێدان و شوێنە ونکردنی نەیاران و لەناوچوون پاراستوویانە و هەر بە نانەڕەقەی خەڵکی دوای چواردە سەدە هێشتوویانەتەوە لە کوێ پێ گەیون وکێ توانیویەتی بێ‌چوونی حوجرە و تێپەڕکردنی دەورانی فەقێیەتی ببێتە مەلا؟ یان شاعیر و نووسەر؟ کەسێک بڕوای بەمە نییە با چاوێک بە مێژووی ئەدەبی کوردی‌دا بخشێنێ بۆی لە بنی کرلەکەی دەدا.

جا دەگەڵ ئەوەش‌دا کە دایکی حوجرە ڕۆڵەی ئاوا بە ئەمر و گوێی پەروەردە کردوون و ئەو پیاوە گەورە گەورانەی پێشکەش بە ئایین و گەل کردوون مەگەر لە نێو ژیاننامەی کوڕەکانی‌دا و بۆ ناساندنی ئەوان دەنا تا ئێستا نەمدیوە باسێکی بەتایبەتی لێ کرابێ و ئەگەر کرابێتیش بەکەڵک‌ھاتبێ.

بەش بە حاڵی خۆم زۆرم کتێب و نوسراوە پەڕپووت[١] کردوون و ئەم‌دیو ئەودیوم کردوون و زۆر پەڕاو هەن ئەگەر نەشم‌خوێندبنەوە هەر نەبێ چاوێکم بە ناو ئاخنەکانیان‌دا خشاندووە، یان ناوەکەیانم لە رووی بەرگەکانیان چاوپێ کەوتووە، بەڵام لە نێو ئەو هەموو نوسراوانەدا یەکێکم وەبەرچاو نەهات کە بڕێک لە باری فەقێ و فەقێیەتی و ژیانی پڕ لە مەینەت[٢] و تاڵی فەقێ خۆشەویستەکانمان دوابێ و تۆسکاڵێک[٣] حوجرە ئەو مەڵبەندە[۴] دەوڵەمەندە پڕ پیت و پیروزەی پێ‌ناساندبین، بۆیە منیش تاوم‌دا پێ‌نووس و سەرم بەسەر لاپەڕی دەفتەردا خوارکردەوە و بە کەڵک‌وەرگرتن لە ڕووداو و بیسراو و بینرا و قەڵەم و دەفتەر و دەرفەت[۵] و بە پشت‌بەستن بە یەزدانی مەزن، دەستم‌کرد بە

---

١ ـ پەڕپووت: لەبەر یەک هەڵوەشاو. (هەنبانە)

٢ ـ مەینەت: تاڵاو و دەردی سەریی. (خاڵ)

٣ ـ توسکاڵ: تۆزقاڵ، کەمترین ئەندازە، تۆزولکە، نەختۆکە. (هەنبانە)

۴ ـ مەڵبەند: ناوچە (خاڵ)

۵ ـ دەرفەت: هەل، کیس. (هەنبانە)

بیرکردنەوە و لێکدانەوە و نووسینی کورتە مەبەستێک لەبارەی حوجرە و رۆڵەکانیدا و نێویشمنا: (فەقێ و فەقێیەتی لەکوردستان)

بەو هیوایە کە خوای بە هاوارەوەهاتوو هەلم بۆ هەڵخا و بیخەمە بەردەستی خوێندەوارانی خۆشەویست، ئیتر یارمەتیش هەر بە خوایە و پیاو پاڵ وەویدا بەسیەتی.

چوونە ناو باسەوە

هەروەکی لە پێشەکیەکە باسمکرد هیچ نوسراوێکم لەبارەی ئەو مەبەستەدا کە دەمهەوێ خۆی لێبکەم بە وەستا نەخوێندۆتەوە، بەلام چونکوو بۆ خۆم یەکێکبووم لەو کەسانەکە ماوەیەکی زۆر دەگەڵ فەقێ ئازیزەکان ژیانم بردۆتە سەرو، سەروکەللەم دەگەڵ لێکداون و دانووم لە دیزەیدا کولاندوون و کوڵم دە ژێر کوڵێ ناون و نانم دەگەڵ لەتکردوون و کردەوەم رەچاو کردوون، بۆیە زاتدەکەم[1] لە گژ ئەو کارەدا رابچم و بچمە نێو گێژی بیرو بەرە و ناساندنی ئەو توێژە لە کۆمەڵەکەمان چەند هەنگاوێک هەڵبێنمەوە بۆ ئەوەی ئەگەر ئەو ئیشەم بێ کەڵکیش بێ لانیکەم رقی نوسەران هەڵبستێنی و هانیانبدا بۆ هەڵنانەوەی هەنگاوی باشتر بۆ ئەو مەبەستە.

ئەم کورتە باسەش لە (هەشت توێ)دا دەخەمە روو و بە دوا و تەو پەیامێک کۆتایی پێدێنم و مالاوایی دەکەم جا ئەوی گوێی بۆ گرتم ماڵی ئاوابێ و ئەوەش لوت لەوجۆرە شتانە بادەدا خوا بکا هەر ئاوا نەبێ.

---

١ - زاتکردن: وێران، نەترسان. (هەنبانە)

تویێی یەکەم: فەقێ و ژانی ژین

ئەگەر کەمێک لە ژێواری[(١)] نالەباری پڕ لە تەنگ و چەڵەمەی[(٢)] فەقێیان بکۆڵینەوە و سەرنجێک بدەینە جێگا و ڕێگا و چۆنیەتی بەڕێچوونی وان لە کوردستاندا بۆمان دەردەکەوێ کە ژیانیان گەلێک تاڵە و تێکەڵە دەگەڵ خەم و خەفەت و چەرمەسەرێ[(٣)] و بێبەشی و ڕۆژڕەشی[(٤)] بەتایبەت کەسێک نانێکی دەگەڵ لەتکردبن و لە نزیکەوە بیانناسێ یان بۆ ماوەیەکی فەقی بووبێ وادەزانێ کە هەرچی کۆسپ و ئێش و ژانە لە خەڵک نەبان و لەوان میوانە.

یەکەم هۆی ئەو بێبەشی‌یە ئەوەیە کە لەبەر لەسەرکارنەبوونی میری[(٥)] ئیسلامی تا ئەمڕۆ هیچکامێک لە میری‌یەکان تا ئێستا بایەخێکیان بۆوان دانەناوە و ئەرکی گوزەران و بەڕێوەبردنی ژیانیان وە ئەستۆی خۆنەگرتووە؛ بۆیە کەل و پەلی ژیانیان ڕاستەوخۆ لە خەڵک وەرگرتووە و بەشێوەی چاولەدەستی و دەست پانکردنەوە بۆ ئەم و ئەو بەڕێوەچوون و چوونە بەردەرکی هەموو کەس و ناکەسێک.[(٦)] جاکێ هەیە بڵێ ژینی بە

---

١ - ژێوار: رابواردنی تەمەن، باری ژیان، چونیەتی ژین، بژیو. (هەنبانە)

٢ - تەنگ و چەڵەمە: دژواری، ناخۆشی، تەنگانە. (هەنبانە)

٣ - چەرمەسەرێ: چەرمەسەرە، دەرد و ئازار و ڕەنجی زۆر (هەنبانە)

٤ - ڕۆژەڕەشی: بەدبەختی. (هەنبانە)

٥ - میری: حکومەت. (خاڵ)

٦ - وەک دەزانین لە زۆربەی زۆری وڵاتە ئیسلامی‌یەکاندا ڕێکخراوەی ئەوقاف گوزەران و باری ژیانی مەلا و فەقێیانی گرتۆتە ئەستۆ و چاک یا خەراپ پێیان ڕادەگا و پێویستی‌یان بە وەرگرتنی ڕاستەوخۆی بژیو لە خەڵک نییە. بەڵام بەداخەوە، وەک ڕەخنەیەک دەبێ بڵێم: کە لە وڵاتی ئێمە ئەو کارە تا ئێستا نەکراوە و ئەو هەل و مەرجە نەرەخساوە و دەست پانراکردن و چاوەڕوانی لە خەڵک بۆ ئێمە هەرماوە. کە ئەوجۆرە ژیانەش هەزاران گیروگرفتی پێکهێناوە و ڕەوتی کارەکەمانی خستۆتە دواوە.

هەڵبەتە نابێ ئەوەش وەشارین کە ڕێکخراوەی ئەوقافی ئێمەش لەوبارەوە هەنگاوی هەڵێناوەتەوە بەڵام شتێکی‌وا نییە حیسابی لەسەربکرێ. چونکی زۆرترین ڕادەی موچەکە ئێستا دەدرێ بە هەندێک لەو مەلایانەی

⇦

چاو لە دەستی خۆشی و گوزەرانێکی ئابڕوومەندانەیە؟ هەرکەس رای وابێ یان دوورە لە دادپەروەری و مرۆڤایەتی‌یان قەتی ئەو ژیانە نەدیوە و نازانێ چیە و چۆنە، یاخوا قەت هەر چاوی پێی نەکەوێ و نەکەوێتە رۆژڕەشی.

ژیانی چاو لەدەستی و دەرکا و دەرک‌کردن بۆ نانێکی رەقی شکاو یا سوتاو و جامێک شۆرباوی سوێریان بێ خوێ و هەڵوەستان لەبەر دەرگا و لە ژێر هێرشی کرێوە و باکوتە و رەهێڵەی[1] باران و چۆڕاوکەی سوانان[2] تا کابانی ماڵ وە جواب بێ و ئەسکوێ[3] دەبنی دیزێ بگێڕێ و بەشی فەقێی بێچارە و کڵۆڵی لێ‌دەرێنێ ـ وەک لەمەبەدواوە باسی‌دەکەین ـ و زۆر کەند و کوسپ و لەمپەری دیش وەک غەریبایەتی‌چێشتن و دووری لە وڵات و بەجێ‌هێشتنی دایک و باب و خۆشک و برا و خزم و کەس و کار و بێ‌بەرگ و پووڵ و پێڵاوبوون و زۆر شتی دیش لە دەورانی خوێندن‌دا بەرۆکی فەقێ دەگرن و دەبنە بەرهەڵستی. ئەوە هەر فەقێیە بە ورە و باوەڕی بەرزی و دڵی پتەو نەبەزی تاودەداتە کارەکەی و بە خۆڕاگری خۆی و پشت‌بەستن بە خودای، هەموو بەرهەڵستێکی سەر رێگای هەپرون بە هەپرون[4] دەکا و لەمپەرەکانی دەپەڕێنێ و چاڵ و چۆڵەکانی پڕدەکاتەوە[5] و تاترۆپکی رزگاری لە چەنگی نەخوێندەواری، بێ‌پشوودان دەچێتە پێش و پاشەکشە بە هەموو ناحەزێک[6] دەکا.

لێرەدا نامهەوێ لاوەکانمان لە فەقێیەتی بترسێنم و پێیان‌بڵێم: نەچن رووبکەنە

⇦ لە حەوت خانی روستەم تێپەڕیون و ئاخیرین پلەی مەلایەتی‌یان هەیە (٨٠٠٠) هەشت هەزار تمەنە و ئەویش ناراستەوخۆ لە لایەن مەرکەزی بزورگی ئیسلامی‌یەوە دەگا و گەیشتنیشی بەم‌شێوە بۆتە هۆی دردۆنگی خەڵک لە مەلاکان.

شایانی باسە کە من لە برێک سەرچاوە بیستومە، ئەو دراوە هی رێکخراوەی ئەوقاف بێ، دەنا وا بلاّو بۆتەوە کە هی ئەوێ نەبێ!!!

١ ـ رەهێڵە: بارانی لێزمە و بە خور. (خاڵ)

٢ ـ سوانە: گوێسوانە. (خاڵ). سوانە: سواندە، یاسارە (هەنبانە)

٣ ـ ئەسکوێ: کەوچکێکی گەورەی دەم زلی کلک درێژە چێشتی شلەی لە مەنجڵ پێ تێ ئەکرێ (خاڵ).

٤ ـ هەپرون بە هەپرون: شتێکە کە لە بەرزی‌یەوە کەوتبێتە خوارەوە و ورد و خاش بووبێ. (خاڵ)

٥ ـ ترۆپک: دوندی کێو، بڵندترین شوێن لە دار. (هەنبانە)

٦ ـ ناحەز: کەسێکە کە حەزت لێ نەکا: ناحەزیی: دوژمنایەتی. (خاڵ)

ئەوکارە نالەبارە و ئابڕووی خۆتان بەرن و خۆتان بخەنە نێو خانووی خەم و خەفەت و برسیەتی و رووتی و بێ‌ئەنوایی[١] و تووشی تووش[٢] بێن، نەء، هەرگیز چونکە پیاو پیاوی تەنگانانە و سواریش تانە گلێ نابێ بە سوار، یان وەکی هەژار لە (خەییام بە کوردی)دا دەڵێ:

«گەنجت دەوێ رەنجی دەوێ واهات و واچوو
کێ گوڵ دەچنێ دڕکی لە دەستی راچوو»
«تا شانە نەبوو لەت‌لەت و جەرگی پارە
کەی دەستی بە کاکۆڵی جوانێک داچوو»

ئەمن مەبەستم ئەوەیە ئێمەی مسوڵمان بزانین کە برایانی فەقێ تا خوێندن تەواو دەکەن و بە ئامانج دەگەن و دەبنە مامۆستای ئایینی، چەندە رەنج و کوێرەوەری دەکێشن و تا چ رادەیەک بە چەتوونی ژیان دەبەنە سەرێ و لە ماوەی ژیانی فەقێیەتی‌دا دەگەڵ چەند ناهومێدی و بێ‌بەشی رووبەروو دەبن و بەوحاڵەش قۆڵی پیاوەتی هەڵدەماڵن و دەگەڵ هەموو گیروگرفتێک بەربەرەکانی دەکەن و ئامادەن هەموو کەند وکۆسپێک وەخۆ بگرن و هەر چەشنە ساردی و گەرمی‌یەک بچێژن بۆ ئەوەی بتوانن لە دواڕۆژدا ببنە مرۆڤێکی ئایین‌ناس و گەلەکەیان لەباری ئایینەوە رێنوێنی بکەن و وریایان بکەنەوە، کە فریوی زۆر دارەکان و خوانەناسەکان نەخۆن و خۆیان بناسن و خۆ بە دوژمن بناسێنن و دوژمنی خۆ بتاسێنن.[٣] هەروەها بۆ ئەوەی ئێمە -کە دەبینین تەنیا بە ئامانجی خزمەتکردن **بە ئایین** وگەل ئەو هەموو رەنج و ئازارە وەخۆدەگرن و بێ‌بڕوبیانو وگازندە تا تەواوبوون درێژە بە خوێندن دەدەن - شانازی‌یان پێوە بکەین و هەروەکی تا ئێستا شانمان وەبەرداوە و ئەرکی بەڕێوەبردنی ژیانی وانمان وە ئەستۆی خۆگرتووە ئەوکارە هەر درێژە پێ‌بدەین و بەڵکوو

---

١ - ئەنوا: پەناو پەسێو، جێ‌حەوانەوەی شەو. (هەنبانە)

٢ - تووش: رووبەروو بە یەک گەیشتن، هەوای زۆر سارد و بارانی، چارەوای گازگر و لەقە هاوێژ، مرۆڤی بەدفەڕ و بێ‌ئاکار. (هەنبانە)

٣ - تاساندن: خنکاندن، خنقاندن، گێژکردن. (هەنبانە)

باشتریش خزمەتیان پیّبکەین و هەوڵبدەین بۆ ئەوەی بە پیّی توانا باری نالەباری ژیانیان بگۆڕین و لانیکەم لە کوّڵ دەرکا و دەرکیان بکەینەوە.

چونکە ئەگەر بەراستی کەمیّک وردبببینەوە دەزانین کە فەقیّ لە نان و ئاویش بۆ ئیّمە پیّویستترە، لەبەر ئەوە ئەگەر فەقیّ نەبیّ ماموّستای ئایینیشمان بۆ سازنابیّ و ئەگەر ماموّستاش نەبیّ کیّ هەیە لە دینمان حاڵی بکا؟ مەگەردین شتیّکی وایە کە لە هەردیّ هەڵبقولیّ، یان وەک کەل و پەلیّک دەتوانین لە بازاردا بوّی بگەڕیّین و ئەگەر نەشبیّت لە دەرەوەڕا بوّمانبیّت و لە هەندەران داوای بکەین؟ قسەشمان دەگەڵ ئەوانە نییە کە دیندوست و ئایینپەرست نین و چاویان بە مەلا و فەقیّ هەڵنایە و هەڵویّستیان لە هەڵویّستی موسوڵمانان جیایە!

گیر و گرفت لەمپەرەکانی جوّراجوّری سەر ریّگای ژیانی بە ژانی فەقیّیەتی لە داهاتوودا زیاتر دەخەینە روو.

چەند فەقیّی حوجرەکانی شاری بانە لە حەوشەی مزگەوتی (محمدی)
کە مجیّوری مزگەوتیش لە ناویاندا دەبینریّ.

توێی دووهەم: شیکردنەوەی وشەی فەقێ و حوجرە

دیارە وشەی «فەقێ» لە «فقیە»ی عەرەبییەوە کە بە مانای زانا، زۆر تێگەیشتوو و زیرەک و زانا بە شەریعەتە، کورت کراوەتەوە و لەبەر ئەوەی لە زمانی عەرەبیدا بەوکەسانە کە لە دەستوراتی دین و شەریعەتی ئیسلامدا شارەزایی یان بووبێ گوتراوە (فقیە) لە زمانی کوردیشدا بەوجۆرە کەسانە هەروا گوتراوە. ئەوەندە هەیە لەبەر زۆر بەکارهێنان[1] پیتی «ە»ی لێکراوەتەوە و «ی»یەکەش لە هێندێک ناوچەدا کراوەتە «ێ»ی والا و بۆتە «فەقێ» و بەجۆرێک دەگەڵ فەرهەنگی کوردی تێکەڵ بووە کە هەرکەسێک گوێی لە وشەی (فەقێ) بێ کوتوپڕ شانۆی فەقێ و فەقێیەتی بەزەیندادێ.

«حوجرە»ش هەروەها وشەیەکی عەرەبییە و بە مانای خانوو و دیو هاتووە لەبەر ئەوەی ئەوجۆرە خوێندنە لە پێش هەموو وڵاتێکدا لە نێو عەرەبەکاندا بووە و ئەوان وەک هەموو دیوێک بەودیوەشیان گوتوە «حجرە» هەروا دوای هاتنی ئەو خوێندنە بۆ نێو کوردەواری ئەو نێوە ماوەتەوە و دەستی لێنەدراوە، مەگەر بە کزکردنەوەی ڕێیەکەی.

ئەمە باسێک بوو لە ناوی حوجرە بەڵام بزانین ناوەرۆکی حوجرە چییە و چی تێدایە و چ بەرهەمێکی خستۆتە دەرێ و چ پەرێز و پاشەکەوتێکی لەدوایە.

بەرهەمی حوجرە

مێژو شاهیدە و خەڵک دیویەتی و دەبینێ کە حوجرەکانی کوردستان بە درێژایی چەند سەدە هەروەکو فێرگەی دین و سەنگەری پارێزگاری لە ئایین بوون کە بەنەرخترین و باشترین دەسکەوتی ژیانی مرۆڤەکانە، هەر ئاواش جێداری قوتابخانە و زانکو و تاقە سەرچاوەی زانست و زانیاری و مەکۆی پەروەردەکردن و بارهێنانی زانایان و روناکبیرانی وڵاتبوون.

روڵەکانی حوجرە تەنیا و تەنیا پاراستن و گەشەپێدانی ئایینیان بە پیشە و ئەرکی خۆیان نەزانیوە. بەڵکوو لە هەموو بوار و بارێکەوە ئەگەر لە دەستیان هاتبێ و رێگەیان

---

١ - کثرة الاستعمال.

لێنەگیرابێ، خزمەتیان بە خەڵک کردووە. ئاستی زانستی‌یان لەباری کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابوری و لەش‌ساغی‌یەوە، بردونە سەرێ. کێشە و دوبەرکێ و نێوان ناخۆشی‌یان لە نێو هەڵگرتون و ئاوی ئاشتی‌یان بۆ بە ئاوری شەڕداکردون. بەرە و یەکیەتی و یەکڕیزی هانیان‌داون، بۆیان لە قازانجی پێکەوەبون و زیانی لێکەوە بون دواون. دوشمنیان پێ‌ناساندون و بۆ دژایەتی کردنیان هانیان‌داون. بۆ خۆشیان لەو ڕێیانەدا پێشەنگ بوون و ڕچەیان بۆ شکاندون و تەمی ترس و نابەڵەدی‌یان لە سەر ڕێگا ڕەواندوون.

خوێندکاران و دەرچوانی زانکۆی حوجرە بناغە دارێژەر و پێکهێنەر و درێژەدەری مێژوی ئەدەبی و سیاسی، وەک دووپایەی هەرە گرینکی بوون و مانو قەوارەی هەر نەتەوەیەک بوون و لەو ڕێیەش‌دا هەموو شتێکیان تا دەگاتە دەرکران و گیران و بەخشینی گیان لە خۆگرتوە.

ڕێبەران، شوڕشگێران، نوسەران، شاعیران و... هەموویان تا نیو سەدە لەمەوبەر هەر لە حوجرە سەریان هەڵداوە و بۆ بەجێ‌گەیاندنی ئەرکی سەرشانیشیان هەموو ڕەنج و ئازارێکیان لە خۆیان گرتووە زۆرێک لە خۆشی و مافی خۆیان وە لاناوە.

جا ئەگەر ئەم پەڕاوە سەر لەبەر بخوێنییەوە و لێی وردبیەوە، دەبینی کە ئەم ڕێگایە چەند زەحمەت و کوێرەوەری و کەند و کلۆی لە نێودایە، بەوحاڵەش ڕێبوارەکانی، شورەسوارە چاونەترس و بوێر و بەکارەکانی بۆ خەڵکی خۆ چییانکردووە. بۆ سەلماندنی داواشم ژێنامەی پڕ لە شانازی شاعیر و نوسەرانی رابردوومان، هەروەها مێژوی سیاسی و ئەدەبی گەلەکەمان، بە پاڵپشت و شاهید دەگرم.

حوجرەی «صلاح‌الدین ایوبی» لە ناوچەی شنۆ

گوندی ئاسناوێ

تویی سێهەم: قوناغە کانی فەقێیە تی :

ماوەی خوێندن لە پێوەندی دەگەڵ خوێندنە کەدا بە دوو سەردەم دابەش دە کرێ:

یە کەم سەردەم، سوختایە تی:

فەقێ لەوکاتەوە بە رەسمی دەستدە کا بە خوێندن و دێتە نێو فەقییانە وە لانی‌کەم تا دەگاتە کتێبی (جامی) کە کتێبێکە لە زانستی (نحو) دەدوێت و نوسراوی مەلاعبدالرحمانی جامی‌یە و راڤەی کتێبی «کافیە» نوسراوی ماموٚستا «ابن الحاجب»ی کوردی دەکا پێی دەگوترێ «سوختە».

بەلاّم سوختە یانی چی و بوٚ لەو ماوە خوێندنەدا بە فەقێ دەڵێن سوختە و لە کەنگێ‌وە ئەو نێوەی بوٚ داتاشراوە؟ نازانم بڵێم‌چی و زوٚر لە مێژە کوٚڵم بەوەوە هەڵگرتووە کە وەلاّمی ئەو پرسیارەم بوٚ دەربکەوێ بەلاّم بوٚ هەرکەس و هەرچی پەنام‌بردووە وەلاّمێکی وام وەدەست نەکەوتووە قنیاتم[1] پێ‌بدات.

فەرهەنگی خاڵ دەڵێ: (سوختە) کەسێکە کە تازە دەستی کردبێ بە خوێندن لە مزگەوتا و کار بکا بوٚ ماموٚستای و «هەروەها ماموٚستا هەژاریش لە (هەنبانەبوٚرینە)دا دەڵێت: «سوختە یانی دەرس‌خوێنی سەرەتایی، تازە فەقێ» وە وەک دەبینین نە ماموٚستای خاڵ و نە ماموٚستا هەژاریش هەرچەند هەردوکیان سوختایەتی‌یان کردوە بەلاّم چونکوو باسی ئەوەکە سوختە بوٚ پێی دەڵێن سوختە پێوەندیە کی راستەوخوٚی بە فەرهەنگەوە نییە، وەلاّمی ئەو پرسیارەیان نەنوسیوە. جا مەگەر (سوختە) هەر بە مانای فارسی‌یەکەی یانی سووتاو و ئاورگرتوو بێ و مەبەست سوتان بە عیشق و ئەوینی خوێندنەوە بێ و یان برێتی[2] بێ لە ماندویی و پڕکاری و لەبەرئەوە کە فەقێ لەو سەردەمەدا زوٚر پڕکار و

---

١ -قنیات: داکەوتن بە بەشی کەم (خاڵ)

٢ - برێتی: کینایە. (هەنبانە)

ماندووە، ئەو نێوەی بۆداتاشرابێ. ئەگەر واش بێ هیچ دوور نیە و تەنانەت ناوێکە پڕ بە پێستی و لێی دەوەشێتەوە. چونکە بەڕاستی ئەو ڕەنج و کوێرەوەریەی فەقێ لەو ماوەدا دەیبینێ و ئەوگیر و گرفتانەی دێنە بەری و ئەو زەخت و زۆری‌یەی کە لە سەریەتی، ڕێگا بۆوەی خۆش دەکا ئەو نێوەی لێبندرێ و ئەوکەسەی بۆ هەوەڵین جار ئەو نێوەی لێ‌ناوە نێوی خۆی دەرکردووە و بە کردەوە نیشانی‌داوە کە زانایە.

سوختە و ماندوویی

سوختە جگە لە ئیشی تایبەتی خۆی وەک: دەرس‌خوێندن و دەرس ڕەوان کردن و دەورکردنەوە و شیو وکوڵ بۆ خۆی و مامۆستاکانی[1] و دروومان و ئەوجۆرە ئیشانە کە دەبێ جێ‌بەجێ‌یان بکات، ئیش وکاری ناو حوجرەش زۆری لە سەرشانی ئەوقورسایی دەکات وەک:

١ـ راتبە یان راتوو

راتبە خۆی وشەیەکی عەرەبی‌یە و بەمانای جێ‌گرتوو، بەردەوام و راوەستاو هاتووە. هەروەها بە مانای کرێ و موچە و مانگانە بەکارهێنراوە.

فەرهەنگی خاڵ نووسیویەتی: (راتوو) یانی رۆژانە لە خەرجی، یان نان، کە ئەدرێ بە هەژار و هەروەها مامۆستا هەژار لە هەنبانە بۆرینەدا دەنووسێ: (راتو، راتوە و راتبە یانی خێری نان و شتی‌تر کە بە فەقێ دەدرێ).

---

١ ـ ئیستا شوشتنی جل و بەرگ و پێخەفی هەر فەقێیەک بە ئەستوی خۆی‌وەیە، بەلاّم تا ماوەیەک لەمەوبەر زۆربەی موستەعیدەکان، هەروەک زۆربەی هەرەزۆری ئیشەکانی حوجرەیان لە بەرانبەر دەرس پێ‌گوتن‌دا هاویشتۆتە سەرشانی سوختە، بەرگ و لیباسیشیان پێ‌شوشتووە دوای ئیشک بوونەوە لەباتی لە ئوتودان پێشان لەقەدکردووە و پێیان لە بوخچێ ناوەتەوە. یان بۆ ئیشکە شیو یارمەتیان لێ وەرگرتووە.

ئیشکەشیو:

فەقێکان واهەیە مێزەری سپی لە جیاتی شوشتن بە ئاوو شوار، «ئیشکەشیو» دەکەن. ئیشکەشیو بەم‌شێوەیە کە یان هەر ئاوە ژوو دەکرێتەوە یان ئەولفکەی کە تائێستا بەردراوەتەوە هەڵ‌دەپێچرێ و بەم‌شێوە روی چڵکنی مێزەرەکە لە بەرچاوان ون دەکرێ و بێ‌شوشتن کەڵکی لێ‌وەردەگیرێت.

بەڵێ بە زاراوەی[١] نێو فەقێیان بەو خواردەمەنی و نان و پێخۆرەی دەگوترێ کە فەقێکان لەناو دێ یان گەڕەکی شار کۆی دەکەنەوە و بۆ خۆیان کەڵکی لێوەردەگرن، کە ئەوەش کارێکە بە ئەستۆی سوختەوەیە. واتە سوختە دەبێ سێژەمە نێو ئاوەدانــی راو بکات و هەر ئەندازەیەک پێویستی یان پێبێت، نان و پێخۆر کۆبکاتەوە.

لە هێندێ شوێن سوختە تەنیا دووژەمان واتە بەیانی و ئێوارێ، وەراتبە دەکەوێ و بۆ نیوەرۆژیش یان لە پاشماوەی نان و پێخۆری بەیانی کەڵک وەردەگرن یان ئەوەتە ئەگەر نان هەبێ پێخۆرێکی بۆ نیوەڕۆیە بۆ خۆیان سازدەکەن جا هەرچی هـەبوو لە پـەتاتە و تەماتەوە بگرە تا دۆ و ماستاو و پیواز و چای‌شیرین.

لە بڕێک شوێنان کە فەقێکان بزانن نانی تەواویان دەگەڵ چنینەوەی پێخۆر بۆ پەیدا نابێ نانی بە جیا دەچننەوە و پێخۆریش بە جیا، بەو شێوەکە دوای نوێژی ئێوارێ کەسێک یان دووکەس وە نێو ئاوەدانی دەکەون و بە پێی پێویستی شەو و رۆژێک یان بۆ چەند شەو و رۆژان نانی کۆدەکەنەوە کە لەو شێوەدا دەگەڵ چنینەوەی پێخۆر نان وەرناگرن ئەگەر وەریش بگرن، لە کاتی نان‌چنینەوەدا ناچنە ئەو ماڵانەی پێخۆریان لێوەدێنن.

فەقێکان لە راتبەکردن‌دا لە نێوان نەدار و دەوڵەمەندا جیاوازی دادەنێن و بۆ ئەو ماڵانەی کە پێیان‌وایە دەست کورتن، یان هەر ناچن یان ئەگەریش بیشچن بۆ پێخۆر ناچن و نانیشیان بەکەمی لێوەردەگرن. تەنانەت ئەگەر ماڵێک هەتیوبار بێ هەر رووی تێ‌ناکەن، با دەوڵەمەندیش بێ.

راتبە رەحمەتتان لێ بێت!

رستەیەک کە فەقێ لە کاتی راتبەکردن‌دا بەکاری دێنێ رستەی «راتــبە رەحــمەتو لێ‌بێ»یە. بەو شێوە کە وەختێک فەقێ گەیشتە بەردەرگای ئەو ماڵە کە دەیهەوێ راتــبەی لێوەربگرێت ئەو رستەی بە دەنگێکی بەرز، بەجۆرێک کە بزانی کابان حــاڵی دەبــێت، دەڵێ و چاوەڕوانی راتبە دەکات. کابانیش ماڵم هەقە هەر کە گوێی لەو دەنگــە بــوو بــە گورجی هەر ئیشێکی لە بەردەستی دابێ وەلای دەنێت و تەنانەت ئەگەر مــەمکیشی لە

١ - زاراوە: اصطلاح. (خاڵ)

زاری کۆرپەی شیرینی نابێ لە سەری هەڵدەستێ و چ شتێک شک بەرێ بەشی فەقێی لێ دەدا و ئەگەر هیچی ئامادەشی نەبێ لانی کەم دێتە لای فەقێی سوتاو و داوای لێبوردنی لێدەکات.[١] لە بڕێک جێگایانیش بەجێی «راتبە رەحمەتو لێبێ» رستەی «پـێخۆری فەقێیان بچنە بەهەشتێ» و ئەگەر نان بە جوێ بچندرێتەوە «نانی فەقێیان بچنە بەهەشتێ» دەگوترێ.

سوختەکان راتبە دەکەن

١ ـ مامۆستا مەلا محەمەدی خاڵ لە نێو باسی ژیان و بەسەرهاتی «شێخ معروف نۆدێیی»دا کە یەکێک لە هەرە زانا پایەبەرزەکانی کوردستان بووە و نوسراوەگەلێکی زۆری لە دوای خۆی بەجێ‌هێشتووە دەڵێت:
«...شێخ مەعرووف لە مەدرەسەی (هەزار مەرد) دەژیا، دەگەڵ قۆڵێک لە رەفیقە فەقێیەکانی، لە حوجرەیێکی تەنگ و تاریکدا؛ کە چاوت بە ژوورەکەی بکەوتایە دەتبینی کە کۆنە حەسیرێکی لێ‌راخراوە. دیوارەکەشی پڕ بوو لە رەفە و سینگی زۆری لێ داکوترابوو. هەر فەقێیەک سینگێکی تایبەت بە خۆی هەبوو کە لیباسەکانی پێوە هەڵدەواسی و رەفەیەکیشی بوو کتێبەکانی لە سەر دادەنان. ئازووخەیان بەیانان و ئێواران، لە لایەن خەڵکی دێوە بۆ دەهات، کە بریتی بوو لە نانی ویشک و کولێرەی رەق. مەگەر شەوانی جومعە کە برێکیان شۆرباو بۆ دەهات. کولێرەکانیان، بە سەر خۆیاندا دابەش دەکرد، کە هەرکامێکیان بۆ شەو و رۆژێک سێ کولێرەی بەردەکەوت.
بازەوەختێکان، لە لایەن خێرخوازانی ئاواییەوە برێک گۆشتیان بۆ دەهات و لێیان دەنا و بەو هۆیەشەوە ژوورەکەیان پڕ دەبوو لە دووکەڵ.
جاری وا هەبوو، داریان دەست نەدەکەوت و چێشتەکەیان، بە گەڵا و پووش و پەڵاش، دەکوڵاند.
دوای ئامادەبوونی چێشت، پاش ئەوەی بە ئاڵقە دادەنیشن، گۆشتەکەیان بە پێی سەری نەفەرەکان بەشبەش دەکرد و بە کەڵکوەرگرتن لە پشکی تایبەت بە خۆیان (دەو) هەر یەکە بەشێکیان هەڵدەگرت و بە ئیشتیا و تەمایەکی زۆرەوە دەیانخوارد و...»

علمائنا فی خدمة العلم و الدين
عبدالكريم محمد المدرس
لاپەری ٥٧٤ و ٥٧٥.

٢ـ جومعانە:

جومعانە ئەوەیە کە فەقێکان لە رۆژانی هەینی[١]دا وە نێو ئاوەدانی دەکەون و هێندێ کەل و پەلی ژیان وەک قەند، چا، رۆن، هێلکە و برێ شتی تریش خڕ دەکەنەوە و بۆ خۆیان کەڵکی لێوەردەگرن. بەوشێوە کە فەقێکان پێکەوە چەند تورەکە و دەفر[٢] دەستدەدەنێ و وەنێو ئاوەدانی دەکەون و گەیشتنە بەردەرگای هەر ماڵێک کە بیانهەوێ جومعانەی لێوەربگرن یەکێکیان بە دەنگی بەرز هاوار دەکا: «جومعانەی فەقێیان بچنە بە هەشتێ» بە دواویشدا ئەوانی دیکە تێکڕا دەڵێن: «خواو لێرازیبێ» یان «رەحمەتی خوداو لێبێ»

ئەو شتومەکەش کە کۆیدەکەنەوە وا هەیە لێیان زیاد دەبێ. ئەوەش کە زیاد دەبێ وەکی هێلکە و قەند و چایی، وە سەریەکی دەنێن تا زۆر دەبێ و پاشان دەیفرۆشن و دراوەکەشی دەدەنەوە بە شتومەکی پێویستی حوجرێ وەک سفرە، چرا، پیالە و ژێرپیالەی چایی و هەور و هۆڵ و شتیئاوا و هەروەها بەو دراوە، لە شوێنێکدا کە نیوەڕۆیان راتبە ناکرێ نیوەرۆژەیشی پێئامادە دەکرێ و ئەگەر دەستیش بڕوات هێندێکی بۆ شەوچەلە[٣] تەرخان دەکرێ.

پێویستە ئەوەش بڵێم کە فەقێکان هەروەکو لە راتبەکردندا لە نێوان دارا و نەداردا جیاوازی دادەنێن لە جومعانەشدا تۆفیر[٤] هەر دادەنێن.

---

١ ـ هەینی: رۆژی جومعە.

٢ ـ دەفر: جێگەی شت تێکردن. (هەنبانە)

٣ ـ شەوچەلە: خواردەمەنییەکە لە شەوگاری زستانا دوای نانخواردن ئەخورێ لە میوەی وشک و تەڕ. (خاڵ)

٤ ـ تۆفیر: جیاوازی. (هەنبانە)

فەقێیەکان جومعانە دەکەن

لە جومعانەکردندا موستەعیدەکانیش وەک سوختەکان بەشداری دەکەن بەڵام هیچ شتومەکێک هەڵناگرن و ئەو شتەی وەری‌دەگرن دەبێ هەتا تەواوبونی جومعانە هەر سوختەی بەخت سوتاو هەڵی‌بگرێ.(١)

جومعانە جۆرێکی دیشی هەیە ئەوەیە کە هەرکاتێک فەقێ‌ی دێیەک لەو دێیەی کە لێنی، ژیانیان بەڕێوە نەچوو بە کۆمەڵ یان چەند کەسێکیان دەچن بۆ دێیەکی دیکەکە فەقێی تێدا نەبێت و بەو شێوەی کە باسمان کرد جومعانەی لێ‌دەکەن و کەل‌و پەلی پێویست بۆ خۆیان دەچننەوە.(٢)

واش هەیە فەقێکان لەو شێوە جومعانە بۆ پولی گیرفانی خۆیان کەڵک وەردەگرن. لەبەر ئەوەی کە بەداخەوە زۆربەی زۆری فەقێکان کوڕە هەژارن و بەدەگمەن ڕێ‌دەکەوێت

---

١ -هەڵبەت لەو دوایی‌یانەدا هاوکاری موستەعیدەکان بۆ سوختەکان زیاتربووە و بەشێکی زۆر لە موستەعیدەکان بە ئەندازەی سوختەکان بگرە زیاتریش کاردەکەن جا بەو پێیە لە جومعانەش‌دا هاوکاری‌یان هەردەکەن.

٢ - ئەم شیوە جومعانە لە هەموو ڕۆژەکانی حەوتوودا دەکرێت و تایبەتی تەنیا ڕۆژانی هەینی نیە.

کوڕە دەولّەمەندیّک ببیّتە فەقیّ و یان ئەگەر وەبەر خویّندنیّشی بنیّن تا سەربخویّنیت. جا بۆیە بەشی هەرە زۆری فەقیّکان ناتوانن یارمەتی پیّویست لە مالّی خۆیانرا بیّنن و ناچار دەبن بۆ کڕینی هیّندیّک شتی پیّویست وەک بەرگ و پۆشاک و کتیّب و پیّنووس و لیّنووس و ئەوجورە شتومەکانە داوای یارمەتی لە خەلّک بکەن.

شایانی باسەکە ئەوجۆرە جومعانە ماوەییّکە وەلانراوە و زۆربەکەمی دەبیندریّت و ئەو ماوەیەش کە بۆ دراوی نیّو گیرفان لەو شیّوە جومعانە کەلّک وەرگیراوە وانەبووە کە بە تەواوی ئاتاجی[1] یان جیّبەجیّ بوبیّت. چونکو ئەو جومعانە لە سالّیّدا جاریّکی یان دوو جاران کراوە و لەو یک ـ دوو جارەشدا دەستکەوتیّکی وایان نەبووە کە بە هەموو لایەکیان رابگات. جا بۆیە ئەگەر مالّی بابی فەقیّ فەقیریش بووبیّ قورسایی بەشیّکی زۆر لە بەڕیّوەچوونی ژیانی کوڕەکەیان هەر لە سەرشان بووە.

واهەیە فەقیّکان لە جومعانەی دەرەوەدا لە جیاتی کەل و پەل و وردە شتومەک جومعانەی گیسکان دەکەن و بۆ وەرگرتنی یارمەتی دەچنە لای مەڕدارەکان لە هۆ بەو هەوار و ئەوانیش بە پیّی دەخۆرا دین گیسکیّک ـ دوو گیسک یان پولّی کەمتر لە نرخی گیسکیّکیان دەدەنیّ. دیارە ئەو دراو وگیسکەشیان لە بری زەکاتی شەرعییە، یان خیّر و سەدەقەیەیان بە ناوی یارمەتیدانی ئایینەوەیە کە فەقیّکانیش جگە لە گیسکیّک کە بە وردکەنان قەلّەوی دەکەن و دەیکەنە قاورمە؛ ئەوانیتر دەفرۆشن و دراوەکەشی لە پیّویستیەکانی خۆیان و حوجرە خەرجدەکەن.[2]

٣ـ کارەکانی دیکەی حوجرە:

جگە لە راتبە و جومعانە تەواوی ئەو کارانەی کە دەبیّ لە نیّو حوجرەدا جیّبەجیّ بکریّن بە گشتی بە ئەستۆی سوختەوەن جا لە ئاوهیّنان و ئامادەکردنی چایی بە هەموو ئیشیّکەوە وەکی تیّهاویتن و هەلّکردنی سەماوەر و سەرئاورنانی قەرەوانە و شوشتنی پیالە

١ - ئاتاجی: ئیحتیاجی، پیّویستی.

٢ - هەلّبەت ئەگەر لەباتی زەکاتی شەرعی بیدەن دەبیّ مەرجی پیویستی تیّدابیّ واتا گیسک بەکەلّک نایە بەلّکوو دەبیّ یان کوور بیّ یان چویّشتیر.

و ژێرپیاڵە و قەندشکاندن و چایی تێکردن و چایی گێڕان و هەروەها شتنی هەوڕ و هۆڵ و سفرەچنین و هەڵگرتنەوە و داربڕینەوە و داخستنی کوورە لە فەسڵی سەرمادا و ماڵ‌ماڵین و چێشت‌لێنانی نیوەڕۆ وە لەو شوێنانەی کە راتبە دووژەمەیە، بگرە تا هەموو ئەو ئیشانەی کە لە نێو ماڵێک‌دا ئەنجام‌دانیان پێویستە.

بەزمی کابان

ئەوانە بەجێی خۆی کە سوختەی بێچارە دەبێ شانیان وەبەردا و کۆڵیان پێوە هەڵبگرێ؛ دەردێکی دیکە کە سەرباری هەموو دەردانە ئەوەیە کە لەبەر بەشدار نەبوونی گەلێک لە حوجرەکان لە دەفر و ئامانی پێویست، فەقێکان بۆ راتبەکردن چوونە هەر ماڵێک پێخۆریان بۆ دەدەفری خۆیان دەکەن، لەو نێوەش‌دا هێندێک قاپ و ماپ، یان دەگۆڕێن و یان هەرون دەبن وکابانیش تین بۆ فەقێ دێنێت کە قاپەکەی بۆ بدۆزیتەوە و تەنانەت ئەگەر بۆ خۆشی قاپێکی لێ ون‌ببێ لەوانەیە هەر بە سەر فەقێی‌دا بێنێت.

سوختەی بەستەزمانیش تازە قاپێکی ون‌بوو لە نێو دێیەک‌دا چۆن و لە کوێ‌وە وەبینێت. روو لە هەر ماڵێک بکات بە دەستی بەتاڵەوە دەگەڕێتەوە. چونکو ئەو قاپەیان هەر لە دەستی کابان خۆی ون بووە یان ئەگەر فەقێش ونی‌کردبێ و لە رووی نەزانینەوە دابێتی بە ماڵێکی تر ئەوە کابانی ئەو ماڵەش‌یان لێ‌ی دەگۆڕی و بە ئی‌خۆی دەزانێ و یان لەبەر ئەوەی کە بۆ خۆشی قاپی لێ ون‌بووەجا بە هەر هۆیەکەوە، لێ‌ی ون بووبێت‌دەیکا بە هی خۆی و تازە نایداتەوە بە فەقێ و دەبێ، فەقێ خۆی تاوانی بدات. لەوانەشە ئەگەر زۆر لە قاپەکە هەڵسووڕێ تاوانبارتریش ببێ و تووشی کابانێک ببێ کە لەباتی وێدانەوەی قاپ پێی‌بڵێ: خۆ بە خوای فەقێ گیان زۆر لە مێژە قاپێکی خۆشم ون‌بووە، هەر داومە بە تۆش، هاها وەبیرت نایە ئەوێ رۆژێ لە پاوەکەم بۆ تێ‌کردی؟ ئەوە هەر دەمگوت پێت‌دەڵێم: بۆم‌بێنیەوە!!

هەرچەند ئەو رێز و حورمەتەی خەڵکی مسوڵمانی کورد بۆ فەقێی دادەنێن جێ‌ی رێز و ئەو زەحمەتەی پێیەوە دەکێشن جێ‌ی شانازی‌یە و زۆر پیاوانە ئەرکی بەڕێوەبردنی ژیان و گوزەرانی وانیان هاویشتۆتە ئەستۆ و نەک هەر بە فەقێوە ماندوو نین بگرە بووان لە

هیچ شتێک درێغی ناکەن و زۆرجار لە زمانی ئەو خەڵکە مسوڵمانە دەبیسین کە دەڵێن: «هەر دێیەک فەقێی لێنەبێ چۆڵ و وێرانە و بەکەڵکی لێبوونێ نایەت» بەڵام «چەم بێ چەقەڵ نابێ» و «دنیا بیشەیە و هەموو شتێکی تێدایە» و هەڵدەکەوێ لە ئاوەدانی یەکدا ژنێک یان چەند ژنی وای تێدابێت کە قاپێکی خۆشتر بوێ لە فەقێیەک و لەبەر ئەوەی کە لێی ونبووە بەزمی پێبگێڕێ و وایلێبکات سەری لێبشێوێنێ و تەنانەت ناچار بە رۆیشتنیشی بکات!!

زۆر فەقێ کێشە و هەڵلای نێوان کابان و فەقێیان کە لەسەر ونبوونی قاپ و شتیوا رووی‌داوە، جایان بەسەر خۆیان هاتووە و یان بە چاو دیویانە و یان بۆیانگێردراوەتەوە، بە هۆنراوە نوسیوە و بەو شێوە دەردەدڵیان کردووە.

ئەمنیش لێرەدا بەسەرهاتێک دەنوسم و بۆ وەی سەرنجڕاکێشیش بێت لە قەدەر ئەو بەسەرهاتە و لە سەر ئیزنی هۆنەرانی بەڕێز خۆم دەکەم بە شاعیر و بەوهیوایە کە لە هەڵەکانم چاوپۆشی بکەن بە شێعر دەیگێڕمەوە:

کێشەی نێوان فەقێ و پوورەخەج

یەک لە رۆژانی عومری بەسەرچووم
لە ترسی سەفەربەر[1]، بە سەفەر چووم
بوومە میوانی ماڵێک لە دێیەک
کە لێی جێگیربوون قوڵە فەقێیەک
ژینیان بە شێوەی راتبە و جومعانە
دەبردە سەرێ بە بێبەهانە
پێیانوابوو ژین ئەوان دەیزانن
خەڵک لە خۆشی نامۆ و نەبانن

---

١ - سەفەربەر: رەشبگیر (هەنبانە).

سەرەنجام بۆوان کراوە تاپۆ
خەڵکی دی دەکەن هۆهۆی بێ کۆکۆ
چوومە ژورەوە دانیشتم تەنیا
لە سەر سەری من دەگەڕا دنیا
بە فکر و خەیاڵ ڕۆیشتم شەوێ
ئەو جێی کە دەمویست گەیشتم بەوێ
ئەو کاتەی لە نێو عاسمانی خەیاڵ
بۆم دەبزاوت شاپەڕ و شاباڵ
لەپڕ دەنگێکی بە سۆز و ناڵە
هێنامیە دەرێ لەو بیر و حاڵە
«راتبە رەحمەتو لێ بێ» ی فەقێ بوو
داوای بژیوی لە پور خەجێ بوو
هەر هێندەم زانی پووریێ دەرەڵ بوو
زار و زمانی لەدەست بەڕەڵ بوو
دیار بوو پورە خەج لێی ون بوە ئامان
بۆیە فەقێکەی هێنا بۆ ئامان(١)
دەیگووت فەقێلە بۆ حەیا ناکەی
تاکەی پێت بڵێم بۆو قاپە تاکەی؟
بۆم پەیداکەوە دەنا بە قورئان
لێم وەرناگری تاقە لەتێک نان
بەو پێغەمبەرەی خوا خۆشی دەوێ
رقم هەستێنی بۆت دێمە ئەوێ

---

١ ـ ئامان: قاپ و قاجاخی مسین، پەناو هانا. (خاڵ)

سکـــالاّت[١] لە لای مـــەلا لێـــدەکـــەم
ئـــیشی خـــۆم لەوێ جـــێبەجێ دەکـــەم شـە
فـــەقێکە دەیگـــــوت پــــووری بـــەدینت
بـــە خـــوا و پـــێغەمبەر بـــە مـــەرگ و ژیـــنت
ئـــــەمن ئـــــەو قـــــاپەم ون نـــــەکـــردووە
ئـــــەوەی تـــــۆ دەیـــــڵێی مـــن نـــەمبردووە
هـــــەرچـــــی بـــــردوومە بـــــۆمهێناویەوە
چتداوە بـــــە مـــــن زوو وێـــــم داویـــــەوە
وردە، وردە شـــــــەڕ گـــــــەرمتر دەبـــــوو
شـــیتە[٢]ی پـــــوورە خـــــەج هـــــەر پتر دەبوو
قـــــــبووڵی نـــــــەبوو ئـــــــایین و ڕەدا
بـــــــێبەزەییانە دژمـــــــێنی[٣] دەدا
فـــــــەقێی لێقـــــــەوماو لەوێ دامـــــابوو
کـــــــوڵی گـــــریانی لە ئـــــەوکێ مـــــابوو
کـــــە دی پـــــوورە خـــــەج دەسهـــەڵناگـــرێ
گـــــوێچکە بـــــۆ قســـەی کـــەس ڕانـــاگـــرێ
خـــــودا خـــــودای بـــــوو لە کـــۆڵی وەبـــێ
لە کـــــۆڵ بـــــەختەکـــــەی کـــڵۆڵی وەبـــێ
مـــــنیش کـــــە دیـــــتم ئـــەو شـــەڕ و کـــێشە
ســـــەربەخۆ کـــــەوتمە بـــــیر و ئـــــەندێشە

١ - سکاڵا: هەڵرشتنی داخ و خەفەتی دڵ لای یەکێک. (خاڵ)

٢ -شیتە: قیژە. (خاڵ)

٣ - دژمێن: جوێن، دژمان. (هەنبانە)

دەگـــەڵ فـــەقێلەی بـــێبەش و بـــارە[١]
کـــەوتمە وت و وێـــژ لە مـــەڕ ئـــەوکارە
گـــوتم ئـــەی بـــرای بـــێقەدر و نـــازم
کـــارای بـــێبەش و ئـــاواتـــەخوازم
بـــۆ دەبـــێ ئـــاوا بـــێڕێزبی لامـــان
نـــەخەینە ژێـــر پـــێت گشت مـال و سامان؟
خـــۆ تـــۆ نـــەبوایـــەی ئـــاوا نـــەدەبوو
گـــەلمان بـــێ زانکـــۆ و بـــێوانـــە[٢] دەبـوو
لە ســـــایەی دەرس و دەوری تـــۆوەیە
خـــاوەن مـــێژووین، هـــەر لە تـــۆوەیە:
یـــاسای شـــەریعەت کـــە مـــاوەتەوە
خـــەڵک لە ســـایەی حـــەساوەتەوە
هـــۆنراوە و پـــەخشان تـــۆ راتگـــرتووە
ئـــەدەبی کـــوردیت پـــێ رەنگـــاندووە
فـــۆلکلۆری کـــوردی لە ئـــەفسانەوە
هـــەم ســـەرگوزەشتە بـــە داســـتانەوە
پـــەندی پـــێشینیان مـــەتەڵ و مـــەسەل
بـــڕوا و روســـمەکـــانی رەســـەن و تـــەسەل
شـــێعر و مـــۆسیقا و گـــاڵتە و گـەپ هـەمووی
چـــی قسـەی خـۆشە گشتی موو بە مـووی
هـــەر لە تـــۆوەیە کـــە ئـــێستا مـــاون
نـــاوێکیان هـــەیە و لە نـــاوا بـــاون

١ -بارە: بەهرە و داهات. (هەنبانە)
٢ - وانە: دەرس. (خاڵ)

زانـــای بـــەنرخ و پســـپۆڕ[١] و هـــۆزان[٢]
گـــەورە پـــیاوانـــی هـــەڵکەوتووی هـــۆزان[٣]
هـــــەرچـــــی هـــــەمانە هـــۆنەر و نـــوسەر
گشـــتیان لە حـــوجرە ســـەریان هـــێنا دەر
مـــــەلای جـــــزیری و ئـــــەحمەدی خـــانی
ســـالم و مـــــەحوی هـــــەم بـــێسارانـــی
شـــێخ ڕەزا و زیـــوەر، ســەی یـاقۆ و مـەجدی
ئـــەحمەدی مـــوختار، حـــەریق و حـــەمدی
ســـــالمی ســـــنە و مـــــەلای جـــەبیاری
کـــــوردی و پـــیرەمێرد مـــەولەوی و نـــاری
نـــالی شـــــارەزای دەشـــــتی شـــارەزوور
حـــاجی قـــــادری قـــــەبر پـــــڕ لە نـــوور
ئـــەو ئـــەستێرانـــــەی کـــە گـــەشانەوە
بـــــە ئـــاسمانەکـــەی ئـــەدەبمانەوە
دەیـــــانی تریش کـــــە وەکـــــوو مـــــەردان
نـــەخشاندیان مـــێژووی ئـــەدەبی کـــوردان
ڕاژەی ئـــــــایین و گـــــــەلیان گـــرتەبەر
مـــەرجـــی پـــیاوەتیان بـــەست و بـــردەسەر
هـــــەموو بـــە نـــانی حـــوجرە پـــێ گـــەیین
لە دیـــــن و ژیـــــن و دنـــیا تـــێ گـــەیین

---

١ - پسپۆر: چازان و لێزانی کار. (هەنبانە)
٢ - هۆزان: هەڵکەوتوی بلیمەت. (خاڵ)
٣ - هۆزان: هۆزان لە نیوە شێعری دووهەمدا کۆ (جمع)ی هۆزە کە بەچەند ماڵێک دەڵێن بچنەوە سەر یـەک تیرە. (خاڵ)

کەسێک بە هێدی و هێمنی بڕوانێ
لە مێژووی ئەدەب زۆر چاک دەزانێ
کێ هەوڵی داوە لە بۆ رزگاری
بە بەشمەینەتی و کزی و هەژاری[1]
کوردی مسوڵمان با بیرکاتەوە
مێژوی ئەدەبی خۆی لێک‌داتەوە
دۆست و دوژمنی دەبێ بناسێ
بە هاوکاری دۆست لە دوژمن راسێ
هەروەک رابردوو قۆڵی هاوکاری
هەڵماڵێ دەگەڵ تۆ بە لەباری
رێزت بۆدانی بە جوانی و پیری
قەدرت بزانێ وەکو (زمزیری)

سەرەڕای ئەوانەش بە فر و قوڕگێرە کردن، هەڵخلیسکانی سەرسەهۆڵ، لەبەر سەرما هەڵلەرزین و لە دەرکان سەگەل پێوەرین و لە گەرمان و لە شەرمان ئارەق سڕین، هۆ گەلێکی‌ترن بۆ سەخڵەتی و سەرگەردانی سوختە جا بۆیە دەڵێم ئەوەی نێوی لێناوە:

---

١ ـ بەڵێ شاعیرە هاوچاخ (معاصر)ە ناودارەکانیشمان وەک هەژار، هێدی و هێمن و... یان دەوری فەقییەتییان بە تەواوی دیوە یان بەشێکی زۆری تەمەنی پڕبایەخیان لە حوجرە بردۆتە سەر و سەرەتای خوێندن و فێربونیان لەوێدا بووە و بناغەی کۆشکی زانست و زانیاری‌یان بە فەقێیەتی و لە حوجرەدا رشتووە کە ئێستا سوارچاکی مەیدانی راژەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردین و لەو مەیدانەدا زۆر شاکاریان وە دەرناون و گەلێک حەماسەیان خوڵقاندوون و دەگەڵ هەموو هەل و مەرجێک‌دا هەڵیان‌کردووە و هێدی و هێمن هاتوونە سەرێ و بە نەداری و هەژاری کتێبخانەی کوردیان لە هەژاری نەجات‌داوە و بەرەو دەوڵەمەندییان هێناوە.مامۆستا هەژاری مکوریانی لە ژێنامەی خۆی‌دا کە لە شەرەفنامەکەی داهاتووە دەڵێت: چێشتانی شەشی شابانی ١٣٣٩ی کۆچی هاتومەتە سەر دنیایە، چونکە بابم مەلا بووە و بەچکە سۆنە لە سەریەتی مەلە فێربی... بە پێنجساڵی پێم خوێندراوە و دوای سیپارە و باغەبان و یاقیدە و سولتان جومجومە و سەنگتراش و چەند وردە کتێبی دیکە ناردراومە سوختەخانە و لەوێوە چومە مزگەوت و بومە فەقێ و گوڵستان و بۆستان و سەرف و نەحوی عارەبیشم مل‌لێناوە و بۆ دەقنە (دەقنە: پارسەک‌کردنی فەقێ، نان چنینەوە لە ماڵان.هەنبانە) دەرگام کوتاون و بۆ راتوە گوندان گەڕاوم و زۆر مامۆستا و زۆر فێرگەم ئاڵ و گۆڕکردون و بەهیوابوم ببمە مەلا و جێی باپیران بگرمەوە.

«سوختە» نیشانی داوە کە زانایە و زۆر بە باشی بەرابەری بە نێو و خاوەن نێو «اسم و مسمّی» کردووە.

هەرچەند گوتویانە ساڵ بە ساڵ خۆزگە بە پار بەڵام سوختەکان بە پێچەوانەی ئەو پەندە ئێستا لە رابردوو، حاڵیان زۆر باشترە، وەک دەگێڕنەوە تا بیست ـ سی ساڵێک لەمەوبەر سوختەکان زەخت و زەحمەتێکی زیاتریان لەسەر بووە و لە لایەن گەلێک لە موستەعیدەکانەوە سەگ بە حەسار[1] یان پێ کراوە و لێرولەوێ دراون و دەگەڵ ئەوەش دا لە ئازادیەکی زۆرکەم بەهرەمەند بوون.

وەک باس دەکەن سوختە سەرەڕای ئەو ئیشانەی کە ئێستا بە ئەستۆی وەن زۆر ئیشی تریشی لە هێندێک شوێن و لە لایەن بازە موستەعیدێکەوە بۆ دیاری کراوە. وەک راخستن و هەڵگرتنی جێگاوبانی موستەعید، کەوش بۆدانان و لەبەر هەستانی و هەروەها شوشتنی جل و بەرگ بۆی و ئەوجۆرە شتانە کە دەبویا هەر ئەنجامیان بدا.

لە هەمووی سەیرتر دەڵێن هەق بە سوختە نەدراوە کە بە ئیشتیای خۆی قسەبکا یان پێ بکەنێ و تەنانەت رادەی قسەکردن و پێکەنینیشیان لە شەو و رۆژدا بۆ دیاری کردوە و دەستوری پێدراوە لە کاتی دانیشتن دا بە زۆری لە سەر چۆک دانیشێ.

هەرچەند پێویستە لە هەموو کۆمەڵگایەکی مرۆڤی دا نەزم و یاسا هەبێت و گەورەیی و چووکایەتی بپارێزرێت و بگرە لە ماڵێک دا کە بنکەیەکی چکۆڵەیە لە کۆمەڵگای گەورەی مرۆڤ ، ئەگەر گەورەیەک و کاربەدەستێک نەبێ کە رێکخەر و رێبەری ئەو بنکەبێ و رێنوێنی چکۆڵەکان بکات و کار و باریان بۆ دیاری بکات و ئەگەر یەکێک لە ژێر باری بەرپرسیەتی چۆ دەرێ لێ ی وە جواب بێت، جایان هەموو ئەندامەکان تێکرا ببنە کاربەدەست و کەس خەتی کەس نەخوێنێتەوە و هەرکەس بە مەیلی خۆی بجوڵێتەوە چی پێ خۆش بوو ئەوە بکات، یان هەر هیچ کەس خۆی بە بەرپرس نەزانێت و گوێ نەداتە هیچ کارێک، ئەوە ئەو ماڵە راناوەستێ و زۆر بە زوویی لێک هەڵدەوەشێ.

پێدا برۆ ئەگەر لە نیشتمانێک دا کەسێک یان لیژنەیەک دەسەڵات بە دەستەوە

---

١ ـ سەگ بە حەسار: برێتی لە هێنان و بردنی بێ فایدە. (هەنبانە)

نەگرێت و کاروباری رامیاریی[١] و ئەرکە پێویستەکانی دیکە بەڕێوە نەبات، جا، یان هیچکەس گوێ بە هیچ شتێک نەدات و یان هەرکەس بەیانی زوو لە خەوێ هەستا داوای رێبەری بکا، ئەوە چی پێناچێ کە ئەو ولاتە نەک هەر لە رێسمە دەچێت بەڵکوو خەڵکەکەشی تێک بەردەبن و دەبێتە پێگەی لاوەکیان[٢] و لە هەر لایەکەوە تەماکار رووی تێدەکەن و تۆزێی بە حەوا هەڵلا دەبەن. ئەوە لە لایەکەوە بێگومان وایە و سەلمێندراوە بەڵام «هەموو شتێک بە خۆی و خوێش بە مانا».

ئەمەی گوترا دەگەڕێتەوە بۆ سالانی رابوردوو و تەنانەت مامۆستاکانیشم ئەو دەورەیان بە تەواوی نەدیوە و خۆشبەختانە ئێستا بە پێی ئەو مەسەل (ضرب‌المثل)ە رەفتار دەکرێت و ئەو ئیشانەی کە بە ناهەق لە لایەن هێندێک موستەعیدەوە دەخرایە سەر سوختە لە سەری نەماون و ئێستا سوختە بە مانای راستی وشە ئازادە. جارێ، رێگای قسەکردن و پێکەنینی لێناگیرێ و لەوانە و هەروەها لە چۆنیەتی دانیشتن و هەر هەڵس و کەوتێکی دیکەی رەواش‌دا بە ئارەزۆی خۆی دەکا و دەتوانم بڵێم دەگەڵ موستەعید لە مافی ژیاندا هیچ جیاوازیەکی نییە. ئینجا مەگەر بە پیاوەتی خۆی دەنا، نە جێوبان بۆ موستەعید رادەخا و هەڵدەگرێ و نە کەوشی بۆ دادەنێ و نە شیوی بۆ دەکا و نە لە سەریشی پێویستەکە لەبەری هەڵبستێ مەگەر بە ئیشتیای خۆی وەک رێزدانان و پارازتنی چوکە و گەورایەتی. ئەمجا موستەعیدیش هەق بە خۆی نادا لە سوختە تورە ببێ و گلەیی لێبکا لەسەر نەکردنی ئەوکارانە.

بگرە ئێستا موستەعیدەکان لە ئەنجامدانی زۆر کاری ناو حوجرەش‌دا هاوکاری سوختەکان دەکەن و وەک برایەک چاویان لێدەکەن و موسوڵمانیش هەموو برای‌یەکن و لەوەدا منەتێک نییە.

هەڵبەت برا سوختەکانیش لەو هاوکاری‌یە کەڵکی خەراپ وەرناگرن و بۆ ئەوەی بێ‌نەزمی و شێواوی لە حوجرەدا روونەدات و کارەکان بە لە باری بەڕێوە بچن و لەبەر ئەوەش موستەعیدەکانیان مامۆستای بوون و هەن، یان بە هەر حاڵ لەو پتریان خوێندووە

---

١ ـ رامیاری: سیاسەت (هەنبانە)

٢ ـ لاوەکی: بێگانە، غەوارە (هەنبانە)

و پلەی مامۆستایەتیان بۆی هەیە و لەوانەشە رۆژێک ببنە مامۆستای و یان لەبەرئەوەی لەوی بەتەمەنترن و پلە و پایەی مامۆستاش بەرزە و رێزدانانی چکۆلە بۆگەورە پێویستە رێز و ئیحتیرام بۆ موستەعید دادەنێت و بەگەورە و دڵسۆزی خۆی لە قەڵەم دەدات و لە زۆر ئیشدا پرس و رای پێدەکات. کاروباری بە قسە ئەنجامدەدات و تەنانەت بۆ زۆر کاریش وەک چوون بۆ سەفەر و ئەوانە ئیزنی لێ دەخوازێت.

ئەوەبوو مانای سوختە و ماوەی سوختایەتی و ئەرکی سەرشانی و ئەو گێرە و کێشەی لەو ماوەدا تووشی دەبێ و هەروەها جیاوازی ژیواری سوختەی ئێستا دەگەڵ سوختەی رابردوو لە ماندویی و ئازادیدا.

ئەوەی کە لێرەدا زۆر سەرنج‌راکێشە و نیشاندەری ورە و ئازایەتی و لەخۆبوردویی فەقێکانە و جێی شانازی هەر مرۆ ێکی موسڵمانە ئەوەیە کە دەبینین فەقێکان سەرەرای ئەو هەموو کەند و کۆسپەی کە لە رێگایان دایە و ئەو هەموو گیروگرفتەی کە لە ماوەی خوێندندا یەخەیان پێ‌دەگرێت، بە ژیانێکی زۆر ساکار و کوڵەمەرگی، تەنیا بە خاتری خزمەت بە ئایین وگەل درێژەیان بەو خوێندنە هەرداوە و ئەورێیە پڕ لە کەند و کلۆیەیان هەر پێواوە و قەتیش لێی لانادەن و مەودا بە ناحەزان نادەن:

نەبەزین

بەڵێ بە سەت نالەباری
بە هەزاران خەفەتباری
دووری لە خزم و داک و باب
بە دڵی برژاو، وێنەی کەباب
بە بەرگ و پۆشاکی دڕاو
بە باخەڵی دوور لە دراو
سەرگەردانی و دەربەدەری
ئاوارە بوون، چەرمەسەری
هەزاران پەژارە چەشتن
بە باران فرمێسک رشتن
تەنانەت بە رۆژی جێژن
زارە خـواره لە پیرێژن
دوور لە خۆشک و برا و کەسان
ئاتاجی دەستی ناکەسان
لالانەوە و پاڕانەوە
هەڵسوڕان و چەوسانەوە
لە دێ بۆ شار لە شار بۆ دێ
پێوانی گەلێک کوێرە رێ

نوستن لە بەردەستە چێلە — نووسینەوەی بەرفتیلە
بەڕەی سەدساڵە ڕاخستن — بە لێفەی پڕ پینە نوستن
لە حوجرەی کۆنی پڕمشک — هێلانەی مار و دووپشک
سارد هەروەکوو سەری قەندیل — ناخۆش وەک جێی ئەسیر و دیل
گەلێک وڵات سووڕانەوە — بوخچەی گۆڕین بە شانەوە
چەند جاران سەگەل پێوەڕین — گرتن و داوێن هەڵدڕین
گەلێک دەرکا و دەرککردن — ئابڕو و حەیا تەرککردن
لە هاوینا تینی گەرما — چەقو چۆ و لەرزینی سەرما
کەند و کلۆی سەر ڕێبوون — دەگەڵ فەقێ هاورێ بوون
بەڵام دەگەڵ ئەو حاڵەشدا — دەگەڵ ئەو ژینە تاڵەشدا
خوێندن ڕێبازی وانبووە — جێگای شانازی وانبووە

سوختەکان کارەکان دابەش دەکەن

دابەش کردنی کارەکان

کاتێک سوختەی یەک حوجرە رادەیان لە کەسێک زیاتربوو بۆ ئەوەی هیچیان لە هیچیان ماندووتر نەبن و باشتریش بەکارەکانیان رابگەن، کارەکانی حوجرە بەسەرخۆیاندا، دابەش دەکەن و پاشان پشکیان لی داوێن و هەرکەس بە مەلا «هەوەڵ» دەرچوو بە ئیشتیای خۆی چ کارێکی پێ‌خۆش بوو هەڵی دەگرێ و لە پاش ویش نەفەری دوایی کارێک هەڵدەبژێرێ و هەر بەو شێوە تا کۆتایی بە کەس و کارەکان دێ.

ئەگەر لە نێو سوختەکاندا کەسێکی وا هەبێ کە زۆری خوێندبێ‌یان لەوان بە تەمەنتر بێ وەک رێزدانانێک بۆی، نایەڵن کاری دەرەوەی حوجرە ئەنجام‌بدات و وەنێو ئاوەدانی بکەوێ جا بۆیە زۆرتر گەسک لێدان و چایی سازکردن و تێ‌کردن بۆ ئەو کەسانەیە کە خەریکن لە سوختایەتی دەربچن یان بە تەمەنن و دەرکا و دەرکیان لێ‌عەیبترە.

هۆی دواکەوتن

هۆی ئەوەش کە بازێک لە سوختەکان تەمەنیان زۆرە و هەر لە سەردەمی سوختایەتیش‌دان چەند شتێکە: یان ئەوە تا ئەوجۆرە کەسانە درەنگ دەست بە خوێندن دەکەن. یان لە کاتی پێویستدا دەستیان بە خوێندن کردووە و بەڵام لەبەر ئەوەی زەینیان کوڵە و لێ‌هاتوویی خوێندنیان نییە، توانای سەرکەوتنیان کەمە و ئەگەر ببنە مەلاش چ لە چ نازانن و مەگەر لە قەدەر بەرەی خۆلاقان راکێشن دەنا لەباتی قازانج زیانیشیان دەبێ.

یان وا هەیە فەقێ زیرەکە و ئامادەیی خوێندنیشی تێدایە و بەڵام هەست بە لێپرساوی «مسئولیت» ناکا و بە پێی پێویست خەریکی دەرس و دەور نابێ وکاتی خۆی بە فیرۆ دەدات و بێ‌خەمە و بێ‌خەمخۆریشە.

هۆیەکی دیش ئەوەیە کە هەڵدەکەوێ ئەو فەقێیە تووشی مامۆستایەک دەبێ کە نەزانە و شیاوی مامۆستایەتی نییە و ئەگەر دەرسیشی پێ‌بڵێت بێ‌کەڵکە و دەبێ رۆژێک هەر بگەڕێتەوە دواوە.

وادەبێ فەقێ مامۆستاکەی زاناشە بەڵام دڵسۆز نییە و بەرژەوەندی فەقێکە ناگرێتە بەرچاو، جایان دەرسی زۆر دەچوێنێ یان دەرسیشی پێبڵێت وای پێناڵێت لێی حاڵی بێت و سودی لێوەربگرێت و فەقێی فەقیر ئەگەر لەکاتی خوێندنیشدا هەست بە خراپی دەرسەکانی نەکات، رۆژێک دێ کە تووشی مامۆستایەکی زانا و دڵسۆز ببێ و تێیبگەیەنێ کە هیچ فێرنەبووە. یان پاشماوەیەک بۆ خۆی تێبگا کە هیچ لە هیچ نازانێ و تەمەنی بە بێهوودە رۆیوە و بە ناچاری بگەڕێتەوە دواوە و سەر لە نوێ ئەو کتێبانەی کە بە نیو خوێندونی و پەڕی لێهەڵدانەوە، ئەوجار بە لەباری بیانخوێنێتەوە و سوختایەتیەکەی لە نوێوە دەست پێبکاتەوە و چەند ساڵی دیشی لە تەمەنی پڕبایەخی بۆ تەرخان بکات. با بەسەر و سمێڵیش مەلایەکی تەواو بێت.

داخی داخانم

بەداخەوە لەبەر ئەوەی کە تاقیکردنەوەی رەسمی بۆ فەقێکان نییە و مشورخۆرێک[1] دەست ناکەوێ کوڵیان پێوە هەڵگری و چاک و خراپیان لێک هەڵاوێری و بە بێژینگی تاقیکردنەوە، سەرکۆت[2] و بن بێژینگیان لێ جیابکاتەوە، هەرچی راستبۆوە دەتوانی بە نێوی فەقێ جێی خۆی بکاتەوە، لە بەرگی پیرۆزی فەقێیەتی کەڵکی خەراپ وەربگرێ و سپەی رۆژیش بە پۆشینی بەرگی مەلایەتی خۆی بکا بە مەلا و دیلمانجی[3] بەینی خودا و خەڵک و دەمراستی ئایین، کە ئەودەم بە دانی فتوای خەڵەت و نیشاندانی ئایین بە دیوی بەراوەژوودا، زیانێکی زۆر لە ئیسلام و مسوڵمانان دەدات و قسە هەڵە و چەوتەکانیشی بە حیسابی دین دەگیرێن و ئایینیان پێ لەکەدار دەکرێت.

جا ئەوانەی کە لە رووی نەزانیەوە زیان دەگەیێنن بەجێی خۆی کە ئەوان نەزانن و زۆریشیان نازانن کە نەزانن، بەڵام دەردی سەرباری هەموودەردان کردەوەی بێدینانەی ئەو کەسانەیە کە لە ئایینیشدا بەڵەدن و تەنانەت بەرگی مەلایەتیشیان پۆشیوە.بەڵام یان لە

---

١ - مشورخۆر: کەسێکە کە بە تەنگ شتێکەوە بێ و هەوڵی بۆ بدا. (خاڵ)

٢ - سەرکۆت: سەربێژنگ لە کاتی دەغڵ گێژەو کردندا. (هەنبانە)

٣ - دیلمانج: باجڤەکار، تەرجمان. (هەنبانە)

ترسان یان لە برسان یان بۆوەی نێویان بێتە نێو باسان یان بەو مەبەستەی خەڵکیان بۆ بێتە بەردەسان زۆر کردەوەی وادەکەن فڕی بەسەر ئیسلامەوە نییە و تەنانەت لە ئایین‌دا پێشگریشی لێکراوە. خۆ بابای دین دوژمنیش چ نەزان بێ و چ زانا لە پەڵپێک دەگەرێ کە گڕوی لە سەر بگرێ و ئایینی پێبکاتە ئامانجی تیر و توانج و پلار و یەکێکی پێبکا با نەیکردبێ بە دەوار.

ئیتر ئەو چاوێک ناخشێنی بە ناوەرۆکی قورئان و حەدیس و شەرع و کردەوەی پێغەمبەر(د) و یارانی و مێژووی ژیانی مسوڵمانە راستەقینەکان.

بەڵێ ئایینی پیرۆزی ئیسلام لەدەست ئەو دوو تاقمانە: «کوێری خۆ بە چاوساغ نوێن و چاوساغی کوێر خەڵەتێن» زیانی زۆر دیوە و پڕیشکی زۆری وێ هەڵپەڕیوە بۆیە بڕێک لە کوڕەکرچ وکاڵ و پێ‌نەگەیشتو و تێ‌نەگەیشتووەکانی پەڕیوەی هەندەران دەبن و دەهۆڵێ بۆ لاوەکیان، لە ئیسلامە بێ‌گەرد و خەوشە تۆمەت لێدراوەکەی خۆیان هەڵدەگرن و تا ماوەیەک دەچنە نێو بیری سەرلێشێواوی و بەرە و بیرۆچکە پڕ لە سەرگەردانیەکان هەنگاو دەنێن و بەر لە پێش کەوتنی کۆمەڵەکەیان دەگرن.

بەو پێیە دەردەکەوێ کە پێشگیری لەو دوو تاقمە زیانبارە ئەرکی سەرشانی هەموو مسوڵمانێکی دڵسۆزە و لەسەر هەر مسوڵمانێک بە گشتی و مامۆستا ئایینی‌یەکان بەتایبەتی پێویستە هەنگاوی شوێن‌دانەر لەو رێیەدا هەڵگرن، تاکوو ئیسلام چی دیکە بە هۆی کردەوەی دیاری نالەباری لە ئیسلام نەبانەکانەوە خەوشدار[1] نەکرێت و لە دژ کردەوە[2]ش‌دا مسوڵمانە نەگووراوەکان سیس و وشک نەبن و نەبنە قنگەلاشکی بەربای پڕوپاگەندەی نە یاران و پەرەوازەی ئێر و ئەوێ نەکرێن.

هەرچەند لەو رۆدا بەرگرتن لە چاوساغی کوێر خەڵەتێن زۆر چەتوونە و جگە لە دڵسۆزی نواندن بۆیان و خوێندنەوەی ئایەتە پڕ لە هەڕەشەکانی خوا بەسەریاندا رێیەکی دی نییە، پێشگری لە کوێری خۆ بە چاوساغ نوێن ئاوا چەتوون نییە و چاری هاسانە ئەوەندەی دەوی زانایانی دینی پێوەندی‌یەکی پتەویان بە یەکەوە ببێ و بەرنامەی مەلا و

---

١ - خەوشدار: عەیبدار.

٢ - دژکردەوە: عکس‌العمل.

مەلایەتی ڕێک و پێک بکەن و کەسێک کە بوو بە مەلا کارێکی پێبسپێرن کە لە توانای‌دا بێ و کەس نەتوانی لاقان لە بەڕەی خۆی تێبپەڕێنێ و هەر ئیشێکی بۆی هەڵکەوت خۆی لێبکا بە وەستا و دینی خۆی و خەڵکیش لەبەین بەرێ. چونکو درۆ نییە کە کوتویانە: کوڵکە مەلادین می‌برد، کوڵکە وەستایان کوڵکە دوکتورجان می‌برد.

هەنگاوێکی کە دەتواندرێ لەو ڕێیەدا هەڵبێندرێتەوە ئەوەیە کە هەر لە سەرەتای خوێندن‌دا فەقێ بخرێتە ژێر چاوەدێری و هەڵسەنگاندن و تاقی‌کردنەوە و ئەوەی لە ژێر تاقی‌کاری دەرنەچێ و ئامادەی خوێندن نەبێ پێی نەخوێندرێ.

هەر بەڕاستی فەقێیەک کە لێهاتوویی خوێندنی نییە بۆچی بە خۆڕایی نانی حوجرە بخوا و ڕەنجی دەگەڵ بدرێ و لە ئاکامیش‌دا هیچ فێرنەبێ و ڕەقە پشت و دەستەوسان باربێ و لە کیس دایک و بابانیشی بچێ و دوای چەندساڵان ئیروئەوێ ڕاوکردن و ئەو هەموە تاسە و هیوای دایک و بابانی بووەی کوڕیان بۆ دەبێتە مەلا، وەک زەبەلاحێکی[1] بێکارە و بێ‌هونەر بۆیان بەڕێ بکرێتەوە و ئارەزۆکانیان بینە بڵقی سەرئاو؟

بۆیە باش وایە ئەگەرچی تاقی‌کردنەوەی ڕەسمی و گشتیش لە ئارادا نەبێ مامۆستاکان چ مەلا و چ موستەعیدەکان شاگردەکانیان بخەنە ژێر چاوەدێری و بە هۆی دەرس پێ‌گوتن و لێپرسینەوە، ڕادەی زەین و زیرەکی و لێ‌هاتوویی‌یان هەڵسەنگێنن و کەسانێکی کەلێ وە شاوەیی خوێندنیان نییە و هەر لە ماکا[2] کەودەن[3] و بێ‌کەڵکن، دەرسیان پێ‌نەڵێن و تێیان بگەیێنن و بە خۆشی و لە ڕووی بەڵگەوە حاڵییان بکەن کە خوێندنیان لەدەست نایە و تا تەمەنیان تێپەڕ نەبووە و هەڵیان لە دەست نەچووە ڕوو بکەنە ئیشێکی دی، باشترە.

چونکو ئەوجۆرە کەسانە کە سەلیقەی خوێندنیان نییە لەوانەیە لە زۆر پیشە و ئیشی دی‌دا سەرڕشتەیی‌یان هەبێ و سەرکەوتنێکی زۆری تێدا وەدەست‌خەن.

من ڕام‌وایە ئەوجۆرە فەقییانەش کە زیرەکن و بەڵام تەمبەڵی دەکەن و مل نادەنە

---

١ - زەبەلاح: زلحۆرت، تەژەی ناقولا (هەنبانە).

٢ - ماک: ڕیشە و بناغەی شت. (خاڵ)

٣ - کەودەن: مەردومی نازیرەک. (خاڵ)

خوێندن، دوای ئامۆژگاری کردن و هەوڵ دەگەڵدانیان بۆ هێنانە سەر تێکۆشان و رەنجدان لە پێنا و خوێندن و فێربووندا، ئەگەر هەر نەهاتنە سەرباری خوێندن و هەوڵی فێربونیان نەدا دەنگ بدرێن و وەلانرێن تاکو نەبنە سەرباری خەڵک و بە خۆڕایی نانی حوجرە نەخۆن و مامۆستا ئازار نەدەن و رۆژی دوایش دین نەکەنە پیشەی نان پێ پەیداکردن و پێ رابواردن!!

یەکی دی لە هۆیەکانی دواکەوتنی فەقێ ماتڵبوون خەریکبوونیەتی بەکار و بار و گیر و گرفتیماڵی باوکیەوە لەبەر ئەوەی زۆربەی فەقێکان کوڕە فەقیرن و بەشێکی زۆریش لەگوزەرانیان لەسەر ماڵەوەیە، بەتایبەت ئێستاکە جومعانە نەماوە، بۆیە ناچارن دە ساڵێدا ماوەیەک با بە شێوەی کاتیش بێ دەست لە خوێندن هەڵبگرن و ملبدەنە کار و کاسبی کە ئاکامەکەی دواکەوتنە لە خوێندن.(١)

مجێوری فەقێیان

زۆر وا هەیە فەقێکان لە ئاوەدانیدا ماڵێک دەگرن بە مجێور کە بڕێک لە کارەکانیان وەک شتنی هەور و هۆڵ و ئاوهێنان و ئەوجۆرە ئیشانەیان بۆ جێبەجێ دەکات و ئەوانیش لە بەرانبەردا هێندێک شتی وەک ووردکە نان و ووردە قەند و ئەو پێخورانەی لێیان زیاد دەبێ و جارجاریش بڕێک قەند و وادەبێ نانی ساغ و ئەوانە دەدەن بە ماڵی مجێور و بەوشێوە بڕێک لە کارەکان لە کۆڵ سوختە دەبنەوە و سەری سوکتر دەبێت.

لە هێندێک جێگایان کە دەستکەوتی مجێور بڕێک زۆر بێ فەقێکان بەڵێنی شتنی بەرگ و لیباس و رایخ و پێخەف لە مجێور دەستێنن و موستەعید و سوختە و بە زۆری موستەعید جل و بەرگ و ئەوانەی پێ دەشۆن، بەڵام ئامرازی شوار(٢) وەکی سابون و شتیوا لەسەر خۆیانە.

---

١ - لە تویێی پێنجەمدا لە ژێر سەردێڕی «دیسان دەردی دڵ و پێشنیار»دا ئەو مەبەستە زیاتر درێژە پێدەدەین.
٢ - شوار: شتن. (خاڵ و هەنبانە)

دووهەم سەردەم، موستەعیدایەتی

«مستعدّ» وشەییکی عەرەبی‌یە و ناوی بکەر «اسم فاعل»ە و لە وشەدانی[1] عەرەبی‌دا بە مانای: ساز و ئامادە، تەیار و لێهاتوو، هاتووە. بەڵام لە زاراوەی فەقێیەتی‌دا بە فەقێیەک دەگوترێ کە لە خوێندن‌داگەیشتبێتە کتێبی (جامی) یان پێهەڵلاتر، جا یان لە لای مەلا دەرس‌بخوێنی یان لە لای موستەعیدێکی باڵادەست.

دیارە فەقێ تا دەگاتە دەوروبەری جامی ئامادەیی پەیدادەکات و هەم بۆ دەرس‌خوێندن راهاتوو و باشتر دەبێت، هەم لێهاتوویی ئەوەش وەدەست‌دێنێ کە بتوانێ دەرس بە سوختە بڵێتەوە بۆیە لەو کاتەدا پێ‌ی دەڵێن موستەعید.

بەجێیە لێرەدا ئەوەش بڵێم کە تا ماوەی چەند ساڵێک لێرەوە پێش، «جامی» و هەروەها «البهجةالمرضیة» کە کتێبێکە لە دوو زانستی «نحو و صرف»دا و راڤەی «الفیه»ی «ابن المالک»ی ئەندەلۆسی دەکا و «شرح‌النظام» کە لە زانستی «صرف»دایە و بڕێکیش دەبارەی خەت‌دا دەدوێ و راڤەی کتێبی «الشافیه»ی «ابن الحاجب» دەکا و بگرە لەوانەش بەرەو ژورتر هەر لە لای موستەعید خوێندراون. تەنانەت بیستوومە کە لە هەندێک شوێن «موستەعید» هەر بە ئاخر مادده خوێن گوتراوە و ئیتر فەقێ تا بە ئاخر و ئوخری خوێندن گەیشتووە هەر لە لای موستەعید دەرسی خوێندووە و بە سوختەش نێوبراوە.

بەڵام ئێستا فەقێ ئەگەر بگاتە جامی‌یەش باشە و واهەیە لە پێش ئەوەی‌دا بگاتە ئەو کتێبە خۆی دەکا بە موستەعید و دەچێ لە لای مەلا دەخوێنێ. بەڵام هەر ئەوەندەیە دەرسەکەی لە لای مامۆستای گەورەیە دەنا لەبەر ئەوەی کەم واهەیە فەقێ بەر لە گەیشتنی بە جامی توانای سوختە راگرتن و دەرس‌پێ‌گوتنی ببێ یان ئەگەر توانای ئەوەشی ببێ کەم واهەیە سوختە بۆ خوێندن بچێتە لای، کارەکانی حوجرەی هەر بە ئەستۆوەیە و ئەگەر زۆر رێزی بۆ دابندرێ کاری دەرەوەی حوجرەی پێ‌ناکەن.

---

١ ـ وشەدان: فەرهەنگ.

سوختەعید:

شایانی باسە کە فەقێ لە ماوەی خوێندنی کتێبەکانی نێزێک لە جامی و لەوێ بەرەوژێرتر وەک «تصریف ملا عەلی» کە لە زانستی «صرف» دایە و نوسراوی مامۆستا مەلا عەلی شنۆیی یە و ریسالەی «استعارە» کە لە زانستی «بیان» دایە و ریسالەی «وضع» کە لە زانستی «وضع» دایە و هەردوکیان دانراوی مەلا ئەبوبەکری میر روستەمین، با لە لای مەلاش بخوێنی بە زاراوەی نێو فەقێیان «سوختە عید»ی پێ دەگوترێ.

ئەو وشەیەش تێکەڵکراوە لە سوختە و لە عید، کە دوو پیتی «عید» لە وتەی موستەعید پچڕاون. واتە فەقێ لەوماوە خوێندنەدا نە سوختەیە و نە موستەعیدی تەواوە، یان لە هەردوک لای پێوەیە و سوختەیەکی نێزیک لە موستەعیدایەتی یە.

ئەرک و سپاردەی موستەعید

فەقێ دەگەڵ ئەوە لە سوختایەتی رزگاری هات و بوو بە موستەعید، یەکەم شت کە پێی خۆشحاڵ دەبێت و کەیفی پێ دەکا، ئەوەیە کە رەنج و کوێرەوەری چاخی سوختایەتی وەک فەرمانبەری موستەعید و ئەنجامدانی ئیشی ناوەوە و دەرەوەی حوجرە و وەڵامدانەوەی کابانی قاپ لێ ونبوو و ئەوانەی لە کۆڵ دەبێتەوە. نەک هەر دەحەسێتەوە بەڵکوو دەبێتە فەرماندەرێک و ئەگەر برێک دادپەروەر و بە بەزەیی نەبێت بە نۆبەی خۆی زۆرکاریش کە ئەرکی سەرشانی خۆنی بە سوختەیان جێبەجێ دەکات و بەم شێوە تۆڵەی خۆی دەکاتەوە.

موستەعید جگە لە دەرس خوێندن و موتالاکردن و پێداچونەوەی خۆی، دەرس پێ گوتنی سوختەشی بە ئەستۆوەیە.

هەڵبەت واش نییە کە فەقێ هەر کە بوو بە موستەعید دەرس بە سوختە بلێت. چونکوو چ سوختە و چ موستەعید دەبێ بۆ خۆیان جێگا لە لای مامۆستا بخوازنەوە و داوای لێ بکەن دەرسیان پێ بلێت، ئیتر نە موستەعید و نە مامۆستای گەورە، مافی ئەوەیان نییە کە داوا لە فەقێ بکەن بۆ خوێندن بێتە لایان. تەنانەت ئەگەر بە بریتی «کنایە»ش ئەو

داوایە لە فەقێ بکەن بۆیان بە شورەیی یەکی زل دەژمێردرێ.

تەنانەت ئەگەر سوختەیان موستەعید لە جێی خۆیان هەڵنەقەنابن نە مەلا ڕێگا بە خۆی دەدا شاگردی کەسێکی دیکە هەڵفریوێنی و بانگی بێڵێتە لای خۆی و نە موستەعید.[١]

زۆر وا هەیە موستەعید چوار تا پێنج کەس بگرە زیاتریش سوختە رادەگرێت و هەرکەسەش دوو دەرسیان پێ‌دەڵێت و ئەو موستەعیدە زۆر بە چەتوونی دەتوانێت بە دەرس و دەوری خۆی رابگات.

شتێکی دی کە دەبێتە هۆی کوێرەوەری و ڕەنجێکی زۆرتر لە دەرس‌گوتن‌دا چ بۆ موستەعید و چ بۆ ماموستای گەورە ئەوەیە کە: لەبەر ناڕێکی شێوەی خوێندن و ئەوەش کە هەرکەس لە کتێبێک‌را و هەردەمە لە لای مامۆستایەک دەرس دەخوێنی کەم وا هەڵدەکەوێ چەندکەسێک ببنە یەکدەرس و مامۆستا بە یەک کەڕەت بتوانێ دەرس بە هەموانیان بڵێت بۆیە مامۆستا ناچارە هەرچەند کەسێکی لەلابێت جیاجیا بە هەرکامیان ڕۆژی دوو دەرس بڵێت کە ئەوەش وەختێکی زۆری دەوێ.

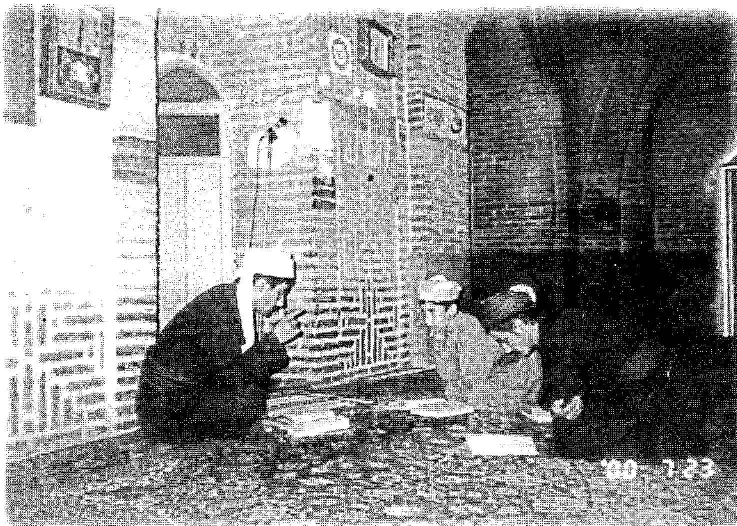
شێوەی دەرس‌خوێندن و دەرس‌گوتن

فەقێکان لە حەوتوودا سێ‌شەممۆ و هەینی تەعتیلن و ڕۆژەکانی دیش دەرس‌دەخوێنن. لەبەر ئەوەش حوجرەکان وەک فێرگە ڕەسمی‌یەکان لە ئامرازی وەک تەخت و سەندەڵی و ئەوجۆرە شتومەکانە بەهرەمەند نین مامۆستا و شاگرد هەردوکیان لە تەختی عەردی دادەنیشن و جا خەریکی دەرس‌دان و دەرس‌خوێندن دەبن بەم‌جۆرە: کە سوختە هێندێک دوور و بەرەو ڕووی مامۆستای لەسەرچۆکان دادەنیشێ، ئەمجار

١-من پێم‌وایە ئەو بیر و بۆچونە ئەگەر بە هۆی وەبەرچاوگرتنی دۆستایەتی و ئاواڵەتی و خەڵک بە زۆر زانین و خۆ بە کەم‌گرتن و گومانی باشەوە بێ کە بە زۆریش هەر لەوانە سەرچاوەی گرتووە ئەوە شتێکی زۆر بەجێ‌یە. بەڵام ئەگەر هەڵکەوێ سوختەیان موستەعید ڕێیان دەلای مامۆستایەک بکەوێ کە بە هەر هۆیەکەوە بێ کەڵکی بووان نەبێت و ئەوانیش هەست بەوە نەکەن زۆر جێگای خۆیەتی کەسێک ئاگاداریان بکاتەوە جا با بە بانگ‌هێشتنە لای خۆشی بێت. ئیتر ئەوە نابێتە تەفرەدان بەڵکوو دڵسۆزی نواندنە سەبارەت بە لێ‌قەوماوێک.

هەردوکیان نێوی خوا دێنن و پەسنی دەکەن و هەر[١] وەها داوای رژانــی بـەزە و پـیتی خوادەکەن بۆ سەر پێغەمبەر و یارانی (د).

ئەو ویژامە[٢] کە بە زۆری بۆو مەبەستانە بەکاردێت ئەوەیە: «بِسْـمِ اللّـهِ الرّحمنِ الرّحیم ألحمدُ لِلّهِ رَبِّ الْعَالَمینَ وَ الصَّلاةُ وَ السَّلامُ عَلی خَیرِ خَلقِهِ مُحَمَّدٍ و عَلیٰ آلِهِ وَ أَصحَابِهِ أَجمَعِینَ» واتە دەستدەکەین بەو دەرسگوتن و دەرسخوێندنە بە یارمەتی ناوی خوای مێهرەبان و بخشندە، هەرچی پێهەڵگوتنە بۆ خوای پەروەردگاری هەموو ئافەریدەیێکە و سۆز و سلاوی برژی بەسەر باشترین دروستکراوەکانیداکە «محمد»ە و بە سەر بنەماڵە و یارەکانیدا بە تێکرایی. پاشان شاگرد رووەدەکاتە ماموٚستا و دەڵێ: «بارَکَ اللّهُ في جَمیعِ مَقاصِدِکَ» واتە خوا سەرکەوتووت بکات لە هەموو مەبەستەکانتدا. ماموٚستاش لە وەڵامدا دەڵێ: «إیّانا وَ إیّاکَ» واتە: ئیمەش و توٚش.

سوختەکان دەرس دەخوێنن

ئنجا ماموٚستا دەرسی رابردووی لێدەپرسێتەوە بۆ ئەوەی بزانی رەوانی کردووە،

١ - پەسن: تاریف پێهەڵگوتن، چاکە گوتن. (هەنبانە)

٢ - وێژامە: عبارت.

لە بەریەتی یان نا؟ جا ئەگەر فەقێ بە ڕەوانکردن و لەبەرکردنی دەرسەکە خۆی بۆ دەرسی تازە ئامادەکردبێ، ئەوە دەرسی پێ‌دەڵێت و دەنا ئەگەر مامۆستایەکی دڵسۆز و بەختەمام[1] بێ تا دەرسەکەی بە لەباری ڕەوان و لەبەر نەکا دەرسی تازەی پێ‌ناڵێت و هەوڵدەدا بۆ ئەوەی دەرسی ڕابردووی فێربکات.

موستەعید، دەرس بە سوختەکانی دەڵێت

لە کاتی دەرس‌گوتن‌دا مامۆستا بەرلە فەقێکە ویژامەی دەرسەکە دەخوێنێتەوە و دەگەڵ ویش‌یان بە دواویش‌دا شاگرد دەی‌خوێنێتەوە و ئەمجار بە کوردی مانای بۆلێک دەداتەوە و مەبەستەکەی بۆ شی‌دەکاتەوە و هەر بەم‌شێوە بە پێی زیرەکی و نازیرەکی شاگرد، تا لێی حاڵی دەبێ بۆی دووپاتە دەکاتەوە.

هەرکاتێکیش لە دەرسەکە بوونەوە شاگرد دەڵێ: «رَحمَةُ اللّٰهِ عَلَیکَ» واتە: سۆز و ڕەحمەتی خوا لەسەر تۆ بێت. مامۆستاش لە وەڵامدا دەڵێت: «عَلَینا وَ عَلَیکَ الرَّحمَة». واتە ڕەحمەت لەسەر ئێمەش و تۆش بێت.

١-بەختەمام: مەردومی ئەمینی ڕاستگۆی دڵسۆز. (خاڵ)

لەبارەی ئاداب و ڕێ و شوێنی نێوان شاگرد و مامۆستادا کتێبێک بە ناوی «آداب المتعلمین» نوسراوە کە باسی گەورەیی عیلم و مەرجەکانی باشی مامۆستا و ئاواڵ و هەروەها قازانجی تێکۆشان و پشتبەستن بە خوا (التوکل) و پاریزگاری (التقوی) و کاتی خوێندن و تێکۆشان و میهرەبانی و دڵسوزی و ئەوشتانەی دەبنە هۆی بە زەینی و بێزەینی و چۆنیەتی دەرسخوێندن و ڕەوانکردن و ئەوانە دەکات کە ئەو کتێبە دانراوی «نصیرالدین طوسی»یە، و ڕێنوێنییەکی زۆری لەوبارەوە تێدایە، بەڵام بە زمانی عەرەبییە و سوختەکان ناتوانن کەڵکی لێوەرگرن.

هەڵبەت موستەعیدیش هەر بە شێوەی سوختە دەرس دەخوێنی، بەڵام بەو جیاوازییەوە کە، کەم وا هەیە مامۆستا دەرس لە موستەعید بپرسێتەوە مەگەر جێیەک کە پێیوابێ زۆر ڕەق و چەتوونە و جێی بە هەڵەچوونە و ڕەوانی نەکردووە، بۆی دووپاتە بکاتەوە.

مامۆستا، دەرس بە موستەعیدەکان دەڵێت

حوجرەی خانەقای پیرانشار

هەروەها موستەعیدکەم وا دەبێ دەگەڵ مامۆستایان بە دوای ویدا وێژامەی

دەرسەکە بخوێنێتەوە.

جاری وا هەیە مامۆستا بۆوەی لە موستەعید حاڵی ببێت و بزانێت داخوا فێری خوێندنەوەی وێژامەی عەرەبی بووە یان نا، یا هەر لەبەر مەشقکردن و فێربوون، بەرلەوەی بۆ خۆی نوسراوەکە بخوێنێتەوە، بە موستەعیدی دەخوێنێتەوە و ئەگەر هەڵەیەکی بوو بۆی ڕاستدەکاتەوە جا پاشان مانای بۆ لێکدەداتەوە.

جیاوازی‌یەکی دیش ئەوەیە موستەعید وریا بێ یان ناوریا، بە زۆری، مامۆستا تەنیا هەر جارێک دەرسەکەی بۆ ڕاڤە دەکا و لێکی‌دەداتەوە ئیتر مەگەر بە دەگمەن دەنا نە دەرسی ڕابردووی لێ‌دەپرسێتەوە نە دەرسی تازەی لە جارێک زیاتر بۆ دەڵێتەوە.

بەڵام موستەعید بەرلەوەی دەرس بخوێنێ خۆی موتالای لەسەر دەکات، بۆ ئەوەی هەم بۆ کاتی خوێندن ئامادەیی پتر بێ و هەم تاقی‌کردنەوە و مەشق‌کردنیش بێ بۆ خۆی.

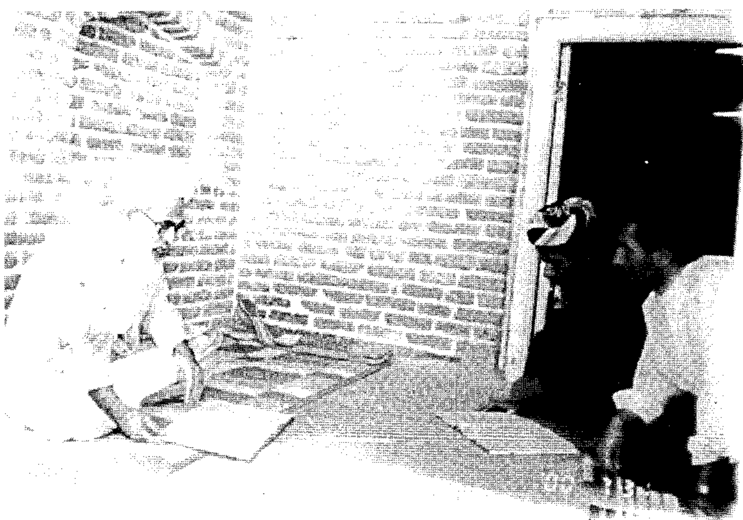
موستەعیدەکان، دەرس موتالا دەکەن

سوختە و موستەعید هەردوکیان هەم لە کاتی دەرس‌خوێندن‌دا و هەم لە وەختی دیش‌دا مافی پرسینەوەیان هەیە و تەنانەت ئەگەر نیوەی دەرسەکەشیان تێ‌نەگەیین یان لەبیریان چووبێتەوە و بی‌پرسنەوە ئیتر مامۆستا هەقیان پێ‌دەدا و بەخۆشی جوابیان دەداتەوە. واش هەیە ئەگەر بەشی زۆری دەرسەکەیان هەر نەزاننەوە سەر لە نوێ پێیان

دەڵیّتەوە کە جاری ئاوا، یان ئەوەتا دەرسی تازە ناخویّنن یا بە خویّندنی کەمیّک وازدیّنن.

سوختە و موستەعید لەوەش‌دا جیاوازییان نییە کە دوای ئەوەی دەرسیان خویّند لەسەری‌دا دادەنیشن و دەیلیّنەوە تا رەوانی دەکەن. جا ئەگەر دوو یا چەند نەفەر دەرسیان بە یەکەوە بیّ بە زۆری پیّکەوە دەیلیّنەوە بەوشیّوە هەروەکی دەرس‌پیّگوتن، یەکیّکیان هەموو، یان بریّک لە دەرسەکە دەخویّنیّتەوە و مانای لیّک‌داتەوە و ئەوانی‌دیش گویّی بۆدەگرن و بەڵیّ‌ی بۆ دەکەن و ئەگەر تیّگیراویشی بوو یارمەتی دەدەن، و ئیتر تا دەرسەکە بە باشی رەوان‌دەکەن نۆرەی لیّ‌دەکەن و دەیلیّنەوە ئەگەر یەکدەرسیش نەبن ئەوە هەرکەس دەرسی خۆی دەلیّتەوە تا رەوانی دەکات.(١)

لە شیّوە دەرس‌گوتنەوە، یان دەور کردنەوەی بە تەنیادا، سوختە بە دەنگ ئەو کارە دەکا، واتە هەم عیبارەتەکەی بە دەنگ دەخویّنیّتەوە و هەم ماناکەشی بە دەنگ لیّ‌دەداتەوە، بەلاّم موستەعید بە زۆری هەر بیّ‌دەنگ و لەبەرخۆیەوە ئەو کارە دەکات.

دەرس خویّندنی موستەعید (حوجرەی مزگەوتی سووری سابلاغ)

١ - بووەی دەرس زۆر بگوتریّتەوە تا ئەوەی رەوان‌دەکریّت و بیّ گریّ و گوڵ دەبیّ پەندیّکی عەرەبی‌دانراوە دەڵیّ: «الدرس حرف والتکرار الف» واتە دەرس پیتیّکە و گوتنەوەی هەزار جارە.

هەڵبەت ئەگەر لە دەورکردنەوەدا تەنیا وێژامە بە عەرەبیەکە لەبەر راو بە بێ‌مانا لێدانەوە بگوترێتەوە چ سوختە و چ موستەعید هەر بە دەنگ دەیلێنەوە و ئیتر گاڵەگاڵی فەقێیان و رێچکە هەڵبەستنیان لەکاتی پێداچونەوە و دەورکردنەوەدا شتێکی بیسراو و بە نێوبانگە.[١]

دەرس لەبەرکردن

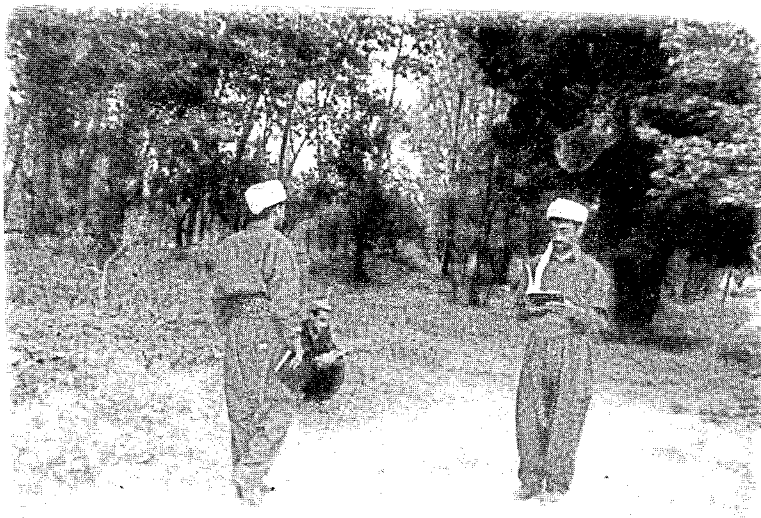
کارێکی دیکەی کە سوختە و موستەعید تێیدا بەشدارن لەبەرکردنی دەرسە، ئەو کتێبانەی لە ماوەی فەقێیەتی دا دەخوێندرێن بەشی هەرە زۆریان دەبێ لەبەر بکرێن جا هەر لە عیززی و عەوامیلی جورجانی‌یەوە بگرە تا دەگاتە (تلخیص و جمع‌الجوامع و تهذیب الکلام و تشریح الافلاک و سبزواری) و ئەو کتێبانەی کۆتایی خوێندنیان پێ‌دێت.

لە راستی‌دا ئەو دە ـ پازدە ـ بیست کتێبانەی لەو ماوەدا دەخوێندرێن‌کە لە دوایی‌دا ناویان دەبەین، ئی‌وایان تێدانیە لەبەرکردنی نەوێت. ئەوەندە هەیە تەنیا مەتنەکان لەبەر دەکرێن و ئیتر شەرحەکان لە بەرزۆری گوێیان پێ‌نادرێت.

وەکی دەگێرنەوە دەڵێن فەقێ‌ی واهەبووە بڕێک لە کتێبەکانی بەشەرحەوە لەبەرکردوون و تەنانەت زیاد لە شەرحەکە حاشیە و پەراوێزێکی بە سەر کتێبەکەشەوە بوون هەرلێ‌ی لەبەرکردوون. ئیمامی نەوەوی لە پێشەکی کتێبی «منهاج الطالبین» کە کورتکراوەی کتێبی «المحرر»ی ئیمامی رافیعی‌یە دەڵێت: لەبەر ئەوەی کتێبی «المحرر» قەوارەی زۆر بوو و زۆربەی خەڵکی پێیان لە بەر نەدەکرا مەگەر هێندێک کەسی وا خوا چاودێری کردبن بە چاکم زانی کورتی کەمەوە لە نێوەی قەوارەی خۆی‌دا بۆ ئەوەی لە بەرکردنی هاسان ببێتەوە...»

---

١ ـ فەقێکان بۆ دەرس‌خوێندن و دەورکردنەوە دەردەکەون و دەچنە دەوروبەری ئاوەدانی و نێوموچە و مەزراکان و زۆر جێ هەیە ئەوەندە هاموشۆیان کردوتێ و لێی ماونەتەوە کە بە نێوی فەقێیان نێوبانگی دەرکردووە و تەنانەت ئەگەر نێوی دیشی لە سەر بوبێ فەراموش کراوە و بە نێوی تازەوە ناسراوە، وەک کانی‌یە فەقێیان، گەڵوی فەقێیان، گوێزی فەقێیان، شاخی فەقێیان و توێ فەقێیان و...

فەقێیەکان بە راوێچکە دەرس لەبەر دەکەن

جا ئەوەی چاوی بە «منهاج الطالبین» کەوتووە دەزانی کە کتێبێکە لە هەندێک چاپیدا زیاتر لە شەش‌سەد لاپەڕەی مامناوەندی‌یە.(١) جا ئەمە هیچ کە لە بەر کراوە تەنانەت «المحرر»یش کە وەک لە قسەی مامۆستا دەردەکەوێ، دوو بەرانبەری «منهاج»ە هەر لە بەرکراوە.(٢) جا بۆیە دەڵێم کتێب لە بەرکردنی فەقێیان ئەویش بەو شێوە، ئازایەتیەکی کەم وێنە و هونەرێکی گەورەیە و ئیتر لەبەرکردن و لە بیرمانەوەی ئەو کتێبە زلەزلانە بەو هەموو کوێرەوەری و دەردی سەری‌یەوە، ئەگەر پشت بەستن بە خوا و

١ - مامناوەندی: شتی ناوونجیی. (خاڵ)

٢ - نمونەیەکی سەیر و سەمەرەی کتێب لەبەرکردن: دەگێرنەوە کە کاتێک ماموستا مەلا عبداللە بێتوشی و ماموستا مەحمودی برای دوای تەواوکردنی خویندنی گونجاو لەکوردستان پێش ساڵی (١١٧٠) کۆچی مانگی بە مەبەستی وەدست هێنانی پلەی زیاتر لە نخوێندەواری‌دا روویان کردە بەغدا و شارەکانی تری عەراق و کەنداو و خەرجی رێگاشیان نەبو رایان هاتە سەر ئەمەیەکێکیان «تحفة‌المحتاج» و ئەوی تریان «قاموس‌المحیط»ی فیروزآبادی لەبەربکا و پاشان بیانفروشن و دراوەکەیان بکەنە خەرجی رێگا کە ئەو کارەشیان کرد!!!
شایانی باسە کە تحفە لە چاپی ئیستای‌دا بە پەراوێزەوە دەبەرگی پێنسەد لاپەڕەی و قاموسیش نێزیک بە دوو هەزار لاپەڕەی پڕاوپڕە.

تێکۆشان و هیوای زۆر نەبێ کاری حەزرەتی فیلە و بەکەم کەس دەکرێ، بە تایبەت زۆر لەو کتێبانە کە لە بەر کراون زۆر کەس لە دەورانی مەلایەتیش‌دا هەر لە بیرخۆی نەبردونەوە و دەوری هەر لێ کردونەوە.(١)

«سماع» گوێداری

دیاردەیەکی دیکەی نێو فەقێیان «سماع» واتە گوێ‌راگرتنە. ئەویش بەم شێوەیە کە فەقێ چ سوختە چ موستەعید کاتیک کتێبێکی خوێندبێ و باش لێی تێ نەگەیبێت یان بیهەوی باشتر لێی حالّی ببێ، یان هەر بیهەوێ و دەخۆرابینێ بە بێ خوێندنی راستەوخۆ فێری ببێ «سماع»ی دەکات. واتە کاتێک ئاوالێکی دەرس دەخوێنی لە پەنای دادەنیشێ و گوێ بۆوی و ماموستای دەگرێ و دەرسەکەیان لێوە فێر دەبێت.

«سامع» واتە گوێدێر، مافی ئەوەشی هەیە ئەگەر پێسیرێکی(٢) بۆهاتە پێش پرسیار بکاو یان ئەگەر رەخنەی هەبوو دەری ببڕێت.(٣)

---

١ - ئەمە جگە لەو هەمووشێعرانەی کە لە کوردی، عەرەبی و فارسی‌دا بۆ شەڕە شێعر و زێدەزانین لە بەر کراون.

سەرنج راکێش‌تر لە هەموو ئەوانە دەرس گوتنی ماموستاکانە بە بێ کەڵک وەرگرتن لە کتێب. بەڵێ کومەلێکی زۆر لە باش مەلاکانمان بێ ئەوەی کتێبیان لە پێش بێ تەدریسی کتێبانێکی وەک «تحفه»، مطول و .... یان کردوە. هویەکەشی ئەوە بووە کە ئەوەندەیان ئەو کتێبانە سەرە و نێوکردون و دەرسیان تێرا کوتونەوە، وێژامەکانیان هاتووتە بەر.

٢ - پێسیر: مشکلّ (فەرهەنگی بابان)

٣ - لە مەزرای حوجرەدا کە بە ئاوی سەرچاوە ئیسلامی‌یەکان ئاودێری دەکرێ خووخەدەی ئیسلامی جێ گرتویە و ئازادی و خوشەویستی و دڵسۆزیەکی تەواو حاکمە بەلاّم نە هەموو دارو روەکێک لە مەزرادا پێدەگا و نە هەموو کەسێک لە ژیانگە وەدەورووبەری دەرس وەر دەگرێ و تێدەگا جابۆیە برێک لە ماموستاکان چ موستەعید و چ ماموستای گەورە لە کاتی باس لە سەر شتێک یان دەرس گوتن دادەعیە و فیز دەیانگرێ و هەق وەرناگرن و نای سەلمێنن و بۆوەی قسەیان رەسەرکەوێ دەیان پینە و پەرۆ دەکەن و ئەگەر بابای تەرەفیان برێک وریانە بێ سەری لێ دەشێوێنن. و «قل»ی لێ دەکەن بە «فل»

هەڵبەت ئەگەر ئەو کارە لایەنی خۆ بە زل زانینی نەبێ و هەر بە خۆشی و شۆخی بێ و لە ئاکام‌داراستی بێتە سەرزارو هەق بدرێتە هەقدار لەوانەیە کارێکی زۆربێ جێ نەبێ و تەنانەت کەڵکیشی بۆزیاتر بیر کردنەوە ومێشک پژان بێ، بەلاّم بە داخەوە هێندێک ماموستا پێیان شوورەیییە قسەی خۆیان بخۆنەوە و هی کەسێکی‌تر بقۆزنەوە و ئەگەر دەگەڵیان پێوەبچی هەقی تورەبوون و دەرکردنی فەقێش بە خۆیان دەدەن، قەت رێ ناکەوێ

⇦

دوو فەقێ سەماعی دەرسی ئاوالیان دەکەن

حوجرەی ئاسناوێی شنۆیە

مەشق و خەت خۆشی(١)

چونکە فەقێ تەنانەت لە دەورانی مەلایەتیش‌دا کەم واهەیە پێویستی بە نووسینی وێژامەی عەرەبی لەبەر رابیێت و هەروەها لە بەر ئەوەش کە فەقێ بە خوێندنی ئەو زانستگەل «علوم»ە عەرەبییانە و بە تایبەتی بە خوێندن و فێربوونی دوو زانستی «نحو و صرف» کە دەستوری زمان «رێزمان»ن زۆر بە باشی فێری نوسینی عەرەبی واتە رێنوسی ئەو زمانە دەبێ، دەستوور نییە دەرس بنوسێتەوە و تەنیا بە ئارەزوو و لە بەر خەتخۆشی نەبێ مەشقی نییە و چ نانوسێتەوە، دەگەڵ ئەوەش‌دا، فەقێکان لە هونەری خەتخۆشی بەهرەمەندن و زۆریان بەر لەوەی ببنە مەلا و تەنانەت وا هەیە لە سەردەمی سوختەیەتی‌دا خەتی کوردی(٢) و ئارەوی «عربی» و فارسی هەریەکە بە شێوەی تایبەتی خۆی و زۆر بە

⇦ گوێ بۆ شاگرد شل‌کەن و شتێکی لێ بسەلمێنن، هەرگیز نایەڵن فەقێ داهێنانێکی هەبێ، جارێک نیە بڵێن ئافەرین قسەی تۆیە، من بە هەڵەدا چووم، ببورە، تا بەو شێوە فەقێ وەبووژێ و گوڵ بکا!!

١ ـ مەشق: نووسینەوە لە بەردێرێکی جوان چەن جارێک لە سەریەک بۆ خەتخۆشی (خاڵ)

٢ ـ فەقێیەکان! لە ساڵەکانی پێش شۆرشی ئیسلامی ئێران کە نووسینی کوردی کەم بوو بگرە بەشی زۆری ⇦

جوانی و هونەرمەندانە دەنوسن.

شایانی باسە لەم سەردەمانەدا کە چاپەمەنی زۆرترە و زۆربەی هەرە زۆری کتێبەکان لە چاپ دراون نوسینەوە کەمە دەنا تاماوەی بیست،سی ساڵێک لەمەوبەر بەشی زۆری کتێبەکان هەر لە چاپ نەدراون و ئەگەر لە چاپیش درابن بە کەمی وەدەست کەوتوون بۆیە فەقێ و ماموستایەکان ناچار بوون بۆ وەدەست هێنانی کتێب نوسخەیێکی بە ئەمانەت وەربگرن و لەرووی بنوسنەوە، ئنجا بۆ دەرس تێراگوتن و خوێندن کەڵکی لێ وەربگرنەوەکی لە جێی خۆیدا ئەو باسە بە درێژی دێنینەوە گۆڕێ.

ئەوچاخی حوجرەکان چاپخانە و فەقێکان مەکینەی چاپ، بوون و هەر لە قورئانی پیرۆزەوە بگرە تا تەفسیر و کتێبی شەرعی و مێژوویی و عیلمی و هەرچی کە پێویستی یان پێ بووە وا هەبوە تا هەزار لاپەڕە بگرە زیاتریش کتێبیان نوسیوەتەوە، تەنانەت حاشیە و پەراوێزیشیان قوتار[١] نەکردوون.

ئێستا هەر کەسێک سەرێک لە کتێبخانە کۆنەکانی کوردستان بەتایبەت لە کتێبخانەی مەلایەکان هەڵێنی، دەیان و بگرە سەتان کتێبی وا دەبینێتەوەکە بە زیاتر لە هەزار لاپەڕەوەبەدەست و قەڵەمی فەقێ و مامۆستاکان نوسراونەتەوە و لە فەوتان و لەناو چوون پارێزراون و هەر یەکەشیان شاکارێکی هونەری سەربەخۆن. جا بە هۆی ئەو نووسینەوەشەوە خەتخۆشی بووەتە هونەرێکی بەر چاوی زۆر لە فەقێ و مەلاکانی کوردستان.

شێعر و شاعیری

بە بۆنەی هاتنە پێشەوەی هونەری خەتخۆشی پێم بەجێ بوو ئاماژە[٢] بەوە بکەم

⇦ یاساخ و قاچاغ کرابوو و تەنانەت نوسینی نامەیەکیش بە زمانی کوردی قەدەغە بوو، بە دزی و لە بەینی خۆیان و ئەوکەسانە کە متمانەیان پێ‌هەبوو لە نووسینی نامە و شتی واداکەڵکیان لە زمانی کوردی وەردەگرت و بەوشێوە رێزمانی کوردییان دەپاراست.

١ ـ قوتار: رزگار. (خاڵ)

٢ ـ ئاماژە: ئیشارە. (هەنبانەبۆرینە)

کە بەشێک لە فەقێیەکان هەست (قریحە)ی شاعیری‌یان بە هێزە و ئەگەر وەدووی کەون زوو گەشە دەکات.

ئەوە تا دەبینین هەمووشاعێرە کۆنەکان و بەشێکی هەرە زۆری شاعیرە لاو و تازەکانمان لە حوجرەسەریان هەڵداوە، کە هەندێکیان بە چوار زمانی کوردی، عەرەبی، فارسی و ئازەری شێعریان داناوە.

برێک لە فەقێیەکان ئەگەر هەستێکی زۆر بەهێزیشیان نەبووبێ یان هەر نەیانویستبێ ببنە شاعیر لانی کەم هێندێک هونراوەی مەزهەبی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و یان جوری دیکەیان هەیە و هەر نەبێ ژیواری ناڵەباری خۆیان بە هۆنراوە نوسیوە و بەم جۆرە دەردی دڵیان کردووە و کەوتوونە سکاڵا لە ژیانی پڕ لە ژانیان.

جاری واهەبووە شێعر هەڵبەستن و شێعر ووتن لە حوجرە داوای پەرەستاندووە کە لە رووی شۆخی‌یەوە ئەو تاکەشێعرەی شێخ رەزای تاڵەبانیان بۆیەکتر خوێندۆتەوە کە دەڵێ:

«چونکە شاعیر زۆر بووە لەم عەسرەدا بۆتە حەشری نێرەکەر لەم حوجرەدا»

جێگای دەرس لێ‌خوێندن

فەقێیەکان بە سوختە و موستەعیدەوە هەر لە ناو حوجرەدا کە جێگای دانیشتن و نان و چاخواردن و نوستنە، دەرس دەخوێنن، تەنیا لە کاتێک‌دا نەبێ کە دەشت و دەرخۆش دەبن. دەنا بەتایبەت موستەعیدەکان هەر لە حوجرە کەڵک وەردەگرن. هەڵبەت لە وەختێک‌دا یەکێک‌یان چەند کەس لە فەقێیەکان خەریکی دەرس خوێندن بن ئەوانی دیکە بۆ ئەوەی بە دەنگە دەنگێ نەبنە هۆی ئازاری یەکتر، وەدەر دەکەون و لە جێگایەکی‌تر خەریکی دەرس خوێندن یان دەورکردنەوە دەبن.

فەقێ چ سوختە، چ موستەعید هەقی نییە لە کن ئەوانی‌تر بە تایبەت لە حوجرەدا دەرس و دەوران بە دەنگ بڵێتەوە بەڵام هەموویان مافی ئەوەیان هەیە لە بەر خۆوە و بەبێ

دەنگ خەریک بن. دەبێ ئەوەش بگوترێ کە کەس هەقی نییە بە راوێچکە[1]لە نێو حوجرەدا دەوران بکاتەوە چونکی بێجگە لەوەی حوجرە هەڵسووڕ و داسووڕی تێدا ناکرێ، بە پێی بڕوایەکی نێو فەقێیان دەڵێن: هەر حوجرەیەک بە پیاسەوە[2] دەوری تێدا بکرێتەوە چۆڵ دەکرێ.[3]

لە زۆر جێگا بە تایبەت حوجرەی دەرس تێدا گوتنی ماموستای گەورە بە سەر مزگەوت یان بە سەر حوجرەوە سازکراوە ئیتر ئەو حوجرە تەنیا جێگای موتالاّ و دەرس گوتنی مامۆستایە.

لە شار و دێهات فەقێیەکان بۆ دەرس خوێندن و دەورکردنەوە چ بە پێوە و چ بە دانیشتنەوە لە مزگەوت کەڵک وەردەگرن بەومەرجە موزاحیمی نوێژکەران نەبن. بە تایبەت موستەعیدەکان بۆ ئەوەی رێ لە یەکتر نەگرن هەر لە مزگەوت دەرس بە سووختەکان دەڵێن. لە بڕێک مزگەوتەکانی شار ناهێڵن فەقێ لە سەر فەرشی مزگەوت راوێچکە بکات و ئەو نەهێشتنەش بۆ پێشگیری لە خراپبوونی رایخەکانە.[4]

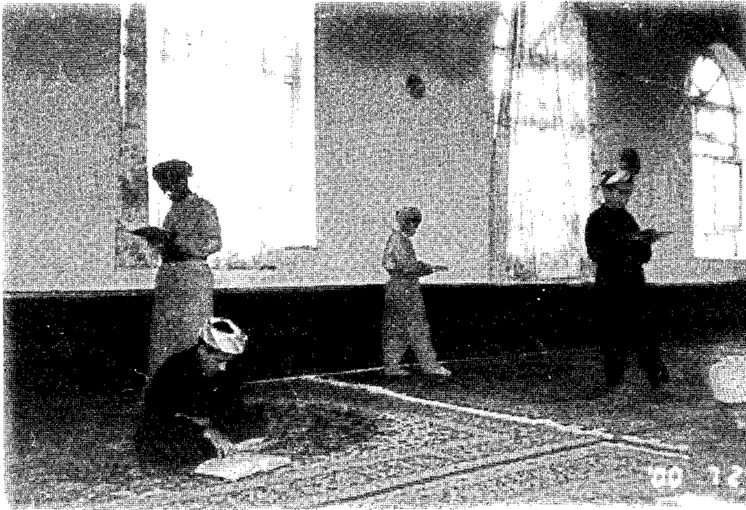
١ - راوێچکە: هاتووچوو کردن. (خاڵ)

٢ - پیاسە: قەدەم لێدان. (هەنبانە بۆرینە)

٣ - ئەو بڕوایە لەبارەی خوێندنیکتێبی «تصریف الزنجانی»ش‌دا هەر هەیە و دەڵێن هەر حوجرەیەک ئەمی تێدا بخوێندرێ بەرەو چۆڵی دەروا.!!!

لە بیرمە چەند مانگێک بوو چوو بوومە نێو فەقێیان لە گوندی بێوری خوارێی سەر بە شاری سەردەشت دامەزرابووم. هێشتا هیچ باوو یاسایەکی نێو فەقێیان فێرنەبوبوم، رۆژێکیان کە خۆم و موستەعیدیک نەبێ کەسمان لە ژووری حوجرێ نەبوو، دەمهەویست کتێبی «ئەحمەدی» دەور بکەمەوە، تاوم دایە و هەر لە ژوری حوجرێ دادەستم کرد بە راوێچکە و هاتوو چوو، موستەعیدەکەش بێ ئەوەی بۆیەکەمجار تێم بگەیەنێ کە ئەوە کارە بە فلاّن دەلیلە کارێکی باش نییە و مەیکە، بە تورەیی‌یەوە گوتی: ئەوە چ دەکەی برا؟ هەر حوجرێک دەوری تێدا وەکرێ چۆڵ دەبێ. ئەمنیش کە لە سەرێکەوە منداڵ بووم و لە سەرێکیشەوە تازە پێم نابوو نێو ژیانی غەریبایەتی و بێ نازی‌یەوە و چەرمەسەرە و چڕوسانەوەم کەمتر دیتبوو ئەو دەنگ‌دانەم بەو شێوە زۆر لە دڵ گران هاتوو پێم ناخوش بوو.

٤ - رایخ: راخەر. (هەنبانە بۆرینە)

فەقییەکان لە مزگەوتی ئاوایی‌دا دەور دەکەنەوە

کەنگیّ دەست بەکتیّب دەکریّ؟

لە رۆژیّک‌دا فەقیّ دەست دەکا بەکتیّب کە بتوانیّ دەرسەکەی «تثنیە» بکاتەوە واتە بتوانیّ بیّ ئەوەی پشوودان «تعطیل»ی بە سەردا بیّت لە سەریەک، لانی کەم دوودەرس لەو کتیّبە بخویّنیّت. جا بۆ و مەبەستە لە یەکیّک لە رۆژەکانی شەممو، یەک شەممۆ و چوار شەممۆدا دەستی پیّ دەکات چونکە فەقیّیەکان بڕوایان وایە ئەگەر دەرسەکەدووپاتە نەبیّتەوە بابای فەقیّ دەرسەکانی بیّ بەرەکەت دەبن و زۆر دەچن.

مەفتووحانە و مەختوومانە

رەسم وایە کە فەقیّ بە بۆنەی دەست پیّ‌کردنی کتیّب، خواردەمەنی‌یەک بکڕیّ و دەرخواردی فەقیّکانی بدات کە پیّی دەڵیّن (مەفتوحانە) و هەروەها بە بۆنەی تەواو کردنیشەوە دەبیّ شتیّک هەر بکڕیّ کە پیّی دەڵیّن (مەختومانە).

هەڵبەت مامۆستای گەورەش لە خواردنی مەفتوحانە و مەختومانەدا بەتایبەت ئەگەر لە لایەن موستەعیدەوە بێ بەشدار دەبێت.

وێنەی حوجرەی «ابن الصلاح» شارەزووری لە حەمامیانی بۆکان و فەقێیەکانی، ساڵی (١٣٨٠ک. هـ) شایانی باسەکە حوجرە و مزگەوتی حەمامیان لە شوێنەوارە مێژوویی‌یەکانن و نیزیکەی سەت ساڵە سازکراون.

تویێی چوارەم زانستەکان و پەڕاوە دەرسی یەکان

هەروەک لە مەوەبەر ئاماژە«اشارە»م پێ‌کرد خوێندنی فەقێ‌یەتی و بەگشتی هەر زانست و خوێندەواری یەک لە خزمەت ئایینی پیرۆزی ئیسلام دایە لەوکاتەوە کە ئیسلامی ئازیز دەسەڵاتی لە مەیدانی رامیاریی‌دا بە دەستەوە نەماوە و دنیا کەوتۆتە ژێر دەستی دنیا خوران چ سەرمایەدارەکان و چ کۆمونیستەکان[1] واتە ئیمپریالیزمی رۆژئاوا و رۆژهەڵاتەوە و بە واتایەکی‌تر لەوکاتەوە دین و سیاسەت لە یەک جیاکرانەوەنەتەوە، لەلایەن دەسەڵاتدارەکانی وەختەوە چاوەدێری‌یەکی لێ نەکراوە و بەشتێکی زیاد لە پێویستی کۆمەڵ و تەنانەت بە ملۆزم[2] و زیانهێنەریش لە قەڵەم دراوە و وەک بەشێک لە خوێندنی رەسمی وڵات نەژمێردراوە.بەتایبەت لەوکاتەرا کە دوایین ئیمپراتۆری ئیسلامی تێک‌درا و نیشتمانی گەورە و بەرینی ئیسلام لەت‌لەت کرا و دەیان سنووری دەستکردی تێدا دیاری کران و هەر بە شە لە وڵاتی بەرینی ئیسلام نێوێک و هەر تاقمە لە مسوڵمانان رابەرێک، یان باشتر بڵێین ستەمکارێکی بەسەردا سەپێنرا، بە ئەنقەست[3] و لە رووی گەڵاڵەوە[4] ئەو خوێندنە لە برەو خرا و وەپاش گوێیان درا.!!

چۆن و لەبەرچی؟

شتێکی حاشاهەڵنەگرە کە هۆی بنەڕەتی و سەرچاوەی سەرەکی هەموو گیروگرفتێکی مسوڵمانان چ کۆمەڵایەتی، چ سیاسی، چ ئابووری و چ... لێک‌جیابوونەوەی دین و سیاسەت و لەسەرکارنەبوونی میری (حکوومەت)ی ئیسلامی‌یە کە پەیدابوونی

---

١ ـ ئەوکاتی کە ئەم کتێبە نوسرا هێشتا یەکیەتی سوڤیەت نەرووخابوو.

٢ ـ ملۆزم: کەسێکە مەردوم توشی زیان بکات. (خاڵ)

٣ ـ ئەنقەست : عمداً

٤ ـ گەڵاڵە : نەقشە، تەرح

دیاردەی[١] فەقێ و فەقێیەتیش بەو هەموو چۆرتم[٢] و بەلەنگازیی[٣] و بێدەرەتانی یەوە هەر لەو هۆیەوە سەرچاوە دەگرێ.

دەنا بۆ دەبێ حوجرە لە مەدرەسە و زانستگە[٤] جیابێ و قوتابی[٥] لە یەکتر نەبان و خوێندن ببنە دووان، یەک دەرسی رەحمان و یەک دەرسی شەیتان؟

بۆ دەبێ خوێندنی رشتە دینی یەکان رەسمییەتی نەبێ و فێرگە و مامۆستا و بەرگ و لیباسی فەقێ لە هی خوێندکارە رەسمی یەکان جیا بێ و ژیانی بە دەرکاودەرک و دەستپان راکردن بۆ ئەموئەو بەرێوە بچێ؟ و تەنانەت ماڵی بابیشی بەخێرا خۆیان دەستی بگرنەوە؟ بۆ دەبێ ئەنجامێک بۆ دوارۆژی خوێندنەکەی خۆی نەبینێ و دوای تەواوبوونیشی لە خوێندن، هەر چاوەڕوانی یارمەتی‌دانی خەڵک بێ؟ مەگەر ئەوانە نابنە هۆی دڵساردبوونەوە و دوورەپەرێزبوونی[٦] لە خوێندن؟

چما[٧] دووڵەتکردنی خوێندن و نێولێنانی بەو نێوانە هەر ئیشی نەیاران نییە بۆ ئەوەی مسوڵمانان بە ناوی دینداری و خواپەرستی یەوە بەشیان لە دنیایە ببڕێ و هەرچی هەیە لە زانست و زانیاری کۆی‌کەنەوە و گەشەی پێ‌بدەن و بیکەنە هۆی پەرەپێدانی زیاتری پیشەسازی و جیهانی سروشتی[٨] هەرچی زیاتر پێ رام و دەستەمۆ بکەن و لە خزمەت خۆیانی باوێژن و مسوڵمانانیش هەر بە ژیانی سەرەتایی قنیات[٩] بکەن و لە گەلێک لە بەش و بارەکانی خوای بێ‌بەش ببن؟ و ئەگەر لە مەیدانەکانی جۆراوجۆری تێکۆشاندا دۆزینەوە و داهێنانێکیشیان بێ، هەر بە نێوی دژمنانیان تەواو بێ؟

---

١ - دیاردە: دابی تازە پەیابووگ.(هەنبانەبۆرینە)

٢ -چۆرتم: سەغڵەتی و دەردی‌سەری. (خاڵ)

٣ - بەلەنگازیی: سواڵکردن. (خاڵ)

٤ - زانستگە: دانشگاه. (هەنبانە)

٥ - مەبەست لە قوتابی لێرەدا خوێنکاری رەسمی یە.

٦ - دوورەپەرێز: لا. (هەنبانە بۆرینە)

٧ - چما: مەگەر. (هەنبانە بۆرینە)

٨ - سروشتی: خۆرسکاو، طبیعی.(هەنبانە بۆرینە)

٩ - قنیات: داکەوتن بە بەشی کەم (خاڵ)؛ قەناعەت.

هەیاران![١] لەکاتێکاکە بناغەی دینی ئیسلام لە سەر زانست و زانیاری دامەزراوە و یەکەم سرووش[٢] بە فەرماندان بە خوێندن و زانـیاری دەست‌پـێ‌کـراوە و کـۆتایی بەشێکی زۆر لە ئایەتەکانی قورئان بە دەستووردان بە بیرکردنەوە لە بوونەوەر و فێربوون و زانین هێنراوە و لەلایەن پێغەمبەری مەزنەوە(د) سەرەتا و کۆتایی خوێندن بە بێشکە و گۆڕ دیاری کراوە، نابینن دوژمنان چۆن ئەو زانستەیان کە بەشی هەرە زۆریان دژایەتییان لەگەڵ دین‌دا نییە و تەنانەت زانین و پەرەپێدانیشیان ئـەرکی سـەرشانی مسـوڵمانانە و هەندێکیان هەر لە نێو مسوڵمانانیش‌دا خولقاون، لێک جیاکردوونەتەوە و سنووریان بۆ داناون و نێوی فریودەریان لێ‌ناون؟

بەداخەوە دەبێ بڵێین کە ئەو پیلانە[٣] تا رادەیێکی زۆر سەریش‌کەوتوە، دەبینین تەنانەت بڕێک لە دمڕاستانی[٤] دینیش بەر لەو خوێندنە دەگرن، یان ئەوەتا هەندێ جار ئەگەر باسی سەرکەوتنی بەشەر لە مەودای[٥] زانست و پیشەسازی (علم و صنعت)دا بکەی، بۆ نموونە باسی چوونی مرۆڤ بۆ سەر گۆی مانگ بکەی کە دەیان ساڵە بەشەر توانیویەتی ئەو ئیشە بکات و قورئان‌یش دژی ناوێستێ، نەک هەر باوەڕت پێ‌ناکەن بگرە بە پاشگەز[٦] لە دینیشت دادەنێن.!!

ئەوە لەکاتێکداکە هەرکەسێک بڕێکی لە دین کۆڵیبێتەوە دەزانێ کە ئایینی پیرۆزی ئیسلام دژایەتی نییە دەگەڵ هیچ زانستێک کە سوودی بۆکۆمەڵ بێ بەڵکو لە روانگەی دینی ئـیسلامەوە زانست و زانـیاری دوو بـەشە: بـەشێکی هـەموو کـەس پـێوەندی و سەروکاری دەگەڵ هەیە کە دەبێ هەموو کەس چ پیاو و چ ژن بیخوێنێ یان باشتر بڵێین فێری ببێ، وەک رێ‌وشوێنی خواپەرستی (العبادە) و شێوەی بە یەکەوەژیان و....

بەشێکیشی مرۆڤ هەمیشە پێوەندی دەگەڵ نییە و پێویست ناکا بیزانێ‌و تەنیا چەند

---

١ ـ هەیاران: یاران. (خاڵ)

٢ ـ سرووش: فەرمانێکە بە هۆی فریشتەوە لە خواوە بێ بۆ پێغەمبەران (وەحی). (خاڵ)

٣ ـ پیلان : کەین و بەین بۆ فێڵبازی.(هەنبانە بۆرینە)

٤ ـ دمڕاست: قسەوێژ، کاربەدەست، کارپەرداز.

٥ ـ مەودا: فاسڵە، بوار، زەمینە...

٦ ـ پاشگەز: پەشیمان، مورتەد.

کەسێک لە کۆمەڵ کە بتوانن نیازی خەڵک جێبەجێ بکە نفێری ببن بەسە و ئیتر هەرکەسیش تاو داتەخوێندن و فێربوونی چ جای ئەوە کە لە دەقە ڕەسەنە دینییەکاندا ڕێی لێ نەگیراوە بگرە هانیش دراوە و پاداشی قیامەتیشی بۆدیاری کراوە.

لێک هەڵبڕینی ئەو زانستانە و دابەشکردنیان بە دوو بەشی دینی و غەیرە دینی لە چەند رووەوە زیانی بە مسوڵمانان گەیاندووە: یەکەم ئەوەکە بەشی هەرە زۆری مسوڵمانان لە خوێندنی زانستە دینییەکان بێبەشن و لە ئاکامدا لە دین و ئایینەکەی خۆیان بێ ئاگا و هەواڵن،چونکە لە بەر بەرەسمی نەناسرانی فەقێ و حوجرە کەمکەس هەیە روو بکاتە ئەو خوێندنە، ئەوانەش کە رووی تێ دەکەن لەبەر ئەوەی لە باری ژیانەوە بە شێوەیێکی ناحەز بەستراوە بە خەڵکن و بەرنامەیێکی ڕێکوپێک بۆ خوێندنەکەیان دانەڕێژراوە و تاقیکردنەوە (امتحان)یان نییە و چاوەدێرییەکی بەکەڵکیان لێ ناکرێ و داهاتوویەکی روون[1] بۆ خۆیان نابینن، وەک پێویستە لە سەری دڵگەرم نین. بۆیە هەندێ لە فەقێکان دوای ماوەیەک مانەوە، حوجرە بەجێ دێڵن و خوێندن وەلادەنێن، هەندێکیشیان بە ناتەواوی ئیجازە وەردەگرن و خوێندنەکە تەواو ناکەن، بازێکیشیان ئەگەر تەواویشی بکەن وای ناخوێنن کەڵکی ببێ و بەتەواوی تێیدا ببنە ماموستا و لەئاکامدا بە کۆلکە مەلا دەردێن.

خۆ دیارە غەیری ئەو سێ تاقمە واتە بەشی هەرە زۆری فەقێکان دەگەڵ بوونی ئەو هەموو پیلان و کۆسپانەشدا زۆر بە باشی دەخوێنن و تێدەگەن و پێدەگەن و دێنە مەیدانی

---

١ ـ دەبێ بگوترێ کە مەبەست لەو داهاتوویە داهاتووی دنیایی‌یە وەکی باوەڕنامەی خوێندن (گەواهینامۀ تحصیلی) و دامەزران لە سەرکار (استخدام) و ئەوانە کە بۆ ژیانی دنیایی پێویستن، دەنا ئەگەر ئەجر و پاداشتی قیامەتی وەبەرچاو بگرین نرخی ئەو خوێندنە ئەویش بەو هەموو دەردیسەرییەوە لە هەرچی ئیشە زیاترە و هیچ کارێك نایگەیەنیتێ. هەر بۆیەشە برا فەقێکان دەگەڵ ئەو هەموو بێنازی و بێنانی و بێدەرسی و بێکەسییەدا بە شانازییەوە درێژە بە خوێندن دەدەن و دەبنە زانای گەورە و خزمەت بە ئایینی پیرۆزی ئیسلام دەکەن و نایەڵن تیری دوژمن نیشانە بپێکێ و پیلانەکەی سەرکەوێ.
بەڵێ فەقێ لە خوێندندا چاوی لە پلە و مەقام و پارە و ئەو شتانە نییە و تەنیا بەهۆی باوەڕی پتەو و غیرەت و لەخۆبوردوویی و چاوەڕوانی‌کردنی پاداشتی خوایی تاو دەداتە خوێندن و لە حەوت‌خانی ڕۆستەم تێدەپەڕێ و بە هەوراز و نشێوی فەقێیەتیدا هەڵدەگەڕێ و دادەگەڕێ تا دەگاتە سەر ترۆپکی بەرزی خوێندەواری و تیشکی زێڕینی زانست و زانیاری بەملاو لادا بڵاو دەکاتەوە و ڕێگای دین و ژین بۆ خەڵک ڕوون دەکاتەوە.

خزمەت بە دین و دنیای خەڵک، بەڵام لەبەر بەرینی مەیدانی کار و زۆری جەماوەر و بوونی گیروگرفتی جۆراوجۆر بەو شێوەی کە لازم و پێویستە پێرا ناگەن و فریا ناکەون.

زیانی دووهەم ئەوەیە کە لە بەر نەبوونی زانستە دینییەکان وەک پێویست لە نێو دەرسە رەسمییەکاندا و گوێ پێنەدرانی ئەوەندەش کە هەیە (هەم لە لایەن خوێندکارەکانەوە و هەم لە لایەن مامۆستاکانەوە) مەگەر چۆن بێ دەنا بابای خوێندەواری مەدرەسەیی لە ئاکامدا یان ئەوەتا بیروباوەڕ لە دەست دەدا و لە دین وەردەگەڕێ، یان ئەگەر بە مسوڵمانیش بمێنێتەوە دوای چەندها ساڵ خوێندن ئاگایەکی لە دین نابێ و تەنانەت دەچێتە ریزی دوژمنانی دینەوە و دەبێتە داردەستی لاوەکیان و لاوەکانمان لە رێ تلاسا دەکا و بۆ ماوەیەکی سەریان لێ دەشێوێنێ.(١)

بەڵێ بە هۆی ئەو پیلانە زیانهێنەرەوە بەشێکی هێگجار زۆری خەڵکەکەمان بگرە خوێندەوارەکانیشمان لە یاساکانی دین تەنانەت لەو شتانەش کە زانین و ئیش پێ کردنیان لە سەر هەموو کەس پێویستە واتە «فرض‌العین»ن بێ ئاگا و خەبەرن.

جا ئیدی بەو پێیە روونە کە هۆی لێک‌جیابوونەوەی زانستەکان و پەیدابوونی دیاردەی فەقێ و فەقێیەتی چییە و چ زیانێک لەو مەودایەدا لە مسوڵمانان کەوتووە و دەکەوێ.

دەنا ئەگەر لە نیشتمانی گەورەی مسوڵماناندا یان لە هەرکوێیەک مسوڵمانی لێ دەژین دین و سیاسەت تێکەڵ بن و یاساکانی ئیسلام بچەسپێندرێن، هەموو دەردێکی مسوڵمانان بۆ نموونە ئەو دەردانەی باس کران چار دەکرێن و ئەگەر ئەو هۆ بنەڕەتییە

---

١ - هەڵبەت دەبێ پێ‌لەو راستییەش بنێین کە ئەو مەسەلەی باس کرا، تێکرا و بەزۆری ئاوایە دەنا سوپاس بۆ خوا لە دنیای ئیسلامەتیدا زۆر مامۆستا و خوێندکاری مەدرەسەییمان هەیە کە دەگەڵ ئەوەشدا دەرسی دینییان وەک پێویست بۆ دانەنراوە و پێیان ناگوترێ، هەر بۆ خۆیان هەوڵ دەدەن و لەملاولا و بە موتاڵا خەریکی فێربوون و لێکۆڵینەوەی ئایینن و پاش ئەوەش کە بۆ خۆیان فێر بوون، دەکەونە بلاوکردنەوەی بەنێو بنەماڵە و کەس‌وکار و دۆست و ئاواڵ و دەوروبەریاندا.

تەنانەت هەندێکیان دەگەڵ ئەوەش کە لە بەرگی مەلایەتی و فەقێیەتیدا نین و مامۆستای تایبەتیان نییە هەر بە تێکۆشانی خۆیان دەگەنە پلەیەکی وا لە خزمەت‌کردنی دین کە لە هی مەلایەکی باش زۆر شوێن‌دانەر (مۆثر)تر و بەکەڵکترە.

(حاکمنەبوونی ئیسلام) نەبێ، نابێ دوو بەرنامە و رەوشت بۆ خوێندن و دوو جۆرە فێرگەمان بین، لەلایەک قوتابی رەسمی هەموو جۆرە پێویستییەکی بۆ دابین بکرێ و دواڕۆژی خوێندنەکەی لێڕا دیار بێ و لەلایەکی تریشەوە فەقێ و خوێندنەکەی بە رەسمی نەناسرێ و لە هەموو ئامرازێکی پێویست بۆ خوێندن بێبەش بێت!!!

نابێ ئەو زانستانە هیچیان لە هیچیان جیا بکرێنەوە بەڵکو هەر زانستێکی بەسوود بۆ کۆمەڵ چ پێوەندی بە دینەوە بێ چ بە دنیاوە چ بە هەردووکیانەوە دەبێ تێکڕا لە قوتابخانە رەسمییەکان بخوێندرێت، بەو شێوە هەر کەسێک روو بکاتە مەدرەسەکە لە کۆمەڵێکی پێشکەوتووی ئیسلامیدا دەبێ هەموو پێویستییەکانی خوێندنی سەرەتایی بۆ هەموو کەس دابین بکرێن ئەو بەشە لە زانست کە زانینی لە سەر هەموو مسوڵمانێکی «مکلّف» واجب و پێویستە فێر دەبێ و بەو پێیە دەبێتە نیمچە مەلایەک و لەوێش پێهەڵلا کابرا چ رشتەیەکی پێخۆش بوو یان سەرکەوتنی زیاتری تێدا وەدەست هێنابا درێژەی پێبدات و بەو پێیە لە هەموو رشتەکاندا وەک: فقە، تەفسیر، ئوسوول و... کەسانێک ببنە پسپۆر (متخصص) تا خەڵک بەپێی پێویست بچنە لایان و پرسیاریان لێبکەن و کەڵکیان لێ وەرگرن.

مامۆستا ئەبولئەعلا مەودوودی (خ) لە کتێبی «اسلام و تمدن غرب»دا کە «ابراهیم امینی» وەریگێڕاوەتە سەر زمانی فارسی لەژێر سەردێڕی «زانستە ئیسلامییەکان دەگەڵ رشتەکانی تر تێکەڵ بکەن»دا دەنووسێ: «...بەڵام سەبارەت بە ئەو رشتانەی کە تایبەت بە زانستە ئیسلامییەکانن، دەبێ هەر رشتەیەک دە نێو بەرنامەی ئەو رشتەدا بگونجێندرێ کە لێی دەوەشێتەوە، بۆ نموونە فەلسەفەی ئیسلامی بە مێژووییەوە دەگەڵ رشتەی فەلسەفە، مێژوو و فەلسەفەی مێژوو دەگەڵ رشتەی مێژوو، رێبیرەکانی[1] یاساکانی ئیسلام و ئەو مەسەلە «فقهی»یانەی پێوەندییان بە کڕین و فرۆشتنەوە هەیە دەگەڵ رشتەی «حقوق»، رێبیرە ئابوورییەکانی ئیسلامی (مبادی اقتصاد اسلامی) و مەبەستە «فقهی»یە ئابوورییەکان دەگەڵ رشتەی ئابووری تێکەڵ بکرێن.»

---

١ - رێبیر: مبدأ (خاڵ)

«بێجگە لە بەرنامەی ناوبراو دەبێ رشتەیەکی تایبەتی بۆ لێکۆڵینەوە و تویژینەوەی زانستە ئیسلامییەکان دابندرێ کە بە خوێندکارەکانی باوەڕنامەی «دکترا» بدرێت... و دەبێ بۆو رشتە کەسانێک هەڵبژێردرێن کە بۆ «اجتهاد» و لێکۆڵینەوە لە باسە ئیسلامییەکان ئامادەییان بێ و بتوانن بەپێی گەلاڵەگەلێکی قووڵی ئیسلامی نەک تەنیا رابەرایەتی مسوڵمانان بەڵکو دەبێ رابەرایەتی بیروڕای خەڵکی تریش وەئەستۆی خۆیان بگرن.»(١)

لەم توی‌یەدا دەمان ویست باسی‌زانستەکان و پەراوە دەرسی‌یەکان بکەین؛ بەڵام دەردی دڵ و سکالاْ وەک رەشەبا هەڵی گرتین و دەنێو ئەو باسەی پەستاوتین ئیستاش وەک شاعیر دەڵێ: «دەردی دڵ بۆکێ بەیان کەم دڵ کەنالاوێتەوە» جاکە وایە دەکەوینەوەسەر تێک‌حستنەوە و هەڵکردنەوەی داوی پساو و هاڵوازوی تووی چوارەم و دەڵێین:

بەڵێ زۆر لە مێژە لەلایەن هیچ کامێک لە دەسەلاّتدارەکانەوە چاوەدێری‌یەکی بەکەڵک لەو خوێندنە نەکراوە و رێزی پێویست بۆ خوێندکار و زانا ئایینی‌یەکان دانەنراوە و ئەوەندە چاودێری و رێزەی هەبوویش زیاتر لە ترسی خەڵکی مسوڵمان یان بۆ ئەوە بووە خۆ، وانیشان بدەن کە بەڵێ پشتیوانی دینن و دەیان هەوێ زانای دینی دروست بکەن و ئایین وەگەشێنن، جا بۆیە خوێندن و زانستی دینی هەر لە شێوەی سەرەتایی خۆی‌دا ماوەتەوە و لەگەشەکردن و پەرەسەندن وێستاوە و هیچ وەستایەتی‌یەکی لێ دەکار نەکراوە و نەدراوەتەبەر تویژینەوە و لێ‌کۆڵینەوە و کۆڵی پێوە هەڵنەگیراوە و گیروگرفتی چارەسەر نەکراوە و تەنانەت بەرەو پاشیش چووە و زۆر لک و پۆپی ون بووە.

ئەوەندەی کە ماوەتەوە و ئێستا لە بەر چاوە لە سایەی رەنج و ماندوویی مامۆستا ئایینی‌یەکان و خزمەت و تێکوشانی خەڵکی خواناس و مسوڵمانەوەیە. ئەوە تا دەبینین مامۆستا ئایینی‌یەکانی کوردستان دەگەڵ ئەوەش‌دا کە ژیانێکی پڕلە مەینەت و تاڵی‌یان هەبوە و هەیە و لەباری ژیانەوە باریان کەوتووە و تۆوی خەم و پەژارە لە دڵیاندا چەقەرەی داوە و داوی بێ بەشی و بێ‌نازییان لە لاقی هالاّوە و هالاّو و بۆچرۆکی برسیەتی یان لێ هەستاوە و هەستی‌یان بە کەم و کووری هەمەلایەنە کردووە، واش هەستاون و پیاوانە و بێ

---

١ - اسلام و تمدن غرب نوسراوی ابوالاعلی مودودی، وەرگێڕاوی ابراهیم امینی ل ٢٦٧ تا ٢٦٨ چاپی سێهەم.

چاوەڕوانی لە هیچ‌کەس، قۆڵیان لە دەرس‌گوتن و کتێب نوسین و نوسینەوە هەڵماڵیوە و تۆزی غەریبی و بێ‌نازی‌یان لە سەر شانی بێ شانسی ئەو خوێندن و زانیاری‌یانە راماڵیوە و راماڵیان بردۆتەسەر دێوەزمەی نەزانیو چوار فەسڵە حوجرەیان بە گوڵی موستەعید و خونچەی سوختە خەملیوە!!

وە هەروەها خەڵکی مسوڵمانی کوردیش سەرەرای ئەوەی کە تەنانەت بۆ ژیانی ساکار و سەرەتایی خۆشیان زۆرکەند و کۆسپیان هاتۆتە پێش و دەست تەنگی و هەژاری سەر رێی پێ‌گرتوون توناوتونی کردوون[1] و کوناوکون بۆیان گەڕاوە و راوی لێ‌دا بەشیون و شیو و دۆڵی لێ‌تەنیون، لە بەر ئەوەی کە هەستیان بەبەرزی و بێ وێنەیی ئایینی ئیسلام و پێویستی ماموستای ئایینی کردووە و کردەوەیان لێ دیتووە و زانیویانە دە ڕیشەیان دەکشێ و بەرژەوەندی دینی و دنیایی وانی تێدایە؛ بێ‌ئەوەی هەست بە ماندوویی بکەن، ئەرکی بەرێوە بردنی ژیانی فەقێیەکانیان وەئەستۆی خۆگرتووە و هاورێ دەگەڵ ماموستایەکان قۆڵی پیاوەتی و لە خۆبوردویی‌یان هەڵماڵیوە و تێکڕا، یەک بە ماڵ و یەک بە زمان و یەک بە نان سەرەرای زۆری و بەرهەڵستی نەیار و دوژمنان؛ نەیانهێشتووە ئەو خوێندنە بە یەکجاری لە ناو بچێ و شوێنە ون ببێ و بەو شێوە کە ئێستا هەیە رایان گرتوە.

ئەوان پاراستن و پەرە پێدانی ئەو خوێندنەیان بە ئەرکی سەرشان زانیوە بەڵام لە بەر ئەو هۆیانەی باس کران و چەند هۆی‌تریش‌لەوانە: دەست نەرۆییشتوویی و بێ‌دەسەڵاتی نەیان توانیوە یان رێیان پێ‌نەدراوە زیاتر پەرەی پێ‌بدەن و لە بیچمێکی[2] نوێ‌دا، وەدەری‌خەن وەک هەموو شتێکی دی وەسەری خەن.

بەڵێ وەک گوترا لەبەر ئەوەی دەسەڵاتداران و کاربەدەستانی وەخت لاگیریەکی بەکەڵکیان لەو خوێندنە و لەو کەسانەی تاویان داوەتێ، نەکردووە لەشێوەیەکی زۆر سەرەتایی‌دا ماوەتەوەو زانستەکان نەک هەر ئاڵ و گۆڕێکی سودمەندیان تێدا پێک نەهاتووە بەڵکو تەنانەت پەڕاو «کتێب»ەکانیش دەستیان لێ‌نەدراوە و لە باری رێک و

---

١ - توناوتون: بەیەکجاری فەوتان و ئاسەوارنەمان. (هەنبانەبۆرینە)

٢ - بیچم: شێوە. (خاڵ)

پێککردنی ناوەرۆک و شێوەی چاپکردن و چۆنیەتی دانانی مەبەستەکان و ئەوانە وە لەسەر چونیەتی کۆن ماونەوە و بەرێ و رەسم و نەزمی تازە دەر نەهاتوون.

ماموستا و فەقێی حوجرەی مزگەوتی «سید قطب» لە بۆکان

فەقێیەکان چ دەخوێنن؟

ئەو زانستانەی کە لە فەقێیەتی‌دا دەخوێندرێن و هێندێ لەو کتێبانەی کە لەو زانستانەدا نوسراون و لە بەر دەست‌دان بریتین لەوانەی خوارەوە:

پێشەکی پێویستە ئەوەی بلێمکە ئەو کتێبانەی ناویان دەبەم کتێب گەلێکن کەلە بەر

دەستی فەقێیەکانی کوردستان دان بەتایبەت بەشە کوردستانی سەر بە ئێران و ئیتر ئاگاداری شوێنەکانی دیکەی نیشتمانی ئیسلامی نیم. و هەروەها هەرچی کتێبیش هەیە ناوی نابەم و تەنیا ئەوانە ناو دەبەم کە زۆرتر لە بەر دەستان و بەخوێندن، یان بۆ موتالاً کەڵکیان لێ وەر دەگیرێت.

یەکەم (صرف)

«صرف» زانستێکە لە گۆرین «اعلال» و داتاشین «اشتقاق»ی و وشە «کلمە» بێ پێوەندی دەگەڵ رستەدا«جوملە» دەدوێ.

ئەو پەرتوکانەی لەو زانستەدا لەبەر دەستان بریتین لە:

١ـ تصریف‌الزنجانی، کە نوسراوی «شێخ ابراهیم» زەنگانی‌یە و پێشەکیەکی زۆر بەنرخە.

٢ـ شرح تصریف‌الزنجانی؛ نوسراوی «پیرخضرالشاهۆیی».

٣ـ شرح تصریف‌الزنجانی مەشهور بە شەرحی سەعدینی نوسراوی «سعدالدین التفتازانی».

٤ـ تصریف ملاعلی. دانراوی مامۆستا مەلاعەلی شنۆیی‌یە و دوو پەراوێزی لە سەرە: یەکیان بە ناوی «قزلجی» و نوسراوی مامۆستا مەلاعەلی قزلجی‌یە و لە گرانی و چەتوونی‌دا بەنێو بانگە. دووهەمیشیان بە ناوی «قەرەداغی» و نوسراوی مامۆستا مەلا عومەری قەرەداغی‌یە، کە ئەمەیان هاسانترە. ئەو سێ کتێبەش هەر سێکیان راڤە «شرح»ی «تصریف الزنجانی» دەکەن.

٥ـ الشافیە، نوسراوی بەرێز «ابن‌الحاجب» کوردی‌یە و بە چێواشە و چەتوون نێوی رویی‌وە و تەنانەت فەقێ لە، لەبەرکردنی زۆر دەترسن.

٦ـ شرح النظام، نوسراوی «حسن بن محمد نیشابوری»یە و راڤەی «شافیە» دەکا، وەک لێرەوە پێشیش باسمان کرد.

٧ـ شرح‌الشافیە، نوسراوی «سید عبداله نقرەکار» کە ئەمیش هەر راڤەی شافیەی ابن الحاجب دەکات و بە «سید عبداللەی صرفی» بە ناوبانگە.

٨ـ صرف میر، نوسراوی «میر سید شریف‌الجرجانی» یە و بە زمانی فارسی نوسراوە و لە تصریف الزنجانی درێژترە.

٩ـ کمال‌الدین، کە ئەمیش هەر شەرحە لە سەر شافیە و نوسراوی «محمد کمال‌الدین الفسوی»یە.

هەروەها چەند نوسراوی دیکەش هەن و لە بەر دەستان وەک: (صیغ‌مشکلە) و (امثلە) و (شرح‌امثلە)[١] کە فەقێیەکانی کوردی زمان کەم واهەیە بیانخوێنن.

دووهەم: (نحو)

نحو زانستێکە قسە دەکا لە وشە«کلمە» لە باری گۆڕانی ئاخری (اعراب و بنا) وە لە نێو جوملەدا.

لەو زانستەش‌دا نوسراوەی زۆر هەن کە هەندێکیان بریتین لە:

١ـ عوامل جرجانی، نوسراوی عبدالقاهر گورگانی.

٢ـ عوامل منظومە نوسراوی عبدالقاهر و هۆنراوەی کمال‌الدین ابن حسام.

٣ـ عوامل ملا محسن، نوسراوی مەلا موحسین.

٤ـ سعداللەی گچکە کە شەرحە لە سەر عوامل الجرجانی و نوسراوی «سعدالدین التفتازانی»یە

٥ـ شرح‌العوامل، لە سەر عوامل الجرجانی نوسراوی عبدالقاهرالجرجانی‌یە.

٦ـ الهدایە، نوسراوی ابو حیان غرناطی اندلسی.

٧ـ «شرح‌الانموذج» نوسراوی «محمد بن عبدالغنی الاردبیلی»یە و راڤەی کتێبی «انموذج» نوسراوی «جاراللە الزمخشری» دەکات.

٨ـ «الصمدیە» نوسراوی «بهاءالدین عاملی»یە و لە لایەن زانا شیعەکانەوە گەلێک شەرحی لێ کراون وەکی: سید علیخان کبیر وصغیر و حدائق و شرح‌الصمدیە.

٩ـ العوامل المحشی.

---

١ ـ امثلە و شرح امثلە نوسراوی «میر سید شریف‌الجرجانی»ن.

١٠ـ الاظهار، کە ئەو دوانە نوسراوی «زین‌الدین محمد بن پیر علی البرکوی»ن.

١١ـ «اطەلی» کە شەرحە لە سەر «اظهار» و نوسراوی «شێخ مصطفی بن حمزە»یە.

١٢ـ «الکافیە» نوسراوی «ابن الحاجب» کوردی‌یە.

١٣ـ «الفوائدالضیائیە» یان «شرح جامی» کە نوسراوی «شیخ عبدالرحمن جامی»یە و لە سەر کافیەی ابن الحاجب دانراوە.

١٤ـ البهجةالمرضیة یان السیوطی کە راڤەی «الفیة»ی «ابن المالک» دەکا وەک لەمەوە بەریش باسمان کرد.

١٥ـ مغنی اللبیب نوسراوی جمال‌الدین ابن هشام الانصاری.

وە هەروها زۆر کتێبی دیکەش لە عیلمی «نحو»دا لە بەر دەستدا هەن بەڵام بۆوەی ئەو باسە دریژە نەکێشی لە باس کردنیان خۆ دەپارێزین.

سێهەم «المنطق»

«منطق» ئامرازێکی یاسایی‌یە کە خۆی پێ لە هەڵە کردن لە بیرکردنەوەدا دەپارێزرێت.

هێندێک لەو پەڕاوانە کە لەو زانستەدا نوسراون و لە بەردەستان بریتین لە:

١ـ «کبری‌فی‌المنطق» کە بە زمانی فارسی و نوسراوی میر سید شریف گورگانی‌یە.

٢ـ «ایسا غوجی» نوسراوی «اثیرالدین الابهری»یە.

٣ـ «مغنی‌الطلاب» نوسراوی «محمود بن حافظ حسن المغنینی»یان «المغنیساوی»یە.

٤ـ «گلنبوی شرح» نوسراوی «شیخ اسماعیل الگلنبوی»یە.

٥ـ «فناری» نوسراوی «شمس‌الدین محمد بن حمزةالفناری»یە.

ئەم سێ کتێبانە لە سەر «ایساغوجی» دانراون.

٦ـ «قول احمد» حاشیەیە لە سەر«فناری» و نوسراوی «قول احمد»ە.

٧ـ «ملتقطة» نوسراوی مەلا «عثمان»ی «دارە قوتە»یە کە خەڵکی دارە قوتەی سەر بە شاری قەڵادزێ بووە.

٨ـ «حاشية الملا عبدالله اليزدی» کە پەراویّزی «تهذيب المنطق»ی «سـعدالدين التفتازانی»یە و ناویشی بە گـرانـی دەرکـردووە؛ بـە تـايبەت بـاسی «مـوجهات»ی زۆر شانگيرە.

٩ـ «گلنبوی برهان» نوسراوی «شیّخ اسماعيل الگنبوی»يە و «متن ومنه»يە

١٠ـ «شرح الشمسيه» کە راڤەی «الشمسية»ی «نجم الدين القزويّنی الکاتبی» دەکا و نوسراوی «قطب الدين محمودی بن محمد الرازی»يە.

و هەر لە «منطق» دا دەيان کتیّبی تريش بە شیّوەی: متن، متن و شرح، متن و منه و حاشيه هەن کە نیّوبردنيان لیّرەدا بە پیّویست نازانم.

چوارەم «معانی»

زانستی «معانی» زانياری يە کە بە هۆی ئەوەوە چۆنيەتی بەرانبەرکردن «تطبيق»ی و وتە «کلام» دەگەڵ «مقتضی»ی «حاڵ» دەناسریّ.

پیّنجەم «بيان»

«بيان»، زانستیّکە بە هۆی ئەوەوە چۆنيەتی دەربڕينی مەبەست بە چەند ریّگای جویّجویّی واکە هیّندیّکيان ئاشکراترن لە هیّندیّکيان، دەناسریّ.

شەشەم «بديع»

«بديع» زانستیّکە، لە ریّگاکانی جوانکردنی ووتە و رازاندنەوەی قسە دەدویّ.

ئەو کتیّبانەی لەو سیّ زانستانەدا هەن بریتين لە:

١ـ «رسالة الاستعارە» کە نوسراوی مەلا «ابوبکر مير رستم»يـە و تـەنيا قسـە لە زانستی «بيان» دەکات.

٢ـ «تلخيص المفتاح» نوسراوی «محمد بن عبدالرحمن القـزوينی»يـە و لە هـەر سیّکی ئەو زانستانە دەدویّ.

٣ـ «مطوّل» كه‌ نوسراوی «سعدالدین التفتازانی»یه‌ و شه‌رحه‌ له‌ سه‌ر «تلخیص المفتاح».

۴ـ «مختصرالمعانی» له‌ لایه‌ن نوسه‌ری ناوبراوه‌وه‌ له‌ «مطول»راكورت كراوه‌ته‌وه‌.

۵ـ «جواهرالبلاغه» نوسراوی «السیدالمرحوم احمد الهاشمی»یه‌.

۶ـ «البلاغة الواضحة» نوسراوی «علی الجازم و مصطفی امین»انه‌.

٧ـ «علوم‌البلاغة» نوسراوی «مصطفی غلایینی».

ئه‌م سێیانه‌ تازه‌ هاتونه‌ ناوه‌وه‌.

حه‌وته‌م «وضع»

«وضع» زانستێكه‌ قسه‌ له‌ چۆنیه‌تی دانانی ووشه‌ له‌ به‌رانبه‌ر مانادا ده‌كات و له‌و زانسته‌ش‌دا هه‌ر «رسالةالوضع»ی مه‌لا «ابوبكر المصنف المیررستمی»یم پیٚ‌شك دێت.

هه‌شته‌م «كلام»

«كلام» زانیاری‌یه‌ كه‌ قسه‌ ده‌كات له‌ ذات و صفاتی خوا و بیر و باوه‌ره‌كان«معتقدات»ی تری ئیسلامی.

له‌و زانسته‌ش‌دا ئه‌و په‌ڕاوانه‌ هه‌ن:

١ـ «ئاقیده‌ی شێخ سه‌میع» كه‌ حاجی شێخ عبدالسمیع بانه‌یی به‌ هونراوه‌ و به‌ زمانی كوردی نوسیویه‌تی.

٢ـ «شرح العقایدالنسفی» كه‌ نوسراوی «سعدالدین التفتازانی»یه‌ و راڤه‌ی «العقاید»ی نجم‌الدین عمر النسفی ده‌كات.

٣ـ «رسالة التوحید» نوسراوی «الشیخ محمد عبده» ویه‌ و له‌م دواییی‌یانه‌دا له‌ لایه‌ن ماموٚستا مه‌لاعبداللەی احمدیانه‌وه‌ وه‌رگێردراوه‌ته‌وه‌ سه‌ر زمانی فارسی.

۴ـ «تهذیب‌الكلام» نوسراوی «سعدالدین التفتازانی»یه‌ و مه‌لا«عبدالقادر التختی» شه‌رحێكی درێژی له‌ دوو به‌رگ‌دا به‌ نێوی تقریب‌المرام» له‌ سه‌ر كردووه‌.

نۆهەم «آداب البحث»

«آداب البحث» کردەیێکی «نظری»یە قسە دەکات لە چۆنیەتی باس و دەمەتەقە و ئەو هەل و مەرجانەی لە گفتوگۆدا پێویستن بۆ تێ نەشکان و دمکووتکردنی دژ.

لەو زانستەش‌دا هەر کتێبی «گلنبوی آداب»م دیووە کە نوسراوی «شێخ اسماعیل الگلنبوی»یە و دوو پەراوێزیشی لە سەرە یەکیان ئی «الشیخ عمر ابن القرەداغـی»یـە و ئەوی دیش ئی «ملاعبدالرحمن» الپێنجوێنی»یە.

دەهەم «اصول الفقه»

«اصول الفقه»، عیلمێکە قسە دەکا لە سەر چاوەکانی شەرع[1] و شێوەی درووستی دەرهێنانی «فقه» لەو سەر چاوانە.

کتێبەکانیشی ئەمانەن:

١ـ جمع الجوامع، نوسراوی «عبدالوهاب ابن السبکی».

٢ـ «شرح الجلال محمد بن احمد المحلی» کە «شرح»ی «جمع الجوامع»ە و دوو پەراوێزی لە سەرە: یەکیان بە ناوی «البنانی» و نوسراوی «العلامة البنانی»یە و ئەوی دیش بە ناوی «الشربێنی» و نوسراوی «عبدالرحمن الشربینی»یە.

٣ـ «لب الاصول» مەتنی «غایة الوصول»ە کە هەر دوکیان هی «قاضی زکریا»ن و لە «جمع الجوامع و شرح الجلال المحلی» راکورت کراونەوە.

٤ـ «المستصفی» نوسراوی بەرێز «امام محمد الغزالی»یە.

٥ـ «الوجیز» کە هی «دوکتور عبدالکریم زیدان»ە و تازە هاتۆتە ناوەوە.[2]

---

١ ـ کە بریتین لە: کتاب، سنت، قیاس اجماع و ...

٢ ـ لەم دواییانەدا الوجیز لە لایەن ماموستا احمد نعمتی پاوەیی‌یەوە کورت کراوەتەوە و بە شێوەی پرسیار و وەلام دەرهاتوە و شتێکی بە نرخە.

یازدەهەم «حکمت ـ فلسفە»

«حکمت» زانستێکە قسە دەکات لە راستەقینەی شتەوەک هەیە لە بووندابە پێی توانینی بەشەر.

نواسراوە بیندراوەکانی ئەم زانستە بریتین لە:

١ـ «مقولات العشر» کە دانراوی ماموستا مەلا عەلی قزلجی‌یە و شەرحێکی لە سەرە بە نێوی «بدرالعلاةفی کشف غوامض المقولات» کە نوسراوی «الشیخ عمر» ناسراو بە «ابن القرەداغی» یە و هەر خۆیشی پەراوێزێکی لە سەر «بدرالعلاة»ە کە داناوە کە لە زاراوەدا ئەمجۆرە نوسراوە واتە شتێک نوسەر لە سەر نوسراوەی خۆی بە شێوەی پەراوێز بینوسێ«منە»ی پێدەگوترێ.

٢ـ «قاضی ولاری» شەرح و مەتنە؛ مەتنەکە هی «اثیرالدین الابهری» و شەرحەکەشی هی «قاضی میبدی»یە.

٣ـ «سبزواری» شەرح و مەتنە و هەردوکیان هی «ملا هادی سبزواری»ن.

دوازدەهەم « عروض» و «قافیە»

«عروض» زانستێکە بە هۆی ئەوەوە کێش « وزن» و گۆڕانی هۆنراوە «شعر» دەزاندرێ.

«قافیە»ش زانیاری یە کە لە پێکەڵپێک هاتنەوەی ئاخری هونراوە واتە «قوافی الشعر» و ئەحوال و چونیەتی وان وەک «الحرکة، السکون، اللزوم، الجواز، الصحیح، القبیح و ... دەدوێ.

کتێبگەلێک کە لەو دوو زانستە لە بەر دەستا هەن بریتین لە:

١ـ «العروض» نوسراوی «الشیخ معروف النودهی» و تەنیا لە عەروز دایە.

٢ـ «العروض و القافیە» نوسراوی بەرێز «الشێخ محمد امین البێژوەیی»یە و لە هەر دوو زانستەکە دەدوێ.

٣ـ «رسالة ارجوزة القافیە» نوسراوی «محمد حسن ابن القزلجی»یە و هەر لە

زانستی قافیە باس دەکات.

سێزدەهەم «علم الریاضیات»و «الهندسة».

دوو عیلمن قسە لە ژمێرەو ئەندازە دەکەن.

لەو دوو زانستەدا چەند نوسراوە هەن یەکێک لەوان کتێبێکە بە نێوی «خلاصةالحساب والهندسە» کە نوسراوی «بهاءالدین العاملی»یە و لە لایەن «محمد ابن آدم»ی کوردی باڵەکی یە وە شەرح کراوە و هەروەها تازەش شەرحێکی لە سەر کراوە لە لایەن: (سید محمد جواد ذهنی)یەوە بە نێوی «اللباب شرح خلاصةالحساب». یەکێکی تر «اشکال التأسیس» نوسراوی «بهاءالدین العاملی»یە و لە لایەن «ابن آدم»ەوە پەڕاوێزێکی لەسەر نوسراوە. وە هەروەها چەند نوسراوی دیکە لەو دوو عیلمەدا هەیە.

چواردەهەم «علم الهیئة» یا «علم الفلك»

«علم‌الفلک» زانستێکە قسە دەکا لە شوێن و جوڵان و چونیەتی جیرمە عاسمانی یەکان.

کتێبەکانی ئەم زانیاری یە بریتین لە «تشریح الافلاک» نوسراوی «بهاّالدین» ناوبراو. تازەش شەرحێکیی لە سەر کراوە بە ناوی «شرح تشریح الافلاک» لە لایەن محمد جواد ذهنی تهرانی»یەوە و هەروەها لە لایەن ماموّستا مەلا شێخ عبدالرئوف نقشبندی سەردەشتی یەوە وەرگیردراوەتەوە سەر زمانی فارسی و بە نێوی «آینەی جهان نما» نێونراوە بەڵام هێشتا چاپ نەکراوە و ربعین و اسطرلاب.

پازدەهەم «التفسیر»

تەفسیر زانستێکە لە بارەی مانا کردنەوە و لێکدانەوەی چەمک و مەبەستەکانی قورئاندا دەدوێ.

لەو بارەش‌دا نوسراوەی زۆر هەیە کە هێندێکیان ناو دەبەین:

١ـ «تفسیرالجلالین» نوسراوی جلال‌الدین السیوطی و جلال‌الدین المحلی یە.

٢ـ «تفسیرالبیضاوی» نوسراوی «قاضی عبدالله البیضاوی الشیرازی»یە.

٣ـ «تفسیرالخازن» یان «لباب التأویل فی معانی التنزیل» نوسراوی «علاءالدین علی بن محمد بن ابراهیم البغدادی» ناسراو بە «خازن»

٤ـ «تفسیر مدارک التنزیل و حقایق التأویل» نوسراوی «ابو البرکات عبدالله بن احمد بن محمود النسفی».

٥ـ «تفسیرالمراغی» نوسراوی «احمد مصطفی المراغی»

٦ـ «فی ظلال القران» نوسراوی شەهیدی ژێر سێبەری قورئان «سید قطب»

٧ـ «التفسیر القرآنی للقرآن» نوسراوی «عبدالکریم الخطیب»

٨ـ «تفسیرالصاوی علی‌الجلالین» نوسراوی «الشیخ احمدالصاوی»

٩ـ «تفسیر روح‌المعانی»

و برێکی دیکەش تەفسیرکە لە بەردەستان و زۆربەیان تازە کەوتونە بەردەست.

شازدەهەم «فقه»

«فقه» زانیاری‌یە کە قسەدەکا لەو دەستوراتە شەرعی‌یانەی کە لە بەڵگە و سەرچاوەکانیانەوە دەردەهێندرێن.

هێندێک لە کتێبەکانی «فقه»یش بریتین لە:

١ـ «فتح‌القریب» نوسراوی «الشیخ‌محمد قاسم الغزی»یە و لە سەر «غایةالاختصار» نوسراوی «علامە ابوشجاع»ی ئیسفەهانی‌یە.

٢ـ «فتح‌المعین» نوسراوی «زین‌الدین المیباری»یە.

٣ـ «اعانةالطالبین» نوسراوی «علامەابوبکر» ناسراو بە «السیدالبکری»یە و لە سەر «فتح‌المعین»ە.

٤ـ «منهاج‌الطالبین» دانراوی «ابو زکریا یحیی بن شرف‌النووی» و کورت کراوی «المحرر»ی «ئیمامی رافعی قەزوینی»یە.

٥ـ «مغنی‌المحتاج» نوسراوی «الشیخ محمد الشربینی الخطیب» کە راڤەی

«منهاج‌الطالبین» دەکات.

٦ـ «السراج‌الوهاج»نوسراوی «الشیخ‌محمد الزهری الغمراوی» کە ئەمیش هەر لە سەر «منهاج‌الطالبین»ە.

٧ـ «تحفة‌المحتاج» نوسراوی «الشیخ‌احمد ابن الحجرالهیتمی»یە و راڤەی «منهاج»ی ئیمامی نەوەوی (رج) دەکات.

٨ـ «النهایە» نوسراوی «الشیخ محمد الرملی» یە و لە سەر «منهاج»ە.

٩ـ «منهج الطلاب» نوسراوی قاضی زکریا الانصاری و کورت کراوەی «منهاج‌الطالبین»ە.

١٠ـ «فتح‌الوهاب» شرح منهج‌الطلاب» ئەو دوو شەرح و مەتنە هی «قاضی‌زکریا الانصاری»ن.

١١ـ «البیجوری» کە راڤەی «فتح‌القریب» دەکا و نوسراوی «الشیخ‌ابراهیم‌البیجوری»یە.

١٢ـ «حاشیة‌البجیرمی» یا « التجرید لنفع‌العبید» پەراوێزە لە سەر «شرح المنهج»ەونوسراوی «سلیمان بن عمر بن محمدالبجیرمی»یە.

١٣ـ «حاشیة‌الجمل» نوسراوی «الشیخ‌سلیمان الجمل»ە و ئەویش هە ر پەراوێزە لە سەر «شرح‌المنهج».

١٤ـ «بغیة‌المسترشدین» پالاّوتەیە کە لە فتوای بڕێک لە پێشەوایانی زانای «متأخر» و لە لایەن «السید عبدالرحمن‌المشهورباعلوی» کۆکراوەتەوە.

١٥ـ «المجموع» نوسراوی «الامام النووی»یە و لە سەر «المهذب»ی «ابواسحق»ی شیرازی‌یە.

١٦ـ «شەریعەتی ئیسلام» نوسراوی «مەلا عبدالکریم مودەریس»ە و بە زمانی کوردی نوسراوە.

١٧ـ «فقە محمدی» نوسراوی «آیةالله محمد مردوخ»ی کوردستانی یە و بە زمانی فارسی نوسراوە.

هەروەها گەلێکی‌تر نوسراوەی زل و چووک هەن لە«فقە»دا کە لە نوسینیان

خۆدەپارێزین.

حەڤدەهەم: «الحدیث ـ یا ـ السنة»

«حدیث» شتێکە لە پێغەمبەرد ـ گیردرابێتەوە؛ لە فەرمودەیان کردەوەیان بێدەنگی لە بەرانبەر کارێک یان قسەییێکدا کە لەلای وی کرابێت. لە حدیثدا ئەو کۆکراوانە هەن:

١ـ «صحیح البخاری» کۆکراوەی «ابوعبدالله محمد بن اسماعیل».

٢ـ «صحیح مسلم» کۆکراوەی «ابوالحسین مسلم بن الحجاج»ی نیشابوری.

٣ـ «سنن ابی داود» کۆکراوەی «سلیمان بن الاشعث السجستانی» ناسراو بە ابو داودە.

٤ـ «سنن ابن ماجه» کۆکراوەی «محمد بن یزید القزوینی، ابو عبدالله»ە.

٥ـ «جامع الترمذی» کۆکراوەی «محمد بن عیسی».

٦ـ «المجتبی للنسائی» کۆکراوەی «احمد بن علی بن شعیب ابو عبدالرحمن»ی خوراسانی.[(١)]

کە ئەو شەش کۆکراوانە بە «الصحاح الستە» بە ناوبانگن و زۆر کتێبی دیش هەن وەکی «التاج الجامع للاصول» و «ریاض الصالحین» و ...

هەژدەهەم «علم الحدیث»

علم الحدیث زانستێکە بە هۆی ئەوەوە وتە و کردەوە ژیوارەکان «احوال»ی پێغەمبەرد ـ دەزانرێن.

لەو زانستەدا ئەو کتێبانە لە بەر دەستا هەن:

١ـ «علوم الحدیث» نوسراوی «الدکتور صبحی الصالح».

٢ـ «مصطلح الحدیث» نوسراوی «العلامة البرکوی»یە و شەرحێکی لە لایەن «داود القارصی»یەوە لەسەر کراوە.

٣ـ «تیسیر مصطلح الحدیث» نوسراوی «الدکتور محمود الطحان».

١ - زۆربەی زۆری ئەم کتێبانەش لە کوردستانی ئێمەدا نەبوون و لەم دواییانەدا پەیدا بوون.

٤- «علوم الحديث» نوسراوی «عثمان ابن الصلاح»ی شارەزوری.

نۆزدەهەم «علوم القرآن»

علوم القرآن چەند زانستێکن قسە دەکەن لە: چۆنیەتی هاتنە خوارەوە و لە بەرکردن و نوسینەوە و خوێندنەوە و مانا کردن و ... ی قورئان.

لەو زانستانەشدا دەیان کتێبی زل و چووک نوسراون کە ئەو چوار ـ پێنج دانەیان لە بەر دەستدا هەن:

١ـ علوم‌القرآن نوسراوی احمد عادل کمال.

٢ـ التصویرالفْنِّی فی‌القرآن نوسراوی سید قطب کە دوو جار، جارێک لە لایەن «محمد مهدی فولادوند»ەوە بە ناوی «آفرینش هنری در قرآن» و جارێکیش لە لایەن «محمد علی عابدی» بە ناوی تصویر فنی نمایش هنری در قرآن، وەرگێڕدراوەتەوە سەر زمانی فارسی.

٣ـ «علوم القرآن» نوسراوی «الدکتور صبحی الصالح».

٤ـ «الاتقان فی علوم القرآن» نوسراوی «جلال الدین عبدالرحمن‌السیوطی»

٥ـ «مناهل العرفان» نوسراوی «الشیخ محمد عبدالعظیم الزرقانی».

٦ـ «التبیان فی علوم القرآن» نوسراوی «محمد علی الصابونی»[(١)]

---

١ - زۆربەی هەرە زۆری کتێبەکانی «علوم‌الحدیث و علوم القرآن»یش یان هەر تازە نوسراون یان فەقێ و مەلای کوردستانی رۆژ هەلاّت تا ئەم دوایی‌یانە لێیان بێ بەش بوون.

وێنەی حوجرە و ماموستا و فەقێیەکانی ئاوایی سۆفیان ـ شنۆ
(ساڵی ١٣٨٠ک. ھ)

فەقێیەکانی حوجرەی «ابن الحاج»ی ئالانی لە بێژوەی سەردەشت، ساڵی (١٣٦٢ك. ھ) لەوانەی بە پێوەن نەفەری چوارەم لە راستڕا بۆ چەپ نووسەری ئەم کتێبە یە

تویێی پێنجەم شێوە و ڕێزی خوێندنی پەڕاوەکان

هەر وەک خوێندنەکە بەرەسمی نەناسراوە و ڕێ و رەسم و شێوازێکی لەباری بۆ دیاری نەکراوە هەرواش بۆ کەسێک بیهەوێ ببێتە فەقێ؛ هیچ مەرجێک دیاری نەکراوە. تەنیا مەرجێک کە بوو مەبەستەوە بەر چاو گیراوە ئەوەیە کە فەقێ ئەگەر لە ماڵی خۆی و لە ژێر چاوەدێری کەس و کارەکانی‌را، هاموشوی لای مامۆستای بکات، دەبێ بتوانێ کەڵک لە خوێندنەکە وەر بگرێ و دەرسی پێ‌رەوان بکرێ، واتە تەمەنی ئەوەندە بێ کە هۆشی دەرس خوێندنی هەبێت. وە ئەگەر لە کەس و کاریشی دوور بکەوێتەوە و دایک و بابی یان کەسێکی تری نەتوانن چاوەدێری بکەن؛ سەرەرای ئەو مەرجەی باس کرا، دەبێ بتوانێ لێرە و لەوێش بحەوێتەوە و پاکی و خاوێنی خۆی پێ بکرێ و توانای ئەنجامدانی ئەو ئیشانەی هەبێ کە لە حوجرەدا پێی دەسپێردرێن.

بەلام ئەوە کە بەرلە هەموو شتێک چ دەرسێک و چۆن بە فەقێ دەگوترێ ئەوە پێوەندی بە خودی فەقی‌یەکەوە هەیە؛ چونکو ئەگەر لە پێش فەقێ‌یەتیەکەی‌دا چوبێتە قوتابخانەی رەسمی و یان بە هەر شێوەیێکی دیکە شتێکی خوێند بێ و حەرف(پیت)ەکانی ناسیبن ئەوە هەر سەرسەرەکی و بێ وردکردنەوە ئەلف و بێ‌ی پێ دەگوترێ و پاشان دەستی پێ بە حینجە دەکرێ.

و ئەگەر نەچوبێتە قوتابخانە و لەبن‌را دەست بە خوێندن بکات ئەوە نێوی خوای پێ دێنن و لە پێش دا ئەو سێ دوعایەی فێیردەکەن: (یاالله) تەوفیقم‌بدەی! (یافتاح) فەتحم بدەی! (یارزاق) رزقم بدەی!

دوایە شکڵ و دەنگی ئەلف و بێ‌ی زمانی عەرەبی کە بیست و نۆ پیتن پێ دەناسێندرێت و پێ‌ی دەگوترێ ئەو پیتە نوختەی هەیە یان نا؟ ئەگەر هەیەتی چەند دانە و لە کوێی پیتەکە هەڵکەوتوون.

بۆ وێنە پێی دەگوترێ ئەوە[أ] ئەلفە[١] و هیچ نوختەی نین. ئەوە (ب) بێیە و نوختەیەکی هەیە لە خوارێ. ئەوە (ت) تێیەو دوو نوختەی هەیە لە سەرێ. ئەوە (ج) جیمە و نوختەیەکی هەیە لە نێو ماڵەکەی‌دا. وە هەر وەها چونیەتی شکڵی پیتەکانی پێ دەناسێندرێت بۆ نمۆنە پێی دەگوترێ: ئەوە (س) سینەوسێ چوکڵەی هەیە. دوایە بزوێن (حرکة)ەکان واتە سەر و ژێر و بۆر (ـَ ـِ ـُ) و هەروەها نیشانەکانی دیکەی وەک زەنە (ـْ)، شەددە (ـّ)، مەددە (ـَ)، هەڵکشاو (ـٰ)، داکشاو (ـٖ) و ئەوانەی بۆ دەبردرێتە سەر ئەو پیتانە و دەنگی پیتەکەی بە هەرکام لەو نیشانانەوە پێ دەناسێندرێت، وەک ئەوە کە دوای ناسینی شکڵ و دەنگی پیتەکان هەرکام لە بزوێن و نیشانەکانی بۆدەبردرێتە سەر یەکیەکی پیتەکان و دەنگەکەی تێدەگەیەندرێت، کە تەواوی پیتەکان بە بێ‌نیشانە و بەنیشانەشەوە لە سەرەتای جزمی (عمّ) چاپ کراون، بۆ نموونە نوسراوە، «اَ ـ بَ ـ تَ ...» کە دەخوێندریتەوە (ئەلف سەر، ئە، بێ سەر، بە، تێ سەر،تە) واتە (ا ـ ئەلف) کە بزوێنی (ـَ)، سەری هەبێت، دەنگ «صوت»ەکەی دەبێتە «ئە» و (ب ـ بێ) ئەگەر بزوێنی سەری ببرێتە سەر دەنگەکەی دەبێتە «بە» و هەروەها (ت ـ تێ) ئەگەر بزوێنی سەری، لە سەر بێت دەنگەکەی دەبێتە «تە». یان نوسراوە «اِ بِ تِ» کە دەخوێندرێتەوە: «ئەلف ژێر، ئی، بێ ژێر،

---

١ ـ وەکی لە کتێبی لۆغەتنامەی (المنجد) دەردەکەوێ (ألف) بەژێری هەمزەکە وزەنەی لامەکە بە مانای دۆست و دوستایەتی‌یە، بە سەری هەمزەکە وزەنەی لامەکە بە مانای ژمارەی هەزارە و بە سەری هەمزەکە و ژێری لامەکەش بە پیتی یەکەم لە ئەلف و بێتکە واتە بە هەمزە دەگوترێ. جا لە زمانی عەرەبی‌دا ئەگەر (ألف) بە مانای سێهەمی بەکار ببرێت؛ ئەوە دەبێ بە ژێری لامەکە بخوێندرێتەوە. بۆ نموونە وەکی خوێندنەوەی (الف)لە رستەی (قال: أصله قَوَلَ قلبت الواو الفاً لتحركها و انفتاح ما قبلها).

بەڵام ئەگەر لە زمانی کوردی‌دا بەو مانایە بەکاربرێ پێویست ناکا بە ژێری لامەکە بخوێندرێتەوە. مەسەلەن ئەگەر بمان هەوێ لە رووی سیپارە، ئەلف‌و بێتکە بە قوتابیەک بڵێین پێویست ناکا فێری بکەین بە پیتی [أ] بڵێت ئەلیف. یان پێویست ناکا لە کاتی حینجەکردنی ووشەی (اعوذ)دا فێری بکەین بڵێت: (ئەلیف سەرئە) بەڵکو باهەر بخوێنێتەوە ئەلف سەرئە. هەر چەند لە زمانی عەرەبیش‌دا بۆ ئەم مانایە (ئەلیف)دەخوێندرێتەوە. چونکی با بە عەرەبیش (ئەلف) بە مانای هەزار بێ و بەو پیتە (ئەلیف) بگوترێ تازە لە زمانی کوردی‌دا (ئەلف) بە مانای ئەوپیتەیە. ئەوە تا لە فەرهەنگی خاڵ و هەنبانەبۆرینەی ماموستا هەژاریش‌دا ئەو مەبەستە دەردەکەوێ. هەنبانە دەڵێت «ئەلف: ناوی یەکەم پیتی ئەلف و بێتکەیە» خاڵ دەڵێت «ئەلف ناوەبۆپیتی یەکەم لە بیست و حەوت پیتەی کوردی...» لەگەل ئەوەش‌دا ئەگەر وەکو عەرەبان (ئەلیف)یش بخوێنینەوە قەیدی ناکات و هەردروستە.

بی، تێ ژێر، تی»واتە (ا-ئەلف) ئەگەر بزوێنی (ـِ) ژێری هەبێت، دەنگەکەی دەبێتە «ئی» و (ب-بێ) ئەگەر بزوێنی (ـِ) هەبێ دەنگەکەی دەبێتە «بی» و (ت-تێ) ئەگەر بزوێنی ژێری لە سەر بێت دەنگەکەی دەبێتە «تی».

یان نوسراوە «اُ - بُ - تُ» کە دەخوێندرێتەوە: «ئەلف بۆر، ئو، بێ بۆر، بو، تێ بۆر،تو» واتە (ا - ئەلف) ئەگەر بزوێنی (ـُ) بۆری لە سەر بێت دەنگەکەی دەبێتە «ئو» و (ب - بێ) ئەگەر بزوێنی بۆری لە سەر بێت دەنگەکەی دەبێتە «بو» و (ت - تی) ئەگەر بزوێنی بۆری لە سەر بێت دەنگەکەی دەبێتە «تو».

هەروەها نوسراوە «أباً...» کە دەخوێندریتەوە: «ئەلف دووسەر، ئەنبێ دووسەر، بەن» واتە (ا - ئەلف) ئەگەر دوو بزوێنی سەری لە سەر بێت دەنگەکەی دەبێتە «ئەن» و بەو شێوە دەنگی پیتەکانی دەگەڵ نیشانەکانی دیکەی وەک: (ـٍ دوژێر، ـٌ - دوو بۆر، (ـْ) زەنە، (ـّ)، شەددە (ـٓ) مەددە، (ـٰ) هەڵکشاو، (ـٖ) داکشاو) و هەروەها دەگەڵ سێ پیتی (ا-و-ی) پێ دەناسێندرێت. بۆ نموونە پێی دەگوتری: «بٰا-بێ ئەلف، با» واتە: بێ ئەگەر ئەلفی بەدوادا هات دەنگەکەی دەبێتە «با» یان پێی دەگوترێ« تو-تێ واو، تو» واتە ئەگەر تێ واوی بە سەرەوە بوو بەهەردکیان بۆ رێکیان بە دەمی یەوە بۆ، دەنگەکەی دەبێتە«تو».

یان پێی دەگوترێ «لي لام، يێ لی» واتە ئەگەر لام، یێ ی بە دودا هات و بە هەردوکیشیان ژێرێکیان بو؛ دەنگەکەی دەبێتە «لی».

حینجە و رەوانە

وێدەچێ حینجە لە (هجاء)ی عەرەبی یەوە هاتبێ کە بە مانای کەرت کەرتکردنی ووشە و ژمێرەکردنی پیتەکانی یەتی بە سەر و ژێر و بۆرەوە. کە لەکوردیش دا مەبەست لە حینجە هەر ئەو کارەیە. واتە دوای ناسینی ئەو پیت و نیشانانە و فیربوونی دەنگەکانیان ئەمجار پیت و نیشانەکانی لەنێو ووشە و رستەدا پێشان دەدرێ و دەنگەکەی تێدەگەیەندرێ.

بۆ وێنە نوسراوە «الْحَمدُلِلّٰهِ رَبِّ الْعٰالَمِينَ» کە ئاوا حینجە دەکرێ: ئەلف سەرئە، لام زەنەئەل، حێ سەرحە، میمزەنەحەم، دال بۆردووئەلحەمدو، لام ژێرلی لام ئەلف، لا، هێ

ژێر، هی‌لیللاهی. ڕێ سەر، ڕە، بێ ژێر، بی، لام زەنە، بیل، ڕەببیل. عەین‌ئەلف، عا۔ لام سەر، لە، میم یێ، می، نون، سەر، نە، عالەمینە. کە بە سەریەکەوە دەبێتە «ئەلحەمدولیللاهی ڕەببیل عالەمینە».

هەروەها لە سەر ووشە و ڕستەکان بۆی دیاری دەکرێ کە فلانە پیتە، چ نیشانەیەکی لە سەرە و ئایا ئەو پیتە دەخوێندرێتەوە یان نا. بۆ وینە لە لێکدراوی «غیرالمغضوب»ی دا پێی دەگوترێ ئەوە غەینە و ئەوە نوختەیەتی و ئەوە سەریەتی. ئەوە یێیەو ئەوە نوختەکاننی و ئەوە زەنەیەتی. ئەوە ڕێیە و ئەوە ژێریەتی. ئەو ئەلفە ناخوێندرێتەوە. ئەوە لامە و ئەوە زەنەیەتی، ئەوە میمە و ئەوە سەریەتی. ئەوە غەینە و ئەوە زەنەیەتی. ئەوە «ضاد»ە و ئەو واوەی بە دەمەوەیە. بەو «ضاد»ە وبەو واوە، ئەوبۆرەیان هەیە هتد.(١)

حینجە لە بەرەوە بە مەبەستی ڕەوان کردن یان فێربوونی نوێژ لە سوورەتی «الفاتحە»وە کە لە سەرەتای جزمی «عم» چاپ کراوە، دەست پێ دەکرێ پاش تەواو بوونی فاتیحە «ذکر»ەکانی نوێژ و «التحیات» و ئەوانەش دەخوێندرێن و دوایە دەچنە سوڕەتە کورتەکانی قوڕئان کە هاسانترن بۆ خوێندن.

پێویستە ئەوە بڵێین کە جزمی «عَمَّ» بە پێی تەرتیبی‌قوڕئان سەرەتاکەی بە سوورەتی «النبأ» دەست‌پێ‌دەکا و بە سوورەتی «الناس»یش دوایی پێدێت. بەڵام بۆ ئاسانی کار، هێندێک جزمەکان پاش و پێش لە چاپ دراون، واتە سەرەتایان بە سوورەتی «الناس» دەس پێدەکا و کۆتاییان بە سوورەتی «النبأ» دێت، کە ئەوەش بۆ ئاسانی فێرکردن، «التعلیم» لە ڕووی شەرعەوە شتێکی ڕەوایە هەرچەند بە پێچەوانەی تەرتیبی نووسینی قوڕئانیش هەڵدەکەوێ.

حینجە خۆی لە جێی دەنگ کێشان واتە «صدا کشیدن»ی فارسی‌یە. بەڵام لە کاتی حینجەکردندا فەقێ تەنیا دەنگی پیتەکەی بە بزوێنەوە پێ دەگوترێ و ئیتر ووشەکانی بۆ کەرت کەرت ناکرێن؛ وەک لە خوێندنی دەرسی فارسی‌دا ئەوکارە بۆ قوتابی دەکرێت و پێی دەڵێن (بخش کردن) واتە بەش بەش کردن. بۆ نمونە ووشەی «مدرسە»ی بەو شێوە

---

١ - «هتد» کورتکراوی «هەتادوایی»یە کە بازێک لە جیاتی «هتد» «تاد» دەڵێن. وەکی لە زمانی عەرەبی‌دا «الخ» کورتکراوەی «الی آخر»ە.

بۆ کەرتکەرت دەکەن: (مەدرەسە) کە دەبێتە سێ کەرت.

بەو شێوەی باسمان کرد حینجە درێژەی پێدەدرێ تاکوو قوتابی خۆی دەتوانی بێ مامۆستا وێژامە (عبارت)ی قورئان حینجە بکات کەزۆری و کەمی ماوەی خوێندنی حینجەش پێوەندی بە زیرەکی و نازیرەکی و هەروەها هەوڵدان و هەوڵنەدانی قوتابی‌یەوە هەیە.

پاش ئەوەی حینجە بە ئەندازەی پێویست خوێندرا نۆرەی خوێندنی بە «رەوانە» دێت. بە رەوانە خوێندن ئەوەیە کە مامۆستا وێژامەی قورئانی بەبێ حینجەکردن بۆدەخوێنیتەوە و ئەویش دووپاتی دەکاتەوە، تاوای لێ دێت، بێ هەڵەیان بە هەڵەیەکی کەمەوە قورئان بخوێنێتەوە، کە بە زۆری خوێندنی بە حینجە بە چوار پێنج سورەت و خویندنی بە رەوانەش بە چوار پێنج «جزم» کوتایی پێدێت و ئیتر قوتابی خۆی بە تەنیا دەکەوێتە سەر قورئان خوێندنەوە و دەوری لێدەکاتەوە تا بە تەواوی رەوانی دەکات و هەموی خەتم دەکات.

هەڵبەت قورئان دوای رەوانبونیشی کۆڵی هەر لێ نادرێ بەڵکو بۆ خێر و بەرەکت دەوری هەر لێ دەکرێتەوە.

فەقێ پاش خوێندنی قورئان یان ئەگەر دەخۆرابیینێ وێرای خوێندنی قورئان، دەست دەکا بە خوێندنی کتێبی «ئەحمەدی» کە لوغەتنامەیەکی چکوڵەیە و «الشیخ معروف النودهی» بە هۆنراوە و لە عەرەبی‌یەوە بۆکوردی نوسیویەتی.

لە فەرهەنگ‌دا بە زۆری ئەوکتێبە دەخوێندرێ و لە بەر دەکرێت. هێندێک فەقێش لە جیاتی ئەحمەدی کتێبی «دوڕشتە» نوسراوی «مامۆستا مەلاعبدالکریم»ی مودەریس دەخوێنن کە لە ئەحمەدی درێژتر و بەکەڵکترە.

پاش خوێندنی قورئان و لوغەتنامە، «ئاقیدەی شێخ سەمیع» دەخوێندرێ و لە بەر دەکرێ کە بە هونراوەیەو لە زانستی «کلام» یان باشتر بڵێین «ئاقیدە»دا نوسراوە.

لەبەر ئەوەی فەقێی کوردستانی ئێران چ لە سەردەمی فەقێ‌یەتی‌دا و چ لە سەردەمی مەلایەتی‌دا بێگومان پێویستی بە زانینی زمانی فارسی و نوسین و خوێندنەوە بەو زمانە هەر دەبێ، ناچارە وێرای خوێندنی دەرسی عەرەبی؛ دەرسی فارسیش

کەمکەمە بخوێنێت. بۆیە بە ناچاری هێندێک لە کتێبەکانی پۆل «کلاس»ی یەکەم تا پێنجەمی سەرەتایی بە تایبەتی کتیبی «فارسی» دەخوێنێ و کەڵکیان لێ وەردەگرێ و بۆ ئەوەش کە لە زمانی فارسیدا دەستی زۆر بڕوا کتێب گەلێکی دیش وەک «گلستان و بۆستان»ی شێخ سەعدی شیرازی و ئەوانە دەخوێنێت.

لەرابردوودا کە کتێبەکانی فارسی دەرسی ڕەسمی لە وڵات دانەبوون سەرەرای گوڵستان و بۆستان برێک وردە کتێبی دیش وەک «ای شده، نوسراوی شێخ مەعرووفی نودێیی؛ جرم‌بخش و اسماعیل نامە» کە نوسراوی شێخ سەعدین هەر خوێندراون.

زۆربەی فەقیەیەکان دوای تەواوکردنی خوێندن لە بەر ئەوەی فارسی و عەرەبی دوو زمانی لێک نزیکن و هەر دوو لاشیان دەخوێنن؛ لە ئەدەبیاتی فارسیدا لە «دیپلمە» نامێننەوە و بەڵکو تەنانەت شان لە شانی لیسانسییە ئەدەبییەکان دەدەن.

ئەمجار کە فەقێ ئەوانەی تەواوکردن دەست دەکا بە خوێندنی «تصریف‌الزنجانی» و دوایەش «عوامل‌الجرجانی» دەخوێنێت. شایانی باسە کە شێوەی خوێندنی «تصریف‌الزنجانی» لە ئی هەمووکتێبەکانی دی جیایە؛ چونکە ئەوکتێبە بە زۆری لە بەر را دەخوێندرێ؛ بەم‌شێوە کە لە کاتی خوێندن‌دا تەنیا مامۆستا کتێبی بە دەستەوەیە و فەقێ نە لە کاتی دەرس خوێندن‌دا و نەدوایەش لە کتێب کەڵک وەر ناگرێ و دەبێ هەر دەگەڵ دەرس خوێندنە کە رەوانی بکات کە ئەوشێوە هەرچەند شێوەیەکی چەتوون و وەختگیرە بەڵام زۆریش بەکەڵکە.

ڕیزی خوێندنی کتێبەکان

بەکورتی ڕێزی کتێبە عیلمییەکان لە خوێندن‌دا بە زۆری بەو شێوەی خوارەوەیە:

١ـ تصريف الزنجاني.

٢ـ عوامل الجرجاني.

٣ـ شرح النموذج.

٤ـ الاظهاريان كتاب الصمديه يان الهدايه.

٥ـ تصريف ملاعلى يان شرح التصريف للتفتازاني.

٦ـ الاستعارة.

٧ـ رسالة الوضع.

٨ـ شرح الجامی یان الکافیه.

٩ـ البهجة المرضیة المسماة بالسیوطی.

١٠ـ شرح النظام یان سید عبدالله صرفی.

١١ـ له «مغنی الطلاب و ملتقطه یه کێکیان.

١٢ـ الحاشیه لملا عبدالله الیزدی.

١٣ـ شرح العقائد النسفی یان رسالةالتوحید.

١٤ـ گلنبوی آداب.

١٥ـ المقولات.

١٦ـ مختصرالمعانی یان کتاب المطول.

١٧ـ جمع الجوامع یان المستصفی للغزالی و لەم دوایییانەدا «الوجیز»ی دکتر عبدالکریم زیدان و «اصول الفقه الاسلامی» الدکتور وهبة الزحیلی.

١٨ـ تهذیب الکلام.

١٩ـ سبزواری.

٢٠ـ خلاصة الحساب و الهندسه و اشکال التأسیس.

٢١ـ تشریح الافلاک و اسطرلاب و ربعین.

پێویست بە درکاندنە کە هێندێک لەو کتێبانەی ناوم بردن بگرە برێک لە عیلمەکانیش وەک «ئاداب البحث» و «فلسفه» و «نجوم» و «علم الریاضیات» وەلانراوان و زۆر کەم دەخوێندرێن و وەک لەمەوەبەریش گوتم ئەو تەرتیبەی باس کرا لە کتێبەکاندا پێویست ناکا هەر بپارێزرێ و واهەیە فەقێ پاش و پێش بە کتێبەکان دەکات و یان لە جیاتی هێندێک لەو کتێبانە کتێبێکی دی دەخوێنێت. فەقێ لە دەورو بەری کتێبی «جامی»را دەست دەکا بە خوێندنی شەرع، واش هەیە لە سەر دەمی خوێندنی «النموذج» و ئەوانەدا کتێبی «غایةالاختصار» دەخوێندرێت.

لە شەرعدا ئەو کتێبانەی بە زۆری دەخوێندرێن ئەوانەن:

١ـ منهاج‌الطالبین یان فتح‌المعین یان هەردوکیان.

٢ـ هێندێک باس لە «شرح‌المنهج»را یان هەموی لە جیاتی ئەو دوو کتێبەی سەریش دەخوێندرێت.

٣ـ برێک مەبەستی پێویست لە «تحفةالمحتاج»را.

بۆ تەفسیریش لەو تەفسیرانەی ناوم بردن وەک: جلالین، البیضاوی، خازن و مدارک، المراغی، فی‌ظلال القران، فەقێ لە هەر کامیان پێی خۆش بێ یان لە یەک دوانێکیان (٥-٦) جزمیان کەمتریان لێ دەخوێنێت.

هەر چەند گرینگترین ئامانج لە خوێندنی فەقێدا فێر بوونی «قرآن و حدیث» و مانا کەیانە و ئەو دووانە زۆر پێویستن و دەبێ بە زۆری بخوێندرێن و لەبەر بکرێن بەڵام بەداخەوە بە زۆری لەو دوو ئەنجامە گرینگەچاو دەقوچێندرێ و فەقێ بێجگە لەوەی هەر لە قورئان و حەدیس کەم دەخوێنێ، ئەوەندەی دەشی خوێنی لە بەری ناکا و کۆڵی پێوە هەڵناگرێ و وەکو پێویست ئاگای لێ نییە و دوای ئەوەی لە خوێندن بووە و هاتەدەبەرگی مەلایەتی و خزمەت کردنەوە تەنانەت سەت «حدیث» یان دوو جزمی لە قورئان بە مانا و تەفسیرەوە لە بەر نییە، کە ئەوە زۆر جێی داخە و هۆی زیانێکی زۆر گەورەیە کە دەبێ فەقێیەکان لەو بارەوە وریا ببنەوە و زیاتر گرینگی بدەنە قورئان و حەدیث.[١]

دەبێ بڵێین کە زانینی شەرعیش زۆر پێویستە و دەبێ زۆری گوێ بدرێت، بەڵام نازانم بۆچی دەرسی شەرعی کراوە بە لادەرس و زۆری کار لە سەر ناکرێت!؟ من رام وایە ئەگەر فەقێ برێک (نحو و صرف) فێر بوو ئیتر بۆ فێر بوونی شەرع زۆر هان بدرێ و لەو پێوەندییەش‌دا دەرسی شەرع بکرێتە راستە دەرس وپێشنوێژان بخوێندرێت و سەرەرای لێ وەرگرتنی تاقی‌کردنەوەی بە نووسین (امتحان کتبی) وەک هەموو عیلمەکانی دی،

١ ـ خۆشبەختانە لەم دواییانەدا لەبەر کردنی قورئان و **حەدیث** گرینگی پێ دەدرێ و کەم کەم «حافظ القرآن» پەیدا بوون و هەیە تەواوی قورئانی لەبەرە.
شایانی باسە کە فێرگە ئایینێ‌کانی حەنەفی مەزەبەکان لە «سیستان و بلوجستان» و... گرنگی زۆر دەدرێتە خوێندن و لە بەر کردنی قورئان و حەدیس و بازێک لە فەقێیەکانی کورد، بۆ و مەبەستە، بۆ ماوەیەک روو دەکەنە ئەو ناوەندانە.

تاقی کردنەوەی کردەوەیی (امتحان عملی)شی بۆ دابندرێت بە تایبەت لە بەشی عیبادات و بەشکردنی میرات و مارە بڕین‌و قەزاوەت و ئەوانەدا.

تاقمێک فەقێی سەردەشتی و سندووسی دەگەڵ چەند تازە مەلا، ساڵی (١٣٦٥)ی ک. ھ

ڕاستەدەرس و لادەرس

فەقێ لە ڕۆژێک دا دوو دەرس دەخوێنێت: یەکەم دەرس پێش نیوەڕۆ دەخوێندرێت کە پێ‌ی دەگوترێ دەرسی «مستقیم» واتە ڕاستە دەرس و دووھەم دەرس دوای نیوەڕۆ کە پێی دەگوترێ «لادەرس».

بەڵام ھۆی ناونانی ئەو دوو دەرسانە بەو دوو ناوانە چییە. دیارە دەرسی پێش نێوەڕۆ بۆیە پێی دەگوترێ ڕاستە دەرس چونکو دەرسی ڕەسمی و «اصلی»یە و شتی گران و گرینگ لەودا دەخوێندرێ و کەمتر دەفەوتێ. بەڵام دەرسی دوانوێژێ لە بەرانبەردا غەیرە ڕەسمی و «فرعی»یە؛ زۆر وا ھەیە دەفەوتێت بۆیە پێی دەگوترێ «لادەرس».

ووشەی «لا»ش لە لێکدراو «مرکب»ی لادەرس‌دا وێدەچێ ھەر پیتێکی کوردی و پێش‌گر بێ وەک ئەو «لا»یەی کە لە ووشەی: «لاڕێ»دایە؛ ھەروەکی لاڕێ بە شوێنێک

دەڵێن کە ڕاستەرێ نەبێ لادەرسیش بە دەرسێک دەگوترێ کە ڕاستە دەرس نەبێت.

دەرسی فارسی هەر ئەندازە بخوێندرێ و دەرسی شەرع لە هەر کوێوە دەست پێبکرێت و دەرسی حەدیس و زۆر وا هەیە دەرسی تەفسیریش هەر بەلادەرس دەخوێندرێن وهەروەها کتێبێک کە فەقێ باش لێی تێنەگەیشتبێ و بیەوێ بێخوێنێتەوە بە زۆری هەر بە لادەرس دەیخوێنێتەوە.

ئەگەر مامۆستا لە شەودا موتاڵای دەرسی فەقێی بۆ بکرێت یان پێویستی بە موتاڵا نەبێت بەیانی پاش نان و چایی خواردن دەرس دەڵێت و ئەگەر بە هەر هۆیەکیشەوە موتاڵاکەی بکەوێتە ڕۆژێ ئەوە هەرکات لە موتاڵا بووە دەرس دەڵێت. جا واهەیە دەرسەکان ئەوەندە زۆرن مامۆستا هەر لە بەیانی را تا بانگی نیوەڕۆیە دەرس دەڵێتەوە.

دەرسی پاش نوێژانیش واهەیە لە دوای نوێژ و نان و چایی خواردن دەست پێدەکرێ، واش هەیە لە دوای نوێژی ئێوارێ.

هێندێک مامۆستا ئەگەر ڕۆژێک سەفەر، یان کارێکیان هەبێ بۆ پێشگیری لە چوونی دەرس دوای نوێژی بەیانی و بەر لە نان و چایی خواردن دەستدەکەن بە دەرس گوتن و وادەکەن لانیکەم دەرسی پێشنوێژێ بگوترێ و یان ئەگەر دەرسەکان کەم بن دەرسی پاش نوێژیش هەر بڵێن جا بڕۆن بە دوای سەفەریان کارەکەیاندا.

گرانی دەرسەکان

فەقێ سەرەڕای ئەوەی کە بە ژیانی کوڵە مەرگی دەژێت و چاودەبڕێتە ژیانی چاولەدەستی و دەست بۆ ئەم و ئەو رادەگرێ و لە لایەکەوە تەنگی حوجرەرای دەکوشی و تاریکایی بێچرایی هەڕەشەی لێدەکا و لە لایەکی ترەوە دەکەوێتە بەر هێرشی سەرمای زستان و بێبەشی لە سپەری بەرگ و پۆشاک و سوتەمەنی بەڵام بەهێزی بیر و باوەڕ بە ڕێبازەکەی خۆ رادەگرێ و گرێ و گۆلی سەر ڕێگای دەپەڕێنێ. هەروەها سەرەڕای سەتان کەند و کلۆی دیکەی سەر ڕێگای، گرانی و حەستەمی دەرسەکەشی لێدەبێتە سەرباری دەردان و نان و ئاوی پێ تاڵ دەکا و سەری لێدەشێوێنێ بەتایبەت لە دەورانی سوختەیەتیدا و لەوکاتەداکە دەستدەکا بە خوێندنی «نحو و صرف» کە لە پڕێکا دەبێ لە

گژ زمانێکی بێگانە رابچێ و بچێتە بنج و بناوانیەوە، لیکی بداتەوە و شەن و کەوی بکات و لە بێژینگی بدات.[١]

بۆ ئەوە بیسەلمێنین کە دەرسی قەفێ بەتایبەت لەو سەردەمەدا چەند چەتون و شانگیرە دەرسێکی هەوڵی «تصریف الزنجانی» کە بە زۆری یەکەم کتێبە لە عیلمەکان دەخوێندرێ، لێرەدا دەنوسین و پاشان دەرسی یەکەمی کتێبی «عوامل الجرجانی»ش کە دوا «تصریف الزنجانی» یەکەم کتێبە لە عیلمی «نحو»دا دەخوێندرێ بەوشێوەیە کە بە فەقێ دەگوترێ باس دەکەین.

دیارە وەک لەمەوە بەرباسمان کرد مامۆستا و سوختە ئەوشتانە کە بە پێی یاسای دەرس خوێندن و دەرس گوتن هەرکام لەوان دەبێ وەبەرچاوی بگرن وەکی ناوی خوابردن و سوپاسی خوا کردن و ئەوانە جێبەجێ دەکەن پاشان بەمشێوە دەرسەکە دەست پێ دەکەن:

دەقی کتێبەکە پاش نوسینی «بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم» ئاوا دەست پێ دەکات: «اعلم ان التصریف فی اللغة التغییر و فی الصناعة تحویل الاصل الواحد الی امثلة مختلفة لمعان مقصودة لاتحصل الابها» کە ئەم وێژامەیە بەمشێوە بە فەقێ دەگوترێ و دەبێ بە بێ چاو لە کتێب‌کردن رەوانی بکات: دانەری کتێب دەڵێ: (اعلم) بزانە ئەی ئەو کەسەی دەتهەوێ فێری عیلمی «صرف» ببی (ان التصریف) کە بەڕاستی وشەی «تصریف» کە پێک‌هاتووە لە: پیتەکانی؛ (ت) و (ص) و (ر) و (ی) و (ف) (فی اللغة) لە زمانی عەرەبی‌دا؛ (التغییر) بە مانای گۆڕینە. گۆڕینیش واتە (احداث شیء لم‌یکن قبله) پەیداکردنی شتێک کە لە پێش‌دا نەبووبێ؛ (کنزول الثلج علی الجبل و الکتابة علی القرطاس) وەکوو بارینی بەفر بەسەر کێودا و نوسین لە سەر قاقەز کە ئەوانە لە پێش‌دا نەبوون و دوایە پەیداکراون. (و فی الصناعة) و «تصریف» لە زاراوەی زانایانی عیلمی «صرف»دا (تحویل الاصل الواحد) بە وەرگێڕانی «اصل واحد» دەڵێن کە «مصدر»ە (الی امثلة مختلفة) بۆ لای چەند میسالێکی جوێ جوێ لەباری حەرەکە و سکون و حروفی زائدەوە نەک لەباری حروفی اصلی وە (لمعان

١ ـ شەن و کەوکردن: خاوێن‌کردنەوەی دەخڵ، برێتی لە لێکۆڵینەوە. (هەنبانە)

مقصودة) لەبەر چەند مەعناییکی مەبەست و مەقسوود (لاتحصل الابها) کە پەیدانابن مەگەر بەو میسالانە.

جا لێرەدا مامۆستا بۆوەی دە فەقێ بگەیەنی کە چون «اصل واحد» یان «مصدر» وەردەگێڕدرێ بۆ لای ئەو میسالە لێک جیایانە شەش حەوت وێنەی بەمشێوە بۆ دێنێتەوە: وێنەیەکت بۆ دێنمەوە لەو میسالە جیاجیایانە کە «فعل ماضی»یە وەک «ضرب» و «الضرب» «مصدر»یەتی تا «تحویل»ی «الضرب» نەدەی بە «ضرب» بۆت پەیدانابێ مەعنایەک لە «معانی مقصودە» کە لێدانە لە زەمانی رابردوودا.

وێنەیەکی دیت بۆ دێنمەوە لە «امثلة مختلفە» کە «فعل مضارع»ە وەک «یَضْرِبُ» و «الضرب» «مصدر»یەتی تا «تحویل»ی «الضرب» نەدەی بۆ لای «یَضْرِبُ» بۆ تۆ پەیدا نابێت مەعنایەک لە «معانی مقصودە» کە لێدانە لە زەمانی داهاتوودا.

وە هەروەها تا چوار پێنج نمونەی دیشی بۆ باسدەکات، جا ئەوجار مەعنای ئەو دوو خەتە تەواودەبێت.

هەڵبەت دەبێ لە سەر (تحویل الاصل الواحد) ئەم شێعرەش لەبەربکات:

اصل واحد مصدر است ای ذاالکمال المصدر مایصدر منە الفعال

وەکوو گوترا فەقێ لەکاتی خوێندنی دەرسەکە هیچ کتێبێکی پێنییە و هەر دەبێ بە گوێگرتن لە مامۆستای فێریبێ و لە سەر دەرسی داهاتوو، بێ کەم و زیاد بۆیبڵێتەوە و ئەگەر کتێببشی پێبێ تەنیا «التصریف»ی پێیە و ڕێگای پێنادرێ بۆ ڕەوانکردن و دەور کردنەوەش لە «شرح» و شتیواکەڵک وەربگرێت و دەبێ ئەو شتە زیادیانە لەبەررا ڕەوانبکات.

ئەوەندە هەیە ئەو شێوە لەبەررا خوێندنە تەنیا بۆ «تصریف الزنجانی» و یەک دوو کتێبی دی وەکی «لغتنامە احمدی» و «ئاقیدەی شێخ سمیع» و ئەوانەیە، کتێبەکانی دی ئەگەرچی لەبەرکردنیشیان بوێ لەکاتی خوێندندا لە بەردەستدان و بۆ لەبەرکردنیش چاویان لێدەکرێت.

یەکەم دەرسی «عوامل»یش بەمشێوە دەستپێدەکات:

(بسم‌اللەالرحمن‌الرحیم و بە نستعین)

«بسم‌الله» واتە ئێمە دەست‌دەکەین بە خوێندنی ئەم کتێبە بە یارمەتی ناوی خوا (الرحمن) کە سیفەتێکی ئەو خودایەش ئەوەیە رەحم و بەزەیی هەیە بۆ هەموو گیان‌لەبەرێکی دنیایە (الرحیم) واتە سیفەتێکی دیکەشی ئەوەیە بەخشندە و میهرەبانە و رەحمی هەیە بەتایبەتی بۆ مسوڵمانان لە رۆژی قیامەت‌دا (وبە نستعین) یانی هەر لە خوا داوای یارمەتی دەکەین.

بەڵێ ماموستا بەوشێوە مانای ئەو دورستانەی بۆ لێک‌دەداتەوە و ئەمجار نۆبە دەگاتە «ترکیب» واتە لێک‌دانەوەی رستەکان لەباری «صرف»ی‌یەوە کە داخوا لە چ وشەگەلێک تێکەڵ کراون و هەروەها لەباری «نحو»ی‌یەوە کە داخوا وشەکان چ حاڵەتێکیان هەیە و چ نیشانێکیان لە سەرە و ئەو حاڵەتە و نیشانا نەچون پەیدابوون کە بە زاراوەی عەرەبی بەم لێکدانەوەی دوایی دەڵێن «اعراب». کە «ترکیب»ی ئەو دورستانەش بەم‌شێوە بە فەقێ دەگوترێ: (بسم‌الله) «ب» حەرفی جەررە «اسم»ی دە «لفظ»دا پێ «مجرور»ە. «جارّ و مجرور» «تعلق» دەبەستن بە «نبتدأ» وی «مقدره»ی «مؤخره» و «محلا منصوب مفعول‌به غیرصریح»ە بۆ «نبتدأ» وی «مقدره»ی «مؤخره»، «اسم مضاف»ە بۆ لای «الله، الله لفظا مجرور مضاف‌الیه»ی یەتی «الرحمن» سیفەتی هەوەڵە بۆ «الله» و «الرحیم» سیفەتێکی دییەتی. «وبەنستعین» «و» واوی «ابتدائی»یە «نستعین» «فعل»ی «مضارع»ە بۆ «متلکم»ی «مع‌الغیر»ە «فاعل»ەکەی «نحن»ویە و تێیدا «مستتره»ە.

دوای ئەوەی لە «ترکیب»ەکەی بوونەوە نۆبەی پرسیار و وەڵامان دێت و ئەوانیشی بەم‌شێوە فێردەکات:

کەسێک پرسیاردەکات: بۆچی دەڵێی «جار و مجرور» «تعلق» دەبەستن بە «نبتدأ»ی «مقدره»ی «مؤخره» واتە «فعل نبتدأ» بۆچی «مقدره» و نەنوسراوە و لەبەرچیش «مؤخر»ە و لە پاش «جار و مجرور»ەکان «مقدر» دەکرێ؟

لە وەڵام‌دا دەڵێن ئەوە لەبەر چەند هۆیەکە: یەکەم لەبەرئەوەی کە پێش خستنی «جار و مجرور» لە سەر «متعلق»ەکەیان «حصر» دەگەیەنی واتە ئەوە دەگەیەنێ کە داوای یارمەتی تەنیا لە خوای دەکرێت. دووهەم لەبەر رێزدانانە بۆناوی خوا.

سێهەم لەبەرئەوە رەددانەوە بێ لە قسەی بت‌پەرستەکان کە دەیانگوت «نبتدأ

بسم‌اللات و العزی»یانی دەست‌دەکەین بەو ئیشە بە یارمەتی ناوی «لات و عزی»کە ناوی دوو بتی گەورەن وەک دیارە «فعل»ی «نبتدأ» لە قسەی وان‌دانە «مقدر»ە و نە «مۆخر»یشە؛ بەڵکوو لە پیّش جار و مجرورەکان‌دایە و «تلفظ»یشی پیّ‌کراوە و لە کاتی نـوسینیش‌دا نوسراوە.

هەروەها ئەو دەرسە چەند پرسیاری دیکەشی لەسەرە وەک:

١- بوەچی «ب» لە «بسم‌الله»دا بە دریّژی نوسراوە؟

٢- بۆچی نوسراوە «بسم‌الله» و نەنوسراوە «بالله»؟

٣- بۆچی وشەی «الله» لە پیّش «الرحمن»دایە؟

٤- بۆچی «الرحمن» لە پیّش «الرحیم»دایە؟

٥- بۆچی «بە» لە پیّش «نستعین»دایە؟

وە چەندی دیش لەم‌جۆرە پرسیارانە بەڵام بۆ خۆپاراستن لە پیّک‌هیّنانی سەرئیّشی لە هیّنانی وان و وەڵامەکان خۆدەپاریّزین.

کۆمیّک فەقیّی ناوچەی سەقز (١٣٤٩)ک. ھ .

ڕاستی یەکی حاشا هەڵنەگر

پێ لەو ڕاستی یەش بنێین باشە کە گرانی دەرسی «عوامل» بەشێکی زۆری تاوانی موستەعیدەکانە چونکی بەرلەوەی فەقێ باسی وشە و زاراوە گەلێکی وەک: جار و مجرور، تعلق، مقدر و مؤخر، مضاف و مضاف‌الیە، صفت و موصوف، فاعل و ئەوانە تێبگا و هەرکامیان لە جێی خۆیدا بخوێنی هەق‌نییە باسی ئەوانەی بۆ بکرێ و داوای لێبکرێ ڕەوانیان بکات.

کەسێک تێکەڵاوی دەگەڵ ئەو عیلمانە ببێ دەزانێت کە باسی «جار و مجرور»ان لە «نوع» هەوەڵی «عوامل»دا دەخوێندرێ، باسی «مضاف و مضاف‌الیە» لە ئاخیری «عوامل» دەگەڵ «عوامل قیاسی» دێتە پێشی، باسی «صفت و موصوف» ان لە «توابع النموذج»دا فێردەبین و ئەوانی‌تریش هەرکام لە جێگای تایبەتی خۆیدا باسیان لێوە دەکرێت.

جا هەق‌وایە لە خوێندنی «عوامل»دا فەقێ «مقدمە»کەی هەر بۆ مانا بکرێ و ئیتر «ترکیب»ەکەی پێ‌نەگوترێ و پاش «مقدمە»کەش چ «عامل»ێکی خوێند لە میسال‌دا هەر باسی ئەو عامیلە و شوێنەواری وی پێبگوترێ. بۆ نمونە لە «ترکیب»ی یەکەم میسالی «نوع اول»دا کە «مررت بزیدٍ»ە هەر ئەوەندەی پێبگوترێ کە «ب» حەرفی جەڕرە و ئەوەتا «زید»ی مەجرور کردوە واتە ژێری بۆ پەیداکردووە و هەروەها لە تەرکیبی «دخلت علیه بثیاب السّفرِ»دا کە میسالی چوارەمی ئەو نەوعەیە نابێ هەموو ڕستەکەی بۆ ترکیب بکرێ چونکە با باسی «فعل»یشی لە «صرف»دا خوێندبێ خۆ ئێستا باسی «علی»ی نەخوێندوە کە حەرفی جەڕرە، یان خۆ ئێستا باسی «مضاف و مضاف‌الیە»یانی بە گوێ نەگەیوە. کەوابوو دەبێ تەنیا «بثیاب»ی بۆ شی بکرێتەوە.

دەی کوا ڕەوای هەقە سوختەی بەستەزمان بەرلەوەی باسی هیچ «عامل و معمول و عمل»ێکی خوێندبێ پێشەکی عەوامیلی لە «بسم‌الله»دا بۆ تەرکیب بکرێ و بەو هەموو جڕ و جانەوەرانە بتۆقێنرێ.

تەرکیب پێ‌گوتنی بەر لە پێناساندنی (عامیل و مەعمول و عەمەل) لەو قەبیلەیەکە بێنی بۆ پێناساندنی پیتی «م» بە قوتابیەک کە تەنیا (ب) و (د) و (ا) و (ر)ی ناسیوە

لەجیاتی وشەی «مار و بارام» میسالی بە وشەی «میوان و کەمتیار و همبانە و ئاکام» بۆ بیّنیەوە کە شەش حەوت پیتی نەناسراوی بۆ وی، تیّدان.

هەروەکی باسمکرد مەبەستم لە نوسینی ئەو دوو دەرسە و ئەو پرسیارانە ئەوەبووکە بە خویّنەرە بەرِیّزەکان نیشانبدەم، چەتوونی دەرسی فەقیّ بەتایبەتی دەرسی سوختە تاچ رادەیەکە و چەندی کویّرەوەری دەویّ.

بەلاّم ئەی خویّنەری ئازیز و خۆشەویست پیّتوانەبیّ فەقیّ لەبەر گیروگرفتی زۆر و چەرمەسەرەی ژیان و دەرسی گران هەلّدیّت و دەبەزیّت و سەنگەری حوجرە ویّلّ دەکا و ریّگا بۆ دوشمن چۆلّ، نا، بەلّکە بگرە دوای چەند کەرِەت گوتنەوە، دەرسەکەی رەوان دەکات و پاش لەبەرکردنی دەرسەکە، نەبەزی و راوەستاوی خۆی لە بەرانبەر گیروگرفتەکان و هەروەها پیّخۆش بوون و ئارەزووی لەسەر خویّندن بەو هەلّبەستە دەردەبریّ و دەلّیّ:

«عیلمی نەحو دەخویّنم عەوامیلی جورجانی
لە نەوعی یەک بومەوە گەیشتمە نەوعی ثانی
سی و دوو مەلام پیّکرد هیچیان چاکیاننەزانی[1]
دەچمە کن حاجی حەدەی لە قسان چاکی دەزانی
ئیقعەنسەسەی پیّدەکەم وەک روستەمی داستانی»

دیسان دەردی دلّ و پیّشنیار

لە لاپەرِەکانی پیّشوودا باسی نەبوونی تاقی کاری وکەترەخەمی مامۆستا و فەقیّ و ئەرکی سەرشانیان لە پیّناو چارەسەرکردنی ئەو دەردانەدا، کرا و دەشلّیّن دوو پات کردنەوە ناحەزە؛ بەلاّم لەبەرئەوەی دەردەکە گرانە و چارەشی ئەگەر چارەرەشی نەبیّ

---

١ - بازیّک ئەو هەلّبەستە بەم شیّوە دەگیّرنەوە:
عیلمی نەحو دەخویّنم عەوامیلی جورجانی — نەوعی ئەوەلّ تەواو بوو گەیشتمە نەوعی سانی
پرسی سیودوو مەلام کرد «ردف»یان نەزانی — دەچمە لا حاجی حەدەی دەلّیّن چاکی دەزانی
(اقعنسس)ی پیّدەکەم وەک تەسریفی زەنجانی — لە خوای دەکەم تەلّەبی ببمە رۆستەمی سانی

هاسانە و بە قازانجی هەموانە؛ ئەو باسە دێنمەوە گوڕێ و بە واتایەکی تر دەڵێم: بەداخەوە دڵسۆز نەبوونی مامۆستاش واهەیە دەبێتە هۆیەکی دیکە لە هۆیەکانی بەدبەختی و ڕۆژەڕەشی و دواکەوتوویی فەقێ و وادەبێ مامۆستا چ موستەعید و چ مامۆستای گەورە دڵسۆزی دەگەڵ شاگردەکەی ناکا و تەنیا بۆ ناو و شۆرەت فەقێ رادەگرێ. واهەیە بێ ئەوەی کارێکی گرینگی هەبێ دەرس دەچوێنی یان ئەگەر دەرسیش بڵێت وای ناڵێت کەڵکی لێ وەربگیرێت. جارێک نییە پرسیار بکا و بڵێ: ئەرێ برای فەقێ چت خوێندووە، چ دەزانی؟ لە کام عیلمەدا لە پاشی؟ فلانە مەبەستە چۆن شی دەکەیەوە؟!!!

دەگەڵ ئەوەی دا کە ئەو لێ پرسینەوە و هەڵسەنگاندنەی مامۆستا زۆر پێویست و گرینگە و کەمتەرخەمی مامۆستا لەوبارەدا دەبێتە هۆی زیانێکی زۆر و لەوانەیە ئەگەر پرسیاری لێ نەکرێ و بە بێ تاقی کردنەوە بچێتە پێش، هیچیش فێرنەبێ و نەش زانی کە هیچ فێرنەبووە و تا دڕەنگ لە خەوی نەزانی وە خەبەر نییەت و دڕەنگە و دواش تازە لە دەستی دەردەچێ، جا یان دەبێ دەست لە خوێندن هەڵبگرێت و یان ئەگەر درێژەشی پێ بدات هیچ هەر فێرنابێت و ئاکامی هەردوک لا ئەوەیە وەک پەیکەرێکی بێ گیان دەبێ وە سەر دایک و باب و کەس و کارەکانی بکرێتەوە و هەموو هیوا و ئاواتیان لێ بە ئاودا بچێت و ئاو و نانیان پێ تاڵ بکرێت. چونکی بەداخەوە لە بەرلە رەسمییەت خرانی ئەو خوێندنە فەقێیەکان بەرنامەی ڕێک و پێکی خوێندنیان نییە و هەرواش لە تاقی کردنەوە «امتحان»ی رەسمی و گشتی بێ بەشن و ئەگەر مامۆستا دڵسۆزانە ئاوڕێک، نەداتەوە سەر فەقێیەکەی و ئاورێکی لێ نەکوژێنێتەوە و جارجار نەی بوژێنێتەوە و پرسیاری لێ نەکات و لە دەرسەکانی دا بە تاقی نەکاتەوە؛ مەگەر فەقێیەک کە زۆر لێهاتوو هەڵکەوتوو بێت دەنا بەتایبەت سوختە هەر گوێ بە خوێندن نادات و یان ئەگەر گوێش بداتێ؛ بۆ خۆی لە رادەی زانین و نەزانینی خۆی ناگات و پێی وایە زۆری دەزانیت. لە حاڵێکیش دا کە هارەی لە بڕێ ناکاتەوە.(١)

---

١ ـ هارەی لە بڕێ ناکاتەوە: لە بنەڕەت دا ئاوا بووە «هرّە»ی لە «برە»ی ناکاتەوە، کە «هرە» لە زمانی عەرەبی دا بە مانای پشیلەیە و «برە»ش لە زمانی فارسی دا بە مانای بەرخە، واتە کابرا ئەوەندە نەزانە پشیلە و بەرخ لێک جیاناکاتەوە. پاشان لە گوتن دا تێک دراوە و کراوەتە: هارەی لە بڕێ ناکاتەوە.

بەلاّم ئەگەر مامۆستا جار دەگەلّ جار فەقێیەکەی بە تاقی بکاتەوە و پرسیاری لیَبکا؛ ئەگەر فەقیَ بە کەلّکی خویَندن بیَت با نەزانیش بیَ مادام نەزانینەکەی بە هۆی تەمبەلّی و تیَنەکۆشانی‌یەوە بیَت ئەوە وریا دەبیَتەوە و پتر تیَدەکۆشی و هەولّدەدا و شتیَکی لیَپەیدا هەر دەبیَت. ئەگەریش تیَیگەیی و بۆی‌دەرکەوت کە لە پاشیەکەی بە هۆی تەمبەلّی‌یەوە نییە و هەر لە بنڕا نازیرەک و بیَزەینە و توانای خویَندنی نییە ئەوە باش وایە لیَی حالّی بکات کە بەکەلّکی خویَندن نایەت و بچیَ خەریکی ئیشیَکی دیکە بیَ باشترە، لەبەرئەوەی ئەو فەقێیەی کە لیَوەشاوەیی خویَندنی نییە لەوانەیە لە زۆر کار و پیشەی دیکەدا پلە و پایەییَکی بەرز بەدەست بیَنیَت و هەم خۆی و دایک و بابی بەخیَو بکات و هەم راژەیەک بە کۆمەلّ بکات و ئیتر بە خۆرایی و بیَهوودە تەمەنی بە فیڕۆ نەدات و وەختی مامۆستا نەگریَت و لە کار و ئیشیش نەبیَت و تووشی دوارۆژیَکی تاریک و رەش نیَیەت. (وەک پیَشتریش ئاماژەمان بەوە کرد)

گویَ پیَنەدانی هیَندیَک مامۆستا لە لایەک و لە لایەکی دیشەوە بڕیَک مامۆستا هەن کە بەداخەوە دەگەلّ ئەوەش‌دا شیاوی مامۆستایەتی و توانای فەقیَڕاگرتن و دەرس‌گوتنەوەیان نییە خۆیان دەکەنە مامۆستای‌دەرس‌بیَژ و دەبنە هۆی دواخستن و بەدبەخت‌کردنی فەقیَ.

یان وا هەیە توانای گوتنەوەی کتیَبەکانی خواریَی هەیە و دەتوانی بە تیَکۆشانی زۆر و وردەوردە، پیَش هەلّلا بڕوات بەلاّم بە بیَ وەبەرچاوگرتنی هەولّ و تیَکۆشان و پیَهەلّلاّچوونی وردەوردە یەکسەر لە گژ کتیَبیَکی گران و رەق رادەچیَ و دووبارە هۆی بەدبەختی و نەهاتی فەقیَ پیَک‌دیَنیَ.

فەقیَش بەتایبەت کە تازە دەستی بە خویَندن کردبیَت وانییە کە بە زوویی لە نەزانی و لیَنەهاتوویی مامۆستاکەی حالّی‌بیَت و خۆی لە بەردەستان نەجات‌بدات و پیَی وایە مامۆستا هەردەبیَ ئاوابیَت و ئەگەر بەوشیَوە دریَژە بە خویَندن بدات چی پیَناچیَ کە دەبیَتە زانایەکی مووقەلّەشیَن!!!

چەند کۆسپی دیکەش

جگە لەو گیروگرفتانەی بە بلاوی باسمانکردن وەک بەسترانەوەی ژیانی فەقێ بە خەلکەوە، چ لەباری خواردەمەنی و چ لەباری جێگا و ڕێگاوە، لە ڕەسمی یەت خرانی ئەو خوێندنە، مالە و مال گەڕانی فەقێ، چەتوونی و گرانی دەرسەکەی و ئەوانە، چەند کەند و کوسپ و ناحەزی و نالەباری دیش وەبەرچاو دەکەون کە بوونەتە هۆی دواکەوتوویی و باش پێنەگەییشتن و زوو تێنەگەیشتنی فەقێ:

١ ـ چۆنیەتی لە چاپدرانی کتێبەکان و ناوەڕۆکیان.

(أ) خراپی کتێبەکان لەباری چاپەوە.

زۆربەی هەرەزۆری ئەو کتێبانەی کە لە بەردەستی برایانی فەقێدا هەن و بۆ تێرا خوێندن یان بۆ موتالا کەلکیان لێوەردەگیرێت، یان هەر دەستنوسن و هێشتا رووی چاپیان بە خووە نەدیوە یان ئەگەریش چاپکرابن بە شێوەی کۆن و قەدیمی چاپکراون و ئیتر لە نێویاندا لەو نیشانانەی کە لە سەبکی تازەی نووسین و چاپکردندا وەبەرچاو دەگیرێن و خۆیان نیوە ماموٚستایەک و ڕێنوێنێکی شارەزان بۆ خوێنەر، وەک نیشانەی پرسیار (؟) نقتەبانگ[١] و سەرسوڕمان (!) وکۆتایی رستە (.) و بەکورتی لە نیشانەکانی نوختەدانان، هەوالێک نییە. لەبەر ئەوە فەقێ لە کاتی دەرس‌خوێندندا سەرەڕای وەرگرتن و ڕاگرتنی مەبەست دەبێ لە پێناوی لێکدانەوەی وێژامەی کتێبەکەدا، داخوا فلانە مەبەست سەرەتای لە کوێیە وکۆتایی لە کوێ دێت. یان داخوا ئەو ڕستە هەوالە، پرسیارە، یان شتێکی ترە و... ناچارە هەولی زۆر بدا و بە بار تەقای مەبەستە سەرەکیە کە بەو کارەوە خۆ ماندوو بکا.

١ ـ نقتەبانگ: نیشانەی سەرسوڕمان و لەگەل بوون. «!». (هەنانە)

وێنەیەک لە بەشدارانی کۆڕی ئیجازە لەگوندی «زمزیران»ی سەردەشت

ڕێکەوتی: ١٣٧٩/١/٢٩ک. ھ

تەنیا نیشانەیەک کە لە کتێبەکاندا وەبەرچاو دەکەوێ نیشانەی دوو کەوانە یان خەتی درێژە کە بەسەر مەتن‌دا دەکێشرێ کە ئەو دوو نیشانەش بۆ لێک ھەڵاواردنی مەتن و شەرحن.[1] جا بۆیە بابای فەقێ یەکێک لە کارە وەخت‌گیرەکانی ئەوەیە دەبێ بە بێ کەڵک وەرگرتن لەو نیشانە ڕێنوێنی کەرانە خۆی لە مەبەستی کتێبەکە بگات و لێکی‌بداتەوە و تێکی‌کاتەوە.

١ - ھەڵبەت لەو دواییی‌یانەدا ھێندێک لە کتێبەکان لە چاپ‌دراونەوە و بڕێکیش لەوانەی تا ئێستا چاپ‌نەکرابوون چاپ‌کراون کە لەو لە چاپ‌دانەدا لە سەبکی نوێ کەڵک وەرگیراوە و بڕێک لە گرفتەکان چارەسەر کراون.

کتێب خۆشکردن

جا لێرەدایە مەسەلەی کتێب خۆشکردن دێتە گۆڕێ. ئەویش ئەوەیە کە فەقێ کتێبەکەی چاپکراو بێ یان دەستنووس، دوای ئەوەی بە هەوڵی خۆی و فێرکردنی مامۆستا لە کتێبەکەی حاڵیبوو بە پێی بەرەو پێش چوونی دەرسەکانی، خۆی ئەو نیشانانەی بۆ دادەنێ تا ئەگەر ویستی جارێکی‌دی بە مەبەستی لێوە فێربوون یان دەرس تێڕاگوتنەوە چاوی لێبکات ئەو سەختی و شانگیریەی نەمێنێ و بە ئاسانی بتوانێ کەڵکی لێوەربگرێت.

هەڵبەت کتێب خۆشکردن تەنیا بریتی نییە لە دانانی ئەو نیشانانە کە لە یاسای تازەی لەچاپ‌داندا وەبەرچاو دەگیرین؛ بەڵکوو چەند نیشانەی دیش هەن وەک:

١ـ دیاری‌کردنی «مبتدا و خبر» لە رستەیەکی درێژی وادا کە «مبتدا و خبر»ەکەی بە هاسانی دەرنەکەون. بۆ ئەو مەبەستە لە سەر «مبتدا» نیشانەی «مب» و لە سەر «خبر» نیشانەی «خب» دادەنێن.

٢ـ لەسەر واوێک کە واوی «حالیە» بێت وشەی «حال» بە خەتێکی ورد دەنوسن.

٣ـ هەوەڵی رستە بە نیشانەی «سـ» دیاری‌دەکەن.

٤ـ بە یەکێک لەو نیشانانە «ع، عط، عطف» ووشە و رستەکان دەبەنەوە سەر یەکتری (عطف کردنەوە).

٥ـ کاتێک دوو وشە یان دو رستە لەوەختی لە چاپ‌دان یان نوسین‌دا پاش و پێش کرابن لە سەر دواکەوتووە کە نیشانەی «م» واتە «مقدم» و لە سەر پێش کەوتووەکەش نیشانەی «خ» واتە «مۆخر» دادەنێن.

٦ـ لە سەرەتای مەبەستێک کە وەڵامی پرسیارێکی فەرزی بێ یان رستەکە داگری وەڵام و پرسیار بێ، نیشانەی «س ج» واتە «سؤال و جواب» دادەنێن.

٧ـ دوو وشەی «إنْ و لَوْ» واهەیە بۆ مەرجن و واش هەیە بۆ ئەو پەڕ (غاية)ن، جا هەرکاتێک بۆ غایەت بن نیشانەی دوو وێرگول «،،»ی لە بن دەنووسن.

٨ـ هەروەها لە بن هەر ئاوەڵناو «ضمیر»ێکی ئاشکرا یان شێردراوە کە جێی بۆ

گەڕانەوەکە «مرجع»ی بە هاسانی نەدۆزرێتەوە نیشانەیەکی بە دڵخواز لە بن خۆی و «مرجع»ەکەی دەنووسن.

٩ـ یەکی دی لە کارەکانی پێوەندی دار بە کتێب خۆشکردنەوە ئەوەیە کە لە وانەیە کتێبەکە لە کاتی نوسینەوە یان لە چاپدانیدا، وشەیەک، ڕستەیەک، پیتێک یان نوختەیەک یان شتێکی دیکەی زیاد بێ کە لێی کەم دەکرێتەوە، کەم کردنەوەش یان بە بەسەر داهێنانی خەتێکە یان بە کڕاندن و پاک کردنەوەیەتی بە وەسیلەی ترنجوێک[1] یان شیشۆقەیەک.

یان ئەوەتا یەکێک لەو شتانەی کەم دەبێ، کە پێویستە بۆی بنوسێ؛ جا ئەگەر لەو جێیەی لێی کەوتووە جێگای بۆوە ئەوە چاکە دەنا لە جێیەکی تری ئەو لاپەڕەدا دەینوسێتەوە و نیشانێکیشی بۆ دادەنێت و لە ئاخیریشدا لیێ دەنوسێ «صح» کە کورت کراوەی «تصحیح یان صُحِّح یان صحیح»ە و نیشانەی ئەوەیە ئەو شتە دەرچووە و دروست و ڕاستکراوەی ئەو وێژامە ئاوایە.

١٠ـ ئیشێکی دی ئەوەیە کە پەراوێزێک یان مەبەستێکی کە پێوەندی بە ناوەرۆکی کتێبەکەوە بێت دەیهێنێت و لە سەر کتێبەکەی خۆی دەی نوسێتەوە بە مەبەستی هاسان کردنی شوێنێکی گران یان بە مەبەستی کەڵکی زیاتر. ئەو پەراوێزەش بە زۆری لە نوسراوە و کتێبی دیکەرا بە نێوی خاوەنەکەیەوە دەهێنرێ. واش هەیە هەرشیکردنەوە و لێدوانی ماموستایە، کە فەقێ بە شێوەی حاشیەیەک دەری دێنێ و بە نێوی «تقریرات استاد» فلانکەس لە سەر کتێبەکەی دەنووسێ.

و ئەگەر فەقێ بۆ خۆشی توانای ببێ لێکدانەوەوشی کردنەوەی خۆی بە زمانی عەرەبی یان زمانێکی دی بە شێوەی حاشیە دەردێنێ و لە سەر کتێبەکەی دەنوسێ لە ئاخیریشدا لە بنی دەنوسێ «لکاتبه» واتە ئەو حاشیە هی نووسەر، خۆیەتی.

ئەو جار بۆوە بزانرێ کە ئەو حاشیە پێوەندی بەکوێی کتێبەکەوە هەیە نیشانێکی بە دڵخوازی بۆدادەنێن کە نیشان بدات ئەو حاشیە بەکوێی کتێبەکەوە پێوەندی هەیە.

---

١ - ترنجو: تیخی تیژ. (هەنبانەبۆرینە)

شایانی باسەکە لە کتێب خۆشکردندا بۆ دانانی نیشانەکان لە قەڵەم یان مەرەکەبێک کەڵک وەردەگیرێت کە لە ڕەنگی چاپی کتێبەکە جیا بێت و بە زۆری ڕەنگی سوور بەکار دەبرێت.

جێگای لێ نووسینی ئەو حاشیە و پەراویزانەش قەراغ و قولاغ و چوار دەوری لاپەرەکانی کتێبەکەیە کە «بیاض»ی پێ دەڵین. و هەر بە مەبەستی لێ نوسینەوەی حاشیەو شتی زیادی، لە کاتی لە چاپدان یان نوسینەوەدا لە چواردە دەوری لاپەرەکان جێی زیادی دێڵنەوە.(١)

(مسطر) خەتکێش

لە زوو دا چونکە قاقەزی خەتدار کەم بووە لە کاتی نوسیندا بە مەبەستی ڕاست دەرهاتنی خەتەکان و لێک جیابوونەوەی جێگای حاشیەکان و عیبارەتی کتێبەکا بە «مسطر» پەرەکانیان خەتکێشی کردووە و جالێیان نوسیوەتەوە.

«مسطر» یان خەتکێش ئامرازێک بووە بە پانایی و درێژایی پەڕی کتێب کە لە لەتکە مقەبایێکی قایم و خۆڕاگر سازیان کردووە، بەم شێوەکە بە شریتێک یان گشتەکە دەزوێکی نەپسێن لە مقەبایەکەیان وەتەنیوە بە جۆرێکی واکەگشتەکەکەیان بە باری پانایی مقەباکەدا ئەمسەر ئەوسەر کردوە و نێوانی هەر دوو داوانیش بە ئەندازەی نێوانی دووخەتی ئەم قاقەزە خەتدارانە بووە. هەر ئاوا تا مقەباکە تەواو بووە، دەزوەکەیان لێ بەستووە و لۆیەک، یان چەند لۆشیان بە چوار دەوری داهێناوە تا جێگای لێ نووسینی عیبارەتی کتێبەکە لە جیگای لێ نووسینی حاشیەکان جیا بکاتەوە. هەڵبەت بۆ جێی حاشیەکان بە مەبەستی جوانی و بۆ ئەوەش حاشیەکان دەگەڵ دەقی کتێبەکە تێکەڵ نەبن، دەزوەکە لاو نیو رایەڵ کراوە و مابەینی دەزوەکانیش کەمتر بووە.

شێوەی کار کردنیش بەو خەتکێشە ئاوابوە کە دوای ئامادە بوونی لە بن پەڕە قاقەزەکەیان داناوە و بە توندی دەستیان بە سەردا هێناوە و بەو شێوە پەڕەکە شوێن شوێن

١ـ دەرکەوت کە کتێب خۆشکردن هەمان «ویراستاری» ئێستایە بەهەندێک جیاوازیەوە.

بووە و جابە ریّنویّنی ئەو شویّنانە دەستیان کردووە بە نوسینەوە و نوسراوەکە زۆر جوان دەر هاتووە.

کتیّب نوسەرەوەکان بە هۆی هونەرمەندی خۆیان و ئامادەکردنی خەتکیّشی جۆراوجۆر حاشیە و پەراویّزەکانیان بەشکلّ و شیّوەی جوراوجۆر دەرهیّناوە. واهەبووە بە ویّنەی گولّ و گولّدان یان بە شکلّی دیزە و گۆزە و یان بە شیّوەی چادان و سەماوەر و گەلاّدار و ئەوانە حاشیەکانیان نوسیوەتەوە.

(ب) توندی وگوشراوی عیبارەتی کتیّبەکان.

ئەوکتیّبانەی لە بەر دەستدان وکەلّکیان لیّ وەردەگیریّت چونکو بەشی زۆریان لە چوار تا هەشت سەدە لەمەوبەر نوسراون باوی ئەدەبیاتی ئەو سەردەمەش وادیارە بریتی بووە لەوەکە نوسەر هەولّ بدا وشە و ویژامەی رەق بەکار بیّنی و چەمک و مانای زۆر لە ویّژە و وتەی کەمدا بگونجیّنی، لە سادەنووسی و دریّژکردنەوە و شیکردنەوە خۆ بپاریّزیّ و ئیتر نوسراوەکەی زیاتر وەک مەتەلّ وابیّ و هەمووکەس نەتوانیّ خۆی لە قەرەبدات. بیّ گومان مەبەستی سەرەکییان لەو (ایجاز) و بە کورتی نوسینە بە زۆری ئەوە بووە کە نوسراوەکانیان بە حاسانی لەبەر بکریّن و لەزەیندا رابگیریّن. جا ئەگەر مەبەستی دیکەش لەوکارە لە ئارادا بوبن وەکی هاندانی خویّنەران بۆ وردبوونەوە و قوولّ خویّندنەوەی پتر، یا بە هۆی کەمی و دەست نەکەوتنی قاقەز و قەلەم بووبیّ ئەوە خوا دەیزانی و هەرچی بیّ ئەوان خزمەتی خۆیان کردووە وگۆی خۆیان لە مەیدانی پاراستن و پەرەپیّدانی عیلم و زانیاریدا بردوەتە دەر و مەرجی پیاوەتیان بردوتە سەر خواجەزایان بداتەوە و لایان لیّ بکاتەوە.

بۆ نموونە مامۆستا مەلا عەلی قزلّجی کە لە بەینی سالەکانی (١٢۴٠)تا (١٢٩٦) کوچیدا ژیاوە و خەلّکی برایماوای قزلّجەی سەر بە قەزای پیّنجویّن بووە و لە زانستی تەجوید و میرات بەشکردن و زۆر شتی دیشدا نوسراوی هەیە و هەروەها لە سەر «جمع الجوامع و تصریف ملاعلی» و ئەوانە پەراویّزی نوسیون، دەبینین پەراویّزەکانی بە ئەندازەیەک توندوو گوشراون کە هەریەکەیان مەتەلّیّکی سەربەخۆن.

ئاشکرایە کە شەرح و پەراوێز نووسین لە سەر کتێبێک بەو مەبەستەیە کە کتێبەکە پێ هاسان بێ، کەچی زۆر لەپەراوێزەکانی ماموٚستای‌خوا پایەی بەرزتر کاتەوە۔ لەسەر «شرح‌التصریف»ی مەلا علی شنۆیی مەگەر پیاوی زۆر زیرەک و وشیار دەنا بە خوێندن نەبێ کەس نایانزانێ.

دەڵێن‌جارێکی لێیان پرسیوە: ماموٚستا گوێچکەی‌راستەت کامەیە؟ لەوەڵامدا دەستی چەپی بەسەر گوێچکەی چەپی و توٚقی سەری دابردووە؛ جا لەودیو گوێچکەی راستی نیشان داوە!!!

بەرێز جەنابی ماموٚستا مەلا «عبدالرحمن طاهری» دەرسبێژی گوندی «مەرخوز»ی سەقز دەگەڵ دوو نەفەر لە فەقێکانی کە ماوەیەک دوای بوونیان بە مەلا چوونەوە دیدەنی و دووکەس لە ماموٚستایانی ئازەری زمانی قوتابخانە و ریش‌سپیەکی ئاوەدانی ساڵی (١٣٥٥ک. ه) لە گوندی مەرخوز

(٢) بە نابەڵەدی لەگژ زمانی بێگانەرا چوون.

یەکی دی لەو شتانەکە دەبێتە هۆی پاشکەوتن و درەنگ سەرکەوتنی فەقێ ئەوەیە کە بەر لەوەی هیچ سەواد و خوێندەوارییەک پەیدا بکات دەست دەکا بە خوێندنی فەقێیەتی کە ئەوە زۆریان لە فەقێ دەداو لە خوێندن وەدوایەی دەخات. من پێم وایە زۆر زۆر پێویستە فەقێ لانیکەم تا پۆلی پێنجی سەرەتایی بخوێنێت جاپاشان بێت بۆ فەقێیەتی، کە هەم دەرسە عەرەبیەکەی بۆ هاسانترە دەبێت و هەم زووتریش لە خوێندن دەبێتەوە. دەنا بابای فەقێ هەر بە پێناساندنی ئەلف و بێتکە بەگژ ئەو عەرەبیە سەخت و دژوارەدا بکرێ سەری لێ دەشێوی و ئەوەی فێری ببێ تا ماوەیەکی زۆر هەر توتیوارییە و بە ئەزمون دەرکەوتووەکە ئەوانەی سەوادی نوسین و خوێندنەوەی فارسییان هەیە؛ جا دەست دەکەن بە خوێندن بە دوو سێ ساڵ زووتر لێ دەبنەوە یان باشتر بڵێین دوو سێ ساڵ وەپێشتر دەکەوەن ئەوجار ئەگەر لەبەر ئەوەش نەبێ کەسێک دانیشتوی ئێران بێ کە ئێستا زمانی فارسی رەسمی‌یە بە تایبەت ئەگەر بیهەوی پیشەی مەلایەتی بگرێتە بەر، زانینی زمانی فارسی تا رادەی قسە پێ کردن و خوێندنەوەی نوسراوە فارسی‌یەکان و نوسینی هێندێک شتی وەک نامە و قەباڵە و ئەوانە هەر زۆر پێویستە یان لەوانەیە بۆ نوسین و وەرگێرانەوەی کتێب کەڵکی لێوەر بگیرێت.

وە ئەگەر بڵێین فەقێ دەتوانی وێڕای دەرسی عەرەبی کتێبی فارسیش بخوێنی وەک گوڵستان و بۆستان و ئیسماعیل‌نامە و «ای شدە» و ئەوانە؛ ئەوەلە سەرێکەوە وایە بەڵام وەک ئەوە فێر هەر نابێ کە لە قوتابخانەی رەسمی بخوێنی و دیسان عەرەبی و فارسی وێکڕا بخوێنی دەرسەکانی گرانتر و وەختگیرتر دەبن. پاشان بە خوێندنی ئەوکتێبانە تەنیا فێری خوێندنەوە و نووسین دەبێ، بەڵام لە قوتابخانە سەرەرای ئەوانە فێری زۆر شتی پێویست وەک ژمێرە «حیساب»و زۆر لە زانستەکانی تر دەبێ و ئەگەر بشڵێیت ئەو هەموو زاناگەورەگەورە، ئەوگشتە عالمە مووقەڵە شێنەکە هەرکامیان لە زانستەکاندا دەریایەکی عیلم و زانیاری بوون دەگەڵ ئەوەشداکە زۆربەی هەرە زۆریان بێ ئەوەی لە قوتابخانەی رەسمی بخوێنن یەکسەرە روویان کردۆتە حوجرە و کەچی واش تێگەییشتوون و

پێ گەییشتوون! لەوە لاّم دادەڵێین: ئەوە شتێکی سەلّماوو بەڵگە نەویستە و مێژوو شاهیدە کە حوجرە زۆر کەلەپیاوی وای پێ گەیاندوون کە هەر لە سەردەمی کۆرپەیی را لە باوەشێی گرتوون و هەر بە ژەکی خۆی فرچکی پێ گرتوون بەڵام مەبەست ئەوەیە ئەگەر فەقێ لانی کەم تا پۆلی پێنجی سەرەتایی بخوێنێ پاشی بچێتە حوجرە چەند قازانجێکی هەیە:

(أ) یەکەم ئەوەیە کە فەقێ زووتر لە خوێندنێ دەبێتەوە یان باشتر بڵێین زووتر سەر دەکەوێ چونکی لەو تەمەنەی‌دا کە دەتوانێ بچێتە قوتابخانەی رەسمی‌یەوە کە ساڵی حەوتەمی تەمەنیەتی ناتوانێ بچێتە فەقێ‌یەتی‌و لە هەندەران وەسوڕێ و ئیش و کاری نێو حوجرە جێ‌بەجێ بکات. بەڵام منداڵ لەو تەمەنەدا دەتوانێ بچێتە قوتابخانە، چونکە لە ماڵی خۆی کلا نابێت و جگە لە بەرێوەبردنی کارەکانی پێوەندی‌دار بە خوێندنەوە ئیشێکی دیکەی لە سەر زیاد ناکرێت و خوێندنەکەشی بە زمانێکی‌لە چاو عەرەبی‌هاسان و لە کتێبی تازە چاپ و وێنەدارڕایە، لە کاتێک‌دا منداڵ تا تەمەنی سێزدەچاردە ساڵی بۆ حوجرە هەر باش نییە و ئەگەر بەر لەو تەمەنە بنێردرێتە حوجرە لەوانەیە لە زۆر بارانەوە تووشی زیان و تێشکان و چۆرتمە ببێت ، بەو پێیە منداڵ تا کاتی چوونی حوجرەی دێت‌دەتوانی پێنج شەش کلاس لە فێرگە بخوێنێ و بەوجۆرە هەم بە دەرس خوێندن و وەرگرتنی ئەرکی دەرس و دەوررا دێت و هەم زۆر شتی پێوەندی‌دار بە دەرسی عەرەبیشەوە فێر دەبێت. بۆیە دەتوانین بڵێین بە سێ چوار ساڵ زووتر دەرسی مەلایەتیەکەی پێش دەکەوێت.

(ب) دووهەم ئەوەیە کە قوتابی لەو چەند ساڵە خوێندنەی‌دا چەند زانست و مەبەستێک دەخوێنێ و فێریان دەبێ کە زۆر بەکەڵک و پێویستن و لە نێو بەرنامەی ئێستای فەقێیەتیش دایان نین یان ئەگەر هەشبن وەک پێویست کەڵکیان لێ وەرناگیریت. بۆ نموونە زانستی ژمێرە «حساب» کە لە دەرسی فەقێیەتی‌دا چەند کتێبێکی لەبارەدا نوسراوە وەک کتێبی «خلاصةالحساب»ی بهاءالدین عاملی ئەویش بە شێوەیەکی زۆر سەخت و کۆن. یان وەک زانستی «نجوم ـ علم‌الفلک» کە کتێبی «تشریح الافلاک»ی تێدا نوسراوە و ئەمیش هەر ئی نووسەری ناو براوە و بە شێوەیەکی زۆر نا لەبار لە چاپ دراوە. جگە لەوەش «بهاءالدین عاملی» لە ساڵی (٩٥٣) تا (١٠٣٥)ی کۆچی مانگی‌دا ژیاوە و

ئەوکاتەش ئەو زانستانە بە تایبەت زانستی نجوم کە پێویستی بە ئامرازی وەک تلێسکوپ و دووربین و شتیوا هەیە؛ پێشکەوتنێکی وایان نەبووە و هێندێک لەو شتانەی کە ئەوکات بەشێکی سەلمێندراوی عیلمی لە قەلەم دراون ئێستا ڕەد کراونەوە.

جا پیاو بەجێی ئەوەی کە خۆ بەو کتێبانەوە ماندوو بکات کە هەم بە شێوەیەکی ڕەق نوسراون و هەم خەت و چاپیان ناحەزە و هەم بەشێک لە ناوەرۆکەکەشیان دوای بەرە و پێش چوون و هەڵدانی ئەو زانستانە، یان ڕەد کراوەتەوە یان ئاڵ و گۆری تێدا پێک هاتووە؛ بۆ چی لە کتێبەکانی فێرگە ڕەسمییەکان کەڵک وەر نەگرێت؟

ئەمن بە بیروڕای خۆم وام پێ باشە کە فەقێ ئەگەر بە شێوەی ڕەسمیش دەرس‌نەخوێنێ بۆوجۆرە زانستانە و زۆر زانستی پێویستی دیش کە لە بەرنامەی خوێندن‌دا نین وەکی: جوغرافی، کۆمەڵناسی، دەرون‌ناسی و ئەوانە هەر لە کتێبە ڕەسمییەکان، یان لەو کتێب و گۆوارانە کە لە بازاڕ دەست‌دەکەون کەڵک وەربگرێت.

(ج)سێهەم ئەوە کە منداڵ بەو چەند ساڵانە ئەگەر بچێتە فێرگە و دەگەڵ کۆمەڵی زۆر تێکەل ببێ، مێشکی باشتر دەکرێتەوە و زەینی ڕۆنتر دەبێتەوە. لە بەر ئەوەی کە فێرگەی ڕەسمی ئازادی زیاتر تێدایە و منداڵ لەوێ زیاتری هەڵبەزین‌و دابەزین بۆ دەکرێ و وریاتر دەبێت و لە حوجرەدا ئەو ئازادی‌یەی نییە و بگرە قوتابی ڕێگەی هیچ جۆرە زاق و زۆق[1] و حیندرحۆیەکی پێ‌نادرێ و لە ئاکام‌دا بە تەواوی مێشکی ناپژێ و ڕووی ناکرێتەوە.

(د)قازانجی چوارەم ئەوەیە کە فەقێ لە زمانی ڕۆژ تێدەگا و بۆ وەڵام دانەوەی خەڵک ئامادەیی زیاتر دەبێت. چونکە فەقێ کە قەرارە ببێتە میراتگری پێغەمبەر(د) و ئەرکی ڕاگەیاندن و تێگەیاندن وە ئەستۆی خۆی بگرێ لە سەردەمی فەقێیەتی‌دا و بە تایبەت دوای بوونی بە مەلا دەهەموو کەسێک هەڵدەنگوێت و دەگەڵ هەموو جۆرە پرسیارێک ڕوو بە ڕوو دەبێت و لەلایەن هەموو چین و تویژێکەوە پرسیاری لێ دەکرێت؛ جابۆیە دەبێ لە زمانی ڕۆژ تێ بگات، بەتایبەت زمانی چینی خویندەواری مەدرەسەیی

---

۱ ـ زاق و زۆق: چەقە و هەرای منالان. (هەنبانە بۆرینە)

حەتمەن دەبێ بزانێت، بۆوەی بتوانی دینیان تێبگەیەنێت و وەک کەسێک کە لە مەڕ مەسەلەو بابەتە دینی‌یەکانەوە پسپۆڕی هەیە گرێ و گۆڵەکانیان بۆ هەل بکات و بزانێ و بتوانێ دەگەڵیان دابنیشێ و هەر بەو زمان و زانستانەی کە بۆ خۆیان پێ‌ی دەخوێنن و لێ‌ی تێدەگەن بۆیان بدوێ و ئەو لێک دابڕان و دووری و لێک نەبانی‌یەی دوژمن لە نێوان دوو چینی خویندەواری مەدرەسەیی و فەقێدا پێکی هێناوە لە ناوی بەرێ و دەستی برایەتی و هاوکاری کاکی مەدەرسەیی بە توندی راگوشی و هەردووکیان بەیەکەوە بکەونە شەڕ دەگەڵ نەزانی و هەموو دیار دەیەکی دیکەی دواکەوتوانە.

بۆیە من تەنانەت رام وایە کەفەقێ ئەگەر بکرێ بەر لە هاتنی بۆ نێو فەقێیان مەدەرکی (دیپلمەیان‌سیکل) هەر وەربگرێ و ئەگەر نەشکرا تا پۆلی پێنجی سەرەتایی هەر بخوێنی و جا دوای ئەوەی خوێندنەکەی سەرکەوت واتە گەییشتە رادەی «شرح‌العقاید» و «مختصرالمعانی» و ئەوانە بە شێوەی «متفرقە» ئیمتیحان بدات، تالانی کەم دیپلومە وەر دەگرێت. بەو مەرجە خوێندنە عەرەبیەکەی پاش گوێ‌نەدات وکەمتەر خەمی تێدا نەکات. خۆ ئەگەر لە باری ماڵی و حاڵی و ساڵی‌یەوە توانی بچێتە زانکۆ و قوناغەکانی تێپەڕ بکا، ئەوە نوری عەلا نورە و ئازایەتی‌یەکی بێ‌وێنە و بێ سنوورە.

(ه) خەت و سەوادی فارسیش یەکی دیکەیە لە قازانجەکانی چون بۆ فێرگەی رەسمی. چونکو فێر بوونی ئەو زمانە ئەگەر لە بەر قسە پێ کردن و نوسین و خوێندنەوەی نامە و قەبزە و قەباڵە و کتێب و گوێ‌راگرتن لە رادوێ و تەلەویزیون و هەر وەها خوێندنەوەی گۆوار و رۆژنامە و ئەوانەش نەبێ، هەر تەنیا لەبەر ئەوەی زۆر لەو کتێب و نوسراوانەی فەقێ، یان مەلا کەڵکیان لێ وەردەگرێ؛ جا هەر لە تەفسیر و شەرع و مێژوو نوسراوی عیلمی‌یەوە بگرە تا هەموو ئەو نوسراوە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی و بیر و باوەری‌یانەی کە لە بارەی ئیسلام و پێویستیەکانی دیکەی خەڵکدا بە زمانی فارسی نوسراون یان وەرگێردراونەوە کە خوێندەواری ئایینی بە هیچ کلونجێک ناتوانی لێیان بێ نیاز بێت؛ ئەو خەت و سەوادە گەلێک پێویست و بەجێ‌یە.

٣ـ وەخت بە فیڕۆدان

یەکی دیکە لە هۆیەکانی زیان دیتنی فەقێ و بە خەسار چوونی تەمەنی پڕ بایەخی ئەوەیە کە کاتی خۆی زیاتر لەو زانست و کتێبانەدا بە سەردە باکە نا بێ هێندەیان گوێ پێ بدرێت و لە بەرانبەردا ئەو زانست و زانیاری‌یانەی کە وەکو ئامانج‌وان و دەبێ حەتمەن بزانرێن؛ یان هەر نایان خوێنێت یان ئەگەر بشیان خوێنێت وەک پێویست وەبەر چاویان ناگرێت.

چونکو ئەگەر وەک ڕاستەقینە ئامانج و ئاکامی فەقێیەتی وە بەر چاو بگرین دەبێ بڵێین: فەقێ کەسێکە دوای سەرکەوتن بە هەوراز و نشێوی فەقێ‌یەتی‌دا سەرەنجام دەبێت بەمەلا. مەلاش میراتگری پێغەمبەری ئیسلامە(د) واتە کەسێکە دەبێ لە ئایینی پیرۆزی ئیسلام بە باشی تێبگات و بە شێوەیەکی ڕاست ودروست بە خەڵکی ڕابگەیەنێ. دەش‌زانین کە دینی ئیسلام بریتی‌یە لە چەند ئەسڵێکی عەقیدەیی،بەرنامەیەکی عیبادەتی، ڕێبازێکی ئەخلاقی، پەیڕەوێکی ئابووری و پڕۆگرامێکی سیاسی و نیزامی کە ئەوانە لە چوارچێوەی قورئان و فەرموودە و کردەوە و بڕیارەکانی پێغەمبەر (د)دا، گونجێندراون.

جا هەر چەند ئەوانە بەشی زۆریان بە هۆی ڕەنج و تێکۆشانی پێشەوا موجتەهیدەکانەوە لە سەرچاوەکان هەڵێنجراون و لە کتێبە شەرعی‌یەکان‌دا کۆ کراونەوە، بەڵام لە بەر ئەوەی دەرگای (اجتهاد) دانەخراوە و هەموو شتێکیش ئێستا نەزانراوە، زۆر پێویستە دوای پەیداکردنی پسپۆڕی (تخصص) جا با لە مەسەلەیەکی نێو (مذهب)ێک‌دا بێ لە قورئان و حەدیس بکۆڵدرێتەوە و ڕەنجیان لە پێناودا ببردرێ. کە ئەوەش پێویستی‌بێجگە لە زانستەکانی وەک: نحو، صرف، بلاغت و اصول‌الفقه و...ـ بە (علوم القرآن و علوم الحدیث و....) هەیەو کەچی دەبینین ئەو زانستانە لە بەرنامەی خوێندنی فەقێیەتی‌دا هەر پاش گوێ خراون و ئێ‌وا هەیە ئیجازەی مەلایەتی وەردەگرێ هەر ناش‌زانێ شتی واهەیە. تەنیا شتێک کە لە (علوم‌القرآن و علوم الحدیث)دا وە بەر چاو دەگیرێ: تەجوید و خوێندنی دووسێ جزو قورئان لە تەفسیررا و خوێندنی نەختێک حەدیس و هیچی دی. ئیتر نە گوێ بە لەبەرکردنیان دەدرێ و نە ئەو زانستانەی لەبارەیان‌دا

نوسراون دەخوێندرێن ئەگەر چی بە زاراوە ئەوانە وەبەر علوم‌الحدیث و علوم‌القرآن ناکەون و زانستانێکی سەر بەخۆن.(١)

بەداخەوە بڕێک لە مەلایەکان دوای خوێندنی ئەو هەمو زانستانە ئیجازە بە خۆیان نادەن مانای ئایەتێک لێک بدەنەوە و پێیان وایە دەبێ لە هەموو شتێکدا هەر وەدوای بیر و بۆچون و لێکدانەوەی (مفسر)ەکان بکەون و هەر چی ئەوان نوسیویانە با هیچ بەڵگەی نەقڵی یان عەقلی لە سەر نەبێ هەر راستە. ئەوە لە حاڵێکدایە کە ئێمە تەنانەت لە سەرمان پێویستە بە پێی توانا لە بەڵگە و رێکاری موجتەهیدەکانیش بکۆڵینەوە.

تەنانەت بازێکیان لە بەرکردنی قورئان بۆ فەقێ بەباش نازانن و بەرگری لێ دەکەن!!!

فەقێ و مامۆستای حوجرەی خانەقای پاوە

---

١ - بە خۆشییەوە دەبێ بڵێم لەو دواییانەدا ئەو دوو عیلمانە کە هەرکامیان لە چەندین زانستی جوێ، جوێ پێک هاتوون لە بەشێکی زۆری حوجرەکاندا خراونە پاڵ بەرنامەی دەرسی.

زانستە پێویستە لەدەست چووەکان

ڕیزی ئەو زانست و زانیاری‌یانەی کە بۆ مەلایەتی بەکەڵکن و لە بەرنامەی بانگ‌هێشتنی خەڵک بۆلای خوا (الدعوة الی‌الله)دا بۆنیان لازم و زەرووری‌یە بەڵام یان لە بیر بردراونە وە یان وەک پێویست وەبەر چاو ناگیرێن بەم شێوەیە:

١ـ (علوم‌القرآن) جگە لە تەجوید و بڕێک تەفسیر.

٢ـ (علوم‌الحدیث) بێجگە لە خوێندنی مانای بڕێک حەدیس.

٣ـ (مێژوو) کەلانی کەم دەبوو لە مێژووی ئیسلام‌دا یەک دوو کتێبی کورت بخوێندرێ و مێژووی گشتی‌ش بە موتالاْ کەڵکی لێ وەر بگیرێت.

٤ـ (علم‌الاخلاق) یا (التصوف) کە پێویستە کتێبی سەر بە خۆی تێدا بخوێندرێ کەچی فەقێ بە شێوەی پەرتەوازە و تاک و تووک نەبێ رێی دەمەسەلە ئەخلاقی‌یەکان ناکەوێ.

٥ـ کۆمەڵناسی (جامعه‌شناسی).

٦ـ دەرون ناسی (روان شناسی) کە ئەو وو زانستانەش بۆ مەلا زۆر پێویستن و ئەگەر کابرای دەعوەتگەر لە باری کۆمەلایەتی و خۆوخدەو دەرونی خەڵک، ئاگاداری نەبێ زۆر جاران بانگ هێشتنەکەی یان هەر کەڵکی نابێ یان زیانیشی لێ پەیدا دەبێت.

٧ـ (فقه‌الدعوة)

پێم وایە هۆیەکی هەرە گەورەی سەر نەکوتنی مامۆستا ئایینی‌یەکان لە بانگ هێشتنی خەڵک بۆ لای خوادا وەک پێویست، نەخوێندنی (فقه‌الدعوة) و تێ‌نەگەیشتن لە شێوازی دروست و بەکەڵکی دەعوەت و ڕاگەیاندنە. چونکی وەک دەزانین دەعوەتگەر لە ژیانی دەعوەت‌دا دەگەڵ هەموو کەس و هەر جۆرە تاقمێک ڕوو بە ڕوویە و هەر کەسەش خۆوخدە و بیر و بۆ چوون و سەلیقەیەکی تایبەت بە خۆیەوە هەیە و لە دنیایەک‌دا دەژی کە کەسی لەگەڵ‌دا نییە و وەک هیچ کەس نازیی و بیر ناکاتەوە. ئی وا هەیە لە پێش و لێ‌هاتوو تێ‌گەییشتویە؛ ئی واش هەیە نازانێ دەوری چ پاشایەکی‌یە.

بازەکەسێک دەست ڕۆییشتوو و ساغ و بەکەیف شادە؛ ئی واش هەیە بێ دەرەتان و

نەخۆش و خەفەتبارە.

هێندێک کەس هێمن و لە سەرەخۆ و لێ بووردوون؛ هێندیکیش کەم چیکڵدانە و زوو هەڵچوو و تۆڵەستێنن.

بەشێک لە خەڵکی کەم ساڵ و منداڵ و کاڵن؛ بازێکیش پیر و بەبیر و ژیرن.

هەمانە خوراگرو (ارادی)یە؛ هەشمانە خۆدۆڕێن و هەڵە و (احساس)ی یە.

بابای گوێگر هەڵدەکەوێ ناسیاو و خۆماڵی یە؛ دەشبێ نەناسراوو و نامۆ و لاوەکی یە.

کۆمەڵێک هەن بە تەقوا و پارێزگار و لە خوا ترس؛ تاقمێکیش هەن بە پێچەوانە.

جاکەسێک کە بانگەواز دەکا بۆلای خودا، نابێ تەنیا لە بانگ هێشتنی گشتی کەڵک وەربگرێ و بەبەکار هێنانی رستەی (ایهاالناس) هەموو کەس وەک یەک لە قەڵەم دا و بە چاوێک تەماشایان بکا و تێکرا و بەشێوە و زمانێک و لە مەبەستێک بۆیان بدوێ. چونکو نە هەموو کەس هەموو شتێک هەڵدەگرێ و نە هەر مەبەستێک بۆ لێ دوان دەبێ و نە هەر جێ و شوێن وکات و ساتێک هەر مەبەستێکی تێدا دەگوترێ. بەڵکو دەبێ وێڕای کەڵک وەرگرتن لە دوانگە (منبر) و کۆبوونەوەکان و وتاری گشتی، لە راگەیاندن و بانگ هێشتنی تاکی و فەردیش کەڵک وەربگیرێت و دەگەڵ یەکەیەکەی خەڵک پێوەندی گەرم وگوڕ بگیرێت و بە پێی توانا و بۆلوان دەگەڵ هەر کەس بە زمانی خۆی قسە بکرێ و بەرە و دینداری و خواپەرستی رابکێشرێ.

بەڵێ لە دەعوەت و بانگەواز بۆلای خوادابۆ ئەوەی ئەو دەعوەتە شوێندانەرتر بێوبەرهەمی زیاتری هەبێ چەند مەرجێگ وەبەر چاو گیراون کە ئەو مەرجانە لە قورئانی پیرۆز و ژێنامە (سیره)ی حەزرەتی رەسوول درودی خوای لە سەر بێ و فەرمودەکانیدا بە ئاشکرا گوتراون جا یان دەقیان لە سەرە یان ئەوەتا ئاماژەیان بۆ کراوە؛ کە بڕێک لەو مەرجانە دەبێ لە (داعی) خوی‌دا بێنەجێ و بڕێکیشیان پێوەندی‌یان بە (مدعو)وە هەیە و بە بێ وەبەر چاوگرتنی ئەو مەرجانە بانگ‌هێشتنی بۆلای خوا، یان هەر کەڵکی نییە یان ئەگەر بشیبێت زۆر کەمە و لەوانەیە هێندێک جار زەرەر و زیانیشی لێ وەکەوێت.

تا ئەو چەند ساڵانەی دوایی زانستی (فقەالدعوة) لە وڵاتی ئێمە بە شێوەیەکی

کۆکراوە و ڕێک و پێک وەچەنگ نەدەکەوت و تەنیا لە تەفسیرەکان و کتێبە حەدیسی و شەرعی یەکان‌دا لە باسەکانی وەک (الامر بالمعروف و النهی عن‌المنکر) و جێ‌جێ‌ی (ربع‌العبادات) و (کتاب‌السیر) و ئەوانە، بە پرژ و بڵاوی دەبینرا. بەڵام بە خۆشی یەوە لەو دوایی یانەدا کتێبانێکی زۆر لەو زانستە بە سوودەدا کەوتوونەتە بازاڕەوە و وەدست‌خستنیان هاسانە.

کە واتە برای فەقێ ئەگەر بیهەوێ سپەی ڕۆژێ لە ئەنجام‌دانی ئەرکی سەر شانی‌دا کە بانگ‌هێشتنی خەڵکە بۆلای ئیسلام و دینداری؛ سەرکەوتنی زیاد وەدەست بێنێ؛ زۆر بە جێ و پێویستە چەند کتێب لەو زانستەدا بخوێنی و موتالا بکات و ئیتر بێ ئاگاداری لە پیشە(فن)ی دەعوەت و بانگەواز، لە گژ ئەو کارە ڕاچون، سەفەری بە نابەلەدی و بە تاریکە شەوێ ڕێ کوتان و سەر لێرە و لەوێ‌دانە.

بەڵێ ئەو جۆرە زانستانە کە بڕێکیان پلەی زانست و زانیاری «داعی» دەبەنە سەر و بازێکیشیان «مدعو»ەکانی پێ دەناسێنن و لە هەل و مەرجی دەعوەتی تێدەگەیێنن یان ئەوەتا ناخوێندرێن ولە بەرنامەی دەرسی حوجرەکان‌دا نێوێکیان نییە یان ئەگەر بش بن وەک پێویست وە بەر چاو ناگیرین کەچی لە بەرانبەردا بۆ هێندێک لە زانستەکان نرخی زیاد لە پێویست دادەنرێت و کاتی زۆریان بۆ تەرخان دەکرێت.

مەبەست لە خوێندن زانینی عیلمە نەوەک کتێب

بە داخەوە بڕێک لە دەرس بێژەکان وادەزانن و فەقێ یەکانیش وا تێدەگەیەنن کە مەبەست لە خوێندنی عیلمی «نەحو» بەوێنە، فێر بوونی کتێبە نەحوییەکانە، نەوەک زانستەکە خۆی. بۆیە دەیان هەوێ فەقێ بێجگە لە مەتن و شەرحی کتێبەکە، تەواوی ئەو حاشیە و قونەقەید و پرسیار و وەڵام و ڕەخنانەی کە هەن دەبێ موو بە موو بزانرێن، دەنا نابێ دەست لەو کتێبە هەڵبگیرێت و دەست بە کتێبێکی دی بکرێت.

یان پێیان وایە دەبێ هەر کتێبێکی لەو زانستەدا نوسراوە، بە وردی بزانرێت و ئیتر ئەو جورە مامۆستایانە لە بەر ناوەستایی خۆیان جیاوازی دانانین لە نێوان (علم) خوێندن و (کتێب) خوێندن‌دا.

بیر لەوەی ناکەنەوە کە تەمەن بردنە سەری زیاد لە پێویست لە عیلمێک‌دا بە تاوان و گوناه دادەنرێ و زیانێکی قەرەبوونەکراوەیە لە فەقێ دەدرێ. لە زۆربەی کتێبە (نحو)یەکاندا نوسراوە: «الغرض من علم النحو معرفةالاءعراب» واتە مەبەست لە خوێندنی زانستی «نەحو» ناسینی (اعراب) واتە سەر و ژێر و بۆری ئاخری وشەکانە لە رستەدا. کەچی ئەو جۆرە مامۆستایانە بە کردەوە لەو مەبەستە لادەدەن و دەڵێن: «الغرض من علم النحو معرفة جميع الكتب المؤلفة فى هذا العلم بما عليها من الحواشى و بما فيها من القيود و الأسئلة مع أجوبتها و الاعتراضات الواردة و دفعها» واتە مەبەست لە زانستی نەحو فێر بوونی هەموو ئەو کتێبانەیە کە لەو عیلمەدا نوسراون؛ بە هەر چی حاشیە و پەراوێزەوە کە بە سەریانەوەیە و بە هەموو ناتۆرە و پرسیارو وەڵام و رەخنە و جوابێکەوە کە تێیان‌دا هەیە!!!

ئاخر بە راستی ئەگەر فەقێ توانی وێژامەی عەرەبی بە پێی یاسای نەحو بخوێنێتەوە، چ پێویست دەکا هەموو کتێبەکان بە وردی بخوێنێ؟ یان ئەگەر ئەو زانستە لە هەر کتێب و نوسراوەیەکی نەحوی‌دا فێر بێ چ کورت و چ درێژ، چ کۆن و چ تازە، چ زەرد و چ سپی چ فەرقێکی هەیە؟!

بۆ دەبێ فەقێی بێچارە چاری ناچار بێ (جامی) هەر بخوێنێ و (حاصل و محصول)ان هەر بزانێ و (دوور دائر) هەر دەفع بکات؟!!!

هەرچی لە خۆی نەگۆڕێ دەزانێ کە مەبەستی سەرەکی لە خوێندنی فەقێیەتی تێگەیشتن لە قورئان و حەدیث و شەرعەو ئیتر عیلمەکانی دی وەکی «نحو، صرف، بلاغت و...» ئامرازێکن بۆ فێر بوونی وان و راستەوخۆ مەبەست نین و هەر ئەوەندە بزانرێن کە پیاو کاتی خۆی بتوانێ بیان لێتەوە و هەر وەها بتوانێ لە قورئان‌وحەدیث و کتێبە شەرعی‌یەکان و هەر کتێبێکی دی کە بە عەرەبی نوسرابێ کەڵک وەر بگرێ بەسە و ئیتر نابێ زیاتر وەختیان تێدا بە فیڕۆ بدرێت.

بابای مەلا ئەگەر دەستی کرد بە مەلایەتی و ئەنجام‌دانی ئەرکەکانی کەبریتین لە وتاراداان (الخطابە) ئامۆژگاری (الموعظە)، رێنمونی (الارشاد)، روون کردنەوەی مەسەلە شەرعی‌یەکان (الافتاء)، دەستووردان بە چاکە و گێڕانەوە لە خەراپە (الامر

بالمعروف و النهی عن‌المنکر)، بانگەواز بۆلای خوا (الدعوةالی‌اللە)، ناتوانی بەو عیلمانە وەڵامی خەڵک بداتەوە و ئەرکی سەرشانی بەرێوە بەرێ، بەڵکوو ئەوکارە تەنیا و تەنیا بە زانینی قورئان و حەدیث و شەرع و مێژوو و ...دەکرێ.(١)

هەندێک لەو عیلمانەی، فەقێ زیاد لە پێویست پێیانەوە خەریک دەبێ و تەمەنێکی زۆریان تێدا بە سەر دەبات و لە ئاکامیش دا زەرەر دەکات بریتین لە:

أ) عیلمی «نحو» لە عیلمی «نحو»داکە زانستێکە بە ئامانجی ناسینی «اعراب» واتە دروست خوێندنەوەی وێژە (کلام)ی عەرەبی و لێک هەڵاواردن و لێکدانەوەی وشەکانی، دەخوێندرێت پێنج شەش کتێبی بەو تەرتیبە لە بارەدا دەخوێنن:

١ـ «عوامل‌الجرجانی» یان عوامل البرکوی یان هەردوکیان.

٢ـ النموذج بە شەرحەوە.

٣ـ الاظهار للبرکوی یان الصمدیەیان الهدایە یان دودانە، لەوانە.

٤ـ الکافیە یان شەرحەکەی فوائد الضیائیە «شرح جامی».

٥ـ الفیةابن مالک بە شەرحەکەیەوە «السیوطی».

٦ـ واهەیە «مغنی‌اللبیب»یش هەمووی‌یان باسی حەرفەکەی هەر دەخوێندرێ.

ب) عیلمی «صرف» کە زانستێکە بە ئامانجی ناسینی وشە لەباری ریشە و داتاشین و گۆڕانکاری‌یەوە دەخوێندرێت ئەویش چوار پێنج کتێبی تێدا دەخوێندرێن بەم شێوە:

١ـ شرح الأمثلە و صرف أمیر.

---

١ ـ لە بیرمە ئەو ساڵەی کە ئیجازەی مەلایەتیم وەرگرت و بە پێی دابی ئیجازە وەرگرتن قۆلێکم مەلا و فەقێ و خەڵک دەگەڵ هاتنەوە ئاوایی خۆمان، پاش تەواو بوونی رێ و رەسمی بەخێر هێنان و پیرۆزبایی لە مزگەوتی دێ دەگەڵ تاقمێک لە میوانەکان و خەڵک چوینەماڵێ، ئیستا بە چاکی دەست بە قسان نەکرابوو کە حاجی‌یەکی خەڵکی ئاوەدانی هەڵیدایە: ئەرێ فلانە کەس پرسیارێکم هەیە! گوتم فەرموو. گوتی ئەرێ حەزرەتی «حسن» خوای لێ رازی بێ چۆن شەهید بوو؟منیش کە سەرم لە پرسیاری مێژویی هەردەر نەدەچوو مێژووش یەکێک لەو زانستە بەکەڵکانە بووکە دەبوو بخوێندرێ و بەڵام نەخوێندرابوو بە ناچاری و بە شەرمەوە هەڵم دایەو گوتم ئەوەی راست بێ مام حاجی ئێمە لە ماوەی فەقێیەتی‌دا دەرسی مێژوو ناخوێنین و دەبێ پاش ئیجازە وەرگرتن موتاڵای لە سەر بکەین جابۆیە ناتوانم وەڵامی ئەو پرسیارەت بدەمە! ماڵم هەقە ئەویش نەلەسەر ئەو پرسیارە رۆیی ونە پرسیاری دیکەی لێ کردم.

٢ـ تصریف الزنجانی بە شەرحەوە.

٣ـ التصریف لملاعلی الاشنوی کە وا هەیە «قزڵجی و قەرەداغیشی لە سەر دەخوێندرێن.

٤ـ شرح‌النظام یان سید عبدالله نقرەکار یان کمال‌الدین. کە هەر سێکیان شەرحی شافیەی «ابن الحاجب»ن.

ج) (منطق) لە مەنتیقدا زۆر کتێب خوێندراون وەک:

١ـ ایساغوجی.

٢ـ مغنی‌الطلاب یان الملتقطه.

٣ـ حاشیەی ملا عبدالله یزدی.

٤ـ گلنبوی شەرح.

٥ـ شرح الشمسیه.

٦ـ گلنبوی برهان و چەند کتێبی دیش.

بەڵی لەو سێ عیلمانەدا بێجگە لە حاشیە و شتی وا، ئەو کتێبانە خوێندراون و تەمەنیان تێدا بەسەر بردراوە لە حاڵێکدا کە ئەگەر بۆ نموونە لە «نحو»دا تەنیا عەوامیلی جورجانی یان بورکەوی و «النموذج» و «الصمدیه» و «السیوطی» و ئەگەر بگونجێ موفرەداتی «مغنی‌اللبیب» و لە (صرف)دا «تصریف‌الزنجانی» و تصریف ملاعلی و «شرح‌النظام» و لە «منطق»دا «مغنی‌الطلاب» و «حاشیەملاعبدالله» بخوێندرێن و بە چاکی بە فەقێ بگوترێن و ئەویش کۆششی پێویستیان تێدا بکات؛ گومان لەوەدا نییە کە بەسن و پیاو پێیان بێ نیاز دەبێ و ئیتر پێویست بەو هەموو خۆئازاردان و کتێب سەرە و نێو کردنەی ناکات کە تەنیا کات بە فیرۆدانە و هیچی تر.

ده‌سته‌یه‌ک فه‌قیّی «بوغده‌که‌ندی» سه‌قز. له ساڵه‌کانی ٤٧ و ٤٨ی کوچی، هه‌تاوی‌دا.

جا ئیّستیّ هه‌ر باشه که بڕیّک له‌و کتیّبانه وه‌لانراون. یان هه‌ر راسته کتیّبه‌که ده‌خویّندریّت. ده‌نا وه‌کی باس ده‌که‌ن تا ماوه‌ی بیست‌سی ساڵیّک له‌مه‌وبه‌ر بیّجگه له‌و شه‌رح و مه‌تنانه، زۆر حاشیه و شه‌رحی دیکه‌شیان له سه‌ر خویندراوه وه‌ک «حدائق» و «نعمة‌الله» له سه‌ر «النموذج»، «اطه‌لی» له سه‌ر «الاظهار»، «سید علی خان» له سه‌ر «الصمدیه، عبدالغفور و عصام‌الدین و محرم افندی له سه‌ر «جامی» ابوطالب و عبدالحکیم له سه‌ر «السیوطی».

به کورتی ده‌توانم بڵیّم له رابردوودا زیاتر خه‌ریّک و فیّری کتیّب خویّندن بوون نه‌وه‌ک عیلم و زانست؛ ئه‌گه‌ر بابای فه‌قیّ له نیّو کتیّبیّکی گه‌ره‌ی وه‌ک جامی‌دا رۆژیّک، قونه‌قه‌یدیّک، حاشیه‌یه‌ک شتیّکیان لیّ پرسیبیّته‌وه‌و نه‌یزانیبیّ وه‌ڵامی دروست بداته‌وه، ئیتر نه‌پرسیارکه‌ر ئه‌وی به سه‌واددار و نه ئه‌و خۆی به پیاو زانیوه؛ یه‌کجاری خۆی له به‌ر چاوان که‌وتووه و به‌ر له هه‌موو شتیّک له بیری توڵه کردنه‌وه‌دا بووه و ویستویه‌تی

پرسیارێکی وای لێ بکاتەوە کە ئەویش سەرە دەرێی لێ دەرنەکاو نەیزانێ، پاشان هەوڵی ئەوەی داوە ئەو پرسیارەی شکستی تێدا خواردوە روون بکاتەوە، تا جارێکی دیش بۆری پێ نەخوات و ئەگەر بۆی روون بوبێتەوە کە چەند جێی دیکەش لەو کتێبەدا هەن کە ئەگەر پرسیاری لێ بکرێ نایان زانێ سەر لە نوێ بۆجاری دوهەم یان بۆ چەندەمین جار ئەو کتێبە، یان هەر ئەو جێیانەی بە دەرس خوێندۆتەوە و زۆرێکی دی لە تەمەنی پڕ بایەخی تێدا بەسەر بردووە. بەڵام هەر ئەو فەقێیە ئەگەر دەیان و سەتان پرسیاری لە قورئان و حەدیث و شەرع لێ کرابێت و نەیزانیبێت باکی نەبووە و تەقەی لە سەری نەهاتووە. تەنانەت لەو مەبەستە ـەرەکی و بنەرەتی یانە باس و پرسیار هەرنەکراوە و لێدوان لە چەمک و مانای ئایەتە پیرۆزەکانی قورئان هەر بە گوناح و تاوان زانراوە و بازێک مەلای بیر تەسک بوون: رێگایان بە خۆشیان نەداوە مانای قورئان لێک بدەنەوە و لانی کەم بچنە نێو تەنکاوی دەریای بێ بنی رستە پر مەبەستەکانی قورئان و لە قەراغ و قولاغان رادەست راکێشن بۆ دوڕ و گەوهەران.

دوایین پلەی خوێندەواری

دوایین پلەی خوێندەواری بریتی یە لە پلەی (الاجتهاد). بۆ گەیشتن بەو پلەیە پێویستە خوێندەوار بێجگە لە زانینی زمانی عەرەبی بە تێری وتەسەلی و هەروەها زانینی قورئان و سوننەتەکانی پێغەمبەر «د» لە هەموو بارێکەوە و زانینی (اصول‌الفقه) بە تەواوی، دەبێ مەسەلە ئیجماع لە سەرکراوەکان بناسێ، لەمەبەستەکانی شەریعەت تێبگا، دارای ئامادەیی سروشتی (الاستعداد الفطری) بێ و...

المجتهد

موجتەهید بە خوێندەوارێک دەڵێن ئەو مەرجانەی سەرێی تێدابن و بتوانێ ئیجتیهاد بکات، واتە ئەو پەڕی هێز و توانای خۆی بەکار بەرێ بۆ دۆزینەوە و پەیبردن

بە ئەحکامی شەرعی و هەڵێنجانیان لە سەر چاوە دیاریکراوەکان،[1] بەکەڵک وەرگرتن لە یاساکانی (اصول الفقه).

موجتەهید سێ جۆری هەیە کە بەکورتی دەیان ناسێنین:

١- (المجتهد المطلق) ئەوە بو کە باسمان کرد.

٢- (المجتهد في المذهب) ئەم جورە موجتەهیدە ڕێبازێکی تایبەتی نییە بۆ دەرهێنانی ئەحکام، بەڵکو بەکەڵک وەرگرتن لە ڕێباز ودەقەکان (نصوص)ی ئیمامەکەی ئەحکامی شەرعی هەڵدێنجێ[2]

٣- (مجتهد الفتیا)، پلەی ئەم موجتەهیدەش لە پلەی هەردوک جۆرەکەی پێشەوە لە خوارترە و بەکەسێک دەڵێن کە سەری لە ڕێبازی ئیمامەکەی زۆرباش دەردەچێ و ڕایەکی بە سەر ڕایەکی تریدا (ترجیح)دەدات و بە باشتری دادەنێ.

شایانی باسە کە بە لای هەندێک لە زانایانەوە (اجتهاد) بەشبەش «تجزیە» دەکرێ و دەگونجێ زانایەک هەر لە مەسەلەیەک یان مەبەستێکدا موجتەهید بێ، واتە توانایی هەبێ لە سەر ئیجتیهادکردن لە مەسەلەیەک یان لە چەند مەسەلەدا، جا با لە مەسەلەکانی تردا بە پلەی موجتەهیدی نەگەیشتبێ؛ وەک ئەوە کەسێک هەبێ تەنیا لە میرات بەشکردن (تقسیم المیراث)دا موجتەهید بێ بەم چەشنە ئەو کەسە ئاگاداری هەموو بەڵگەکانی میرات

١- سەرچاوەکانی دیاری کراو بۆ لێ هەڵێنجانی یاساکانی شەرعی بە درێژی یازدە دانەن کە بریتین لە: (الکتاب و السنة) بەڕای تێکرای پێشەوا مسوڵمانەکان «الأئمة المسلمین» (الاجماع والقیاس) بە هاو دەنگی «اتفاق»ی زۆربە «جمهور»یان. (الاستحسان، المصلحة المرسلة، سدالذرائع، العرف، قول الصحابی، شرع من قبلنا و الاستصحاب بەکێشەو نیزاعی زانایانەوە تێیاندا.

٢- هەر کام لە موجتەهیدەکان ڕێباز (مذهب)ێکی تایبەت بە خۆیان هەیە چونکە هەروەک لە پەراوێزی رابردوودا گوترا بێجگە لە قورئان و سوننەت هیچکام لە بەڵگە شەرعییەکان (الادلة الشرعیه) هاودەنگی هەموو موجتەهیدەکانیان لە سەر نییە و هەروەها جگە لە ئیجماع و قیاس جمهور لە سەر هیچیان هاورا نین. بۆ وێنە «النظام»ی موعتەزیلە و هەندێک لە خەواریجەکان ئیجماعیان قبوڵ نییە، زانایانی جەعفەری و «ظاهریە» قیاس بە بەڵگەیەکی شەرعی نازانن، ئیمامی شافیعی «خ» بەڵگەی (الاستحسان) و هەندێک بابەتی (سدالذرائع) ڕەت دەکاتەوە.

یان ئەوەتا موجتەهیدەکان لە مەرجەکانی پەسندکردنی (سنة الاحاد)دا جیاوازی بیر و ڕایان هەیە و بەم جۆرە هەر کام لەوان بۆ دەرهێنانی حوکمە شەرعییەکان ڕێبازێکی تایبەتیان گرتۆتە بەر.

بەشکردن، وەکی قورئان، فەرمودەکانی پێغەمبەر«ص»، قسە و رای زانایان و...بێ. جا ئەو کەسە بۆی هەیە لە مەسەلە میراتی یەکاندا بەگوێرەی یاسای پێوەندیدار، ئیجتیهاد بکات و رای خۆیان تێدا دەربڕێ.

ئەو ئاکامانەی موجتەهیدبە هەر سێ جۆرەکەیەوەپێیان دەگات لە سەرخۆی بەڵگە (حجة)ن و پێویستە بۆ خوی دەکاریان کات و بۆ هەرکەسێکی دیش کە بە پایەی ئیجتیهاد نەگەیشتبێ دروستە کە پەیرەویی «تقلید»ی لێ بکات بەو مەرجەی رێباز «مذهب»ەکەی کۆکراوە «مدوّن» بێت.

چت لە دەست دێ ئەوەبکە

ئاشکرایە، گەیشتن بە پلەو پایەی موجتەهیدی بە هەرسێ جۆریەوە گەلێک بە زەحمەت و چەتونە و بۆ هەموو کەس نالوێ و کاری حەزرەتی فیلە، تەنانەت گەیشتن بە پایەی مەلایەتی یەکی باشیش بۆ هەموو کەس دەست نادات بەتایبەت بەو هەل و مەرج و کەرەسە و کەل‌وپەلەی بۆ فەقێی ولاتی ئێمە هەیە. بۆیە هەروەکی باس کرا، ئەو کەسانەی ناگەنە پلەی ئیجتیهاد، دەبێ بۆزانینی یاسا شەرعی یەکان پەیڕەوی لە موجتەهیدێکی ماو یان نەماو بکەن و بە پێی تواناش بڕوانە بەڵگە و قسەکانیان و لێیان ورد ببنەوە.

هەروەها پێویستە ئەو خوێندەوارانەی نابنە باش مەلا، لە بەڕەی خۆیان لاق تێ نەپەڕێنن و چیان لە دەست دێ هەر ئەوە بکەن و بڵێن و چ لە فتوادان و دەرس‌گوتنەوە و تەمێ و ئامۆژگاری خەڵکدا و چ لە راپەراندنی کار و باری مارەبڕین و تەڵاق خستن و میرات بەشکردن و شتی‌وادا. ئەوەی نایزانن و نایتوانن خۆی لە قەرە نەدەن و نەبنە هۆی گوناهباری خۆیان و رێ ونکردن و سەرلێ شێواندن و زیان گەیاندن بە خەڵک.

ئەگەر کەسێک هەر پێشنوێژی لە دەست دێ باپیشەی و تاردان «الخطابە» یان فتوادان «الافتاء»یان شتێکی دی وەستۆی خۆی نەگرێ.

ئەگەر فەقێیەک با ئیجازەی مەلایەتیشی پێ‌درابێ‌دەخۆی رانەدی دەرس بڵێتەوە، با بەڵێنی تەدریس بە خەڵک نەدات، یان بەر لەوەی توانایی تەدریس‌کردنی کتێبێک یان عیلمێکی ببێ با لەو کتێب و عیلمەدا فەقێ رانەگرێ.

ئه‌گه‌ر پرسیاریّکی لیّ‌کرا، یان ریّنوی‌ینی‌یه‌کیان لیّ ویست، با به‌نابه‌لّه‌دی و له رووی ناشاره‌زایی‌یه‌وه وه‌لاّم نه‌داته‌وه و بابای ریّنوی‌ینی‌خواز گومرا و خوّشی گوناحبار نه‌کات، جایان موّلّه‌ت بخوازیّ و به‌هوّی موتالاّ و پرسیار روونی کاته‌وه یان ئه‌وه‌تا بیّ پیّچ و په‌نا بلّیّ نازانم. چونکی هه‌ر وه‌کی شاردنه‌وه‌ی زانست «کتمان‌العلم» بوّ زانا، تاوانه، هه‌روه‌ها جواب‌دانه‌وه‌ی به نابه‌لّه‌دیش بوّ نه‌زان کاریّکی ناره‌وایه به‌لّکو به‌ولاتریشه‌وه‌یه.

نازانم ره‌حه‌تی گیانم

ئه‌گه‌ر نازانی وه‌لاّمی پرسیار — موّلّه‌ت بخوازه و ببه ده‌ست به‌کار
موتالاّ بکه باسی ئه‌و ده‌رسه — واش که نه‌تزانی هه‌رۆوه‌پرسه
پرسین بیّ‌عه‌یبه، نه‌زانین عاره — تازه دوّڕاوی چارت ناچاره
یاخوّ نسیبت هه‌ر ئه‌وه‌نده‌یه — وه‌کوو یه‌ک نییه هه‌رچی به‌نده‌یه
چوون فه‌رموویه‌تی خودایی قه‌دیم — که «فَوقَ کُلِّ ذي عِلمٍ عَلیم»
ده‌نناوه خویّنه له مه‌ڕده‌لیلا — و مَا أُوتیتم الا قَلیلا
به‌نا به‌لّه‌دی وه‌لاّم مه‌ده‌وه — به «نازانم»یّک له کوّل خوّی که‌وه
ئه‌گه‌ر نایزانی بلّیّ «نازانم» — ده‌لّیّن: «نازانم ره‌حه‌تی گیانم»
وه‌لاّم له خوّڕا زوّر بیّهووده‌یه — زمان لیّگه‌ڕیّ سه‌ر ئاسووده‌یه
له‌م پیشه پیسه نه‌که‌ی به‌رگری — باری عاله‌میّش ده‌بیّ هه‌لّگری
به‌خسووس، بوّ فتوا، ئاگات له خوّبیّ — نه‌وه‌ک تاوانت له مل وه‌کوّبیّ
که‌سیّ، بوّ هه‌رشت خاوه‌ن جووابه — لای «ابن مسعود» به‌شیّت حیسابه
«ابن عُیَینه» و «سحنون» ده‌بیّژن — پیاوی فتوا زوّر، که‌مزان و گیّژن
هه‌ندیّک پیّشوونه له رووی‌به‌رزی‌وه — له کاتی وه‌لاّم له‌شیان له‌رزیوه
فریشته، وتیان: «لاٰ عِلْمَ لَنٰا» — توّش که نه‌تزانی وا بلّیّ ده‌نا:
تووش ده‌بی‌به‌دروّ و تیّشکان‌له‌هه‌مبه‌ر — یاسای قورئان و خودا و پیّغه‌مبه‌ر(د)
ئیمام ئه‌حمه‌د بوّ شتی خیلافی — «لاٰ أدْرِی» کردبوّه، وه‌لاّمی کافی
«مالک» چل و هه‌شت پرسی لیّ‌کراوه — بوّ شازده دانه وه‌لاّمی داوه

توێی شەشەم: چەند داب و ڕێ و ڕەسمی گشتی

رۆیشتن:

تەنیا شتێک کە فەقێ جارجارە دڵخۆشی خۆی پـێدەداتـەوە و کـوڵی دڵـی پـێ دادەمرکێنی و خەم پەژارەی پێدەڕەوێنی و یـان هـەر کـاتێک بـە هـەر هـۆیەکـەوە لە مامۆستاکەی یان لە یەکێک لە ئاوەڵەکانی دڵی ڕەنجا، یان ئەوەتا لەو ئاوەدانی یە کە تێیدا دەخوێنێ وەڕەز بوو و ویستی دڵی چابکاتەوە و وەڕەزی خۆی بشکـێنی؛ ئـەوەیە کـە شوێنی خوێندن و مامۆستاکەی بەجێ دێڵی و دەچێتە شوێنێکی دی و مامۆستایەکی دیکە پەیدا دەکات و ناچار نییە هەر لەو جێگایە بمێنێتەوە.

پوختەی قسان ئەوەیە کە فەقێ لە هەڵبژاردنی جێ خوێندن و مامۆستادا سەربەستە و دەتوانێ هەرکاتێک بۆ خۆی پێی خۆش بوو یان بە هەر هۆیەکەوە بێ، جێگای خوێندنی یان مامۆستاکەی بگۆڕێ و بۆ ئەم کارە دەتوانی تەنانەت راوێژ[1] دەگەڵ هاوەڵەکانیشی نەکات و ئەو مافە بۆ سوختە و موستەعید وەک یەکە و هەردووکیان تێیدا بەشدارن.

بەجێ یە ئەو ڕاستەقینەش بدرکێنن کە هەرچەند راوێژکردن «الشوری» لە ئـایینی پیروزی ئیسلامدا بۆ هەر کارێکی دەق «نص»ی لەسەر نەبێ گرینگی یەکی زۆری پێدراوە و جێگای تایبەتی خۆی بۆ دیاریکراوە، هەندێک لە فـەقێکان بـۆ مـەسەلەی رۆیشـتن نەیانتوانیوە بە کەس مەشوەرەت بکەن بەتایبەت مامۆستا مەگەر وەختی خواحافیزی دەنا بە هیچ جۆرێک لە رۆیشتنی فەقێ ئاگادار نەکراوە. تەنانەت بازە فەقێیەک چ سوختە و چ موستەعید هەر بێ ماڵئاواییش رۆیشتوون و دەڕۆن.

جا هۆی ئەو دیاردەنا لەبارە هەرچی بێت بەرای من بەشی زۆری تاوان ڕوودەکاتە مامۆستایەکان چونکی تاقمێک لەوان، لە راگرتنی فەقێدا زۆرتر بەرژەوەندی خـۆیان

---

١ - راوێژ: مشورت.

مەبەستە و بۆ نێوبانگ و وەدەستهێنانی پلەی دنیایی دەرس‌دەڵێنەوە و ئیتر ئەوەندە خێرخوازنین کە دڵسۆزانە و بە دڵێکی ئاوەڵا و سنگێکی فراوانەوە دەگەڵ فەقێ ڕووبەڕووبین و قازانجی ئەویش وەبەرچاو بگرن، بۆیە هەتا ئەو کاتەی فەقێ بەلای خۆیانەوە دەرس‌دەخوێنی، ئەوە ڕێزی بۆ دادەنێن و هەڵی‌دەنێنەوە. بەلاّم بە هەر هۆیەک بیهەوێ‌بڕوات ئیتر تازە لە لایەن ماموّستاوە بە کەسێکی بێ‌کەڵک و نازیرەک و تێ‌نەگەیشتوو و بگرە وەک ناحەزێک چاوی لێدەکرێ، جا بۆیە فەقێی ئەمجۆرە ماموّستایانە ناتوانێ مەسەلەی ڕۆینەکەی بدرکێنی و ناچارە تەنانەت بە دزی ئاوەڵەکانیشی‌یەوە بچێت جێگایەکی دی بۆ خوێندن بدۆزێتەوە و ئەگەر وێرای لە ماموّستا مالاّوایی بکات و دەنا هەر بە دزیەوە شتومەکەکانی کە سەرجەم پڕی بوخچەیەکن بپێچێتەوە و بە شانیاندادا و وەک دەرکراوان بە دڵی غەمبارەوە بەرەو خوێندنگەی تازە ڕێگا بگرێتەبەر.

وەکی باس‌کرا ئەوجۆرە بیروبۆچون و هەڵوێستە تایبەتی هەندێک لە ماموّستاکان بووە، دەنا بەشی زۆریان بەتایبەت ماموّستایانی ئێستا ئەو خوو و ئاکارەیان نییە و بگرە هەرکاتێک هەستیان بە وەڕەزی و ناکۆک[1]ی فەقێ کرد پرسیاری لێدەکەن و لە هۆی نارەحەتی‌یەکەی دەکۆڵنەوە و بە پێی توانا هەوڵ‌دەدەن بۆ چارەسەرکردنی و دەنا ئەگەر پێویست بێ بە هۆی وەلاّم و نامەناردنەوە جێگایەکی بۆ دەخوازنەوە و زۆر بەڕێز و ئیحترامەوە بەڕێی‌دەکەن و ئیتر پێوەندی دۆستانەشی دەگەڵ ناپچڕن و واهەیە دیدەنیشی لێدەکەن. کە لە ماموّستایەکی دڵسۆز و تەواو مسوڵمانیش هەر ئەوە دەوەشێتەوە و چاوەڕوانی دەکرێت.

جێ‌خوازتنەوە:

فەقێ بەرلەوەی لە جێگای خۆی هەڵقەنی و کۆچ و کۆچبار تێکبنێ، تەنانەت بەرلەوەش ماموّستا و ئاوەڵەکانی پێبزانن بە بیانوێیکەوە دەچێ بۆ سەفەر و هەوڵی

---

١ ـ ناکۆک: بێ‌کەیف، ناساز (هەنبانە)

مامۆستا و جێگای تازەی خوێندن دەدات و لە هەر جێگایەک و لە لای هەر مامۆستایەک پێی خۆش بێت و پێی وابێت سوودی لێ وەردەگرێت داوای جێی خوێندن دەکات.

فەقێ لە لای چ مامۆستایەک جێ دەخوازێتەوە؟

فەقێ بەتایبەت ئەگەر فەقێیەکی وشیار و چاک و چالاک بێ بە هەموو جۆرە مامۆستایەک رازی نابێت بەڵکوو ئەگەر بۆی بگونجێ هەوڵی ئەوەدەدات لە لای مامۆستایەکی باش و بەنێوبانگ و زانا و دڵسۆز و پارێزگار جێ بخوازێتەوە و تێدەکۆشی مامۆستاکەی هەڵگری هەموویان هەندێکی ئەو مەرجانەی خوارەوە بێت:

١ـ زانست و زانیاری:

یەکەم مەرج کە فەقێ وەبەرچاوی دەگرێ و بە پێویستی دەزانی لە مامۆستای‌دا ببێ ئەوەیە کە دەبێ مامۆستا لێهاتوو، باسە وا دو شارەزا بێ، بۆ ئەوەی هەرچی دەیخوێنێ زۆر بە باشی فێری ببێت و دڵنیابێ کە بە هەڵەی پێ ناگوترێت و گێرەوەری‌یەکەی بە خۆڕایی ناڕوات.

هەڵبەت فەقێ زانست و شارەزایی مامۆستا تەنها لەو عیلمانەدا کە بە لایەوە دەخوێنی وەبەرچاو ناگرێ، بەڵکوو بە پێویست و بەجێی دەزانێ کە مامۆستا لە ئاگاداری گشتی «اطلاعات عمومی»یش‌دا، دەستێکی باڵای هەبێ هەتا بتوانێ جگە لە دەرس، لە هەموو بوارێکی زانست و زانیاری‌دا کەڵکی لێ‌وەربگرێت و ئاستی زانینی خۆی پێهەڵابەرێ.

فەقێ واهەبووە مانگێک بگرە زیاتریش بەدوای مامۆستایەکی شارەزا و زانادا خولاوەتەوە، تەنانەت وڵاتی خۆشی بەجێ‌هێشتووە و بە شوێن دەرسبێژێکی زانادا زۆر گەڕاوە و زۆر ناوچەی پشکنیون و لەو پێناوەدا گیانی خۆی خستۆتە مەترسی‌یەوە.

وەک دەگێڕنە لە رابردوودا فەقێ‌ی وا هەبووە کە بە شوێن مامۆستا و خوێندن‌دا گەڕاوە، چوارپێنج ساڵان هەر ون بووە و چاوی بە ناوچەی خۆی و نێو چاوانی کەس و کارانی نەکەوتۆتەوە و زۆر وا هەڵکەوتووە پاش گەڕانەوەی، کەس و وارسەکانی نەیانناسیوەتەوە و تەنانەت هەواڵی فەقێیەکەی خۆیانیان لێ پرسیوە!

بەڵێ فەقێ هەوڵدەدا مامۆستایەکی وابدۆزێتەوە، نەک هەر باسەواد و شارەزابێت: بەڵکوو ئەو کتێبەی بەلایەوە دەیخوێنێت جاریدیکەش بە دەرسگوتبێتییەوە و بە تەواوی لێی سەرڕاست بووبێت و وانەبێ خۆی لەویرا فێربکات.

شارەزایی مامۆستا بێجگە لەوەی کە بەناو و ناوبانگی خۆی و لە ڕێگای باس لێوەکرانیرا دەزانرێ وەک دەڵێن عەتری چاک بوونی دەروا: فەقێی واهەیە بەوەندەش بەسناکا و ناکەوێتەوە، بەڵکوو بە هەوەڵین دەرس مامۆستاکەی بە تاقیدەکاتەوە و ڕادەی زانیاری و راوێژی زاری بڕێک وە دەردەخات؛ بەم شێوە کە یەک دوو دەرس لەوەی کە خوێندویەتی، بە بیانوی ئەوەی کە نەیخوێندووە یان فێری‌نەبووە، لە لای مامۆستای تازە، بەدەرس دەخوێنیتەوە. یان ئەوەتا چەند جێگای گرانی لەو کتێبانەی خوێندونیبە بیانوی ئەوەی کە گرانن و نایانزانی ـ لێدەپرسێتەوە و بەمشێوە هەڵیدەسەنگێنی یان پێشەکی بە میوانی دەچێتە حوجرە و سەماعی دەرسی فەقێکان دەکات و بەمهۆیەوە ڕادەی زانیاری مامۆستا بە تاقیدەکاتەوە.

۲ـ شێوەی دەرسگوتن و فێرکاری:

دووهەم مەرج بۆ باشی مامۆستا ئەوەیە کە شێوەی دەرسگوتنەوە «روش تدریس» بزانیت و بشیهێنیتە نێو مەیدانی کردەوەوە.

دەبێ بڵێین بەداخەوە لەبەر لە ڕەسمییەتخرانی خوێندنی فەقێیەتێ و تێوەنەڕاوینینی دەسەڵاتدارەکانی ڕۆژ لەو خوێندنە؛ شێوەیەکی ڕێک و پێک و تایبەتی بۆ دەرسبێژەکان دیاری نەکراوە و هەر مامۆستایەی بە پێی هەڵسەنگاندن «تجربە» و بۆلوان و سەلیقەی خۆی شێوەیێکی تایبەتی گرتۆتە پێش و ئیشی پێوەکردووە.

بەڵام شێوەیەکی کە بە زۆری مامۆستاکان بۆدەرسگوتنەوە دەیگرنە پێش و بە گشتی پەسندکراوە و لە لایەن فەقێیەکانیشەوە بە مەرج وەبەرچاودەگیرێت ئەوەیە کە لە چەند خاڵی دواییدا دەیخەمە بەرچاو بۆ ئاگاداری و بۆئەوەش ئەگەر تەواو و بەکەڵکهاتویە وە بەرچاو بگیرێ و ئەگەر ناتەواویشە تەواو بکرێ:

(أ) موتالا «مطالعە»:

مامۆستای دەرسبێژ هەرچەند زاناش بێت و ئەو کتێبە، بە فەقێی دەڵێت

زۆرجاری دیکەی گوتبێتەوە، بۆ ئەوەی لە کاتی دەرسگوتنەوەدا تێنەگێرێ و تووشی هەڵە نەبێت و مەبەستەکە باش و بە روونی دەفەقێ بگەیەنێ و هەروەها بۆ ئەوەی ئەگەر فەقێ لە پێوەندی دەرسەکەدا پرسیاری لێکرد تێ‌نەمێنی و زوو بتوانی وەڵامی راستی بداتەوە؛ پێش‌ئەوەی بێت بۆ دەرس‌گوتن موتالاّی تەواوی لە سەر دەکاو واهەیە ئەو مەبەستە لە کتێبی دیش‌دا تەماشا دەکات و لێکی‌دەداتەوە و بە سازی دێتە سەر دەرس و مامۆستایەک ئەو خاڵە وەبەرچاو نەگرێ جا بە هەڵە دەرس‌بڵێت یان لە کاتی دەرس‌گوتن‌دا بکەوێتە موتالاّ و حاشیە خوێندنەوە، ئەوە فەقێ لێی دەڕەونەوە و رووی دەلاناکەن.

جگە لەوەش ئەگەر بێن بۆ لاشی، فەقێ مادام بڕێ زیرەک و هوشیار بێ دەگەڵی دەکەوێتە کێشە و دەمەدەمێ و چی کتێب هەیە پێی دێنێتە خوارێ و تا قسەکەی خۆی پێ نەسەلمێنی و یان بەڵگەی سەلمێندراوی پێ‌نەهێنینەوە یەخەی بەرنادات و لە کۆڵی نابێتەوە.

بڕێک مامۆستای دوور لە ئینساف و بەدەمار هەن‌کە وەختێک دەگەڵ فەقێ دەکەونە کێشە بۆ ئەوەی قسەی خۆیان وەسەر خەن، بەڵگەی بەکەڵک نەهاتوو و نەسەلمێندراو دێننەوە و ئەگەر قسەی فەقێیەکە، وەک رۆژی روونیش وابێ لێ‌ی ناسەلمێنن و پێیان شورەیی‌یە وەک مامۆستایەک خۆبەدەست شاگردوە بدەن و راکەی بە بەڵگەوە لێ‌وەربگرن.

ئەوجۆرە مامۆستا لە راست هەق و ویژدان کەرانە، هەمیشە بۆ وەی خۆیان نەشکێنن فەقێ روشکێن دەکەن و قەت‌قەت نایەڵن شتێکی بەدەستەوە بێت و نەخشێکی هەبێ و مێشک و بیری گوڵ بکات و تەنانەت هەقیشی لێ‌ناسەلمێنن و هەمیشە لە کەلێنێن هەڵەیەک بکا و لێی لە هەرادەن و پێی پێ‌بکەنن و کەیفی پێبکەن.

وەکی گوترا، ئەو خوە پیس و جاهیلی‌یە لە تاق و لۆقی دەرسبێژەکان‌دا، وەبەرچاو دەکەوێ، دەنا بەشی هەرە زۆریان فرە بە ویژدان و دڵاوا و بێ‌فیز و خۆ بە کەمگر و هەقخواز و هەقپەرستن، قەت ئێرەیی بە فێربوونی فەقێ‌وە نابەن و ئەگەر دەیان‌جاریش هەڵکەوێ کە قسەی فەقێ لە بەرانبەر قسەی واندا بەراست دەربچێ و رای وان بەرێتەوە پاش بە بێ خۆ لێرە و لەوێدان و پینە و پەڕۆ لێی‌دەسەلمێنن و تەنانەت بە پێگوتنی

ئافەرینێک تەشویقیشی دەکەن.

ئەوان کە لە قوتابخانەی ئینسانسازی ئیسلامی پیرۆزدا پەروەردە بوون و خووخدەی ئیسلامی‌یان هەیە، ئاوات و ئامانجی هەمیشەیی‌یان ئەوەیە شاگردەکانیان هەرچی زۆرتر و زووتر لە زانست و زانیاری و تەقوا و پارێزگاری‌دا هەڵدەن و پلەی باڵاتر وەدەستخەن و قەت نایانهەوێ و پێشیان ڕەوانییە فەقێ ڕوشکێن بکەن و بگرە ئەگەر شتێکیشی نەزانی یان بە هەڵە وەڵامی‌دایەوە بۆی پینەدەکەن و بەجۆرێک کە بە خۆیدا نەشکێتەوە هەڵەکەی بۆ ڕاست‌دەکەنەوە و بە هەموو شێوەیەک، بۆ تێگەیشتن و پێگەیشتنی هەوڵ‌دەدەن.

بەرێز جەنابی مامۆستا مەلا «علی ربانی» و فەقێکانی لە ئاوایی «بوغدەکەندی» سەقز.
ئەم وێنەیە لە ڕێکەوتی ١٣٤٥/٧/٢٥، لە نێو باغی پەنا ئاوەدانی گیراوە.

(ب) تێکخستنەوەی دەرسی تازە دەگەڵ بەشی خوێندراو:

ماموستای دڵسۆز و زانا بە مەبەستی باشتر حاڵیبوونی فەقێ، بەرلەوەی دەست‌بکا بە دەرسی تازە بەکورتی ئاماژەیەک بە دەرسی رابردوو دەکا و ئەگەر مەبەستەکان پەیوەندییان بە یەکەوە هەبێت بۆی تێکدەخاتەوە، کە بەم هۆیەوە فەقێ هەم دەرسی رابردووی باشتر رەواندەکا و هەم لە دەرسی داهاتووشی چاکتر تێدەگات.

(ج) وێدانی پوختەی مەبەست.

یەکی دی لەو دەستورانەی کە پێویستە ماموستا لە شێوەی دەرسگوتندا بیپارێزی ئەوەیە کە بۆ باشتر لێ‌حاڵیبوونی شاگرد، بەرلەوەی نوسراوەکەی بۆ بخوێنێتەوە و مانای بۆ لێکداتەوە، بە گوشراوی و بە کورتی پوختەی دەرسەکەی لێ حاڵی بکات جا دەرسەکەی پێ‌بلێت یان پاش تەواوبونی دەرسەکە پوختەیەکی بۆ بلێتەوە.

(د) راوەستان لەسەر فەقێ و گوێ بۆگرتنی:

زۆر واهەیە بە دوای ئەوەدا ماموستا وێژامەی کتێبەکەی خوێندنەوە و مانای لێکدایەوە، فەقێ بەتایبەتی سوختە بە مەبەستی ئەوە کە فێری دەرسەکەی ببێ یان بۆ ئەوەی بزانێ کە ئایا دەرسەکەی وەرگرتووە یان نا، دەیهەوێ بە شێوەی ماموستا خوێندنەوەی عیبارەت و لێکدانەوەی ماناکەشی دووپاتە و چەندپاتە بکاتەوە. یان وا هەیە لە مەبەستێک حاڵی نابێ و دەیهەوێ ماموستا بۆی دووپاتە بکاتەوە واش دەبێ لە پێوەندی مەبەستەکەدا پرسیاری بۆ پێش دێت و دەیهەوێ ماموستا وەڵامی بداتەوە و ئەگەر گیر و گرفتێکی بۆ پێش‌هات بۆی بپەڕێنێ. جا لەوجۆرە پێشهاتانەدا پێویستە ماموستا لە سەر فەقێ‌را بوەستێ و مەجاڵی پێبدا و گوێی بۆ بگرێت و ئەگەر پێویستی بە دووپات‌کردنەوە بوو، بۆی دووپات بکاتەوە و رێگای پێبدات پرسیاران بکات و وەڵامی پێویستی بداتەوە. وە ئەگەر لەسەر شتێک کێشەیان لێ پەیدابوو و قسە و رای شاگردەکە راست یان لە راستی نیزیکتر بوو لێی بسەلمێنی و پێی شورەیی نەبێت. بە کورتی دەبێ

ڕێگای شاگردەکەی بدات کە پرسیار بکات و ڕەخنە بگرێت و ئیتر ئەگەر فەقێ شتێکی پرسییەوە، نەڵێت. جا ئەوە چییە دەیپرسیەوە؟ خۆ زۆر سادەیە!!! چونکو ئەوەی دەیپرسێتەوە با زۆریش سادە و حاسان بێ حەتمەن نایزانێ دەنا بۆ دەیپرسێتەوە؟ جا دەبێ مامۆستا لە هەموو ئەوانە دامافی فەقێ بپارێزی و ئیتر هەر خۆی نەکاتە قسەکەری تەنیا (متکلم وحده).

(ﻫ) زمانپاراوی:

مەرجێکی دیکەی کە پێویستە لە دەرسبێژدا بێتەدی و فەقێ وەبەرچاوی دەگرێت زمانپاراوی و ڕەوانبێژی‌یە بەمشێوە کە مامۆستا لە بەیانکردن و ماناکردنەوەی دەرسەکەدا وشە و ویژەیەکی وا بەکاربەرێ کە فەقێ لێی تێبگا و ئیتر لە دەکارهێنانی وتەی نامۆ و ڕستەی نارەوان خۆ بپارێزێ، هەروابێتەوە بە بێ‌تێگیراوی دەرس بڵێ و دووری بکا لە گرێ و گوڵ و سستی و منجەمنج[1] و پێوەنانی و شەو ڕستەی زیاد و بێ‌کەڵکی وەک: بەڵێ بەڵێ‌ی زۆر، بیلامانی، مەسەلەن، خولاسەی کەلام، لێ‌حاڵی‌بووی؟ دەی کاکە و ئەرێ وەڵلا و ئەوانە!!

سەرەڕای ئەوەش دەبێ درێژەپێدان و دووپاتکردنەوەی دەگەڵ زەینی فەقێ بگونجێ و نە پێش حاڵی‌بوون لێی تێپەڕێ و نە پاش حاڵی‌بوون درێژەی بداتێ.

(و) دەنگ بەرز نەکردنەوەی لە ڕادەبەدەر:

شتێکی کە دەبێتە هۆی ماندوویی و سەرلێشێوان و زوو وەڕەزبوونی فەقێ لە سەر دەرس، دەنگ هەڵبڕینی لە ڕادەبەدەری مامۆستایە لە کاتی دەرس‌گوتن‌دا.

بڕێک دەرسبێژ هەن هەرچەند فەقێ لە پەنای خۆیانە و ئەگەر بە دەنگی نزمیش دەرس‌بڵێن؛ نەک تەنانەت شاگرد باشتر حاڵی‌دەکەن، بەڵکوو گومان لەوەدا نییە کە خۆشیان و شاگردەکانیشیان ئاسودەتر و بێ‌ئازارتر دەبن؛ کەچی واش هێندە دەنگ بەرز

---

١ - منجە: قسەکردن بە لوت و بە خاوەخاو. فەرهەنگی (خاڵ)

دەکەنەوەکە بۆ خۆشیان زۆر ماندوو دەبن و دەرس‌خوێنیش زوو شەکەت و وەڕەز دەکەن، جا بۆیە فەقێ هەوڵی ئەوە دەدات کە مامۆستایەک بدۆزێتەوە ئەو خوەی نەبێت.

٣ـ پەروەردەکردن و ڕاهێنان بۆ دینداری:

شک لەمەدا نییە کە خوێندن و زانین بۆ دەعەمەل هێنان و ئیش پێ‌کردنە و عیلمی بێ‌عەمەل بە کەڵکی هیچ کەس نایە و بگرە هۆی بەدبەختی و ژانەسەری دواڕۆژە، لە کۆنەوە گوتویانە زانای بێ‌کردەوە، وەک مێشی بێ‌هەنگوینە. هەروەکی پزیشکێک با زۆریش پسپۆر بێ؛ ئەگەر ئەو یاسا و دەستورانەی لەباری پاکی و خاوێنی و لەشساغی و شتی‌واوە دەیانزانی بەکاریان‌نەبات یان بە خەڵکی یان ڕانەگەیەنێ، هیچ کەڵکێک لە پیشەکەی خۆی نابات و زەحمەتێکی بە خۆڕایی کێشاوە. یان هەروەکی دارتاش یان بەننا، بە تەنها زانینی ئەو ئیشانە ناتوانن سودیان لێ‌ببەن؛ بەڵکوو دەبێ ئامرازی پێویست وەدەست‌بێنن و ئەو زانستەی خۆیان دەکارکەن جا سودی بۆیان دەبێ؛ عیلم و زانستی دینیش هەروەتر؛ ئەگەر بابای کە نێوی خۆی ناوە مسوڵمان، هەموو قوڕئان و فەرمودەکانی پێغەمبەر«د» سەرلەبەر بزانێ بەڵام دەکاریان نەکات ئەوە لە نەزانێکی کە لێیان تێ‌ناگات چارەڕەشتر و کۆڵەوارترە.

زانین و کردەوە

ئەی بەندەی خوای خاوەن بەزەوی
جێ‌گری خوا لەسەر گۆی زەوی

بە چکەی ئادەم و حەوای، لە ژووری
بە پێی ڕەچەڵەک لە ئاژەڵ دووری

بەلام بە مەرجێ خوا بپەرستی
دەنا لە ئاژەڵ کەمتری، پەستی

تۆ فێرت دەگەڵ ئاژەل بەدینە
بە عیلم و چاک و خراپ زانینە

دەجا بخوێنە، تێ‌بگە، بفامە
وەکوڵە: داخوا بەرپرسیت کامە؟

دەگەڵ ئەو هەموو عیلم و زانستە
بێزار لە خوێندن بێ‌زمان و دەستە

ئەو چاو و گوێیەی خوا بە تۆی داوە
ئەو مێشک و بیرەی بۆتی داناوە

پەڕاوی عاسمان دەفتەری هەستی — دەرفەتی عومرو پێکرانی دەستی

ئەو زانکۆ و کۆڕ و قوتابخانانە — ئەو دەرسبێژ و مامۆستایانە

هەموو ئامرازی عیلم و زانینن — گشتیان وەسیلەی خوداناسینن

دیسان فەرمانی خواوەندی زانا — کەوا بناغەی ئیسلامی دانا

لە سەر خوێندن و عیلم و زانیاری، — بێژەی «إقرأ» بوو، یەکەمجار باری

یا خۆ فەرموویە، تەنها زانایان — لە خوا دەترسن لەوە هانایان

ئەمجار پێغەمبەر «د» بە واژەی شیرین — فەرمووی بخوێنن بابش چن بۆ چین

یا خۆ بخوێنن بێ‌پشوو نۆرە — ماوەی خوێندنێ بێشکە تا گۆڕە

بەلاّم زانینی تەنها بێ‌سودە — دەرد و بەلاّیە و کاری بێهودە

لە مێژە دەڵێن زانای بێ‌عەمەل — داری بێ‌بەرە و مێشی بێ‌عەسەل

بڕوانە قوڕئان زانای بێ‌کردار — بەچی دەچوێنی؟ بە کەری بن بار[(١)]

یانی وەکوو کەر سوودی بۆ نایە — لەباری کتێب ئەمیش هەروایە

یان وەک سەگێکە بێ‌دین لە زانا — کە هەر دەهانکێ دەنگی دەی، یا، نا

ئێستا، کە نەزان چاتر دەردەچێ — کە زانای بێ‌دین لە سە و کەر دەچێ

پە ناوە بەر تۆ ئەی پەروەردگار — لە قسەی بێ‌عەمەل لە عیلمی بێ‌کار

خوایە بۆخاتر پلەی خودایت — هەم بە عیزەت و توانای بێ دواییت

ببەخشی پێمان زانین و عەمەل — ئیمان و ئیخلاس تا کاتی ئەجەل

بەندەنی ساغ و دڵی دوور لە خەم — نانی حەلاّڵ و برایی هەردەم

«بریا» بە بڕیای خودا بووایە — ئەوەی فەرمووتە بمان کردایە

ئەمجار بێ‌ئازار، زوو بە دەست و برد — گیانمان ئەسپاردەی عیزرائیل دەکرد

جا بە دەستی پڕ بە هومیدی دڵ — بێ‌ترس و خەفەت دەچووینە بن گڵ

وەلاّمی قەبرن رەوان دەداوە — تا رۆژی مەحشەر سەرمان دەناوە

قۆناغەکانی سارای مەحشەرمان — دەبڕی سێبەری خودا لە سەرمان

---

١ ـ هەڵبەت مەبەستی قوڕئان لەو زانایانەی بە کەر و سەگیان تەشبیە دەکا کەسانێکن کە باوەڕیان هەر نییە جا لێی وردبەوە.

ڕێمان دەپێوا بەرەو بەهەشتێ   دەستمان‌دەکردە سەیران و گەشتێ
ئێستاش هومێدم بە خودای وایە   بێ‌ئیمان نەڕۆین لە سەر دنیایە
بۆ ئەو مەبەستە وەرن وریابین   نەوەک گیرۆدەی خۆزگە و «بریا»بین
با ڕوو بکەینە تەقوا و دینداری   دڵ و دەست پاکی، هەم ئەمینداری
مەقامی تەقواش کە ڕاستێت دەوێ   هەر تەنیا بە نوێژ وەدەست ناکەوێ
تەقوا ئەمەیە: بۆ هەرچی ئیشە   ڕازی‌کردنی خوا بکەیتە پیشە
ڕووناک بێ یا خود ناریکەشەو بێ   پرست بە ئەو بێ‌ترست لە ئەوبێ
لە لای خەڵک بی یا لە جێگای چۆڵ   بە گەرمای بەتین یا بەسەر ماوسۆڵ
ڕووت و هەژار بی یا خۆ ساماندار   پلە و پایەت بێ یان وێڵ و بێکار
سەرۆکی هۆز بی یا نە، بێ‌نێو بێ   پیاوی مەجلیس بی یا شوانی کێو بی
زار و پەژار بی یا کەیف خۆش بی   لەش‌ساغ و بەهێز یا خود نەخۆش بی
لە مزگەوت بی یان لە بازاڕی   خەریکی ئیش بی یا خۆ بێ‌کاری
وەرزێر و جوتێر یا ئاژەڵدار بی   پیشەزانێک بی یان کرێکار بی
بچیە کاروانی یان دوکانت بێ   یان نا نەزگ بی و جەم و نانت بێ
چەرچی بی‌یانە داشقەی بگێڕی   یا نەحمباڵی یا خۆ دەسگێڕی
مەلای قوتابی فەقێی نووسەری   شاعیری یا خۆ خاوەن هونەری
گەسک بە دەستی لە شارەوانی   شۆڕشگێڕێکی یان بانەوانی
هەڵسووڕێنەری چاییخانەبی   یان دەرسبێژی قوتابخانە بی
موچەخۆرێک بی کاربەدەستێک بی   وێڵ و عەوداڵی هەر مەبەستێک بی
بە کورتی چبین چکارە و کێ بین   ئاوارە و بێ‌نازیان لە سەرجێ بین
جحێڵ و لاوبین، یا، کۆنەساڵ بین   لە ناو کۆمەڵدا یا خۆ لە ماڵ بین
لە ڕەفتاری ناو کۆمەڵ و تاکا   لە بەرخوردی گەڵ خراپ و چاکا
دەبێ دیندار و خودا پەرست بین   بۆ بکەومەکەی ئەوگوێ لە مست بین
دەبێ بە زمان و دەر و دەرونمان   بە ئەندامی لەش بە ژین و بونمان
لە یادی خودا قەت غافڵ نەبین   تا بێنازی ناو خانووی گڵ نەبین

بیر و باوەڕ و گوتە و کردارن
هەموو هەڵوێست و گشتی ئاکارن
دەبێ بە ویست و ڕەزای خودا بێ
بێ ئەملا و ئەولا و پێچ و پەنابێ
هەمووئیشێکمان بە پێی شەرع بێ
هەولن بۆ گەینی پلەی وەرع بێ
دنیا بکەینە وەسیلەی دینمان
پاشە ڕۆژ ئامانج بۆ ئەوبێ ژینمان
دژی زۆردار و دۆستی هەژاربین
کێ ستەمکارە بۆ ئەو نەیار بین
ئەمجار مردنمان بەلەززەت دەبێ
تێکەڵ بە خۆشی و بە عیزەت دەبێ
ڕێزلێگیراوی مەلاییک دەبین
لە باتی مردن لەدایکدەبین
ئەو کاتی جەستەن دەبەن بۆ قەبر
لە خۆشی بەهەشت نامێنی سەبر
لە خەڵکی گریان لەمەش پێکەنین
بەرابردومان خۆشحاڵ و خەنین

زانین و فێرکردن

بێجگە لەوە کە زانا لە سەری پێویستە عەمەڵ بە عیلمی خۆی بکا دەبێ تێبکۆشی خەڵکیشی لێ تێبگەیەنێ. چونکی لە ڕوانگەی دینەوە فێرکردن و بارهێنانی خەڵکی بەشێکە لە عەمەلکردن بە عیلم و لە کردەوە باشەکان «الصالحات» حیسابە کە گوتیشمان عیلم و عەمەل لێک جیانین و هیچکامیان بە بێ یەکتری کەڵکیان نییە.

بە کورتی ئەرکی سەرشانی هەر ئینسانێک ئەوەیە لە قۆناغی یەکەمدا بە کەڵکوەرگرتن لە چاو و گوێ و ئاوەز بڕوانێتە «الایات المقروئه» نیشانە خوێندراوەکان و «الآیات المنظوره» نیشانە بینراوەکانی خوای مێهرەبان و زانا و ڕاستییەکان بدۆزێتەوە و باوەڕیان پێبێنی و ڕەواوناڕەوا لێک هەڵاوێرێ و چاک و خراپ بناسێ و لە قۆناغی دووهەمدا بۆ خۆی دەکاریان کاو لە قۆناغی سێهەمدا خەڵکیان لێتێبگەیەنێ و پارێزگاریشیان لێبکات.

مەبەست لەو پێشەکییە ئەوە بووکە بزانین ئەرکی سەرشانی مامۆستای دەرسبێژە، کە وێرای پێهەڵلابردنی پلەی زانستی شاگرد دەبێ لایەنی ئەخلاق و دینداریشی وەبەرچاو بگرێ و تێبکۆشێ پەروەردەی بکات بە پەروەردەیەکی دینی، بەر لە هەموو شتێک لەوەی حاڵی بکاکە فەقێ بە کێ دەڵێن و ئەرکی سەرشانی چییە و بۆچی دەخوێنی،

سپەی ڕۆژی دەبێ چ بکات و چون ئەو دینەی بە خەڵک ڕابگەیەنێ، ڕێگای هێنانەوە مەیدانی دین و چەسپاندنەوەی سەر لە نوێی قورئان لە کۆمەڵدا چۆنە؟! لەو پێناوەدا چ کارێک کراوە و چ ماوە بکرێ؟! دوژمنانی ئیسلام و مسوڵمانان کێن و چ پیلانێکیان گێڕاوە و دەگێڕن؟! لە کوێڕا دەبێ دەست بەکار بکرێ و بە چ شێوەیەک و...

جا بۆیە دەڵێن مەرجێکی دی لەو مەرجانەی کە فەقێ بۆ باشی مامۆستا وەبەرچاوی دەگرێ ئەوەیە کە نابێ مامۆستا تەنیا هەر گوێ بداتە لایەنی عیلم و زانستی فەقێ، بەڵکوو دەبێ تەنانەت پتر و پێشتر لەو لایەنە، پەروەردەکردنی ئەو لەباری خواناسی و خواپەرستی و ئەرکی ڕاگەیاندن و بانگەوازی‌یەوە وەبەرچاو بگرێت، بۆ ئەوەی وەختێکی لە کۆتایی خوێندن‌دا ئیجازەنامەی دایە، بەس بەڵگە نەبێ لە سەر زانست و زانیاری و تێگەیشتنی، بەڵکوو شاهیدێکیش بێ لەسەر تەقوا و دینداری و پێگەیشتنی.

٤ـ دڵسۆزی و فیداکاری:

چوارەم مەرج کە فەقێ بۆ باشی مامۆستاوە بەرچاوی دەگرێ ئەمەیە کە مامۆستا دڵسۆز بێت و دەرسی کەمتر بچوێنێت و بە بێ‌ئەمەی کارێکی گرینگی بێتە پێش و ببێتە هۆی فەوتانی دەرسەکەی کارێکی وا نەکات کە بە بێ‌بەهانە و یان بە بەهانەی کارێکی کە زۆر پێویست نییە دەرسی فەقێیەکە بچوێنی و بەم‌شێوە هۆی دواکەوتنی لە خوێندن و تێپەڕبوونی تەمەنی بە خۆڕایی پێک‌بێنێت.

دەبێ پێ لەو ڕاستی‌یەش بنێین کە مەلای کوردستان لەبەر چەند هۆیەک یان ناتوانن «تدریس» بکەن یان ئەگەر بشی‌کەن ناچارن بازەوەختێکان دەرسی فەقێ بچوێنن و بە قەولی فەقێیەکان بۆ خۆیان دەڵێن دەرسەکانی بەرنە بەر بابی «فات‌یفوت»وی.

ئەو هۆیانەش بریتین لە:

١ـ خەریک‌بوون بە ئەنجامدانی کاری ماڵ:

ئەوەی وەزعی مەلایەتی لە کوردستان بزانێ لێی ڕوونە کە زۆر لە مەلاکان ناچارن

بۆ گەڕان بە دوا پیشەی مەلایەتی‌دا هەردوای ژنهێنان لە دایک و باب و کەس و کاریان جیا ببنەوە و هەتا کاتێک منداڵەکانی‌یان بۆ پێدەگەن بە یەکتەنی و پڕکاری ژیان بەرنەسەر. بۆیە مەلا ئەو کارانەی پێوەندیان بە پیاوەوە هەیە چ هی نێوماڵ و چی هی دەرەوەی ماڵ تەنیا لە ئەستۆی خۆنی. جا مەگەر کارێکی کە بە تاقە کەسێک نەکرێ و پێویستی بە گەلە کۆمەگی بێ و خەڵکی ئاوەدانی بە هەرەوەز بۆی‌بکەن. یان جێرانێک بە خێری خۆی حەواجێکی بۆ جێبەجێ‌بکات.

٢ـ ئەنجامدانی ئیش و کاری خەڵکی:

لە گشت لایەک روونەکە مەلا بێجگە لە کارەکانی پێوەندیدار بە مەلایەتی وەک پێشنوێژی و وتاردان و تەمێ و ئاموژگاری خەڵک و... دەبێ لە زۆر کاری خەڵکیش‌دا وەکی شایی و شین و ژن و ژنخوازیی و رێکەوتنەوە و پرسە و سەرخۆشی و سەردان لە نەخۆش و ژنمارەبڕین و... بەشداری بکات.

٣ـ هەوڵی بژیودان:

وەک دەزانین مەلای کوردستان موچە و بەراتی لە لایەن خەڵکەوە بۆ دابین‌دەکرێت بەڵام لەبەرئەوەی زۆر لە مەلایەکان بە هۆی کەمی دێ و بەرات یان زۆربوونی خێزان و شتی‌واوە بە تەنیا بەرات بە رێ ناچن، ناچارن بۆ پەیداکردنی بژیوی پێویست روو لەملاولابکەن و حوجرە و تەدریس بەجێ‌بێڵن.

ئینجا ئەو سێ ـ چوار مەرجانە بە زۆری بۆ مامۆستای دەرس‌بێژ وەبەرچاو دەگیرێن. دەنا مامۆستا هەر تەنیا بەو مەرجانە بە باش دانانرێ بەڵکوو مەرجی دیکەی زۆرمان هەن کە پلەی دڵسۆزی و مامۆستایەتی دەرسبێژ دەبەنە سەرێ و فەقێ ئەگەر بۆی بگونجێ مامۆستایەک پەیدادەکات کە ئەو مەرجانە، یان برێک لەوانیشی تێدا هەبن: وەکی ئەوە بە پێی توانا و هەڵگرتنی فەقێ دەرسەکە، کەم یان زۆر بکات، لە سەعاتی دیاری‌کراو دابێت بۆ سەر دەرس، لە هەموو بارێکەوە نەسیحەت و ئاموژگاری فەقێکان بکات، بە

یەکچاو لە ورد و چوکیان بڕوانی، لەگوتنی دەرسەکەدا لە رستە و وشە گەلێک کەڵک وەربگرێت کە بێ ئیحتیرامی و بێ ئەخلاقی نەگەیەنن.

لە شل و توند ڕۆیین‌دا ڕادەی زەوتکردنی فەقێ وەبەرچاوبگرێ، بە باری کەل و پەل و بژیوی حوجرە ڕابگات و... .

دەمانگووت:

خوێنەری خۆشەویست بڕێک لە ئەسڵی مەبەستەکەمان دوورکەوتینەوە و خەریکە لەبیرمان بچێتەوە کە لە چی دەدواین بەڵام ئەمانە پێوەندیان بە باسەکەوە هەیە و دەبوو بگوترێن و لێرەش‌دا دەچینەوە سەر مەبەست و ئەگەر لەبیرمان بێ باسی جێ‌خواستنەوەمان دەکرد وگوتمان فەقێ بە هەر هۆیەکەوە بیهەوێ جێگا و مامۆستاکەی بەجێ‌بێڵێت بەشێوەیەکی پەنامەکی و بە بێ‌ئەوەی ئەو ڕازە لەکن کەس بدرکێنی‌مەگەر لە لای ئاوالێک یان دۆستێکی باوەڕپێکراوی خۆی‌دەچێت هەوڵی مامۆستایەک و جێگایەکی‌تر دەدات و جا ئەگەر بۆی بلوێ ئەوە مامۆستایەک پەیدادەکات کە هەموو ئەو مەرجانە یان لانی‌کەم هەندێک لەوانی تێدا هەبێت.

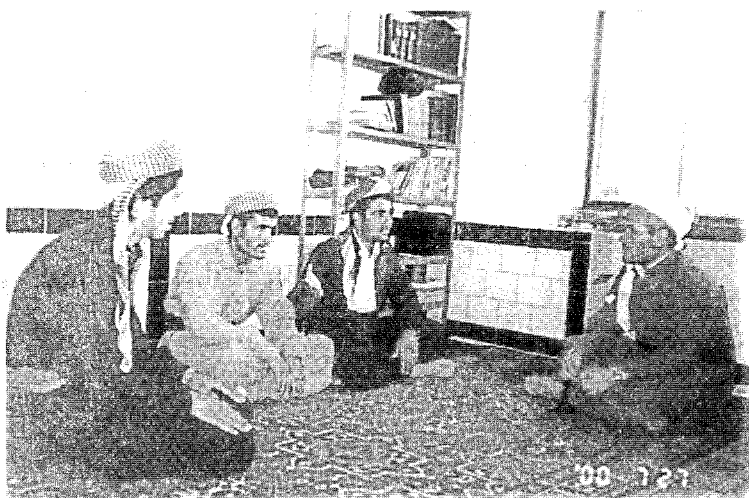
لەکاتی جێ‌خواستنەوەدا مەگەر مامۆستا فەقێی‌تری لەلا نەبێت دەنا ئەوکەسەی بۆ جێ دەچێت قەت بۆ خۆی داوای جێ ناکات و بەرلە هەموو شتێک ئەگەر سوختە بێت پرس بە سوختەکان و ئەگەر موستەعیدیش بێت پرس بە موستەعیدەکان دەکات و وەک ڕێز بۆ دانانێک ڕەزامەندی‌وان وەردەگرێت و پاشان سوختە بۆ سوختە لە لای موستەعید و موستەعیدیش بۆ موستەعید لە لای مامۆستای گەورە جێ‌دەخوازێتەوە.

جا ئەگەر جێگای پێدرا ئەمجار دەچێتەوە شتومەکەکانی لە بوخچەی گۆڕینەوە دەپێچێت و بە شانیان‌دا دەدات و دەیان‌هێنێت بۆ جێی تازە و لەوێ دادەمەرزێ و دەست‌دەکات بە دەرس‌خوێندن و ئاواڵ و دوستەکانیشی ئەوانەی لەوێن پیرۆزبایی جێگای تازەی پێدەڵێن و ئەوانەش کە دوورن لە شەوێکی پشوودان «تعطیل»دا دێنە دیدەنی و پیرۆزبایی لێدەکەن و ئەویش لەوانەیە لە هەلێک دادیدەنیان لێبکاتەوە.

بەڵام سەرلێدان بۆ پیرۆزبایی زۆرتر بۆ موستەعیدەکانە و ئەوان بۆ پیرۆزبایی‌کوتن

بە ئاواڵی موستەعیدیٰ خۆیان دەچنە دیدەنی، دەنا سوختەکان ئەو کارە سەبارەت بە یەکتر ناکەن.

جاریوا هەیە فەقێ بە بازێک هۆوە بە توندی بریاری ڕۆیشتن دەدات و بەرلە پرس و ڕاو جێگا خواستنەوە شتومەکان دەپێچێتەوە و دەڕوات.

فەقێیەک، بۆ ئاواڵی، لە مامۆستا داوای جێ دەکا
حوجرەی مزگەوتی «محمدی» لە بانە

لەوجۆرە ڕۆیشتنەدا فەقێ بچێتە هەرجێیەک زۆر واهەیە بوخچەکەی نیشانی مامۆستا و فەقێی ئەو جێگایە نادات بەڵکوو لە شوێنێکی نێزێک ئاوەدانی یان لەماڵێکی قەراغ ئاوەدانی دایاندەنێت و خۆی تەنیا دەچێت وەزعی حوجرە هەڵدەسەنگێنی و جا ئەگەر پێی باش‌بوو بەوشێوە کە باسمانکرد جێگا دەخوازێتەوە و ئەگەر جێگای پێدرا دەچێت دەستدەداتە بوخچە و دەیباتە حوجرە، یان یەکێک لە فەقێکان دەچن شتومەکەکانی بۆ دێنن.

لە جۆری پێشووش‌دا کە فەقێ شتومەکەکانی لە حوجرە بەجێ‌دێڵی و پاش

جێ‌خواستنەوە بۆیان دەچێتەوە وا هەیە ئەگەر مەبەستی خواحافیزی و شتی‌وا نەبێ یەکێک لە ئاواڵە تازەکانی بە نامەیەکەوە یان هەر ئاوادەنێری و شتومەکەکانی بۆ دێنێ.

بازێک لەو فەقێیانەی دەم و پەلی جێ‌خواستنەوەیان نییە، یان دەخۆیان رانابینن جێیان پێ‌بدرێ وەکوو بازێک لە سوختە و موستەعیدە تازەکارەکان بە هۆی باب، برا، یان خزمێکیانەوە داوای جێی خوێندن دەکەن و خۆ دادەمەرزێنن.

بوخچە

ئەوا بۆ چەند جار ناوی بوخچەم برد و ناوەرۆکیشم دەرنەخست کە چییە و چی تێدایە و رەنگە خوێنەرێکی کە بوخچەی نەدیتبێ چاوەڕوانی ئەمە بێ بوخچەی بۆ لێک وەکەین و باسێکی بۆ لێوەبکەین.

جا بۆیە دەڵێم بوخچە پەڕۆیەکی چوار قولیخچکەیە فەقێ لە کاتی رۆیشتن‌دا لەباتی باوەڵ و شتی‌وا شتومەکانی تێوەدەپێچێت و هەروەها لە نێو حوجرەش‌دا لەجیاتی یەغدان و سندووق و شتی‌وا کەڵکی لێ‌وەردەگرێ و هەر کەل و پەلێکی هەیەتی، تێی وەدەپێچێت و لە گۆشەیەکی حوجرە هەڵی‌داوەسێت.

واش هەیە هەندێک فەقێ کە سەرینیان پێ‌نییە لەجیاتی سەرین لە بوخچە کەڵک‌وەردەگرن؛ بەوشێوە کە فەقێ پۆشاکێکی زیادی کە هەیبێت یان بەرگی بەری کە لە کاتی خەوتن دایدەنێت، لە بوخچەکەی وەدەپێچێت و سەری غەریبی لەسەر دەنێتەوە.

ئەوەی راست بێ ئەگەر تەماشایەکی شتوومەک و ئامرازەکانی فەقێ بکەین بۆمان دەردەکەوێ کە هەر بوخچەیان لێدەوەشێتەوە و شتی‌دیکەیان وەکی باوەڵ و یەغدان و ئەوانە لێ‌خەسارە. لەبەرئەوەی بوخچە هەرچەند هەڵماسیاو و رازاوەبێت سوێندیشی بدەی زیاتر لە لێفەشرێک یان پەتۆیەک و چەند کتێب و دەستەبەرگێکی زیادی ئەگەر ببێت و چەند وردەشتی پێویستی دیکە هیچی تێدا نابینیتەوە!![١]

---

١ - ئێستا، بوخچە بەرەو نەمان چووە و جێی خۆی داوە بە شتی تازەی وەک: ساک، کارتۆن، تەلیس و شتی وا.

ماموستا، چ فەقێیەک ڕادەگرێت؟

ئاشکرایە کە چینی فەقێ وەک هەموو چینێکی تر هەمووجۆریان تێدا هەیە؛ هەیانە زرینگ و وریا و هۆشیارە، هەشیانە بێ‌مێشک و کەودەن و کۆڵەوارە. فەقێی واهەیە ماندویی نەناس و تێکۆشەرە، ئی‌واش هەیە دەرس‌نەخوێن و لە ڕێ لادەرە. هەندێکیان بە دم و دوو و چەلەنگن بازێکیان بەلەنگاز و بێ‌دەنگن[1] بڕێکیان لە زووەوە بە تەقوا و دیندارن، تێشیان داهەیە کە لەو بارەوە بێ‌مبالات و لاسارن.

بەو پێیە ماموستای دەرسبێژ تووشی هەمووجۆرە فەقێیەک دەبێت و هونەر و ئازایەتیش لەوەدایە فەقێی دەرس‌نەخوێن و خۆبوێر هان‌بدرێ و ئی‌کەودەن و نازیرەک فێرە خوێندەواری بکرێ و هەروەها ئی بێ‌مبالات و کەمدین پەروەردە بکرێ، بەڵام بە پێی سروشت و ویستی دڵ هەر کەسێک هەوڵی ئیشی ئاسانتر دەدات و ڕێی ڕاست و نزیکتر دەگرێتەبەر، هەر بۆیە بابای دەرسبێژیش چ ماموستای گەورە و چ موستەعید هەوڵی ئەوە دەدەن فەقێیەک ڕابگرن و کاری لەسەر بکەن کە هەم لەباری فێرکردن و هەم لەباری پەروەردەکردن و بارهێنانەوە زەحمەتێکی چەندانی نەوێت و بە ماوەیەکی کەم لە هەردوو بواری زانین و دین‌دا سەرکەوێت بێتە سەر گۆڕەپانی خزمەت و ڕاژەی گەل.

ئەو مەرجانەی کە دەرسبێژ لە فەقێ‌دا، وەبەر چاویان دەگرێ بە زۆری بریتین لە: تەقوا و دینداری، زیرەکی و وشیاری، هەوڵدان و فیداکاری، بە نەزمی و لەباری و گوێ‌ڕایەڵی و بێداری.

بەڵێ هەر ماموستایەک بۆی بگونجێ هەوڵ‌دەدا فەقێیەک ڕابگرێ کە ئەو مەرج و تایبەتمەندی‌یانە، یان لانی‌کەم بڕێک لەوانەی تێدابێت. بەڵام لەبەر چەند هۆیەکان وەکی کەمی فەقێ، یان تازەکاری و لەسەرێ نەبوونی پلەی دینداری و زانیاری و فێرکاری ماموستا، یان چەپەکی و دورەدەستی شوێنەکەی، یان ناخۆشی جێ و ڕێی حوجرەکەی، ماموستا لەو مەرجانە، چاوپۆشی دەکا و ناچارە هەمووجۆرە فەقێیەک ڕابگرێ، دەنا بێ‌فەقێ و تەدریس دەبێت، چونکی هەروەکی ماموستا لە فەقێی باش دەگەڕێ فەقێش

---

١ - بەدم و دو: وریا لە ڕاگەیاندنی مەبەست‌دا. چەلەنگ: چوست و ئازا. بەلەنگاز بەستەزمان. (هەنبانە بۆرینە)

عەودالی مامۆستای باش و جێ و ڕێی خۆشە.

پرس و ڕا

ئەگەر فەقێیەک لە لای مامۆستای گەورە جێ بخوازێتەوە واهەیە مامۆستا بەرلەوەی جێ‌ی پێبدات لەبەر مەسەلەی ڕەفیقایەتی و بوون و نەبوون و جێ و ڕێی حوجرە پرس بە موستەعیدەکان دەکات، هەروەها موستەعیدیش بۆ جێگا بە سوختەدان، دەگەڵ ئاوەڵەکانی و تەنانەت جاریواهەیە دەگەڵ مامۆستای گەورەش راوێژدەکات.

جا فەقێ کە بە مەبەستی جێ خواستنەوە بچێتە حوجرە جاریوا هەیە بۆ حاڵیبوون لە بارودۆخی حوجرە و ڕادەی زانست و مامۆستایەتی مامۆستا لە جێخواستنەوە پەلە ناکا و ڕازی دڵی نادرکێنی بەڵام هەم مامۆستا و هەم فەقێکان بەشێوەی دانیشتن و قسە و ڕەفتاری لێی حاڵیدەبن و دەزانن لە چ دەگەرێ و بەرلەوەی بە ڕاشکاوی داوای جێبکات راوێژدەکەن و بریاردەدەن. جا ئەگەر داوایکرد جوابی پێویستی دەدەنەوە.

ماڵاوایی خواستنی فەقێ

فەقێ بە هەر هۆیەکەوە بڕوات بە مەرجێ بێ دڵئیشی و بە ئاشکرا بێ لە مامۆستا و ئاواڵەکانی ماڵاوایی دەکا و گردنی خۆیشیان پێ ئازاددەکات و ئەوانیش لە بەرانبەردا دوعای بەخێری بۆدەکەن و داوایلێدەکەن گردنیان ئازادبکات.

ماڵاوایی کردنیش چەند شێوەی هەیە: یان ئەوەتا خۆی شتومەکەکانی دەبات کە لەم شێوەدا رۆیشتنەکەی ئاشکرا دەبێ و ڕاستەوخۆ ماڵاوایی و گردنئازایی دەخوازێت. یان بە بیانوێکەوە دەڕوات بۆ سەفەر و جێگا دەخوازێتەوە و یەکێک لە فەقێکان دەچێت شتومەکەکانی بۆدێنێ و تازە بۆ خۆی ناچێتەوە حوجرەی پێشوی کە لەم شێوەدا بە هۆی نامەییێکەوە ڕێی و رەسمی خواحافیزی و گردنئازایی جێبەجێدەکات.

چ موستەعید چ سوختە ئەگەر رۆینەکەی ئاشکرا بوو، لە لایەن مامۆستاوە هۆی

رۆیشتنەکەی لێدەخوازن و لێی‌دەپرسن لەبەرچی دەڕوات بۆ ئەوەی ئەگەر گلەییەکی چارەهەڵگری ببێت پێشگیری لە رۆینەکەی بکەن و هەروەها بۆ ئەوەش لە کەموکوڕی خۆیان و گیروگرفتی حوجرە و ئەوانە حاڵی ببن و خۆیان رێک بخەن. فەقێش ئەوەی کە پێی بەجێ و بەکەڵکهاتووبێ پێی‌لێدەنێ و دەیدرکێنێ.

هەڵبەت هۆی رۆیشتنی فەقێ هەمیشە بوونی گلەیی و کەموکوڕی نییە، بەڵکوو جاری واهەیە لەبەر زۆر مانەوەیان هەر شتێکی‌تر، وەڕەزی و بێوازی رووی‌تێدەکا و ئیشتیای خوێندنی نامێنێ و بە مەبەستی ساڕێژ بوونەوەی توانای خوێندن و تازەبوونەوەی ئیشتیا، ئەو شوێنە بەجێ‌دێڵێت.

دوایین قسە لێرەدا ئەمەیە کە موستەعید لە کاتی رۆیشتن‌دا هەرچەند سوختەی بەلاوە هەبێ ئەگەر بۆ خۆیان وازیان لێبێ، دەگەڵ خۆیان دەبات. جا بۆیە دەبێ لە کاتی جێ‌خواستنەوەدا باسی ئەمانیش بکا، داخوا جێگایان دەبێتەوە یان نا. جا ئەگەر ئەوانیش لەباری خواردەمەنی و جێ و ڕێوە حەوانەوە باشە، دەنا دەبێ موستەعید هەر لەو حوجرەی کە لێی دەڕوات یان لە هەر حوجرەیەکی‌تر دەرس و جێگای خوێندنیان بۆ پەیدا بکات بۆ ئەوەی سەرگەردان و بێ‌دەرس نەمێننەوە.

دەرکران

دەبێ دان بەوەش‌دا بنێین کە فەقێ، مانەوە و رۆیشتنی تەنیا هەر بە دەست خۆی نییە. واتە وا نییە کە خوخدەی هەرچلۆنێک بێت و لە خوێندن‌دا تێبکۆشێت یان نا، ئەرکی سەرشانی ئەنجام‌بدا، یان خۆی لێ‌ببوێرێ؛ کەس لە سەری نەبوڵێنی و رەخنەی لێ‌نەگرێ، نەء. بەڵکە ئەگەر لە دەرس‌خوێندن‌داکەمتەر خەم بێت یان رەوشت و ئەخلاقی ئیسلامی رەچاو نەکات، یان ئەرکی سەرشانی بە تەواوی بەڕێوە نەبات. چ سوختە و چ موستەعید مامۆستا مافی ئەوەی هەیە دەری‌بکات و نەهێڵی لە حوجرەدا بمێنێتەوە. بەڵام ئەو دەرکردنە پاش ئاگادار کردنەوە و سەرکۆنە و ئامۆژگاری کردنیەتی. دەرکردن وەک سزادانێک بۆ فەقێ دانراوە و بۆ ئەوەیە تەمێ ببێ و کەم‌وکوڕی‌یەکانی لە هەر بارێکەوە وەلابنێ و تەمەڵ و نەزان و بێ‌ئەخلاق بارنەیەت.

چای شیرینی ئاکام تاڵ

فەقێی دورە کام واهەیە بێ پێچ و پەناو بە راشکاوی دەردەکرێ واش هەیە بە چاییەکی شیرین لە مەبەست حاڵی دەکرێ. بەمشێوە؛ ئەگەر بریاری دەرکرانی درا، بۆ ئەوەی شتەکە برێک رواڵەتی شۆخی بە خۆیەوە بگرێت و سەیرێکی لێ پەیدا بێت و لە ئاکامدا سزادانێکی گیانی فەقێش بێت کە دوای ئاگادار کردنەوە و ئاموژگاری کردن تەمێ نەبووە و هەروەک خۆی ماوەتەوە، لە لایەن مامۆستاوە بە چایی تێکەر دەستوور دەدرێت کە بە بێ ئاگاداری ئەو، چاییەکی بۆ شیرین بکا و چاییگێڕیش لە پێشیدا بنێت، فەقێی بێچارەش بە لێدانی هەوڵ قوم لە خۆی حاڵی دەبێ و هەرچۆنێک بێ تازە، چاییەکە تەواو دەکات. جا ئەگەر زۆر خۆڕاگر و بەورە نەبێت خەجاڵەت دەبێتەوە و کە سەر دایدەگرێت. چونکی ئەوان پێی پێدەکەنن و گاڵتەی پێدەکەن، دەنا دەگەڵ وان دەست دەکات بە پێکەنین و زۆر وەسەرخۆی نایەنێت و لەوکاتەڕا لە هەوڵی پەیداکردنی جێگەی خوێندندا دەبێت.

ئەما دەرکردنی بە چاییشیرین زۆرتر بۆ سوختەیە و مامۆستای گەورە ئەو کارە سەبارەت بە موستەعید ناکات، مەگەر رەفیقەکانی بە مەبەستی شۆخی و جەفەنگ شتێکی ئاوابکەن.

لەبەر ئەوەی راگەیاندنی مەبەستێک بە شێوەی بریتی «کنایە» رەساتر و شوێندانەرترە لە شێوەی راشکاوی «صراحت»، بۆ دەرکرانی فەقێ بەتایبەت بۆ دەرکردنی سوختە لە بریتی زۆر کەڵک وەر دەگیرێت.(١)

---

١ - دەگێرنەوە جارێکیان لە حوجرەیەک بریاری دەرکردنی سوختەیەک دەدرێت و مامۆستا دەستوور دەدات کە بە بێ ئەوەی هەست پێبکا شتومەکەکانی بۆ بپێچنەوە و بیانبەنە ماڵێکی دوور لە حوجرە، هەتا بۆ خۆی پێدەزانێ و لێحاڵی دەبێت و دەڕوات.
بەڵێ بە دەستووری مامۆستا ئەوکارە دەکرێت. بەڵان وەختێک فەقێکە پێدەزانێ لەبەر سادەیی و ساویلکەیی خۆی لە مەبەستی مامۆستاکەی حاڵی نابێ و لە کینایە و شتیوا تێناگات و دەڵێت: جا مامۆستا ئەوەی بۆچیە؟ بۆ بە ئاشکرایی ناڵێی برۆ و دەرمناکەی؟!!

مەلایەتی لە فەقێیەتی‌دا

زۆربەی فەقێیەکان لە مانگی ڕەمەزان‌داکە پشوودانە و دەرس ناخوێندرێ دەچن لە جێگایەک مەلایەتی دەکەن.

ئەو مەلایەتی‌یە بۆ تێکڕای سوختە و موستەعیدانە و هەرکام لەوان بڕێک شتی پێویست لە قەدەر ئەو مانگە بزانن وەکی دەستووراتی پێشنوێژی، جومعە و جەماعەت، وتاری ڕۆژانی هەینی و ڕۆژی جەژن، ئادابی نوێژی تەراوێح و ئامادەکردنی مردو و ناشتنی و ئەوانە بزانێت مەلایەتی ڕەمەزان دەکات.

بۆ مەلایەتی ڕەمەزان بەتایبەت وەختێک دێی بێ‌مەلا کەم هەبن فەقێ دەبێ زوو وەخۆکەوێ و واهەیە دوو مانگ بەر لە هاتنی ڕەمەزان هەوڵی جێی مەلایەتی دەدات.

هەندێک لەو دێیانەی بێ‌مەلان هەر بە نزیک‌بوونەوەی مانگی ڕەمەزان خۆیان هەوڵی مەلا دەدەن و دەچنە لای مەلا دەرسبێژەکان و بەڵێنی ئەوەیان لێ‌وەردەگرن کە مەلا ڕەمەزانێکیان بۆ بنێرن.

جاری‌واش هەیە مەلا خۆی وەڵام دەنێرێ بۆ خەڵکەکە سەبارەت بە ناردنی فەقێیەک بۆیان هەتا دڵنیا بن و بەڵێنی بە کەس نەدەن.

دامەزرانی مەلا ڕەمەزان دوو جۆرە: یەکەم ئەوەیە فەقێیەکە دەڵێ ئەو مانگەی دێمە لاتان و ئەرکی مەلایەتیتان بەخێراخۆم بۆ ئەنجام دەدەم و ئیتر داوای موچە و بەرات ناکا و خەڵکەکەش بێ‌قەرار و بڕیار سەرفترەی دەدەنێ.

جۆری دوهەم ئاوایە کە فەقێ لە بەرانبەر زەحمەتی ئەو مانگەدا داوای نەختە دراوێک دەکا و ئەوانیش هەر ماڵەی ئەندازەیەکی بۆ دادەنێن و وەختی خۆی خڕی دەکەنەوە و دەیدەنێ بۆ سەرفترەش دەتوانن بە بێ‌بڕیار بیدەن بە هەرکەسێک پێیان خۆش‌بێت بەڵام بە زۆری سەریان هەر بە مەلاچاک دەکەنەوە.(١)

مەلایەتی ڕەمەزان بۆ خەڵکیش و بۆ ئەو فەقێیەش سوودی زۆرە. جاری بۆ خەڵک

---

١ - دێی واهەیە بە هەر هۆیەکەوە بێ تەنیا بۆ جێ‌بەجێ‌کردنی ڕێ و ڕەسمی جەژنەکان بە دوای فەقێ‌دا دەچن کە بەو فەقێیەش دەڵێن مەلاجێژن.

قازانجی ئەوەیە کە ئەو دێیە لەوانەیە لەبەر کەمی ماڵەکان قەت مەلای یەکجاری یان پێ ڕانەگیرێت و لە ئاکامدا لە ڕێنوێنی ئایینی و فێربوونی دەستوراتی دینی بێبەش بن، بەڵان فەقێ لەو مانگەیدا سەرەڕای پێشنوێژی و وتاری هەینی و یاسین و تەڵقین و بانگ و سەڵا و نوێژی تەراوێح و جەژن و ئەوانە. ئامادەیە «موعظه»شیان بۆ بکا و لەباری ئایینەوە ئەوەندەی لەدەستی بێ ڕێنوێنیان بکا و دیسان بۆ هەموو کارێکی دیکەی پێوەندیدار بە مەلاوە ئامادەیە.

بۆ فەقێش قازانجی ئەوەیە کە لە لایەکەوە مەشق «تمرین» کردنێکە بۆ کاتی مەلایەتی یەکجاری و خۆی پێوە رادێنێت و لە لایەکی دیشەوە بژیوێک بۆ خۆی پەیدا دەکات و لە پێویستی‌یەکانی وەک کڕینی بەرگ و کتێب و کرێی ڕێیە و ئەوانەی خەرج دەکات.

مەلای ڕەمەزان خواردن و جێ و ڕێشی هەر لە سەر خەڵکی‌یە و هەر شەوەی ماڵێک بەربانگ و پارشێو، بانگهێشتنی دەکات. جێی دایمیشی یان مزگەوتی ئاوەدانی‌یە یان ئەوەتا وەتاغێکی بۆ تەرخان دەکەن بۆ جێگای خەوتن و موتاڵاکردن.

مەلا لەبەر سەڵاکردنی پارشێو دەبێ شەوانە بەخەبەر بێ و پارشێویش سەڵا دەکا و بە کوتانی تەپڵ و خوێندنەوەی شێعر لە سەربانان خەڵکی وەخەبەردێنێ. مەلا لە دانیشتنی شەوانەدا وا هەیە بە تەنیایە و واش هەیە تاقمێک لە لاوەکانی ئاوەدانی دەگەڵی بەخەبەر دەبن و لە سەڵاکردنیش‌دا یارمەتی دەدەن و بەتایبەت لە شەوەکانی قەدر «لیالی‌القدر»دا زۆرێک لە خەڵکی دەگەڵی دادەنیشن.

کار و بەرنامەی شەو و ڕۆژی پشوودان

لە ڕۆژەکانی حەوتودا دوو ڕۆژی سێ‌شەممە و هەینی بۆ پشوودان «تعطیل» دیاری کراون، کە پشوودانی ڕۆژی هەینی لایەنێکی ئایینی هەیە و باش وایە هەموو مسوڵمانێک بە مەبەستی دینداری و تەقوای زیاتر و بەشداری‌کردنی ڕێکوپێک‌تری ڕێ و ڕەسمی نوێژی هەینی و هەروەها بە مەبەستی حەسانەوە و هێنانە دی مافی گیان و لەش «حق

النفس و البدن» و ئەنجامدانی سیلەی ڕوحمێ، هەر ئیشێکی هەیەتی وەلای بنێ.[١]

بەلاّم پشوودانی ڕۆژی سێشەممۆ ئەوەندەی من بزانم لایەنی دینی نییە و تەنها فەقێ و مەلایەکان بۆ ڕاگەیشتن بە ئیش و کاری جیا لە دەرس‌خوێندن و دەرسگوتن و هەروەها بۆ حەسانەوە دایان‌ناوە.

هەرچی بێ فەقێ لەو دوو پشوودانانەی حەوتوودا کاتی خۆی بە شێوەی خوارەوە بەڕێوە دەبات و ئەو ئیشانە ئەنجام دەدات:

١ـ ڕاگەیشتن بە پاک و خاوێنی لەش و جل و بەرگ«النظافة»:

گوتمان لە هەندێک شوێن مجێوری فەقێیان جگە لە شوشتنی هەوڕ و هۆڵ و خاوێن‌کردنەوەی ژور و دەرک و بانی حوجرە، جل و بەرگی فەقێیەکانیش بەتایبەت هی موستەعیدەکان دەشوات. ئەمما لەو شوێنانەی فەقێ مجێوری تایبەتی‌یان نییە، یان ئەو ئیشەی پێ‌نەسپێردراوە دەبێ فەقێیەکان بۆ خۆیان جل و بەرگی خۆیان بشۆن. جاوەکی گوترا تا بیست سی ساڵێک لەمەوبەر سوختە ناچار بووە شیو وکوڵ بۆ موستەعیدەکانیش بکات. بەلاّن ئێستا، مەگەر لە ڕووی ڕێز و پیاوەتی‌وە دەنا هەرکەس دەبێ شیوی خۆی بۆ خۆی بکات.[٢] زەمانی پینە و پەڕۆیان کەمەکینەی بەرگدروویی هەر نەبوو، فەقێ پینە و پەرۆ و لیباسدروونەوەی لە ئەستۆی خۆی بوو، فەقێیەکان هەمیشە دەرزی و دەزویان

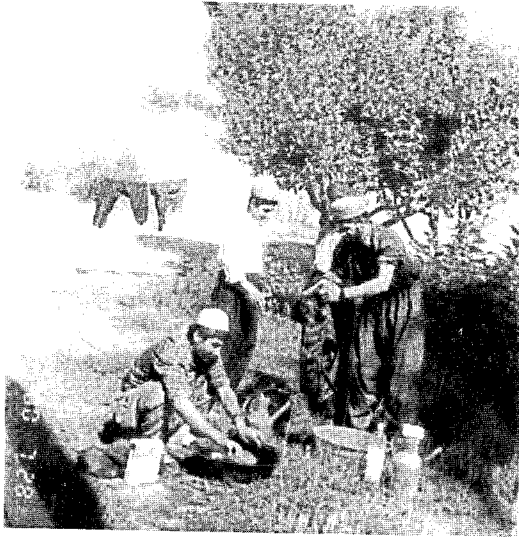
---

١ - دروست و بە جێیە، ڕۆژی هەینی دەرس گوتن و دەرس خوێندن تەحتیل بکرێ. چونکو ئەو ڕۆژە جەژنە و دەستوور دراوە بە خۆ خاوێن کردنەوە لە چلك و بۆنی ناخۆش و زوو چوونە مزگەوت و پاڕانەوە، تا ئاوا بوونی ڕۆژ، بە هیوای توش بوونی ئەو دەمەی پاڕانەوەی تێدا گیرا دەبێ. هتد. فتواکانی «ابن حجر»
وە لە کتێبی «الایعاب»دا هاتووە کە حەزرەتی عومەر (خ) ماوەیەکی زۆری لە سەفەر پێچوو و خەڵکی زۆری تامەزرۆ بوون و کاتێک گەڕایەوە بۆ مەدینە، بە پێشوازیەوە چوون و لە پێش هەموانیش‌دا منداڵەکانی کەلاسی قورئان پێی گەیشتن و ئەویش لە پاداشی ئەوەدا بڕیاریدا: کەلاسی قورئان لە نیوەڕۆی ڕۆژی پێنجشەممۆرا هەتا ڕۆژی شەممۆ تەحتیل بکرێ و دوّعای کرد لە وکەسەی ئەو یاسایە تێک بدات.

«بغیة المسترشدین» ل ٨٣ باسی سوننەتەکانی هەینی.

٢ - لە دەورانی سوختەیی من‌دا شیوکردن بۆ موستەعید لە زۆر شوێنان وەك ئەرکی پێویستی سەرشانی سوختە چاوی لێدەکرا.

دەگەڵ خۆیان دەگێرا و ئیشی خۆیان پێ ئەنجام دەدا. جا مەگەر پینە و پەڕۆیەکی واکە سەریان لێدەرنەچوبا کە ئەمەیان ـ ئەگەر دەستیان وە ماڵی خۆیان رانەگەیبا ـ دەسپاردە مجێور یان ئافرەتێکی دیکەی خێرخوازی ئاوەدانی.

فەقێیەکان شیو دەکەن «حەمامیانی بۆکان»

٢ـ خوێندنەوەی «القصیدة البردیة»:

بەم‌شێوە کە دوا بە دوای تەواوبوونی جەمی شێوان و نوێژی جەماعەتی خەوتنان، فەقێیەکان خڕدەبنەوە سەریەک و کەسێک یان دوو کەس لەوان کە دەنگیان خۆش بێ شێعرەکانی قەسیدە دەخوێننەوە و ئەوانی‌دیش تێکڕاو یەکدەنگ بە سەربەندی «مَولای صلّ» لەبەریان دەگێڕنەوە و بەمشێوە یەک ـ دوو بەند دەخوێندرێنەوە؛ پاشان بە خوێندنی دوعایەک کۆتایی پێ دێت.[1] لە خوێندنەوەی قەسیدەدا ماموستای گەورەش

---

١ ـ قەسیدە سێ پارچە هۆنراوەی ئیمام «محمدالبوصری»یە یەکیان بە ناوی «بردة المدیح» یان «القصیدة البردیە»یە کە دەبەندە و بەریز باس‌دەکەن لە ١ـ غەزەل و سکاڵای ئەویندارى ٢ـ پرینگاندنەوە لە ئارەزۆی نەوس. ٣ـ پەسنی پێغەمبەر «د». ٤ـ لەدایک‌بوونی پێغەمبەر «د». ٥ـ کشگێرەکانی پێغەمبەر«د» (معجزات النبی).

⇦

جاری‌واهەیە خۆی تەنیا، یان دەگەڵ چەند کەس لە ئەهلی مزگەوت کە لەگەڵیا دێن بۆ حوجرە، بەشداری دەکەن و فەقێیەکانیش بە چایی یان بە شەوچەلە پەزێرایی‌یان لیّ دەکەن.

٣ـ بەکتێبدا چوونەوە:

فەقێیەک کە لە رۆژەکانی دەرس‌خوێندندا، لەکاری دەرس و دەور، پاش کەوتبێ، یان هەر زۆر بە هەوڵ و تەقالا بێ و بیهەوێ زیاتر خەریک بێ لە کاتەکانی پشوودانیش کەڵک وەردەگریّ و بە کتێباندا دەچێتەوە و تاودەداتە کتێب و دەرس و دەورکردنەوە.

٤ـ جزوبەند و شیرازەکردنی کتێب «صحافی»:

وەک باسمانکرد زەمانی پێشوو، کتێب و چاپەمەنی لەوپەڕی کەمی‌دا بووە، هەر بۆیە فەقێیەکان ناچاربوون پارێزگاری‌یەکی زۆر لەکتێبەکانیان بکەن وکۆنەکتێبان بە پینە و پەڕۆ، قەیار بکەنەوە. جا یەکێک لە ریّگەکانی پارێزگاری بریتی بووە لە جزووبەند و شیرازەکردن. کە جزووبەند بریتی‌یە لە بەیەکەوە دروونی پاژ «جزء»ەکانی کتێب بە هۆی گشتەک و سیرمە و شتی‌واوە. هەروەها شیرازەش ئەوەیە کە پاش ئەوەی کتێبەکە جزووبەند کرا ئەمسەر و ئەو سەری بنەکەی بە داوێکی جوانی وەک ئاوریشم یان مەرگە بچندریّ کە ئەو کارە سەرەڕای قایمبوونی کتێبەکە و پێشگیری‌کردن لە، لەبەریەک

⇦ ٦ـ گەورەیی و پەسنی قورئانی پیرۆز. ٧ـ شەورەوی پێغەمبەر (الاسراء). ٨ـ شەڕی چەکداری پێغەمبەر «د» (الجهاد). ٩ـ دەستەودامێن بوون بە پێغەمبەر «د» (التوسل بالنبی ص). ١٠ـ پارانەوە.

لەم پارچەیان خۆی لە ئاخرەمین شێعردا فەرموویەتی سەد و شێست شێعرە بەڵام ئەم چاپانەی کە ئێستا بەدەستەوەن بە بژارتە دەکەنە سەت‌وشێست و حەوت شێعر.

دووهەمیان «القصیدةالمضریه»یە و چل و یەک شێعرە و ناوەرۆکە کەشی سلاّوەت دانە لە سەر پێغەمبەر و پارانەوەیە.

سێهەمیشیان «القصیدة المحمدیه»یە کە شانزە شێعرە و لە مەحتی پێغەمبەردایە «د».

ئەم سێ قەسیدەیە لە زۆربەی بۆنە و ئاهەنگەکاندا وەکی مەولودی و نێولێنانی منداڵ و جەژنی کۆری ئیجازە وەرگرتن و... دا پاش قورئانی پیرۆز بە شێوەی سەرەوە دەخوێندرێتەوە.

هەڵوەشانی دەبێتە هۆی جوانی و پەسندیشی.

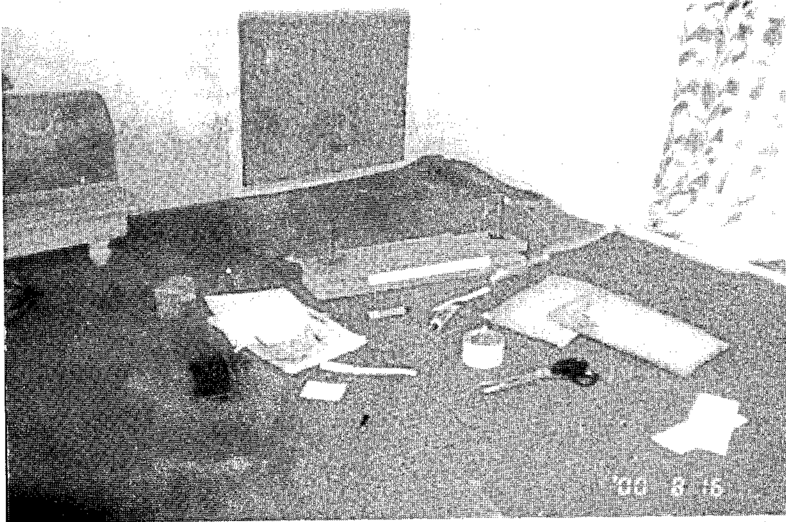
ڕێگایەکی دیکەی پارێزگاریکردن لە کتێب ئەوە بووە کە کتێبی دڕاو و پەڕپووت و لەبەریەک هەڵوەشاویان بە هۆی نوسەک «چەسپ» و سرێش و ئەوانە چاککردۆتەوە.

کارێکی تری کە لەسەر کتێبەکان کراوە بێجگە لە نووسینەوە و خۆشکردنیانکە لە پێشەوە باسکرابریتییە لە ڕەنگکردنی کتێبی پەرسپی بە ڕەنگی زەرد و قاوەیی، بە کەڵک وەرگرتن لە زەردەچێوە و شتیوا.

هۆی ئەو کارەش ئەوەیە کە بە بڕوا و ئەزموونی فەقێیەکان ڕوانین بە سەر کتێبی پەرسپیدا زیانی هەیە بۆ چاوان و ماندویان دەکات، بە پێچەوانەی ڕەنگی قاوەیی یان زەرد. کە ڕەنگە ئەو مەسەلە بگەڕێتەوە سەرکەمی و زۆری نووری پەرەکان بە هۆی بوون و نەبوونی ئەو ڕەنگانەوە.

ئامرازی مەنگەنە

دوا قسەی پێویست لەو باسەدا ئەوەیە کە بۆ بەشی زۆری شێوەکانی کتێب چاککردن لە ئامرازی مەنگەنەکەڵکوەردەگیرێ، کە مەنگەنەگیرەیەکە پێکهاتووە لە دوو تەختەداری قایم و دوو پێچ و مۆرە، کە لەکاتی کارپێکردندا کتێبەکە دەخرێتە ناو هەردوو تەختەکە و بە هۆی پێچ و مۆرەکەوە تەختەکان بە یەکەوە دەگوشرێن و بەمشێوە کتێبەکە توند و ڕاست ڕادەگیرێ بۆ کار لە سەرکردن و ئیشک بوونەوە و ئەوانە.

ئامرازەکانی کتێب چاکردن

٥ـ سەفەرکردن و دیدەنی:

بۆ پێشگیریکردن لە فەوتانی دەرس، هەر سەفەر و دیدەنی و وەدەرکەوتنێک هەبێ بۆ کاتەکانی پشوودان هەڵدەگیرێ.

٦ـ شەڕە پرسیار:

شەڕەپرسیار ئەوەیە کە دوو کەس یان دوو تاقم لە فەقێیەکان بۆ پرسیارکردن دە بەریەک رادەچن و لە هەموو بابەتێکی خوێندراو پرسیاران لێک‌دەکەن تالایەکیان لایەکی دەبەزێنییان وەڕەز دەبن.

ئەو کارە کە زیاتر لە شەو و ڕۆژی پشووداندا ئەنجام دەدرێ قازانجی زۆرە و دەتوانین بڵێن جێی تاقیکردنەوە «امتحان»ی ڕەسمی دەگرێتەوە و فەقێیەکان هاندەدات بۆ هەوڵ و تێکۆشانی زیاتر و پترملدانە خوێندن.

وەکی باس‌دەکەن شەڕە پرسیار لە رابردوو دا زۆرتر بووە و تەنها هەر فەقێی حوجرەیەک خۆبەخۆ ئەنجامیان نەداوە، بەڵکوو لە شەوانی پشوودان‌دا بە میوانی‌چوون بۆ لای یەکتر و وێرای سەردان و دیدەنی‌کردن بارنامەی شەڕە پرسیاریشیان هێناوەتە گۆڕێ و لە راست یەکرا هاتوون.

دەستە فەقێیەک، ویسبێتیان بچن بۆ شەڕە پرسیار دەگەڵ فەقێی حوجرەیێکی‌تر هەر ئاوا بە سادە و ساکاری و بێ‌خۆ تەیارکردن ملیان پێوە نەناوە؛ بەڵکوو وەک دەستەیێکی نیزامی کە دەچن بۆ شەڕ دەگەڵ دوژمن خۆیان ساز و ئامادەکردووە. بەمشێوە کە لە ناو کتێبەکان گەڕاون و چ مەسەلە و بەست و مەبەستێک سەخت و چەتوونە دۆزیویانەتەوە پرسیار و وەڵامەکانیان لەسەر ئامادەکردووە و ئەمجار بە سازی بەرەو شەڕگەکەوتوونە رێ.

کاتێک قۆڵە فەقێیەک میوان بووبن لە پێشدا پرسیارکردن مافی وان بووە و فەقێیەکانی خانەخوێ وەک رێزلێگرتنێک هەتا ئەوان پرسیاریان نەکردوەبشیان زانیبێت بۆ شەڕی پرسیاران هاتوون‌هیچیان نەپرسیوەتەوە. جا ئەگەر میوانەکانیش هەر بێدەنگ بووبن ئەوە دنەیان داون و پێشنیاری بەرنامەی پرسیار و وەڵامانیان پێ‌کردوون و ئەمجار بەرەوڕووی یەک وێستاون و شەڕیان گەرم داهێناوە و هەردوک دەستە کەڵکێکی زۆریان لەو شەرە ئاخیرخێرە وەدەست هێناوە.

هەرچەند لە راستی‌دا شەڕە پرسیار و باس وکێشە و دەمەدەمێ لە سەر شتێک دەبێ بە نیازی روون بوونەوەی ئەو شتە بێ و بۆ ئەوەبێ ئەو کەسانەی لە شتەکە دەدوێن یان تەماشاکەری دوانەکەن کەڵک وەربگرن و ئەوەی دەیزانن بە یەکتری بڵێن. بەڵام بەداخەوە وەکی باس‌دەکەن زۆر وا هەبووە شەڕە پرسیار بە مەبەستی شکاندنی لایەنی رووبەروو و بۆ خۆ هەڵکێشان و نیشاندانی رادەی زانیاری خۆ بووە.

وەک دەگێڕنەوە شەڕە پرسیاری زەمانی زوو زۆر جاران سەری کێشاوەتە سەر شەڕەکوتەک و دوژمنایەتی‌یەکی زل، لە ناودا پەیدا بووە و مەترسی‌یەکی زۆر کەوتۆتە ئاراوە و هێمنایەتی و ئاسایشی حوجرە جێی خۆی داوە بە ترس و نائەمینی. چونکی لە وەها کاتێک فەقێکان خۆیان بە چەکی سارد و گەرم تەیارکردووە و هەر نەبێ بیور و

تەوراس و کەچە خەنجەریان لە لای خۆیاندا ناوە!!!

فەقێیەکان خەریکی شەڕە پرسیارن

جاری وا هەبووە دوو قۆڵە فەقێ کە لە جومعانەی دەرەوە گەڕاون، تیکهەڵەنگوتون و دەستیانکردوە بە شەڕە پرسیار و لەناو خۆشیاندا مەرجیان بەستوە کە هەر لایەکیان بەزین ئەو کەل و پەلەی لە جومعانە خڕیان کردۆتەوە خڕی بدەن بە لایەکەی تر و بە شکاوی و تالانکراوی بەرەو حوجرەی چاوەڕوانی ڕۆن و قەند و چایی ڕەوان ببنەوە و دەفروتورەکەکانی جومعانە بە بەتاڵی بە سینگەکانی دیواری خێچ و خواری حوجرەدا هەڵواسنەوە.

شەڕەپرسیار ئێستاش هەر باوە و کەڵکی لێوەردەگیرێت بەڵام وەک سەردەمی زوو، زۆرنییە و خۆشبەختانە بە زۆریش بە مەبەستی فێربوون و فێرکردن ئەنجام دەگرێ نەوەک بە ئامانجێکی تر.

هەڵبەت ئێستاش تاق و لۆقە فەقێی وا هەیە بە مەبەستێکی نارەوا و نامرۆڤانە پرسیاران دەکات. بەڵام وانیە سەر بکێشێتە جەنگ و لێکدان. هەرچەند دڵئێشاوی و لێکدابڕانی لێپەیدا دەبێت و قەتیش بۆ دۆران و بردنەوە، ماڵ و شتیوا بە مەرج ناگیردرێت

وەک زەمانی پێشوو ئەو کارە کراوە.

٧ـ شەڕە شێعر:

شەڕە شێعریش یەکێکە لەو کێ بەرکێیانەی لە کاتی پشوودان لەبەینی دوو نەفەر، یان دوو دەستە فەقێ دا بەڕێوەچووە و ئێستاش کەمکەم وەبەرچاوە دەکەوێت.

شەڕە شێعر بەمشێوە بووە کە دووکەس یان دوو تاقمە فەقێ لە بەرانبەر یەکدا دانیشتوون و لایەکیان گوتویەتی «قل هوالرفیق» ئەویتریشیان کوتویەتی: «وبه التوفیق» ئەمجار پێویست بوو: لایەنەکەی تر شێعرێک بێنیتەوە؛ پیتی هەوەڵی وەک پیتی ئاخیری رستەی «وبه التوفیق» قاف بێت؛ بۆ نموونە وەک ئەو شێعرە فارسی یە:

«قلم گفتا که من شاه جهانم   قلمزن را به دولت می‌رسانم»

ئەمجار ئەوی دی شێعرێکی هێناوەتەوە کە وەک ئەم شێعرە پیتی ئاخری میمە پیتی هەوەڵی میم بووە و هەر بەم شێوە درێژە دراوە هەتا لایەکیان لایەکەی دی بۆڕ داوە، واتە بەزاندوویەتی.

جۆرێکی دیکەی شەڕە شێعر ئەوەیە کە لایەنێکی جەنگ شیعرێک لە لایەنەکەی تر داوادەکات کە تایبەتمەندیەکی بیێت و ئیتر لەم شێوەدا پیتی ئاخری شێعر، جۆری شێعری داوا کرا و تاعین ناکات. بۆ نموونە لایەنێک دەڵێت:

«قل النون قل النون قل النون   برایم بگو شعرهای دوازده نون»

بەو پێیە دەبێ تەرەف شێعرێکی بۆ بێنێتەوە، دوازدە نونی تێداهەبێت وەکی ئەم تاکە شێعرەی شێخ سەعدی شیرازی:

«آن نه من باشم که روز جنگ بینی پشت من

آن منم کاندرمیان خاک و خون بینی سری»

یان ئەوە تا بە شێعرداوای هێنانەوەی شێعرێکی لێکردوە کە لە کاتی کوتنی دا لێوان لیک نەدات بۆ نموونە کوتویەتی:

«منم منم ملا محمد گَزَنی   شعری برایم بگو که لب به لب نزنی»

ئەویش بۆوەی نەدۆری دەبوو شێعرێکی وای بۆ بینیتەوە کە پیتێکی وای تێدا

نەبیّت بۆ گوتنی پیّویستی بە لیّکدانی لیّوان ببیّت وەک:

«چون این دو شوند ز تو خرسند   خرسند شود ز تو خداوند»

یان وەک ئەو شیّعرەی کە دەلّیّ:

«هر طفلی قدر وقت خود دانست   دانستن قدر وقت خود توانست»

یان لە شەڕەشیّعردا داوای شیّعریّک کراوە کە لەو سەر لەو سەران رابخویّندریّتەوە جا یان هەردوک لەتکی شیّعرەکە وان وەک:

شو همره بلبل بلب هر مهوش   شکر بترازوی وزارت برکش

یان بە هەرتک لەتەکانی سەراوبن دەکریّ وەک:

مودتەتدوم لکل هول   و هل کل مودتە تدوم

یان ئەوەتە داوای شیّعریّکی بیّ‌نوختە کراوە و زۆر جۆری دیش.

هەلّبەت دوو لایەنی شەڕە شیّعر جاری‌واهەیە مەرج دادەنیّن کە هەر بە زمانیّک شیّعر بلّیّن واش‌هەیە ئەو مەرجەوە بەرچاوناگرن و ئازادن بە هەر زمانیّک چ کوردی، چ فارسی، چ عەرەبی و چ ئازەری شیّعر بیّننەوە ئەوەندە هەیە، مەرجە هەر شیّعرە، کەڕەتیّک بگوتریّ و ئیتر لەیەک شەڕەشیّعردا هەق‌نییە شیّعریّک دوپات بکریّتەوە.

فەقیّیەکان خەریکی شەڕە شیّعرن

٨ـگەڕەلاوژە:

گەڕەلاوژە-کە بریتی‌یە لە گوتنی گۆرانی لە لایەن دانیشتووانی کوڕێکەوە بە نۆبە ـ زەمانی زوو لە کاتەکانی پشوودان‌دا ئەنجام‌دراوە. بەم‌شێوە کە فەقێیەکانی حوجرە بە سوختە و موستەعیدەوە بە ریز دانیشتوون و پشکیان هاویشتووە و هەرکامیان تێ‌کەوتبێ گەڕەلاوژە، لەورا دامەزراوە و هەرکەس بە ناچاری لە نۆبەی خۆی‌دا شتێکی گوتوە. جا لە گۆرانی رابگرە تا خوێندنەوەی شێعرێک بە دەنگ‌یان گێڕانەوەی قسەیەکی خۆش. دەنا کەسێک بە یەکێک لەم شتانە نۆبەی خۆی بەسەرنەبردبێ زۆری‌یان لێ‌کردووە کە دەگەڵ گەسکێ زۆرەوانی بگرێ یان قمێک ئاو بجوێ یان کارێکی دیکەی سەیر ئەنجام‌بدات و بەمشێوە زۆری پێ‌پێکەنیون و پێیانەوە گوزەراندوە.

ئەگەر لە کاتی گەڕەلاوژەدا کەسێک میوانی فەقێیان بوبێت یان مامۆستای گەورە ئامادەی ئەو کاتە بوبێت ئەوانیش هەر وەبەرهاتون و هەڵناوێراون، بەڵام ئەگەر تێش‌کەوتبن سزانەدراون.

هەڵبەت بە خۆشی‌یەوە ئێستاکە گەڕەلاوژە نەماوە و جێ‌ی خۆی داوە بە شتی دیکەی بەکەڵک.

٩ـ یاری وگەمە:

لە کاتەکانی پشوودان‌دا بێجگە لەو شتە باسکراوانە بڕێک یاری هەن کە فەقێیەکان دەیانکەن و وا هەیە مامۆستای گەورەش بە شداری‌یان تێدا دەکات وەک توپێنە، جوغزێن، گورزی کوێری، یان رەمەزان و شەعبان، کێلەشکێنە، هەمزەل، مس‌فرۆشی، قەسابی، سۆفی و حاجی، لۆتی و مەیمون، گەنم گەنمێن و قەلفرو ئەم‌جۆرە یاری‌یانە.

پێویستە بڵێین کە ئەم کایە و گەمانە تەنها تایبەتی کاتەکانی پشوودان نین بەڵکوو لە ئاهەنگی ئیجازەوەرگرتن و زەماوەندی فەقێ و ئەوانەش‌دا کەڵکیان لێ‌وەرگیراوە.

بە خۆشی‌یەوە دەتوانم بڵێم کە یاری وکایەکردن لە بۆنە و مەراسیمەکاندا هەر هەتا بەر لە هاتنی شۆڕشی ئێران باوبوون و ئیتر لەو کاتەڕا وردەوردە وەلانران و ئێستا کە،

فەقێیەکان کاتی ئاهەنگەکانی خۆیان بەوانەوە ناگرن و لە جیاتی یاریکردن کات بە باس و لێکۆڵینەوەی زانستی بەسەردەبرێ و وتاری جۆراوجۆر پێشکەش دەکرێ.

داوەتی فەقێیان:

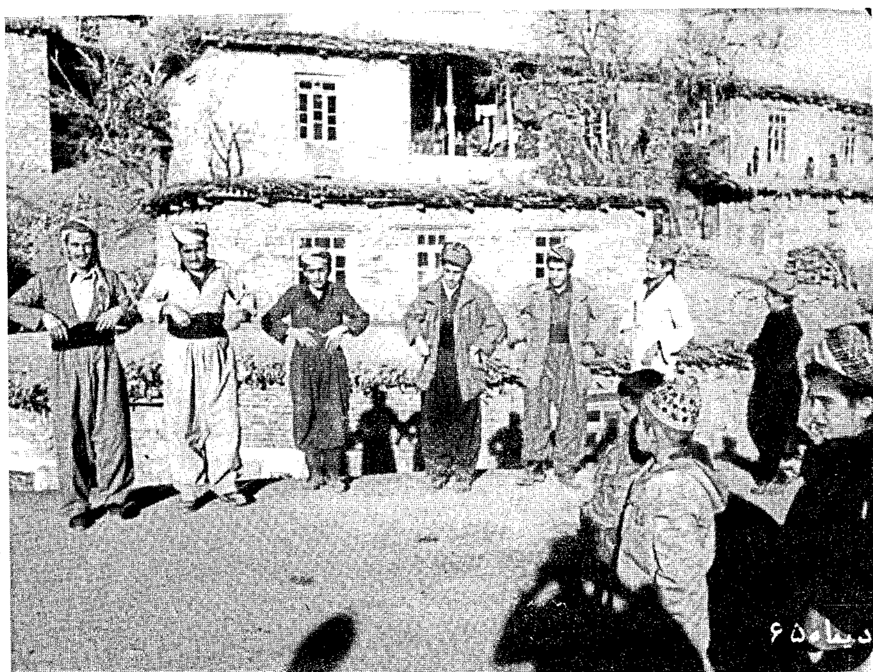
لە نێو فەقێیەکاندا بە زۆری دوو جۆرە هەڵپەڕکێ و گۆبەند وەبەرچاو دەکەوێت کە لە ئاهەنگ و ڕێ و رەسمی ئیجازەوەرگرتن یان زەماوەندی فەقێیاندا بەڕێوە دەچێت جۆری یەکەمیان بە رۆینە[1] بە ناوبانگە و سەربەندی گۆرانییەکەشی ئەو تاکە شێعرەی «هەی ئاغا لەر دیوانە لەرشەمع یا نر پەروانە لەر»ە کە بە زمانی ئازەرییە و لێکدانەوەی ماناکەشی دەخەمە ئەستۆی ئەو خوێنەرانەی زمانی ئازەری دەزانن چونکی سەرەدەرێی لێ دەرناکەم.

ئەمجۆرە دیلانە[2] بەمشێوەیە کە فەقێیەکان بە ریز قامکە تیتەیان دەبەریەک هەڵدێنن و لاقی راستەیان لە دوایە و پاژنە پێی چەپەشیان لە پێشەوە لە سەرزەوی دەچەقێنن و ئەمجار لاقی راستە دێننە پێشەوە و خۆی دەدەنە سەری و پاشان لاقی چەپە، ئەما بەرلەوەی بە تەواوی خۆی بدەنە سەری بەو ئەندازەی هاتوونە پێشی دەچنەوە دواوە هەتا دەکەونەوە سەر حاڵ و چۆنیەتی هەوەڵێ، ئەمجار دووبارە ئەو کارە دەکەنەوە و وێڕای ئەم چوونە پێش و هاتنەوە دوایەش دەگەڵ هەرجوڵانێک هەڵبەزێک دەکەن و وردەوردەش بەلای دەستی راستدا دەسوڕێن و دوو کەسی دەنگخۆشیش لە سەر کێش «وزن»ی سەربەندی «هەی ئاغا لەر دیوانە لەر...» گۆرانی دەڵێن و بۆ یەکتری دەستێننەوە.

---

١ - ئەم جۆرە هەڵپەرکێیە تایبەتی فەقێیان نییە بەڵکە داوەتێکی کوردییە.

٢ - دیلان: هەڵپەڕکێ داوەت. (هەنبانە)

دیلانی «پێدا، پێدا»ی فەقێیان لە یەکێک لە دێیەکانی سوێسنیانی سەردەشت

جۆری دووهەمیشیان «پێدا پێدا»ی پێدەگوتری کە ئەو نێوە دەرهاتووە لە سەربەندی گۆرانی ئەو دیلانە کە دەڵێ:

«هەی پێدا پێدا تەموورە پێدا یا خوا نەبارێ یارم لەرێدا»(١)

شێوەی داگیرساندن و گێڕانی شایی پێداپێداش ئاوایە کە فەقێیەکان بە بێ دەست و پەنجە تێکگرتن لە حاڵێکدا کە هەرتک دەستیان دەبەر کەلەکەیان دەنێن بە ماوەی یەک هەتا دوو هەنگاوان لە یەکتر دوور ڕیز دەبن و دەستدەکەن بە ڕۆیشتن بە لای ڕاستدا؛ بەمشێوە کە لە بەرەوە پێی ڕاستیان دەبەنە پێش و پاشان لاقی چەپ و جارێکی دیش لاقی ڕاست و ئەمجار لاقی چەپ هەڵدێننەوە و دەگەڵ ئەوەیداکە تۆزێک بە لای چەپ و ژووری شاییەکەدا دەسووڕێن، بڕێک بە توندی لاق لە زەوی دەدەن و وێرای ئەوکارەش

---

١ - پێداپێدا: بە شوێن یەکدا: (هەنبانە بۆرینە).

چەپڵەیەک لێدەدەن و دوایە دەست دەخەنەوە بەر کەلەکەیان و پاش ئەوەی کە بڕێکی دیش هەر بەو لایەدا سوڕان لاقی چەپیان دەبەنەوە دوایە و ئەمجار لاقی راستیان لە زەوی دەدەن و دەگەڵ ئەو لاقڵە زەوی‌دانەش چەپڵەیەک لێدەدەنەوە.

وێنەیەکی تری «پێدا، پێدا»ی فەقێیان لە ئاهەنگی ئیجازەدا

لەوجۆرە گۆبەندەش‌دا دووکەسی دەنگ‌خۆش لەسەر کێش و هەوای سەربەندی «هەی پێداپێدا...» گۆرانی دەڵێن و لەبەر یەکتری دەگێڕنەوە.

دوبارە دەڵێم بە خۆشی‌یەوە داوەتی فەقێیان بە هەموجۆرەکانی‌یەوە وەکوو گەڕەلاوژە باوی نەماوە و یەکجاری وەلانراوە و فەقێیەکان لەوجۆرە کوڕ و کۆبوونەوانەدا وەختی خۆیان بە هەڵپەڕکێ و شتی بێ‌کەڵکەوە نا بە نەسەرێ و بە زۆری خەریکی وت و وێژ و باس لە سەر یاساکانی ئیسلامن و قسە لە دەرس و دەور و مەسەلە کۆمەلایەتی‌یەکان دەکەن و بە نۆرە لەبارەی مەبەستگەلی جۆراوجۆرەوە وتاردەدەن، یان ئەوە تا شانۆگەلی خۆش و سەرنج‌راکێش پێشکەشی دانیشتوان و بەشداران دەکەن و بە هۆی ئاراستەکردنی ئەو شانۆیانەوە هەندێک لایەن و بابەتی دینی روون‌دەکەنەوە و دیاردە ناحەزە

کۆمەڵایەتی یەکان دەکوتن و ترۆیان دەکەن.

وێنەیەکی «پێدا، پێدا» بە بەشداری مامۆستاکان

جل و بەرگی فەقێیان

بەرگ و پۆشاکێک کە تایبەتی مەلا و فەقێیانە و خەڵکی تر کەڵکی لێوەرناگرێت بریتی یە لە: مێزەری سپی، کەوای شۆرە، سەڵتە، جبە و عەبا.

ئاشکرایە کە شکڵ و شێوەی ئەو سیپالانە تایبەتی عارەبانە و هاورێ دەگەڵ خوێندن و خوێندەواری فەقێیەتی بە میرات گیراوە و وردەوردە رەسمییەتی پەیداکردوە و بۆتە لیباسی تایبەتی مەلا و فەقێی کوردەواری و غەیری ئەوێش. ئەوەندە هەیە ئەو بەرگە لە شێوەی برین و دروندا گۆڕانی بەسەرداهاتووە و هەموو تایبەتمەندی «ویژگی»یەکی پێشوی پێوە نەماوە. بەتایبەت مێزەر کە هەر رەنگی لەدەستنەداوە دەنا بە برین و هەڵبەستن و هەڵپێچان و لەسەر نان بە تەواوی چۆتە سەر بیچم «شکل»ی پێچی کوردی.

ئێستا فەقێیەکان هەتا ئیجازەی مەلایەتی وەردەگرن کەم واهەیە بێجگە لە مێزەر لەو

پۆشاکە تایبەتی یە کەڵک وەربگرن. لە سەر نانی مێزەری سپیش زۆرە و بەڵام بە مەڵبەند و ناوچە جیاوازی هەیە. بۆ نموونە لە ناوچەکانی لاجان و شنۆدا زۆرە و لە هەرێمەکانی بانە و سەقز و سنەدا بە کەمی دەبیندرێت و لە مەڵبەندی سەردەشت و سابلاغدا مێزەری سپی و ئاغابانوش هەیە بەڵام لەو دوایی یانەدا ئاغابانو زۆرتربووە.

دەستە فەقێیەکی سەردەشتی (ساڵی ١٣٥٥) «حوجرەی خانەقای سەردەشت»

قۆڵێک فەقێی سەردەشت و دەور و بەری (ساڵی ١٣٧٩) حەوشەی مزگەوتی نێزەڕۆ

تیپێک فەقێی سابڵاغی، نەغەدەیی، شنۆیی و پیرانشاری

پۆلێک فەقێی پیرانشاری لە حوجرەی پەسوێ

دەستە فەقێیەکی بانەیی

پۆلێک فەقێی ئوستانی کوردستان

حوجرە و رەوشتی بەرز:

حوجرەکانی کوردستان هەروەکوو مەکۆی زانیاری و خزمەت بە خەڵک و رێنمایی گەلی کوردی مسوڵمان بوون، هەر ئاواش کانگای خووخدەی باش و نوێنگەی رەوشتی بەرزبوون. ئەمەش دەگەڕێتەوە سەر دوو هۆی سەرەکی کە یەکەمیان بریتی‌یە لە ماددە دەرسی‌یەکان و ناوەڕۆکی کتێبەکان: شیکراوەی ئەم مەبەستە ئەوەیە کە وەک دەزانین لە حوجرەکان‌دا دەرسی خواناسی و دینداری و خووخدەی ئیسلامی دەبێ بخوێندرێت و هەر فەقێیەک تێ‌بگەیەندرێت کە دەبێ سپەیرۆژی نوێنەرێکی ئایین و نموونەیەکی بەرچاوی مرۆڤی رێزان و رێبین بێت هەتا وێڕای زمان و وتار بەکردەوە و رەفتاریش ببێتە دیلمانجێکی راست و رەوان. جا بۆیە فەقێ، تێدەکۆشی هەر لە سەرەتاوە بێجگە لە باوەڕ و بیروبۆچوونی ئیسلامی، کردەوە و ئاکار و خووخدە و رەفتاری ئیسلامی‌یانەش لە خۆی‌دا جێ‌بکات. کە ئاشکرایە مەبەست لە خوێندنەکەشی هەر ئەوەیە و هەر بۆ ئەوەش کاری لە سەر دەکرێت. هۆی دوهەمیش ئەوەیە چونکی لە زۆربەی حوجرەکاندا رادەی دانیشتوان لە دە ـ دەوازدە کەسان زیاتر نابێ و زۆر جار لەبەر هەندێک هەل و مەرج رادەیان لە دوو ـ سێ نەفەر ناچێتە سەر، زەوتکردن و پەروەرینیان هاسانترە و خراپ و خراپەیان زوو بە چاو دەنگێوتری و چاری دەکرێ.

جا بۆیە لە ناوەندی حوجرەدا هەل و مەرجێک پێک‌دێت کە هەرکەس ماوەی مانگێک ـ دوو مانگان تێیدا بمێنێتەوە، لە باری کەسایەتی ئەخلاقی و رێزگرتن و هەستان و دانیشتن و بزوتنەوە و دوان دەگەڵ مامۆستا و هەواڵ و خزم و بێگانە و هەروەها لە سەرورووو و چۆنیەتی جل و بەرگ و تەنانەت لە شێوەی بەڕێگادا رۆیشتنیش‌دا، گۆڕانکاری‌یەکی وای بەسەردا دێت کە ئەگەر لە دنیای فەقێیەتیش بچێتە دەرێ بەکەمێک مانەوە و دوان دەگەڵی بۆت روون دەبێتەوە کە ماوەیەک فەقێیەتی هەرکردوە و لەکەش و هەوای حوجرەدا ماوەتەوە.

هەڵبەت رەوشتە ئەخلاقی‌یەکان گەلێکن بۆ نموونە: لێ‌بوردن، رێزگرتن، دڵۆڤانی، دڵاوایی، هێمنی، خۆراگری، زمانپاکی، داوێن‌پاکی، وەفاداری، راستبێژی، بە خۆدانە

شکاندنەوە، شەرمکردن، چاوپۆشی، ڕقخواردنەوە، توڕە نەبوون، خۆ بە کەم گرتن، سپاس دەربڕین، دادپەروەری، ئێرەیی نەبردن، ئەمینداری و پێزانین و ئەمەگناسی و... و... و دەبێ هەر مسولمانێک بە پێی توانا هەوڵبدا ئەمانە دە خۆیدا بێنێتەجێ. بەڵام بابای فەقێبە تێروانین لە ئەرک و ئیشەکەی چاوەڕوانی زیاتری لێدەکرێت؛ کە خۆشبەختانە فەقێیەکان لەو مەیدانەدا بە سوارچاک دەرچون و ئەگەر هەندێک دەغەڵ و سەرکۆتەڵیان لێوەلانێین هەمیشە جێ متمانەی خەڵک بوون و تەنانەت بە مەلائیکەی سەر ئەرز نێویان براوە.

زۆر کەبانوو کە زانیویانە لە کاتی ڕاتبەکردندا لە ماڵ نابن کلیلەی دەرگایان لە لای فەقێیان داناوە تاکو بۆ خۆیان لە کاتی پێوستدا بچن دەرگا هەڵگرن و نان و پێخور بێنن بۆ حوجرە!!

ئەوە لە کاتێکدا کە وەک لە تویێی پێنجەمدا باسکرا یەکێک لەو مەبەستە پیویست و گرینگانەی کە دەبێ دەرس و کتێبی سەربەخۆی تێدا بخوێندرێ و بەڵام لەمشێوە خوێندنی ئێستای وڵاتی ئێمەدا وەبەرچاو ناگیری دەرسی ئەخلاق یان «علم التصوف»ە.

ئەو دەرسە نەک هەر دەبێ لە بەرنامە دەرسییەکاندا جێی بۆ وەکرێ و بە تەسەلی بخوێندرێ؛ بەڵکوو دەبێ هەر لە سەرەتای خوێندنەوە ئیشی پێبکرێ و هەوڵ بدرێ هەر فەقێیەک لە خۆیدا جێکا و لە ژیانیدا بیچەسپێنێ.

ڕەواندنەوەی تەمێک

لەوانەیە هەرکەسێک ئەم کتێبەی لە سەرەتاوە تا ئێرە خوێندبێتەوە، پرسیار بکا و وەک ڕەخنەگرێک بڵێت: جا ئەگەر حوجرەکەش و هەوایەکی ئاوای هەیە و فەقێیەکان ئاوا ڕەوشت بەرز باردێن ئەدی ئەو زێف و ستەمە چییە کە لە سوختەکان کراوە و تەنانەت زۆر مافی ڕەوایان لێ زەوت کراوە؟

لە وەڵامدا دەڵێین: ئەو ڕەخنە لە جێی خۆیدا هێنراوەتەگۆڕێ و ئیشەکە مەحکوم کراوە، لێرەشدا پێیوەدەنێین و دەڵێن: ئەو سەردەمەی ئەو ئاکارە نالەبارە هەبووە هەندێک موستەعید نەبی کەس بە ڕەوای نەزانیوە و نەیکردوە؛ ئەوانەش کە هەڵگری ئەو ڕەفتارە

doorr لە دادپەروەرییە بوون یان کەسانێک بوون کە نەیانتوانیوە خووخدەی نێو حوجرە هەڵبگرن و لێی بەهرەمەند بین و ئیتر کۆمەڵێکی ئـاوا زۆریش وەک هـەموو کـۆمەڵێکی دیکەی ئینسانی نابار و کوێرەی هەردەبێ؛ یان ئەوەتا کەسانێک بـوون کـە لە راسـتیدا بەهەڵەدا چوون و بەرای خۆشیان دڵسۆزانە جوڵاونەوە و پێیانوابووە ئـەگـەر زۆر روو بدەنە سوختە و بیڵن بە ئازادییەکی تەواوەوە بژیت و هەرچـۆنێک پـێی خـۆش بـێ دانیشی و بنوێ و بڕوا و بخوا و... ئیتر ترسێکی لە ماموستاکـانی نـەبێ، چـاوورووی دەبێتەوە بە باشی دەرس ناخوێنی و تەمەڵ و نەزان و بێکارە باردێت.

یەکسانی لە سەر سفرە

بەر لەوەی باسی یەکسانی سەر سفرە بکەین با جارێ بزانین سفرەی فەقێیان چی لە سەر دەبێ؟

فەقێ ئەگەر راتبەی بکەن لە هەموو جۆرە چێشتێکیان بۆ دێ؛ جا لە ماست و پەنیر و هێلکاو مزرۆکە و لە پاو و پەتاتە و تەماتە و تیسوی ئاو و ترخێنە و ماشێنەوە بگرە هەتا گۆشتاو و پلاو و قاورمە.

جێی خۆیەتی بڵێین راتبەکردن تەنیا دوو تایبەتمەندی باشی هەیە:

یەکیان ئەوە:کە فەقێ بە چێشت لێنانەوە ماندوو نابن و وەختیان ناگیرێ، یەکیشیان ئەمە کە پێخۆرەکانیان هەمە رەنگ «متنوع»ن. هەڵبەت جاری واش هەیە یەکدوگەڕەکان راودەکەن واش تێرە خۆری خۆیان بۆنایە و ناچارن بە نانی ویشک و چای شیرین یان بە نان و دۆ، ئەگەر هەبێ قنیاتێ بکەن.(١)

---

١ ـ لە بەهاری ساڵی ٥٤ی کۆچی هەتاویدا لە دێیەک بەناوی قوڵنجی دەرسمدەخوێند. ئەو دێیە یەکێک لە شارەدێیەکانی سەر بە ورمێیە کە لە سەر جادەی ورمێ بۆ سەڵماس هەڵکەوتووە، ئەوکاتی ٥٠٠ ماڵ دەبوو، دوو مزگەوتی تێدابوو، خەڵکەکەشی تاق و لوقێک نەبێ، ئازەری و حەنەفی مەزەب بوون و دەگەڵ فەقێیانیش زۆر باش بوون.

کاتێک دەچوین بۆ راتبە هەوەڵ ماڵ کە دەچوین لێیان دەپرسین کە چەند کەسین و ئیتر هەرچەند کەس باین نان و پێخوری تەواوی ئەو جەمەیان دەداینێ و ماڵی دی نەدەچوین.

⇦

فەقێیەکان و سفرەی سادە

فەقیٚ ئەگەر مانگانەیان هەبیٚ یان شتیٚکیان دەستکەویٚ و بۆ خۆیان لیٚی بنیٚن بە نۆبە شیٚوکەری «ئاشپەزی» دەکەن و چی خوا، دای سفرەی پیٚ دەڕەنگیٚنن.

لەو شویٚنانەی کە نیوەڕۆیان راتبە ناکریٚ یان راتبە بەشی تیٚربوون ناکات فەقیٚ بۆ پەیداکردنی بژیو دەچنە سەر مووچە و لای ئاژەڵدارەکان و داوای سەوزی و تەڕەکار و سپیایی دەکەن و بۆخۆیان کەڵکی لیٚوەردەگرن.

بازە ماڵیٚک هەرکە شینا ورد و شتیان پیٚ گەیی فەقیٚیەکان ئیزن دەدەن کە بە بیٚ پرسی خاوەنەکان بچنە ناو مەزرا و بە پیٚی پیٚویست شت بیٚننەوە.

فەقیٚی هەر شویٚنیٚک بە بیٚبونە «مناسبت» و بە بۆنەگەلی جۆراوجۆرەوە وەکی ژن مارەکردن، زەماوەند، مەولوودی خویٚندنەوە، خانوو سازکردن، نیٚولیٚنانی منداڵ و ئەوانە وە لە دیٚ بە زۆری لە فەسڵەکانی پاییز و زستاندا و لە شاریش لە چوار فەسڵی ساڵدا دەگەڵ مامۆستای دەرس‌بیٚژ، یان هەر خۆیان بانگهیٚشتن دەکریٚن و بەم شیٚوە ریٚزیان

⇦ ئەگەر هەرکەسیٚکیش تەنیا لە ماڵ باکە دەچوو بۆ راتبە بانگیان دەکردە ژووریٚ و دەگەڵ وان نان و چایی دەخوارد و دەگەڕاوە حوجرە.

لێ دەگرێت.

خەڵکی هەندێک شوێن، لەو کاتانەدا بۆ بانگهێشتنی فەقێیان پێشبڕکێ لە یەکتری دەکەن و بۆوەی لەو کارە خێرە بێبەش نەبن نۆبە دادەمەرزێنن و یان پێشتر نۆبە وەردەگرن.

بازێک لە ئاژەڵدار و وەرزێرە دینپەروەرەکان لە چاخی کار و کوێرەوەریدا فەقێیان بانگهێشتن دەکەن بۆ سەر مووچە و ئەگەر هەبێ شتێکیان بۆ سەردەبڕن، دەنا بە کەلانە و شتیوا پەزێراییان لێ دەکەن.

ئەمجار با بێینەوە سەر باسی یەکسانی سەر سفرە: بەڵێ یەکێک لە ڕەوشتە بەرز و پڕ لە دادپەروەرییەکانی نێو حوجرە یەکسانییە لە سەر سفرە کە زۆر بە وردی وەبەرچاو دەگیرێت؛ بەمشێوە کە هەر خواردەمەنییەکی وەدەستیان بکەوێ جا لە نان و پێخۆرەوە بگرە هەتا میوە و هەموو جۆرە خوراکێکی دیکە، ئەوەندەی خوا بە نسیبی بکات، وێکڕا دەیخۆن و ئیتر نە هیچیان بێبەش دەکرێن و نە فەرقیان پێ دەکرێت. تەنانەت لە نێوان موستەعید و سوختەشداهەرچەند سوختەی کەمتەمەن پێویستی کەمتری بە خۆراک هەیەجیاوازی دانانرێ و لە حوجرەدا رادەی دانیشتوان چەندکەس بێت بەو پێیە کەمترین شت بەشبەش دەکرێ و هەرکەس بەشی خۆی هەڵدەگرێ، تەنانەت بە مەبەستی ئەوەی لە هەڵگرتنی بەشەکانیش دا ناهەقی لە کەس نەکرێ فەقێیەکان بۆ وێدانیبەشەکان لە جۆرێک پشک (قورعە) کە «دەو»ی پێ دەڵێن کەڵکوەردەگرن.

دەو

دەو، یان دە، جۆرێک ژمارەیە کە لە نێو چەند کەساندا دەکرێت بەمشێوە کە دوو کەسیان، هەریەکە، بە مەیلی خۆی چەند قامک دێننە پێش و لەگەڵ ئەوەشدا یەکیان دەڵێ: «دەولەتۆ» یان «دەولەمن» ئەمجار قامکەکان لێکدەدەنەوە و دەژمارەی دیشی دەخەنە سەرێ و کردیە هەرچەندێک لەو کەسەوە کە دەوی لێ کراوە فەقێیەکان کە بە ڕێز و بە شێوەی ئاڵقەیی دانیشتوون بە لای ڕاستدا دەبژێرن و لە هەر کەسێک تەواوبوو ئەوە دەوەکە بە نێوی ئەوی دەردەکەوێ و دەبێتە مەلا (یەکەم). ئەویش بە مەیلی خۆی بەشێک

لە بەشەکان هەڵدەبژێریّت و پاشان کەسی دوای وی بە تەرتیبی بژارتنە کە بەشێک هەڵدەگریّت و هەر بەو شێوە هەتا دەگاتە سەر قڕە و ئاخرەمین بەش.

هەندێک ڕێسای دیکەی سەرسفرە بریتی‌یە لەوەکە فەقێیەکان بە ڕیز و بە زۆری لە سەر لاقی چەپ دادەنیشن و چۆکی ڕاستیان هەڵدەنێن. هەرکەس کەوچکی خۆی پێیە و دوای هەموو پارویێکیش لە پێش خۆی و لە سەر پەلکە نانێک دایدەنێتەوە و ئیتر نایخاتەوە ناو دەفرەکە؛ یەکەم لە بەر وەبەرچاوگرتنی چەمکی پاکی و خاوێنی و لەشساغی، دووهەم لەبەر ئەوەی جاری واهەیە هەشتنۆدە کەوچک دادێنە دەفرێکی، جا ئەگەر هەمویان لەو دەفرە باوێژرێنەوە چما، چ روودەدات.[1]

ئەگەر پێخۆرێک کەم بیّ و هەمووشیان حەزی لیّ‌بکەن بە نۆبە پاروی لیّ‌دەدەن و ئیتر هەرکەس نۆ بە پارووی لیّ‌دا، دڵیشی بتۆقیّ تا نۆبەی نەگاتەوە سەریّ ناتوانیّ دەستی بۆ بێنیّ.

ئەگەر ژمێرەی فەقیّ‌یەکان زۆر بێت واهەیە هەر لە دەوری یەکەمدا پێش تێوەر سوڕانی دەور، پێخۆرەکە دەبریّ و هەندێکیان بیّ‌بەش دەبن و ناچارن وەسەر خۆ نەهێنن و ڕوو بێنە قاپێکی دی.[2]

دابی نان‌خواردنی فەقێیان وایە هەتاگشتیان کۆنەبنەوەکەس هەقی دەست‌پیّ‌کردنی نییە، بۆ دەست‌پێکردنیش تێکرا «بسم‌الله»ی[3] دەکەن و بە تەرزێک کە نەبێتە هۆی ناشکوری و ناهەقی نان دەخۆن جا ئەگەر پێخۆرەکان زۆر و جوراوجۆر بن ئەوا هەرکەس چی پیّ‌خۆش‌بیّ لێی‌دەخوات، بۆ تاقی‌کردنەوەشیان لە پێشدا هەریەکەی پارویێکیان لیّ‌دەدەن، ئەگەر پێخۆریش کەم‌هەبوو یان هی خۆشی کەم تێدابوو ئەوا، بە نۆبە

١- مەتەڵەیە دەڵێن: ئەوەچییە: فەقیّ نۆ، بوون کەچک دە یەکیان بە پاروو خنکا!

٢- بازە فەقێیەکی قۆشمە ئەگەر پێخۆرێکی بەکەیفیّ بێت بۆ ئەوەی بە تەنیّ بیخوات تفی تێدەکا و ئەوانی تریش قیزیان لێی‌دەبێتەوە و بۆیان ناخوریّ جا ئەگەر لیّ‌ی بوردن باشە دەنا ئەوانیش بە تف تێکردن یان بە هەر شێوەیەکی دی لێی پیس دەکەن و نایەڵن بیخوات و ئیتر بەمشێوە ئەمشێوە بیّ‌شێوە لە کیس هەموانیان دەچێت.

٣- دوعای تەواوتر بۆ دەست‌پیّ‌کردنی خواردن ئەوەیە لە پێش بسم‌الله کردندا بگوتریّ «اللّهُمَّ بارِكْ لَنا في ما رزقتنا وقِنا عذاب النّار».

لێی دەخۆن.[١]

دەو، لە «ساقط»

جاری وا هەیە شتێکی زۆر کەمیان دەبێ کە بەسەر هەموانڎا، دابەش ناکرێ و تەنیا هەندێکیان دەتوانن کەڵکی لێوەربگرن، وەک قاچە مریشکێک لە فرِوجاودا یان کفتەیەک لە شۆرباو کفتەدا کە لەم حاڵەتەدا «دەولە ساقیت»ی لێدەکەن، واتە دەوێک کە هەندێکیان تێیدا «ساقط» و بێبەش دەبن، بەمشێوە کە شتەکە بە بەشێک یان ئەگەر برِێک هێند بێ بە چەند بەش دای‌دەنێن و ژمارەی لێدەکەن و دە و بە نێوی هەر کەسێکەوە دەرکەوت ئەوە لەورا دەست پێدەکرێ و بە رێز هەرکام بەشێک هەڵدەگرن تا بەشەکان تەواو دەبن و ئیتر بەمشێوە بازێکیان ساقیت و بێبەش دێنە دەرێ و لەباتی بەشە گۆشت دەبێ هەر ئاوی زاریان قوت‌دەنەوە!!

بۆ دابەش‌کردنی ئیش و کاری نێو حوجرەش بە سەر سوختەکاندا و هەروەها بۆ ئەنجامدانی کارێک کە پێویستی بە هەموانیان نەبێت و بیانهەوێ کەسێک یان چەند کەسی بۆ دەستنیشان بکەن هەر لەمجۆرە دەوە کەڵک وەردەگرن. (وەک پێشتریش باسمان‌کرد)

---

١ ـ لە رابردودا ئەگەر فەقێیەک پێخوری رشتبێ تەمێ کراوە، تەمیانەکەشی ئەوە بووە کە لە سەرسفرە هەڵیان‌ستاندوە و حوکمیان لێ کردوە دەورێکی حوجرە بدات و جا بێتەوە سەر نان خواردن، لە کاتێکدا کە ئەوان درێژەیان بە نانخواردن هەرداوە، جا ئەگە حوجرەیەک لە گەرەکە خانوودا بووبێ وا هەبوە فەقێ تا دەورەی ئەو هەموو گەرەکە هەلاتوە بەشی براوە یان هەر کەمێکی بەرما و بۆ ماوەتەوە!!

تویی حەوتەم: ماوەی خوێندنی فەقێ

لەبەر ئەوەی کە لە خوێندنی فەقێدا بەرنامەیێکی ڕێک و پێک نییە و نەزم و دەستوارتێک کە بۆ خوێندنگە ڕەسمی یەکان هەیە وەک پۆل پۆل‌کردنی خوێندنەکە بە پۆل «کلاس»ی ١ و ٢ و... یان، دابەشکردنی بە سەر قوناغەکانی سەرەتایی، ئامادەیی و... دا، بۆ ئەو خوێندنە دیاری‌نەکراوە و لە ئاکامدا وێکڕا و وەک یەک و پێکەوە دەرس‌خوێندن و تێکڕا پشوودان و هەروەها بە یەکەوە دەست‌کردن بە کتێب و دەست لێ بەسکردنی لانی کەم فەقێی حوجرەیەک ناگونجێت وە هەرکەس لە جێیەک و لە لای ماموستایەک و لە کتێبێک کە بۆ خۆی پێی‌خۆش‌بێت و لەبارەی هەر زانستێکەوە ئارەزۆی لێ‌بێت دەخوێنێت و هەر ڕۆژێک وازی لێ‌بێت بە سەفەر دەچێت و یان ماموستای دەگۆڕێت، مرۆڤ ناتوانێ بلێت کە فەقێ بە ئەوەندە وەختە دیاری کراوە لە خوێندن دەبێتەوە و ئیجازە وەردەگرێ بەڵکوو زۆری و کەمی ماوەی خوێندن پێوەندی بە زیرەکی و نازیرەکی، تەمەڵی و ئازایەتی، زۆر خوێندن و کەم خوێندنی دەرسی ڕۆژانە و زۆر ماتڵ‌بوون و کەم ماتڵ‌بوونی فەقێ وە هەیە.

خۆشبەختانە لەو دواییانەدا بڕێک لە دەرس بێژەکان نەزم و یاسایەکی ڕێک و پێکیان لە هەموو بارێکەوە بۆ حوجرەکانیان دیاری کردوە و تەنانەت دەرسەکانشیان کردوەتە ئاڵقەیی و بەو شێوە بەرهەمی کاریان بۆش‌تر و باش‌تر بووە.

دەتوانم بلێم کە فەقێیەکان بە شێوەیەکی مام‌ناوەندی بە هەژ نۆ دە ساڵان کۆتایی بە خۆیندن دێنن بەتایبەت ئێستا، کە بڕێک لەو کتێبانەی لە رابردودا دەخوێندران وەک: سبزواری، گلنبوی برهان، خلاصة الحساب و الهندسه، مطول، شرح الشمسیه، تهذیب الکلام، تشریح الافلاک، شرح المقاصد و ئەوانە وەلانراون و زۆر بە کەمی دەخوێندرێن، خوێندن زووتر کۆتایی دێت.[1]

---

١ - وەکی لە مێژووی ژیانی زانایانی کورد دەردەکەوێ، فەقێیەکانی کوردستان تا نزیکەی نیو سەدە لەمەوبەر

هەڵبەت ئەو ماوەیەش کە فەقێ لە خوێندندا دەمێنێتەوە وانییە کە بەردە وام و بێ راوەستان هەر بخوێنێت بەڵکوو لە راستی دا ئەگەر لە سەریەک و بێ پسانەوە بخوێنیت مەگەر یەکێ زۆر نازیرەک و تەوەزەل بێ دەنا هیچ فەقێیەک بەو مەرجەی هەر ئەوەندە عیلم و کتێبانە بخوێندرێن حەوت سالی پێ ناچێ لە خوێندن دەبێتەوە.

مامۆستا دەرسی ئاڵقەیی دەڵێت

حوجرەی بەردەڕەشی بانە

وە ئەو هەژنۆدەسالانەی لە خوێندندا بەسەردەبرێت بەتایبەت لە ولاتی ئێمەبەشی زۆری پشوودان و بێدەرسی یە چونکی لە هەر حەوتوویکدا دوو رۆژ واتە رۆژەکانی سێ شەممۆ و هەینی «جمعه» پشوودانی رەسمین و ئەگەر لێکی بدە ینەوە لە سالدا سەد رۆژ زیاتر دەگرێتەوە. هەروەها مانگی رەمەزان و لانی کەم پێنج رۆژ لە پێش و پێنج رۆژ لە پاش ئەو مانگەش هەر پشوودانە، ئەمە نێزیکەی پێنج مانگ، ئەمجار دەگەڵ

⇦ پازدە تا بیست سالان بکرە زیاتریش لە خوێندن داماونەوە.

پشوودانەکانی دیش وەکی پشوودانی جەژنی قوربان و جەژنی مەولوود و سەفەرکردنی فەقێ و مامۆستا و هەندێک گیروگرفتی دیکەی وەک میوانهاتن و نەخۆشی و سەرئێشی و ئەوانە ئەگەر هیچ نەگرێ حەوت مانگ هەر دەگرێ و ئەنجامی ئەو لێکدانەوە ئەوەیە کە فەقێ نیوەی ساڵ پتر بێ دەرسە و لە پشوودان و ماتڵبوون دایە و ئەگەر نیوەش بێ هەر زۆرە و واش ماوەی خوێندن هەر دوو بەرابەر دەکات و ئەگەر فەقێ بێجگە لە رەمەزان و رۆژانی هەینی و دوو جەژنەکان پشوودانی نەبێت و لەسەریەک دەرس بخوێنێت ئەوەندە شتانەی ئێستا دەخوێندرێن بە چوارساڵ ئەوپەڕەکەی بە پێنج ساڵ کۆتاییان پێدێنێ و ئیجازە وەردەگرێ و مەگەر لەباری ئەزموون و ئاگاداری گشتی‌یەوە دەنا هەر ئەو مەلایەش دەبێ کە دە ساڵ لە خوێندندا دەمێنێتەوە و پێی‌دەڵێن مەلای دوازدە عیلم.

مەلای دوازدە عیلم

ئەو زاراوەیە وا دەگەیەنێ کە عیلم هەر دوازدە لکی هەبێت و ئیتر مەلای هەرەباش ئەوەیە ئەو دوازدە عیلمانە بزانێت و لەوە زیاتر شتێک نییە بخوێندرێت بەڵام واقیع و راستەقینە شتێکی‌ترە و علیم ئەوەندە زۆرن کەس لە دنیادا هەڵناکەوێ لە هەموانیان بەلەد بێ.

ئەدی زاراوەی (دوازدە عیلم) چۆن پەیدا بووە؛ ئەوەندەی من بزانم زاراوەیەکی تەقریبی و بڕیار لە سەر دراوی ناوچەیی‌یە و لە هەل و مەرجێکی کاتی و وڵاتی وادا سازبووە کە دەدوازدە عیلمی تێدا خوێندراوە یان دوازدە عیلم بە تەوەرەی کار ناسراون و گرینگی پتریان پێ‌دراوە. چونکی دە ـ دوازدە وشەدان (فرهنگ) و زانستنامە (دائرةالمعارف)م لە سەر تەماشاکردن هیچیان بەلایەوە نەچوون.

لێرەدا جێی خۆیەتی بزانین لە دنیای ئیسلام و لە نێو شارستانیەتی ئیسلامی‌دا چەند عیلم پەیدا بوون و خوێندراون و دوایە چ گۆرانکاریەکی چەندیەتی و چلۆنیەتی (کمی و کیفی) یان بەسەرداهاتووە و ئێستاکە، لە زانستگەکانی نێونراو بە (حوجرە)دا چەندیان ماون.

لە دایک بوونی عیلم

بەڵام جارێ با مێژووی لەدایکبوونی عیلم و هەڵدان و پەرەسەندنی بە گشتی لە نێو کۆمەڵی مرۆڤ دا باسبکەین و پاشان دەچینەوە سەر مەبەست.

شتێکی حاشا هەڵنەگر و ئاشکرایە کە دەگەڵ سەرهەڵدانی یەکەم مرۆڤ لەسەر ئەم زەویە زانست و زانیاریش پێی ناوەتە مەیدانەوە. تەنانەت وا دەردەکەوێ کە بەر لە دروستبوونی مرۆڤیش بوونەوەرێک بووبێ کە هەڵگری جۆرە زانیارییەک بووە.

بەڵێ خوای گەورە، بە بەرداکردنی بەرگی عیلم و زانین، گەورەیی بابادەم و تێکڕای نەوەکانی بە فریشتەکان سەلماند و ناچار بوون رێزی لێبنێن و ئامادە بین هەر لەو کاتەرا کە دەسپێردرێتە منداڵدانەوە تا دەخرێتە ناو دڵی خاک بە شێوەگەلی جۆراوجۆر خزمەتی پێبکەن و بیخەنە ژێر چاوەدێری و پارێزگاری.

مرۆڤیش بەرەبەرە زیادی کردووە و هەتا زۆرتر و پیرتریش بووە زانست و زانیاری پتری وەدەست هێناوە، کە سەرچاوەی زانستەکەشی لە روانگەی دینەوە دوو شت بووە:

یەکەم خوای گەورە و کاربەجێ لە هەر دەورەیەکدا و بۆ هەر بەرەیەک لە مرۆڤ لە لایەن خۆیەوە بە هۆی سروش (فریشتەی وەحی)ەوە بە پێی پێویست رێنوێنی و زانستی بۆ کەسێک یان چەند کەسیان کە پلەی پێغەمبەر رایەتی پێداون، ناردووە و ئەوانیش ئەو کۆمەڵە زانست و رێنوێنییەیان بە تەواوی راگەیاندوە، کە ئەو بەشە لە عیلم، زانستە گێڕراوەکان «العلوم النقلیه» دەگرێتەوە و مرۆڤ خۆی یان هەر نایانزانێ و رێیان ناباتە سەر. یان بشیاندۆزێتەوە جۆرێکن کەم و کوڕ و بە زیانی تاک و کۆمەڵ و پێچەوانەی راستەقینە.

دووهەم سەرچاوەی عیلم و زانین بۆ مرۆڤ، عەقڵ و ئاوەز و ئەزموون و تاقیکاریەکانی خۆیەتی؛ کە لەو رێیەشەوە مرۆڤ دەستکەوتێکی زۆری بووە و توانیویەتی جێ و رێی خۆی خۆش بکا و کەل و پەلی زیاتر وە دەستبێنی و بە زۆرێک لە راز و نهێنییەکان پەیبەرێ و دەریایەک لە گرێ کوێرەکانی ژیانی بە ژانی بکاتەوە و ئەم جیهانە پان و بەرین و فراوانە لە پێوەندی بە یەکەوە بووندا بکاتە دێیەکی گەورە؛ کە ئەو دەستەش

لە عیلم و زانستی مرۆڤ، بە زانستە ئاوەزی‌یەکان «العلوم العقلیه» نێودەبرێن.

دیارە هەر دوو بەشەکەش پێوەندی‌یەکی نەپچڕاو و تەنگاوتەنگی‌یان بە یەکترەوە هەیە و هەردووکیان بۆ یەکتر پشتیوان و ڕێنوێن و دان‌پیانەرن. بۆیە هەرکاتێک مرۆڤەکان لە هەر دوو سەرچاوە کەڵیان وەرگرتبێ، واتا وێڕای کەڵک وەرگرتن لەو زانست و زانیاری‌یانەی بە ئاوەز پێیان گەیون، گوێیان بۆ زانستە ئاسمانیەکان و ڕێنمایی پێغەمبەران ـ د ـ ڕاداشتبێ و بناغەی ژیانی تاکی و کۆمەڵایەتی خۆیان لەسەر هەر دوکیان دامەرزاندبێ و بە تەواوی و بە بێ‌بادان و لێ‌قرتاندن و هەڵپاچین کەڵکیان لێ‌وەرگرتبن ژیانێکی خۆش و پیرۆز و پڕ لە بەختەوەری‌یان بووە و پێوەندی نێوانیان لەسەر بناغەی سوودگەیاندن بە یەکتر و پارێزگاری لە یەک و ڕێزدانانی دوو لایەنە و لێک‌بوردن، دامەرزاوە. هەر کاتێکیش هەر لە لایەک بەهرەیان وەرگرتبێ و لایەکەی‌تریان وە پاش گوێ‌دا بێ یان وەک پێویست وەبەرچاویان نەگرتبێ ئەوا تووشی دواکەوتوویی زۆربوون و چ بۆ دنیا، چ بۆ دواڕۆژ زیانی قەرەبوو نەکراوەیان لێ‌کەوتووە.

هەروەکی لە دنیای ئەمڕۆدا دەبینین بەشی هەرە زۆری حکوومەت و کۆڕ و کۆمەڵە مرۆڤی‌یەکان لەبەر هۆگەلی جۆراوجۆر، وەکی هەوڵ‌نەدان بۆ تێگەیشتن لە ئایینی پیرۆزی ئیسلام، دنیا و نەوس و هەوەس پەرستی، ڕازی‌نەبوون بەژینی یەکسانی و کۆمەڵی بێ چین و توێژ، خۆفرۆشتن و نۆکەرسفەتی و خۆ بە زل زانین و گوێ بە هەق نەدان؛ ئەو دوو بەشە زانستەیان لێک‌دا بڕیوە و زانستە گێڕراوەکانیان لە ڕەسمییەت و برە و خستووە و وەک تاک یان کۆمەڵە و میری پشتیان بە زانستە ئاوەزی یەکان بەستووە و لە ئەنجام‌دا کۆمەڵی مرۆڤ گیرۆدەی ئەو هەمووگیروگرفتە ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و ئابوری و... بووە و دەر و دەروونی تووشی نەخۆشی هاتووە و پێوەندی مرۆڤەکان لە سەر بنچینەی زیان‌دان لە یەکتر و چەوساندنەوە و پەروەردەکردنی هەستی تۆڵەسەندن و شکاندن، بنیات‌نراوە، مرۆڤ‌لە پلەی مرۆڤایەتی‌دا بەزیوە و دەگەڵ خۆی و هاوچەشنەکانی وەک ئاژەڵ ڕەفتاردەکات. ئەوەتادنیا شاهیدی ئەو هەمووکوشت و بڕ و ماف پێشێل کردن و خوێن‌ڕشتنەیە. بەشێکی زۆری خەڵک نەک هەر مافی ڕەوایان لێ زەوت‌کراوە؛ بەڵکوو لە سەرەتایی‌ترین پێواویستی‌یەکانی ژین بێ‌بەشن.

ئەو هەموو هێزە سەربازی‌یە و زلهێزە خۆ بە زۆر زان و لە خۆبایی و خۆ بە مرۆڤدوست نوێنە هەن؛ کەچی کەسیش نییە لە سەر زۆر لێکراو و ماف خوراو و لە برسان مرودوان هەڵقرێ. تەنانەت بۆ چاوبەستن و لەبەر، بەرژەوەندی خۆیان نەبێ هەر لە دەزگا راگەیەنەرە گشتیەکانیشیاندا نێویان نابەن و باسێکیان لێوە ناکەن!!

یەکێک لە گوڤارە رۆشنبیریە گشتی‌یەکان لە ئازاری (١٩٩٦) لە ژێر ناونیشانی «جیهانی سێ»دا، نووسی: «...ولاتانی جیهانی پێشکەوتوو کە ژمارەیان ٢٤ ولات دەبێت و رێژەی دانیشتوانیان ١٨٪ی سەرجەم دانیشتوانی سەرزەمینە، بەلام ٦٥٪ی بەرهەمی جیهانی دەخۆن و ناوەندی داهاتی تاک تیایاندا خۆی لە (٥٠٠٠) دولار دەدات لە ساڵێکدا، کەچی ولاتانی جیهانی سێ (١٢١) ولات دەبن و بەرە و زیاتریش دەرۆن، رێژەی دانیشتوانیان نزیکەی ٧٠٪ی سەرزەمینە و کەمتر لە ٢٠٪ی بەر و بوومی جیهانی دەخۆن. ناوەندی داهاتی تاک تیایاندا ناگاتە (٣٠٠) دولار.

رێژەی زیادبوون لە جیهانی سێیەمدا بەرچاوە و زۆرجار بە پێی نەخشە و پلانی دراێژراونی‌یە. لە ساڵی (١٩٨٢)دا (٤/٨) ملیارکەس بوون، وا پێشبینی دەکرێت تا ساڵی «٢٠٥٠» ببن بە «١٠» ملیار و (٨/٤) ملیاریان لە جیهانی سێیەمدا نیشتەجێ دەبن.

رێژەی منالان، ئەوانەی لە (١٤) ساڵ کەمترن لە جیهانی سێ‌دا (٥٠٪)ی دانیشتوان دەبن، بەلام لە ولاتە پێشکەوتووەکاندا لە (٢٥٪) تێپەڕناکەن.

رێژەی زیادبوونی دانیشتوان لەم ولاتانە دوو هێندەی رێژەی زیادبوونی دانیشتوانی ولاتە پێشکەوتوەکان دەبێت و لێکۆڵینەوە دیموگرافی‌یەکان وای دەخەمڵێنن لە کۆتایی ئەم سەدەیەدا ٨٠٪ی جیهان پێک‌بهێنن.

لە جیهانی سێ‌دا ئەگەرچی رێژەی زیادبوونی بەرهەم زیاترە لە رێژەی زیادبوونی دانیشتوان، بۆ نموونە لە ساڵی (١٩٦٨) تا (١٩٨٠) بەرهەم (٢/٦٪) زیادی کردووە بەلام دانیشتوان (٢/٤٪) زیادیانکردوە، واتا داهاتی هەر تاکێک (٠/٠٢٪) زیادی کردووە، بەلام ئاستی شت‌هێنان لە ولاتانی‌ترەوە هەر لە زیادبووندا بووە.

ژمارەی برسیەکان تیایاندا زیاتر لە (٥٠٠) ملیۆن کەس دەبن. لە زۆر ولاتانی وەک گامبیا و غانا و مۆریتانیا و سەنغال و موزەنبیق‌دا کەمتر لە (٢٠٪)ی پێویستی‌یە

سەرەکیەکانی خەڵک دابین دەکرێت. تەنیا لە بەنغال‌دا و لە ساڵی (١٩٤٤)دا (١٥) ملیون کەس لە برسان مردوون، ساڵی (١٩٧٩) کە بە ساڵی منداڵ پارێزی ناوبرا زیاتر لە (١٧) ملیون منداڵ لە جیهانی سێیەمدا مردوون!!»[١]

بێگومان ئەوە هەمووی بەرهەمی تاڵی لێک هەڵاواردنی دووبەشی زانستی (معقول و منقول) و رەسمییەت‌دان بە یەکەمیان و لە برەو خستن و دەست تێوەردانی ئەویتریانە کە ئەمەش خۆی یەکێک لە ئاکامەکانی پیلانی هە لاواردنی دینە لە سیاسەت، کە بەداخەوە لەسەرمسوڵمانان ئەنجام‌دراوە و کاری خۆشی کردووە و ئێستاش زۆر مسوڵمان هەن کە داوای رابەری و چاوساغی خەڵک دەکەن کەچی درێژەدەری ئەم پیلانەن و بە ئەنقەست یان لە رووی نەزانی‌یەوە بانگەوازی بۆ دەکەن.

با بچینەوە سەر باسەکەمان و بڵێن: مرۆڤ هەمیشە دەگەڵ جەهل و نەزانین شەڕی بووە و ئەوەندەی بۆی کراوە پەرەی بە زانست داوە و دژی نەزانین جەنگاوە، هەرچەند زۆر وا رووی‌داوە کە لە نێو شەڕ و هەرای مرۆڤەکاندا گەلێک کتێب و زانست کە بەرهەمی رەنج و تێکۆشانی دەیان و سەدان ساڵی زانا و زانستگەکان بوون؛ بەڵام چونکی نیشانی پێشکەوتنی دوژمن بوون بە تاڵان براون و بە دیل گیراون، جایان هەر شوێنە ونکراون، یان ئەوەتا لە پێش چاوان بە ناخی ئاو و توونی ئاگردا دراون و بەو پێیە زیانی زۆر لە بەرەی مرۆڤ‌دراوە و بە چەند سەدە بەرەو پاش گێردراوەتەوە.

بێجگە لەمە زۆر شتی‌دیکەش بوونەتە هۆی ئەوە کە رێگا لە هەڵدان و فراژوو بوونی عیلم و زانایان بگیرێت یان ئەوانی هەشن لەناو ببرێن و بەمشێوە خەڵکان بۆ دەورانی سەرەتایی نەزانی و بێخەبەری تەس بدرێنەوە؛ لەوانە زاڵبوونی فەلسەفەی ئەرەستوو و دەسەڵاتی بیر و باوەڕە دینی‌یە دەست‌لێدراوەکان لە ئوروپا لە سەدەکانی ناوڕاست‌دا، واتا لە (٤٠٠) تا (١٥٠٠)ی زایینی.

گومان لەوەدا نییە کە مرۆڤ تێکڕا چ پەیڕەوانی ئایینە ئاسمانی‌یەکان و چ بێ‌خەبەران لە ئایین و چ بێ‌باوەران، وەک تاک یان کۆمەڵە یان میری بەتایبەت میری‌یە

---

١ - گۆڤاری پەیامی راستی ژمارە (٢٤).

گەورەکان ڕاژە و خزمەت و داهێنانێکی زۆر و بەرچاویان بۆ عیلم و زانین بووە، بەڵام پەیڕەوانی ئایینە ئاسمانی یەکان تا ئەو کاتەی ئایینەکەیان دەستی خۆ ویست و هەلپەرستانی نەگەیوەتێ و نەگۆڕاوە؛ لەبەرئەوەی ئایینەکەیان سەرەڕای بەشی «منقول» بەشی «معقول»یش بە ڕەسمی دەناسێ و داکۆکی زۆری لە سەر دەکات و تەنانەت وەکی باسمانکرد ئەو دوو بەشە لە زانست بە پاڵپشت و سەلمێنەری یەکتر و بگر وەک دوو ڕووی سکەیەک دەزانێ؛ خزمەتیان بۆ عیلم زیاتر بووە، بەتایبەت مسوڵمانان وەک تاک و تاقم و میری یەکان لەو بوارەدا بە پێ لێنانی خۆیی و نامۆیان ئاسەوارێکی زۆریان هەیە و گەلێک عیلمیان بنیات ناون یان پێیان گەیاندوون. گەورەترین هۆی ئەم دیاردەش ئەمەیە کە موعجیزەی هەر پێغەمبەرێک لەو شتانە بووە کە لە ناو خەڵکەکەدا ڕەواجیان بووە و دەگەڵی ژیاون زۆری لێدواون و بە دەورەیدا هاتوون و چوون؛ وەکی مۆسیقا لە دەوری حەزرەتی داود، سیحر و جادوو لە چاخی حەزرەتی موسا، پزیشکی لە سەردەمی حەزرەتی عیساداسەلامی خوایان لەسەر بێتنەک لە شتانێک کە لێیان بێخەبەر و نابەڵەدبن کە هێنانیان لە لایەن پێغەمبەرەوە نرخی موعجیزەی نابێ.

خەڵکی چاخ و سات و شوێن و وڵاتی بە خەڵات هاتنی قورئانی پیرۆزیش لە وێژە و ئەدەبدا دەستێکی واڵا و هەستێکی باڵایان بوو، باو باوی ڕەوانبێژی و ڕاستبێژی و شێعر هۆنینەوە و وێژامەی کەس نەوێژتوو دۆزینەوە و وتاردان و وشەی جوان لە قەتاردان بوو. ئەو شاعیر و وێژەوانانەی ببوونە پێشەنگ و کەس تۆزی نەدەشکاندن، بەرهەمەکانیان دەست بە دەست دەگەڕان و لە شار و بازاران هەڵدەواسران و بە یەکەم دەناسران و بەو پێیە هۆی شانازی و سەربڵێندی هۆز و عاشیرەتەکانیان پێکدەهێنا، کە «السبعةالمعلقه» واتا حەوت شێعرە هەڵواسراوەکان نموونەی ئەو بەرهەمە پەسندکراوانە بوون و لە بازاری «عکاظ» هەڵواسرابوون.

لە سەرێکی دیشەوە قورئان موعجیزەیەکی کاتی و تەنیا هەر بۆ خەڵکی ئەو سەردەم نەبوو بەڵکوو دەبوو بۆ هەتا دنیادنیایە و کێشەی هەق و بەتاڵ لە ئارادایە کە مرۆڤ بەوپەڕی پلەکانی گونجاو لە علیم و زانین دەگات موعجیزە بێ و وەڵامی تەواوی پرسیار و ڕەخنەکانی هەموو زانا و زانستگەکان بداتەوە، هەر بۆیە کە بناغەی دینی ئیسلام لە سەر

عیلم و زانین دامەزراوە و یەکەم ئایەتی کە بۆ پیّغەمبەر -د- نیّردرا دەستوور بە خویّندنەوە دەدات و پاشان باسی قەڵەم و فیّرکردن دەکات. لە زمانی پیّغەمبەرەوە -د- گیّڕدراوەتەوە کە خوای گەورە یەکەم شت قەڵەمی ئافەریدە کردووە. هەروەها پیّغەمبەری مەزن -د- داوای کردووە کە مرۆڤ تەواوی ژیانی خۆی بۆ فیّربوون، تەرخان بکات و هەر لە سەر پشتی لانکەوە هەتا دەخریّتە نیّو گۆڕیچە، هەر بخویّنیّ و بە دوای زانیندا بڕوا. تەنانەت پاش مردنیش سوننەتە یەکیّک لە مسوڵمانان رووبەڕووی گۆڕی مردوەکە دابنیشیّ و کەمیّک دەگەڵ گیان «روح»یدا بدویّ و هەندیّکی لەو شتانەی فیّریانبووە و لەوانەیە لە گیّرەوکیّشەی گیانکیّشاندا فەرامۆشی کردبن وەبیری بیّنیّتەوە و بڕیّک شتی تازەشی فیّر بکا، جا بەجیّیبیّڵن و بیدەنە دەست فریشتەکان بۆ پرسیارلیّکردنی.

بەڵیّ لە دەق «نص»ە دینییەکاندا چ ئایەت و چ حەدیس سەبارەت بە عیلم و زانین و زانایانەوە دەستوردان و پیّهەڵگوتن و داکۆکییەکی زۆر هاتوە، هەروەکی لۆمە و هەڕەشەیەکی زۆر لە مەڕ «جهل» و جاهیلانەوە هەیە.[1] بۆیە لەو سەردەمانەدا کە ئایینی

---

١ - زۆرجاران کە لە ئاهەنگ و کۆبوونەوەکاندا لەبارەی گەورەیی (علم و علما)دا قسەدەکریّ و هیّرش دەبریّتە سەر (جهل و جهال) و بۆ ئەم مەبەستانەش لە ئایەت و حەدیس و وتەی زانا پایەبەرزەکان بەڵگە دەهیّنریّتەوە؛ هەندیّک لە خۆشک و برا نەخویّندەوارەکان وا تیّدەگەن کە (عالم) واتا خویّندەوار و (جاهل) واتا نەخویّندوو، جا بۆیە بە پیّویستی دەزانم بۆ دەرخستنی مانای راستەقینەی ئەم وشانە و رەواندنەوەی تەمی خەمی ئەم خۆشک و برایانە کەمیّک ئەو وشانە لیّک بدەمەوە: نە لەو شەدان «فرهنگ»ی عەرەبیدا و نە لە زاراوەی قورئان و حەدیسدا (علم و علما) بە مانای خویّندەواری و خویّندەواران و (جهل و جهال) بە واتای بیّسەوادی و بیّسەوادان نییە، بەڵکوو (علم) بە مانای زانین و (علما)ش کۆ (جمع)ی (عالم)ە و (عالم)یش یانی زانا، جا زانستەکەی لە رووی دەرسخویّندن و چوونی قوتابخانە پەیداکردبیّ یان نەخویّندەوار بیّ و بەلاّم لەم و لەوی بیستبیّ ئەوە هەر زانایە و ریّز و نرخی خۆی هەیە. وە هەروەها (جهل) بە مانای بیّسەوادی نییە بەڵکوو بە مانای نەزانینە بەتایبەت نەزانینی حەقیقەت و راستەقینە کە هەر لە دیندا خۆی دەنویّنیّ و (جاهل) کە لە سەر کیّشی (جهال، جهلە، جهلاء و جُهَّل) کۆدەکریّتەوە واتای کەسیّکە دینی ئیسلامی وەرنەگرتبیّ و باوەڕی پیّی نەهیّنابیّ، جا باخویّندەواریشی هەبیّ و زانستگەشی تەواوکردبیّ. هەر ئەوەشە کە هەندیّک لە نووسەرە مسوڵمانە هاوچاخەکان بۆ تەرزی بیروبۆچوون و فەرهەنگ و هەڵویّستی چینی خویّندەواری ئەمرۆڤ سەبارەت بە دینی ئیسلام؛ زاراوەی (جاهلیة القرن العشرین) واتا نەزانی سەدەی بیستەم بەکاردەبەن، ئەگەرچی خویّندەواری و سنعەت لەم سەدەیەدا بەرەوپیّش چوون و سەرکەوتنیّکی زۆریشییان بەدەستهیّناوە و تەنانەت

⇦

پیرۆزی ئیسلام لە سەر کار بوو و دین و سیاسەت هێشتا لێک جیا نەکرابوونەوە عیلم و سنعەت پێشرەفتێکی زۆری کرد و بە پێچەوانەی ئێستا ولاتانی غەیرە مسولمان بۆ فێربوونی زانست و پیشەسازی دەستی نیازیان بۆ لای مسولمانان درێژدەکرد.

ئەمجار جێی خۆیەتی لێرەدا ناوێک لەو عیلمانە بەرین کە لە چاخی دەسەلاتداریەتی مسولمانان و گەشەکردنی شارستانییەتی ئیسلامیدا خوێندراون و هەولیان بۆ دراوە و ئیشیان پێکراوە.

بەلام بەر لە نێوبردنی ئەو عیلمانە با رایبگەیەنین کە بۆ پێشگرتن لە درێژبوونەوەی باسەکە لە وەرگێرانی ناوی یەکەیەکەی عیلمەکان بۆ سەر زمانی کوردی و هەروەها لە ناساندن «تعریف» یان خۆ دەپارێزن. بەتایبەت کە لە توێی چوارەمی ئەم کتێبەدا نۆزدە عیلمیان ناسێندراون.

عیلمە ئیسلامی یەکان

۱ـ علم الادب. ۲ـ علم اللغة. ۳ـ علم التصریف. ۴ـ علم المعانی. ۵ـ علم البیان. ۶ـ علم البدیع. ۷ـ علم العروض. ۸ـ علم القوافی. ۹ـ علم النحو. ۱۰ـ علم قوانین الکتابه. ۱۱ـ علم قوانین القرائه. ۱۲ـ علم المنطق[۱]. ۱۳ـ العلم الالهی. ۱۴ـ علم النوامیس. ۱۵ـ علم القرائه. ۱۶ـ علم الحدیث. ۱۷ـ علم التفسیر. ۱۸ـ علم روایة الحدیث. ۱۹ـ علم اصول الدین. ۲۰ـ علم اصول الفقه. ۲۱ـ علم الجدل. ۲۲ـ علم الفقه. ۲۳ـ العلم الطبیعی. ۲۴ـ علم الطب. ۲۵ـ علم البیطرة و البیزرة. ۲۶ـ علم الفراسه. ۲۷ـ علم التعبیر. ۲۸ـ علم احکام النجوم. ۲۹ـ علم السحر.

⇦ رێژەی نەخوێندەوارانی هەندێک لە ولاتانی جیهان لە ۲٪یش کەمتر بوتەوە و لەوانەشە ولاتی وا هەبێ نەخوێندەورای هەر تێدا نەمابێ. کەوابوو (جاهل و عالم) بە مانای نەخوێندەوار و خوێندەوار نین بەلکو لە زمانی عەرەبیدا بۆ خوێندەوار وشەی (القاری) و بۆ نەخوێندەواریش وشەی (الامی) بەکاردەبرێت. تەنانەت لە قورئانی پیرۆزدا پێغەمبەری ئازیزدبە (امی) واتە نەخوێندەوار نێوبراوە و لە عەینی حالیشدا ئەو بەرێزە خۆی بە (مدینةالعلم) واتا شاری زانیاری نێو دەبات.

۱ - مەنتیق لە بنەرەتدا عیلمێکی یۆنانی یە کە هاتوتە نێو مسولمانان و کاری لە سەر کراوە و کاریشی پێکراوە.

٣٠ـ علم الطلسمات. ٣١ـ علم السيمياء. ٣٢ـ علم الكيمياء. ٣٣ـ علم الفلاحه. ٣٤ـ علم الهندسه. ٣٥ـ علم عقود الابنيه. ٣٦ـ علم المناظر. ٣٧ـ علم المرايا المحرقه. ٣٨ـ علم مركز الاثقال. ٣٩ـ علم المساحة. ٤٠ـ علم انباط المياه. ٤١ـ علم البنكامات. ٤٢ـ علم الآلات الحربيه. ٤٣ـ علم الالات الروحانيه. ٤٤ـ علم الهيئة. ٤٥ـ علم الزيجات. ٤٦ـ علم المواقيت. ٤٧ـ علم الارصاد. ٤٨ـ علم تسطيح الكرة. ٤٩ـ علم الآلات الظلية. ٥٠ـ علم العدد. ٥١ـ علم الحساب المفتوح. ٥٢ـ علم حساب التخت و الميل. ٥٣ـ علم الجبر و المقابله. ٥٤ـ علم حساب الخطأين. ٥٥ـ علم الدور و الوصايا. ٥٦ـ علم حساب الدرهم و الدينار. ٥٧ـ علم الموسيقى. ٥٨ـ علم السياسة. ٥٩ـ علم الاخلاق. ٦٠ـ علم تدبير المنزل.[١]

---

١ -ناوی ئەو عیلمانەم لە «دائر معارف القرن العشرين»ی فريد وجدی وەرگرتووە.

تویی هەشتەم: ئیجازە وەرگرتن

پاش ئەوەی فەقێ بە هێزی بیر و باوەڕ و ڕەنج وکوێرەوەری و تێکۆشانی بێوچان، هەوراز و نشێوی پڕ لەکەند وکۆسپی فەقێیەتی بڕی و بە یەکەیەکەی پلەکانی زانستەکاندا سەرکەوت و لە خـوێندن بـۆوە لە لای هـەر مـامۆستایەک پـێی خـۆش بێ «اجـازە» وەردەگرێت واتا ودمی مەلایەتی و ئەنجامدانی هەموو، یـان هـەندێک لە ئـەرکەکـانی پێدەدرێ و بەو بۆنەشەوە کۆڕێکی گەورە پێکدێت؛ بەمشێوەی کە باسی دەکەین:

ئەو مامۆستایەی کە فەقێ داوای ئیجازەی لێدەکا پێویستناکا دەرسی زۆر بەو فەقێیە گوتبێت، تەنیا ئەوەندە هەیە دەبـێ مـامۆستا لە رادەی زانست و زانـیاری فـەقێ تێبگات و بزانێت کە ئایا شیاوی مەلایەتی هەیە یان نا؟ هەروەها دەبێ بۆی روونببێتەو داخوا توانای بەڕێوەبردنی کامە ئەرکەی هەیە لە ئەرکەکانی مەلایەتی، وەک پێشنوێژی وتاری هەینی، داوەری «قضاوت»، فتوا و دەرسدان و ئەوانە؛ جا بۆ ئـەوەی مـامۆست لەوانە تێبگات پێویستە فەقێ ماوەییک لە لای بمێنێتەوە و هەندێک شتی لەلابخوێنی.

فەقێ ئەگەر بۆی ڕێکەوێ لە لای مامۆستایەک ئیجازە وەردەگرێ کە سەرەڕای تەدریس و زانیاری تا رادەی ئیجازەدان، مامۆستایەکی نێو بە دەرەوە و زۆر لە خواترس پارێزگار «متقی» بێت و ئیجازەی زۆریشی لەلا وەرگیرابێت.

ئیجازە نییە ئیجازەبدەی

بەداخەوە ئەمڕۆکەمشت لە جێی خۆیدا ماوە، زۆرکەس لە ئەنجامدانی ئەرک بەرپرسایەتییدا کز و بێوزە و داماوە؛ زۆرشت بە نێوشتە نەک بە نێوەرۆک، گـەلێک ئەوانەی وەک هەن خۆنابینن و ئیدیکەش بە هیچ دەزانن. نازانم چ بڵێم و چ بنوسم! دەڵ تف هەڵاوێی رووی خۆت دەگرێتەوە، بەڵام دەردەکان هێند زۆر و گرانن ناکرێ لێی

تاقمێکە بەلاّم ژان و زیانی بۆ هەموانە؛ دەردی زوو ئیجازەدان و زوو ئیجازە وەرگرتن کە پەرەی‌ستاندووە و زەبری زۆری وەشاندووە، هەروا لێ‌ی گەرێین تەشەنە زیاتر دەکات و ئەوکات وەک نەخۆشی قرژاڵە[1] چارەکردنی دژوار دەبێ، پێشم وانییە ئەم نوسین و زڕاندنە کەلکێکی وا بەرچاوی هەبێ؛ بەلاّم لانی کەم یەکەم هەنگاوە و نەخۆشیش، ئەگەر خەلک بە نەخۆشیەکەی بزانێ و باوەڕی پێ‌بکەن ئازاری کەمترە و بێ‌خەمترە.

بۆیە ناچارم بیدرکێنم با بۆ هاوتەمەن و هاوەلاّنم پەند و بۆ مامۆستا و سەروەرانیشم رادەربڕین و سکالابێ، قەیدێ‌ناکا خۆ شکور، هەموویان وانین، ئەوەی دەنگوێش جێ‌ی خەبەتی، پیاو خۆ و خۆیی نەشکێنی، چ دەگەڵ نامۆ و لاوەکی بکا؟ ئەدی بۆچی‌ئەو بە مەبەستی گەورەکردنەوەی درۆیینی کەسایەتی ئاسایی خۆی لە قازانجی دینی و دنیایی گەل چاو دەقونجێنێ؟ خۆ لەو نووسینەدا ئەگەر هەندێکیش توڕە و دلگیر ببن بڕێک هەر هەن بیسەلمێنن و تەنانەت ئەگەر خۆشیان لە سوچداران بن، دین و ویژدانیان سەرکۆنەیان بکەن و پێ لە هەڵەی خۆیان بنێن و لێی ژێوان ببنەوە و بلێن: کوڕە دەستی‌خۆش‌بێ، وەلـلاهی راستدەکا، هیچ رەسم و یاسایەک نەماوە! هەرچی راست‌بۆوە «ئیجازە» دەدات! کەس لە کەس ناپرسێتەوە، ئەوەی پێ‌ی بلێی وانابێ پێ‌ی ناخۆشە، وادەزانی ئێرەیی[2] پێ‌دەبەی!

نازانی بەرپرسایەتی ئیجازەدەر لەمەر کارەکەیەوە چەند گەورە و گرانە و ئیجازە پێدراوی ناشی و نەگورا و چ تینێکە[3] بودین و چ زیانێکە بۆ ژیان.

بۆیە بە راشکاوی دەلێم: بازێک لەو مامۆستا بەڕێزانە شایانی ئەو پلە و ئیشە نین و دەبێ بەسەر نەوسی خۆیاندا زاڵ بن و تا پێ‌ی نەگەن ئیجازەی ئیجازەدان بە خۆیان نەدەن. چونکی ئیجازەدان واتای: من بە پێ‌ی ئاگاداری و تاقیکاریەکی لە سەر ئەم فەقێیە هەمە لە سەردەستی ئێوە ئامادە بووان شاهیدی دەدەم کە شیاوی مەلایەتی کردنە و سەرەڕای زانینی زانستەکان تا رادەی دەرس‌گوتنەوە و وەلاّمدانەوەی پرسیارە

---

١ -سەرەتان، شێرپەنجە.

٢ - ئێرەیی: حەسادەت.

٣ - [illegible]

جۆراوجۆرە دینییەکان و داوەری «قضاوت» و هەموو ئەرکەکانی دیکـەی مـەلایەتی؛ پیاوێکی دیندار و پارێزگار و دڵسۆز و بەرپرسیارە بۆ دین و دەکرێ بنێردرێتە سەنگەر «محراب»ی مەلایەتی و خزمەتکردن بە دین و دنیای خەڵک.

پێموایە ئێوەش دەگەڵمن لەوەیدا کە «موجیز و موجاز» دەبێ چەند مەرجـێکیان تێدا بێ جا بە پایەی پێوەندیدار دەگەن: یەکەم، ئیجازەدەر لەو عیلم و زانسـتانەدا کـە دەخوێندرێن دەستێکی باڵای هەبێ و ئەگەر داگر (جامع)ی هەموو عیلمەکانیش نەبێ، لانیکەم ئەوانی دەخوێندرێن و تەدریسدەکرێن بە چاکی و بێگرێ وگوڵ بزانێ و ئەگەر تێشیاندا خاوەنیرای تایبەتی نەبێ، هیچ نەبێ چەندجاران بە دەرسگوتبنیەوە و بتوانێ، بێموتالای دوبارە و بێهەڵە و پەڵە، بە فەقێیان بڵێتەوە یان لە ئەزموون و تاقیکردنەوەیان دەربچێ، دەنا زانینی کتێبی خوێندراو، بە موتالا و پێداچوونەوە چ هونەرێک نییە. ئێمە زۆر مامۆستامان بوون کە بێجگە لە چەمک و مانا و مەبەست، وێژامەی بەشی زۆری کتێبە دەرسییەکانیان ئاگالێبووە و بێکتێب و هەر لە بەرڕادەرسیان گوتوە، هەروەها بوومانە ئەگەر هەموو زانست و کتێبەکان لەنـاوچووبان سـەر لە نـوێ دەیـانئوسینەوە. کـەچی ئەمجۆرە موجیزانە نەک هەرکتێبەکانیان لەبەر نین بگرە پاش موتالالێکردنیش بە تەواوی بۆیان ساغ نابنەوە و بە هەڵە دەیانڵێن، جا بابای فەقێشیان شەرمێونە و دەنگناکا، یان لە مامۆستا کوڵەوارترە و راست و هەڵە لێکناکاتەوە.

لە ئـاهەنگەکـانی ئـیجازە وەرگـرتندا زۆرمـان بـینیوە: مـامۆستای ئـیجازەدەر ئیجازەنامەی خوێندۆتە گەلێک هەڵەی رێزمان (صرف و نحو)ی تێدابوون کە مامۆستا هەستی پێنەکردوون!! زۆر حەیفە مامۆستایەک نەتوانی پێشەکیەکی دروست و بێهەڵە بە زمانی عەرەبی بۆ ئیجازەنامە بنوسێ و داوای پلەی ئیجازەدانـیش بکـات! دەبـێ ئـەو مامۆستایە چۆن بزانێ فەقێیەکەی سەوادی هەیە یان نا؟!!!

دووهەم: ئیجازە وەرگر «موجاز» دەبێ هەموو زانستە پێویستەکان بخوێنێ و بتوانێ لە تاقیکردنەوە «امتحان» یان دەربچێ کە ئەو کـات دەتـوانـێ بشـیانڵێتەوە. هـەروەها دەستورەکانی سەرەتایی مەلایەتی، وەکو پێشەوایە «امامە»تی هەموجۆرە نوێژەکان بـە دوعا و وردیاتەوە، وتاری هەینی و جەژنەکان، رێ و رەسمی مردووناشتن و پـرسە و

سەرەخۆشی، مارەبڕینی ئافرەت، ئادابی کۆمەڵایەتی و هەستان و دانیشتن دەگەڵ خەڵک بزانێت. ئاگاداریی لە هەندێک ڕەوا و نارەوا «الحلال و الحرام» و یاسا شەرعییەکان، لانیکەم باسی پەرستن «عبادة» هەبێ. لە بابەت پارێزکاری و دینداری‌یەوە دەرچووبی، پیاوێکی دەست و دڵپاک و بەختەمام بێ، دڵسۆز دینپەروەر بێ و خەمی دینی لەبەر بێ، دۆست و دژمن‌ناس و وریا بێ، لە خۆبوردوو و ئارام و مەندبێ وەکوو دەریابێ. تێبگات کە مەبەست لە مەلایەتی خۆژیاندن نییە، بەڵکوو ئامانج خزمەت بە دین و مسوڵمانانە. جا ئەگەر ئەوانیش لە بەرانبەردا یارمەتی دەدەن ئەوا یارمەتی دینە و ئەرکی سەرشانە. بە کورتی و بە کوردی مەلا دەبێ سوارچاکی مەیدانی زانین وکردەوە بێ جا خەڵک وەدوای دەکەوێ.

لەوانەیە بگوترێ: ئەدی ئەگەر بابای فەقێ بە گوێی نەکردین و پەلەی کرد، یان تێنەکۆشا و خۆی ماندوو نەکرد، یان هەر لێهاتوویی نەبوو و پێی نەدەخوێندرا، ئەمجار چی لێبکەین؟

وەڵام ئەمەیە کە ئەوکەسە ئەگەر لێ‌هاتوویی نەبێ ئەوا هەرکاتێک روون بۆوە دەبێ ماموستاکەی دەگەڵ کەس و کاری راوێژ بکا و دەستی پێ لێ‌هەڵبگرن و رووی پێبکەنە ئیشێکی ترەوەکوو لە پێشەوەش باسمانکردئەگەر لێهاتوییشی ببێ ئیتر بیانوو و عوزری ببێ یان نا، ئیجازەپێدانی دروست نییە. باشتر ئەوەیە کە بڵێین خوێندن وەلادەنێ. دەنا مەگەر لە قوتابخانە و خوێندنگە رەسمی‌یەکاندا کەسێک توانای خوێندنی نەبێ، یان تێنەکۆشی و هەوڵی خوێندن نەدا، یان هەر دەست‌هەڵبگرێ، کارنامە «شهادە»ی دەدەنی؟!

کە مایەتی و بێ‌مبالاتی‌یەکی دیکەی ماموستاکان ئەوەیە کە هەندێک لە ئیجازەدەرەکان ئەگەرچی بۆ خۆشیان زۆر زانا و هەڵکەوتوون، تەنانەت لە دینداری و خواپەرستن‌دا بە پلەی پارێز «ورع» گەیون؛ بەڵام بۆ ئیجازەوەرگرەکانیان تەنیا لایەنی سەواد و زانست وەبەرچاو دەگرن و ئاوڕێک لەباری کردەوە و رادەی دینداری و دڵسۆزی‌یان نادەنەوە، هەروەکی لە دەورانی دەرس‌پێگوتن‌دا مبالات بەو لایەنە ناکەن‌ئەگەرچی پێشوونە چاکە «سەلەفە صاڵحە»کانی ئێمە هەر دوو لایەنی عیلم و

عەمەلیان هەر لە سەرەتای خوێندنەوە تاکۆتایی وە بەر چاو گرتووە ئیتر بێمبالاتی و خاتر و خواهیش نەبووە و فەقێیەک ئەگەر لە هەردوو لایەنەوە لە ئەزموون و تاقیکاری دەرنەچووبێ، ودمی مەلایەتی و ئیجازەی رێنوێنی «ارشاد»ی خەڵکیان پێ نەداوە. چونکی یەکەم: خوای گەورە کاتێک لە قورئانی پیرۆزدا باسی مەبەست لە ناردنی پێغەمبەر دەکا و وەک چاکە و نیعمەتێکی خۆی بەسەرچاوماندا دەداتەوە؛ دەفەرموێ: «یُزَکِّیهِم وَ یُعَلِّمُهُم الکِتابَ و...» واتا پێغەمبەر خەڵکی لە باوەڕ و خوو و کردەوەی خراپ پاک دەکاتەوە و قورئان و... شیان فێردەکات. کەوایە بارهێنان و فێرکردن دوو ئیشی سەرەکین بۆ، پێغەمبەران و میراتگرانیشیان هەروا.

دووهەم: ئەوەندەی کردەوە و خوو خدە و هەستان و دانیشتنی مسوڵمانانەی مەلاوەک راگەیێنەری دین و بانگەوازیکەری رێگای ئیسلامەتیلە سەر خەڵک و بانگکراوەکان شوێن دادەنێ، هەرگیز قسە و وتار ئەوەندە کاریگەر نییە. بەڕای من مەلایەک لە شوێنی خۆیدا هیچ قسەو بانگەوازییەک نەکا، بەڵان بۆ خۆی دیندار و ئەهلی کردەوە بێ زۆر پرسوودترە لە مەلایەک کە بەردەوام دەڵێ و دەنووسێ، ئەما بۆ خۆی تێدانییە و قسە و کرداری تێک ناکەنەوە!

ئەگەر بەراورد و پێکگرتن «مقایسە»یک، لە نێوان ئیجازەنامەی مەلایەتی و ئەو ئیجازەنامەی لە تەریقەتەکاندا، بۆ رێنوینی «ارشاد» دەدرێت؛ بکەین دەبینین هەتا چەند پشتان وێکرا دێنە خواری و لێک جیانین، ئەما پاش چەند ئاڵقان لێک هەڵدەبڕێن و بە مەرەدی دین و سیاسەت و دووبەشی «منقول و معقول» لە زانستەکان دەچن[1] و پیرانی تەریقەت زیاتر بە دوای «تزکیە»دا دەچن و داکۆکی پتر لەسەرکردەوە و خاوێنکردنەوەی

١ ـ بەو پێیە دەتوانین بڵێن مێژوو نیشانیداوە و بە ئەزموون و ئاوەز سەلمێندراوە کە جیاکردنەوەی سێ شت لە سێ شت زەبری گەورەی لە مسوڵمانان داوە و بەم رۆژە رەشەی گەیاندوون: یەک: پیلانی جوداکردنەوەی دین لە سیاسەت. دوو: دابڕینی «العلوم النقلیە» لە «العلوم العقلیە» و لە رەسمییەت خستنی بەشی یەکەم. سێ هەڵاواردنی فێرکردن و پەروەردە لە یەکتر.
جا ئەوەی زۆر سەیر و جێی داخە ئەمەیە کە ئەگەر پیلانی یەکەم لە لایەن دوژمنانەوە بووە و پیلانی دووهەمیش ئاکامی حەتمی و تەواوکەریەتی؛ پیلانی سێهەم راستەوخۆ بە دەستی مسوڵمانان دارێژراوە و پەرەی پێدراوە!!

دەروون دەکەن و لایەنی «تعلیم» و خوێندەواری وەک پێویست وەبەرچاو ناگرن. مەلایەکانیش بە پێچەوانە، چاودەبڕنە باری زانین و خوێندەواری فەقێیەکان و ئاوڕێک لە چۆنیەتی دەر و دەروونیان نادەنەوە و لە ئاکامدا هیچکام لەو دوو دەستانە نەیانتوانیوە شوێن دابنێن و داهاتی زۆریان بێ. چونکە یان باڵی عیلم، یان باڵی تەقوایان بێهێز بووە، خەڵکیش لێیان نامۆ و دووره پەرێز بووە و بە تەنیا باڵی ماونەوە و تەنانەت کەوتوونە سەر کۆنە و دژایەتی یەکتریش.

بە بۆنەی ئیجازە وەرگرتنی یەکێک لە فەقێیەکانی جەنابی مامۆستا «سید حسام‌الدین قریشی» لە ڕێکەوتی ١٣٤٨/٥/٢٧ی کوچی، هەتاوی لە مزگەوتی «دوو مناره»ی سەقزگیراوە و موجاز لە لای چاپی موجیز دەبیندرێ.

هەڵبەت ئەمەی گوترا بۆ هەندێک کات و هەندێک وڵات و بازە کەسێکی کەمتەرخەم و بێ‌مبالات بووە؛ دەناسپاس بۆ خوائەگەر بە گشتی باس‌بکەین بەشی زۆری زاناکانمان هەم ئەهلی عیلم و فێرکردن بوون، هەم ئەهلی عەمەل و بارهێنان و مێژوو و

دەیان و سەدان زانای کوردمان پیّ دەناسیّنیّ کە پاڵە[1]ی عیلم و پاڵەوانی کردەوەشن.

کۆڕی ئیجازە

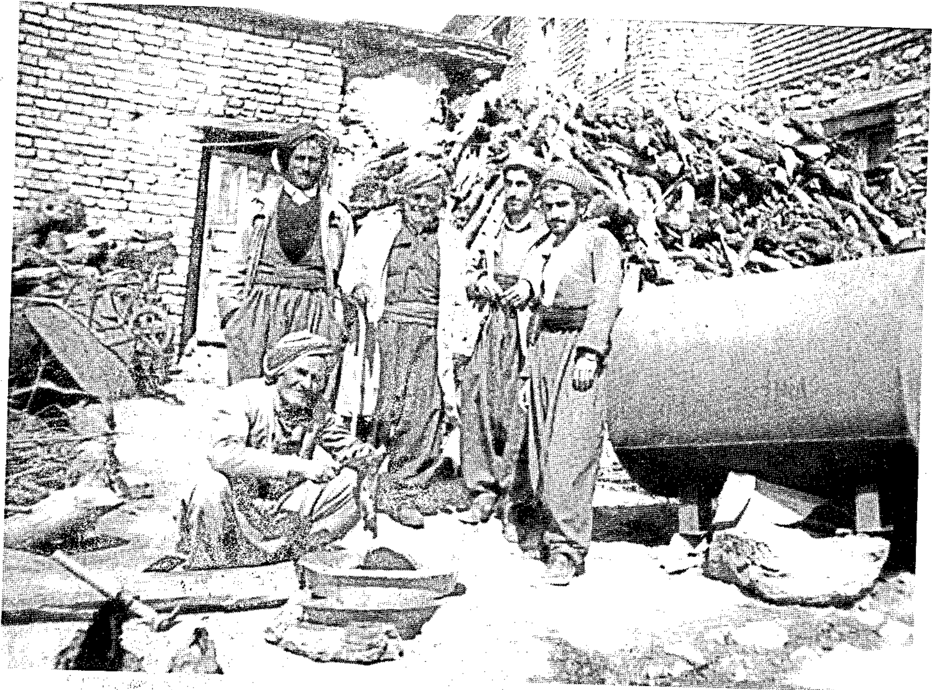
بۆ بەشداری‌کردن لە ئاهەنگی ئیجازەدان سەرەڕای خزم و کەس و کاری فەقیّ ی ئیجازە وەرگر لە تەواوی فەقیّ و مەلای دەوروبەر دەگیّڕدریّتەوە، تەنانەت ئەو مەلا و فەقیّیانەی پیّوەندی و دۆستایەتیّکی تایبەتیان دەگەڵ ئیجازەدەر یان ئیجازەوەرگر هەیە لە دوریش‌ڕا بانگهیّشتن دەکریّن. غەیری مەلا و فەقیّیانیش، جگە لە خەڵکی ئەو دیّیەیان ئەو گەڕەکەی ئیجازەی تیّدا وەردەگیریّ، لە هەندیّک خەڵکی دەوروبەریش دەگیّڕدریّتەوە.

میوانەکان لە لایەن خەڵکەوە میوانداری‌یان لیّ دەکریّ و هەموو بەڕیّچوونیّکیان تا دوایی هاتنی ریّ و رەسمی ئیجازە -کە واهەیە دوو شەو و رۆژ دەخاییّنیّ لە سەر خەڵکی دیّ یان ئەو گەڕەکە شارەیە کە بەسەر مزگەوتی مامۆستای ئیجازە دەرەوەیە.

ماموستای ئیجازەدەر بە پیر میوانە کانیەوە چووە / بەردەڕەشی بانە

وێنەیەک لە هاوکاری گیانبازانەی خەڵکی ئاوایی بەردەڕەشی بانە
بۆ پێک هێنانی کۆڕی ئیجازە

ئەگەر مامۆستا دەست ڕۆیشتوو بێت، بەرگی مەلایەتی وەک کەوای شۆرە و عەبا و مێزەری سپی، بە دراوی خۆی بۆ فەقێ دەکڕێ و بۆیشی بە دروون دەدات، دەنا ئەو کارەش هێندێک کەس یان کەسێکی دەست ڕۆیشتووی ئاوەدانی وەستۆی خۆی دەگرێت.

ئاهەنگی ئیجازە

پاش هاتنی بانگهێشتن کراوەکان ڕێ و ڕەسمی ئیجازە بەمشێوە دەست پێ‌دەکات و بەڕێوە دەچێت: لە سەرەتادا چەند کەسێک وەک ئەنجومەن یان هەیئەتی بەڕێوەبردن بە بەشداری موجیز و موجاز دیاری‌دەکرێن، ئەو هەیئەتەش کەسێکی لێهاتوو وەک بەڕێوەبەر «مجری» دادەنێت.

ئاهەنگەکە ئەگەر لە شەو یان ڕۆژێک زیاتر بخایەنێ لە دوو یان چەند بەش‌دا ڕێک

دەخرێ و هەر بەشەش بەڕێوەبەری خۆی هەیە، یان هەموو بەشەکان هەر کەسێک بەڕێیانەوە دەبات. زۆربەی جارانیش ئەنجومەن پێک نایە، بەڵکوو هەر ماموّستا و موجاز، کەسێک یان چەند کەس وەک بەڕێوەبەری بەرنامە دیاری دەکەن.

بەشدارانی کۆڕی ئیجازە

مزگەوتی بیلالی حەبەشی نەغەدەساڵی (١٣٧٦)

بەڕێوەبەری بەرنامە بەڕاوێژ دەگەڵ ئەنجومەن یان موجیز و موجاز و هەرکەسێکی دیکە ی لێزان، بەرنامە، ڕێکدەخات؛ بەمشێوە ناوی ئەوکەسانەی دەیانەوی قسە بکەن و وتار بدەن یان هەڵبەست و مەبەستیان هەبێ، دەنووسێ، ئەگەر کەسانێک هێشتا ئامادە نەبووبن و لەوانەبێ وتاریان هەبێ جێیان بۆ هەڵدەگرێ، وتاردەران وا هەیە بۆ خۆیان داوای وەخت دەکەن و رادەگەیەنن کە وتاریان هەیە، هەندێکجاریش بەڕێوەبەر رایدەگەیەنێ؛ هەرکەس وتار، یان هەر مەبەستێکی هەیە رایبگەیەنێ تا ناوی بنوسرێت، هەندێک بەشداران کە لە دوان و وتاردانددا بەهێزن و تارەکانیان بە پێزە و کەڵکی زۆری لێوەردەگیرێت وتاردەر زۆر بن یا کەمداوای وتاردانیان هەر لێدەکرێت.

وێنەیەکی تر لە بەشدارانی ئاهەنگی ئیجازەدان

گوندی مووسالانی سەردەشت

بەڕێوەبەر پاش نووسینی ڕیزی بەرنامە، بە خوێندنی چەند ئایەت لە قورئانی پیرۆز ئاهەنگەکە دەکاتەوە. هەڵبەت دەگەڵ ڕێکخستنی بەرنامە قورئانخوێنێکی دەنگخۆش دیاری دەکرێ. دوای قوڕئان لە لایەن کەسێک یان دوو کەسی دەنگخۆشەوە. کە لە پێشەوە دیاری دەکرێن. بەندێک «قصیدە بردیە» دەخوێندرێتەوە. ئەمجار ئەگەر کەسێک بە نوێنەرایەتی خەڵکی دێیان گەڕەک بەخێرهاتنی میوانان بکا دەنا یەکەمکەس وتاری خۆی پێشکەش دەکات.(۱)

لە نێو بەرنامەکەدا نێوە نێوە و بەتایبەت دوای هەر وتارێک، سرودێک یان بەستە هەڵبەستێکی خۆش پێشکەش دەکرێ، جارجاریش بە شیرینی و شەربەت یان بە چایی، یان ئەگەر هەبێ بە میوە پەزێرایی لە بەشداران دەکرێ.

---

۱ - بەڕێوەبەری بەرنامە بە پێی توانا تێدەکۆشێ وتارەکان جۆراوجۆر بن و دووپات نەکرێنەوە و بۆ خۆشی نێوەنێوە شتێکی خۆش باسدەکا و بەرنامەکەی پێ دەرەنگێنێ.

دەستەی سروود، سروود پێشکەش دەکەن

کۆڕێکی تری سروود (مزگەوتی حەمامیان ـ بۆکان)

وێنەیەکی تری دەستەی سروود خوێن

مزگەوتی جامیع، نەڵاس، سەردەشت

هەندێک جار دوای ئەوەی بەڕێوەبەر پێشەکی خۆی پێشکەش کرد و ریزی بەرنامەی راگەیاند و قورئان خوێندرا یەکەم کەس کە وتار دەدات «مجاز»ە، ئەمجار بەشداران و ئاخرەمین وتار هی ماموٚستای «موجیز»ە؛ جاریواش هەیە وتاری موجیز و موجاز دەکەونە دوایی بەرنامە و پەنای یەک، ئەما وتاری موجاز وەپێش دەکەوێ.

ئەو بەرگە تایبەتیەی بۆ موجاز دەکڕدرێت، بە جوانی قەد دەکرێ و پاشان لە سەر سینییەک، بە گوڵ و ڕێحانە و شتی جوان سەوقاتی[1] دەکەن و لە ماڵی ماموٚستای دادەنێن و پێش ئەوەش نۆبەی وتاری ماموٚستا بێت، دەستەیەک فەقێ، هاوڕێ دەگەڵ موجاز بە نەزم و یاسایەکی تەواوەوە، بە «قصیدە» خوێندنەوەوە دەچن بۆ هێنانی بەرگەکە و بە بێ دەستلێدان قورئانێکی لە سەر دادەنێن و دیەدەنە دەست فەقێلێکی زیت و ژیکەڵە

١ - سەوقاتی: کادۆ. (هەنبانە).

و کەمتەمەن و ئەویش لە سەرسەری خۆی دایدەنێ و بە هەردوک دەستی دەیگرێ و لە پێش دەستەی ناوبراودا وردەوردە دەستدەکا بە ڕۆیشتن بە دوای ویشدا موجاز و دوو موستەعید یان دوو مەلای لاو یەکیان لە لای ڕاست و یەکیان لە لای چەپیەوە یان زیاتر شان بە شانی یەک دەڕۆن، ئەمجار ئەوانی تر ریز ریز دەبن و بە «قصیدە» خوێندنەوەوە، لە سەرخۆ و بە هێمنی بەرەو کۆڕی ئاهەنگ دەگەڕێنەوە. لە گەڕانەوەدا لەو کاتەدا نەبێ کە فەقێیەکان سەربەندی قەسیدە دەستێننەوە هەنگاو هەڵدێننەوە و دەڕۆن دەنا لە کاتی خوێندنەوەی قەسیدەکەدا دەگەڵ هەموو تاکە شێعرێک تا کۆتایی، رادەوەستن. هەر کە گەیشتنە ژووری مزگەوت یان ئەو جێیەی کۆڕەکەی لێ گیراوە، خەڵکەکە لەبەریان هەڵدەستێ و تا ئەوانیش لە قەسیدە دەستبەس دەکەن و لە جێیەک دادەنیشن هەرکەسێک لە وتاردابێت بۆ ماوەیەک وتارەکەی رادەگرێت و پاش ئارام بوونەوە دەستی پێدەکاتەوە.

دەستەی لیباس هێن تا سەرەوەی مەجلیس دەچن و سینییەکە لە فەقێلە وەردەگرن و لەبەردەمی مامۆستای موجیز و دانیشتوانی ریزی یەکەم دایدەنێن، موجازیش لە سەفی دووەمدا دادەنیشێ و چەند کەسێک لە دۆست و ئاوەڵانی لەملاولایانی دادەنیشن.

ڕێ و ڕەسمی هێنانی بەرگی مەلایەتی

وێنەیەکی دی لە هێنانی بەرگی ئیجازە وەرگرەکان

ناو ئاخنی وتاری موجاز بە زۆری بریتی‌یە لە بەخێرهێنانی میوانان، دەربڕینی ئەمەگناسی و پیزانین بۆ ئەو خەڵکەی خزمەت بە فەقێ دەکەن بەتایبەت خەڵکی ئەو دێیە یان ئەو گەڕەکە شارەی ئیجازەی تێدا وەردەگرێ، سوپاس‌کردن لە دایک و بابی و ئەو خزم و کەسانەی لە ماوەی خوێندندا یارمەتی‌یان داوە و هەروەها ڕێزدانان بۆ زانایانی ئایینی بە تێکرا و بەتایبەت بۆ ئەو مامۆستایانەی دەرسیان پێ‌گوتوە و ڕەنجیان دەگەڵ کێشاوە و سپاس و دوعا بۆ کردنیان و لە نێو وانیش‌دا بە خسووسی بۆ مامۆستای ئیجازەدەری. ئەمجار هەندێک سەرگوزەشتەی خۆی لەباری خوێندنەوە دەگیرێتەوە و خۆی بە خەڵکەکە دەناسێنێ.

وێنەیەکی تری هێنانی بەرگی موجاز

بێجگە لە مامۆستای ئیجازەدەر ئەوانی‌تر وا هەیە تێکڕا باس و سپاسیان دەکات واش هەیە یەکەیەکە ناویان دەبات و رێزیان لێ‌دەگرێ و دوعای خێریان بۆ دەکات.

بەشدارانی دیکەی ئاهەنگ هەرکەس بە ئارەزووی خۆی مەبەستێک هەڵدەبژێرێ و لێیەوە دەدوێت، هەیانە باسی گەورەیی زانست و زانایان دەکات. هەندێکیان لەبارەی فەقێ و فەقێیەتی و بایەخی فەقێ و پێویستی خزمەت‌کردن و بە دیارەوە و بوونیان دەدوێن و خەڵک هان‌دەدەن کوڕەکانیان بنێرنە بەرخوێندنی فەقێیەتی. بازێکیان باسی وەزع و حاڵی ئێستا و رابردووی مسوڵمانان و بەرپرسایەتی خەڵک لەو بارەوە، دەکەن. بڕێک لەوان لە گێروگرفتە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵ و رێگاچارەیان قسە دەکەن. تاقمێکیان باسێکی رووحی و ئەخلاقی دێننە گۆڕی و...

پاش کۆتایی هاتنی وتاری موجاز و بەشدارانی دی نۆبەی وتاری مامۆستای ئیجازە دەردێت و لە لایەن بەڕێوەبەری بەرنامەوە بانگ دەکرێت. دەگەڵ هاتنی بۆ پشتی

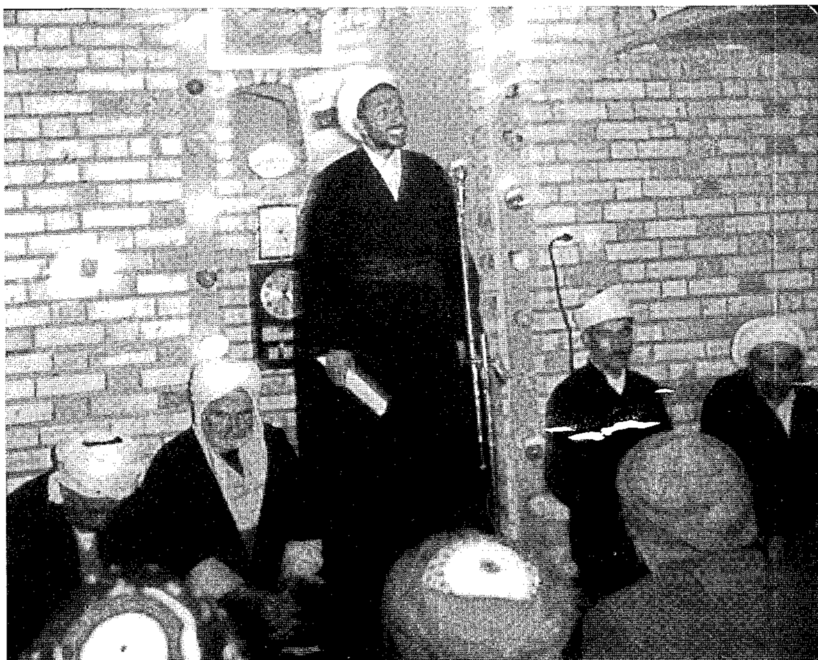
دوانگە[١] هەموو بەشداران، یان لانیکەم ئەگەرکۆرەکە گەورە بێ ئەوانی دەورەی دوانگە لەبەری هەڵدەستن و بۆ دانیشتنەوەشی هەروا.[٢]

ئەرکی سەرەکی موجیز لە نۆبە دوانیدا خوێندنەوەی «ئیجازەنامە»یەکە بە زمانی عەرەبی نوسراوە و لە دوو بەش پێکهاتووە: بەشێکی پێشەکییە و باس لەوە دەکات کە موجاز ماوەیەک لە لای من دەرسی خوێندووە و لە ژێر تاقیکاری و چاوەدێری مندابووە و ئێستاش داوای لێکردووم ئیجازەی مەلایەتی پێبدەم، منیش لەبەر ئەوەی بە فەقێیەکی لێهاتوو تێگەیشتوو پێگەییشتووی دەزانم و پێموایە شیاوی مەلایەتییە، ئەوا ئیجازەم پێدا کە بچێتە بەرگی مەلایەتییەوە و بەو پێیە، دەرس بلێتەوە، داوەری «قضاوت» بکا، وەلامی پرسیارە شەرعییەکان بداتەوە، ئەوەی لە منی بیستووە، بەوە بەرچاوگرتنی پلەی بەهێزی و بێهێزی بیگێڕێتەوە یان فتوای پێبدا. ئەگەر موجیز پێی وابێ تواناى ئەنجامدانی هەمووی ئەو ئەرکانەی نییە؛ بۆ بەڕێوەبردنی چەندیان تێی رابببینێ ئیجازەی پێدەدات و واهەیە هەندێک مەرجیشی بۆ دیاریدەکات. ئەو بەشەی ئیجازەنامەکە دەبێ موجیز بە عەرەبی بینووسی و بیخوێنێتەوە. هەندێکیان بۆ حاڵیبوونی دانیشتوان بە کوردیش تەرجەمەی دەکەنەوە، بەمشێوە کە بەر لە خوێندنەوەی ئیجازەنامەکە وێڕای بەخێرهێنانی میوانان و سپاسی خەڵک، یان راگەیاندنی هەر مەبەستێکی هەیبێ، ئەو بەشە لە ئیجازەنامەکەش باسدەکات.

---

١ ـ دوانگە: جێیەکی تایبەتییە کە خوتبەی لە سەر ئەدرێ. (خاڵ) و وشەی دوانگەم لێرەدا لە جێی تریبون بەکارهێناوە.

٢ ـ ئەو رێزە بۆ مامۆستا پایەبەرزەکانی دیش هەیە.

مامۆستای ئیجازەدەر وتاری پێش ئیجازەنامە پێشکەش دەکا

لە بەشی دووەمی ئیجازەنامەکەدا، هاتووە کە بۆ خۆی لە لای کێ ئیجازەی وەرگرتووە و ئەمجاز موجیزەکەی و موجیزی موجیزەکەی و بەمشێوە زنجیرەی هەڵگرانی ئەو عیلم و زانیارییە تا دەگاتە خزمەت حەزرەتی پێغەمبەر-د- و جوبرائیل-س- و هەروەها بارەگای پیروزی خودای بێوێنە ﷻ و بەدیهێنەری هەموو بوونەوەر و زانیاری و زانایان، نوسراوە.

مامۆستای ئیجازەدەر لە کۆتایی خوێندنەوەی ئیجازەنامەدایە

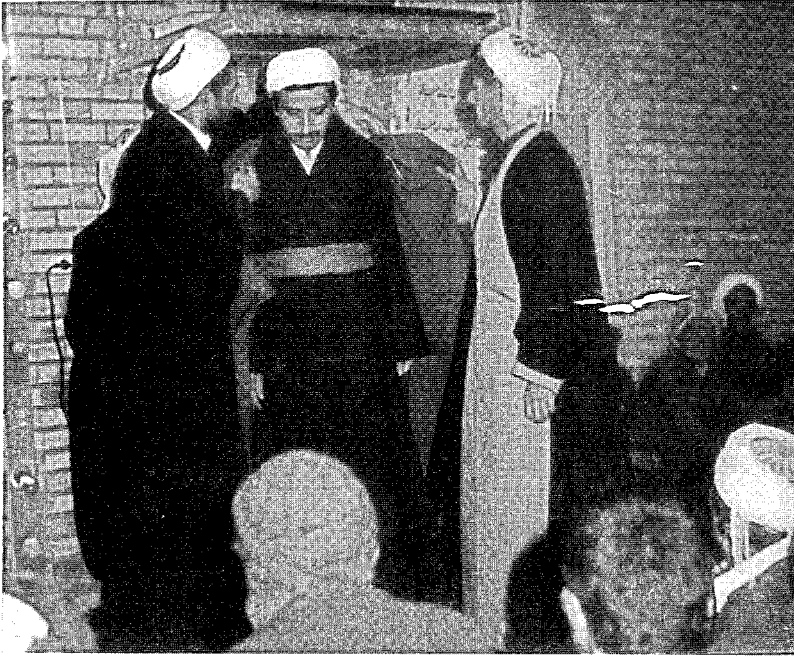
دەبەرکردنی بەرگ

بۆ دەبەرکردنی بەرگی مەلایەتی، لە لایەن ئەنجومەن یان بەڕێوەبەرەوە، دووکە سی ڕێزدار دیاری دەکرێن؛ جا لە هەندێک جێیان بەرلەوەی موجاز وتار بدات بەرگەکەی دەبەر دەکرێت، لە هەندێک شوێنیش دەگەڵ وتاری مامۆستای ئیجازەدەر، لەو جێیەداکە ناوی ئیجازەوەرگر، دێنی و دەڵێت: «أجزته» واتە: ئیجازەم پێدا، موجاز و دووکەسە دیاریکراوە کە هەڵدەستنە پێ و بەرگەکەی دەبەر دەکرێ و مێزەری لە سەر دەنێن و لە جێی خۆی دادەنیشێتەوە هەتا موجیز لە وتارەکەی و خوێندنەوەی ئیجازەنامە دەبێتەوە. هەر کە لێش بۆوە موجاز بەرەو پیری[1] دەچێت و ئیجازەنامەکەی بەدوو دەست لێوەردەگرێ و دەستی ماچ دەکات ئەمجار تێکرای بەشداران نۆبەبەنۆبە دێنە لای و

---

١ - پیر: پیشواز. (هەنبانە)

پیرۆزبایی پێدەڵێن و دەستی ماچدەکەن. هەندێک لە بەشداران دەستی موجیزیش ماچدەکەن و سپاس و ڕێزی خۆیانی پێشکەش دەکەن.

چەند مامۆستا بەرگی مەلایەتی دەکەنە بەر موجاز

لەو دواییانەدا بۆتە داب کە مامۆستاکانی بەشدار لە ئاهەنگدا ئەگەر ئاگاداری‌یان بەسەر موجازدا هەبێ و لە سەر داوای خۆی بنی ئیجازەنامەکەی بۆ ئیمزا و مۆردەکەن.[١]

١-جاری واهەیە لەبەر نەبوونی ئیمکانات و هەل و مەرجی پێویست بۆ ئیجازەدان ئاهەنگی تایبەتی پێکنایە و بەڵکوو بە پێکهێنانی دانیشتنێکی چکۆلە ئیجازەنامەکەی بەسەردا دەخوێندرێتەوە یان هەڵدەکەوێ بە بێ‌هیچ کۆبوونەوەیەک ئیجازەنامەی دەدرێتە دەست و دەگەڵ چەند کەسێکیان ڕەوانەی ماڵ دەکرێتەوە.

وێنەیەکی تر لە دەربەرکردنی بەرگی مەلایەتی وکۆڕی ئیجازە بەردەڕەشی بانە

بەدەست ماچکردن و پیرۆزبایی پێگوتنی موجاز ڕێ و ڕەسم و ئاهەنگی ئیجازەدانیش کۆتایی پێدێت و هەرکەس بەرەو جێگا و شوێنی خۆی دەگەڕێتەوە. موجازیش ئەگەر فریاکەوێ هەر پاش ئاهەنگەکە دەنا ڕۆژی دواتر بەرەو ماڵ دەبێتەوە و بەمشێوە ئاواتی لە مێژینەی دایک و باب وکەس وکارانی وەدی دێنی، دڵی یاران خۆش و هی نەیاران بە پەرۆش دەکات.

جێگای باسە کە موجاز بە تەنێیان هەر دەگەڵ کەسانی خۆی بەرەو ماڵ ناچێتەوە بەڵکوو کۆمەڵێکی زۆر لە فەقێ و مەلا و خەڵکی دەگەڵی دەچنەوە و شەوێک لە لای دەمێننەوە.

دەگەڵ نێزیکبوونەوەی موجاز و هاوڕێیەکانی لە ئاوەدانی خەڵک بەرەو پیریان دێ و دەستی موجاز ماچدەکەن و بەخێرهاتنی ئەوانی دی دەکەن و تێکڕا دەچنە ماڵی و پیرۆزبایی بە خۆی و کەس وکارەکانی دەڵێن.

وێنەیەکی موجیز جەنابی حاجی ماموستا (مەلا محەممەد)ی بەردەرەشی دەگەڵ موجازەکانی و باوکی یەکێک لەوان کە بۆ بیروەری گیراوە

ئەگەر وەخت هەڵبگرێ و جەماعەت زۆربێ لە دێی موجازیش بە بەشداریهاتوەکان و خەڵکی ئاوەدانی ئاهەنگێک پێکدێ و خەرجی میوانداریش لە سەر ماڵی موجازییە و ئەگەر دەستتەنگیش بن خەڵکی ئاوە دانی یارمەتییان دەدات.

تا ئەو دواییانە باو بو لە کۆتایی ئاهەنگی ئیجازەوەرگرتندا یارمەتییەکی ماڵی لە لایەن بەشدارانەوە بۆ موجاز کۆدەکرایەوە و خەرجی ژنهێنان و ماڵدانانی دەکرد، بەڵان ماوەیەکە ئەو دابە نەماوە و زۆر بە کەمی وە بەرچاو دەکەوێ، بەڵکوو ئێستا کەسێک پێیخۆشبێ یارمەتی موجاز بدات بە دزیەوە یارمەتی خۆی بۆ دەنێرێت.

قولێک فەقێ کە دەگەڵ موجاز چوونەوە / ئاوایی سێپێکان ـ سەردەشت

وێنەیەک لە پەزیرایی کەس و کاری موجاز لە میوانەکانیان دوای گەڕاونەوە بۆ ئاوایی خۆیان (باینگانی پاوە)

هەڵدەکەوێ فەقێ ماوەیەک بەر لە ئیجازەوەرگرتن بە مەلایەتی لە دێیەک دادەمەزرێ و بەڵێنی یان پێ دەدات کە پاش ئیجازە وەرگرتن ببێت بە مەلایان، ئەوجۆرە فەقێیانە بەتایبەت ئەوەی ژنی هێنابێ یەکسەرە دەچێتە ئەو دێیە و دەست دەکا بە گەلاکۆی ماڵ پێکەوەنان.

بەشێک لە رێ و رەسمی ئیجازە وەرگرتن، لە گوندی «ئاسناوێ»ی شنۆ

برێک فەقێ بەرلەوەی تەنانەت بە پێی رەسمی ولاتیش خوێندن تەواو بکەن لە رووی عوزرێکی بەجێ یان، بە بێ عوزر، زەماوند دەکەن و خوێندنەکەیان بە ناتەواوی دێڵنەوە. یان ئەگەر ئیجازەش وەرگرن هەروەک پێویست نابنە مەلا. مەگەر کەسانێک زۆر زیرەک و تێکۆشەربن دەنا بە پێی «العلم مفقود بین فخذی المرأة»واتا زانین و خوێندن بە ژنهێنان لەناودەچێ زیانبار دەبن و لە ئاخیردا پەشیمان دەبنەوە.

ئەگەر فەقێ لە پێش ئیجازەوەرگرتن دا، ژنی هێنابێ دەنا پاش ئیجازە ـ چونکی ژن و ماڵیان گوتوە بەتایبەت بۆ مەلا کە خەڵ زۆری رو دە ماڵی دەکا ـ بە زوویی مشووری

ژنهێنان دەخوات و ئافرەتێکی کابان و کارامە دەدۆزێتەوە؛ جا ئەگەر ماڵی باوکی لەدەستیان بێ دەنا خەڵکی ئەو ئاوەدانیەی لێی دامەزراوە خەرجی و ئەرکی زەماوەندیدا وێنە ئەستۆی خۆیان و ژنەکەی بۆ دەگوێزنەوە.

گەڕانەوە بەرە و فەقێیەتی

فەقێی وا بووە پاش ئیجازەوەرگرتن ئیشتیای چۆتەوە سەر خوێندن و پێش ئەوەی ماڵ و منداڵی بە ملەوە بێت هەلی بۆ رەخساوە و ملی لە فەقێیەتی ناوەتەوە و ماوەیەکی دیکەی لە تەمەنی تەرخانکردووە و چەند زانست و پەراوی دیکەیکە نەیخوێندون یان باشیان فێرنەبووەلە لای باش مە لایان خوێندون و ئەمجار لە لای باشترینیان ئیجازەیەکی تری وەرگرتوە و بەوپێیە بووەتە خاوەنی دوو ئیجازەنامە.(١)

ئیجازەنامە

ئەو بەڵگەیە لە جێی بڕوانامەی خوێندن و شەهادەی خوێندەواری «مدرک تحصیلی»یە. ئەما بڕوانامەیەکی کە هەر لە نێو خەڵکدا جێی بڕوایە و ئیتر لە لای خوێندنگە رەسمی و میریەکانەوە بە رەسمی ناناسرێ و بایەخی پێنادرێت.

لێرەدا لەسەر ئیزنی خوێنەران بۆ پیرۆزی باسەکە و بۆ ئەوەش بە چاوی خۆیان ئیجازەنامە ببینن و باشتر پێی ئاشنا بین دەقی ئیجازەنامەی خۆم کە لە دێی نەڵاس یەکێک لە شارەدێیەکانی سەر بە شاری سەردەشت لە سەردەستی زانای پایەبەرز و هەڵکەوتوو جەنابی مامۆستا مەلا مەحموودی واوی دەرسبێژ و پێشنوێژ و خوتبەخوێنی ئەو شارە

---

١ - بوون بە خاوەنی دوو یا چەند ئیجازەنامە بەمشێوەش دەبێ کە موجاز بە بێئەوە دەرسی تر بخوێنی، لە هەر مامۆستایەک پێی خۆشبێ بەو مەرجە کە ئەو مامۆستایە ئاگاداری بە سەریدا هەبێ، داوای ئیجازەنامە دەکا و ئەویش بۆی دەنووسێ و بۆشی مۆر دەکا.

دێیە، پێی سەربەرز بووم دەنووسمەوە:

«بسم‌اللەالرحمن الرحیم و بە نستعین. الحمد للە الذی جعلَ العلماء ورثة الانبیاء و المرسلین و نوّر قلوبهم بأشعة اسرار الیقین و أزاح عن قلوبهم صدءالشکوک و الشبهات و رفع بعضهم فوق بعض درجات و جعل لهم من لدنە سلطانا نصیرا و آتیهم الحکمة و من یؤت الحکمة فقد أوتی خیرا کثیرا و فتح علیهم ابواب کنوز المعانی و خزائن البیان و خصهم ببدائع الأیادی و روائع الاحسان. فصرفوا جهدهم کشف القناع عن کلامە بتفاسیر حسناء و ألهمهم اصول الشریعة الغراء و ایدبهم فروع الحنیفیة البیضاء. فیا من سجدت لعز جلالک جباە الاجرام العلویة و نطقت بشکر نوالک شفاە العوالم القدسیة صلّ افضل صلاتک علی أشرف مخلوقاتک الذی ارسلتە بالهدی و دین الحق بشیرا و نذیرا، سیدنا محمد المنور للافاق، بمقدمە الشریف تنویرا و علی آلە بروج فلک الهدایة و اساس اصول الدین و اصحابە الناطقین ببیان معانی الاحادیث البدیعة و المشیّدین لارکان العقائد الدینیە بأنحاء البراهین. بعد یقول العبد الفقیر الی اللە الغنی القدیر محمود الواوی ابن المغفور الملا محمد الواوی عفی عنهما الملک الهادی: ان لواء قدر العلم مرفوع لایوضع و أساس عزە موضوع لاینزع. من اعتصم و تمسک بە فلا یضل و لایشقی و من اعرض عنە ففی خزی الدنیا و الاخرة یبقی و قد تظاهرت الایات و الاحادیث فیە اکثر من ان تحصی و لشهرتها ففی البحث عنها غِنیُ.

و انّ ممن اهتدی بهدایة العلم الی الصعود فی مدارج هذە المرتبە و طلعت علیە نجوم السعادة من أفق الدرایة و اصلا الی هذە المنقبة حامل هذە الوثیقة و ناقل هذە النمیقة الفاضل الجامع من فوائد موائد المعقول و المنقول ذو النسب الطاهر و الحسب الفاخر الملا سید مصطفی ابن السید عبدالکریم الزمزیرانی اوصلە اللە الی مایتمناە و وفقە لما یحبە ویرضاە. و هو قد بذل شطراً من أیام دهرە و صرف معظم ریعان عمرە نحو اقتناء شوارد العلوم و اجتناء فوائد

الرسوم و شمّر عن ساق الجد لاحراز الفنون و جاب مفاوز الشدائد للوصول الى السر المكنون و لازم مجلس اءفادتنا برهة من الزمان و اشتغل فيها بقرائة المعقول و المنقول من الفروع و الاصول و عرج معارج التحقيق و التدقيق. ثم استجازنى فى تدريس العلوم و نشر الرسوم. علما منه بان هذه الامة قد خصت ببقاء الاسناد و انه طريقة الامجاد و به يصعد الى اوج الكمال و يرتقى الى مقام العلماء الابطال. فسارعت الى سؤاله و بادرت الى تحقيق آماله؛ و ان لم أكن أهلا لذلک رجاء الانتظام فى سلک العلماء و الاءلحاق بالسلف من الفضلاء فأجزته بتدريس فوائد الفروع و الاصول و بسط موائد المنقول و المعقول. كما اجازنى بذلک؛ الذى فاق على اهل زمانه و سما على أقرانه و انتشرصيته فى الافاق و وقع على سعة علمه و صحة استنباطه الاتفاق و قصده الافاضل من كل فج عميق و صعدوا بملازمته فى مدة يسيرة سماء التحقيق؛ الفاضل العالم العامل خير الحاج حاجى ماموستا ملامحمد المدرس المحترم فى قرية «گلالة» العراق. عفى عنه الملک السامى و هو عن شيخه صاحب التحريرات الرائقة و المولفات الفاضلة الفائقة العالم العامل و البحر الكامل جامع علمى الظاهر و الباطن استادنا و مولانا الشيخ عمر المعروف بابن القرەداغى. أفاض الله عيله غفرانه و اسكنه بحبوحة جنانه و هو عن شيخه و والده العالم الكامل جامع علمى الظاهر و الباطن العارف بالله الشيخ محمدامين القرەداغىقدس‌اللەسرەو هو عن كاشف حقايق العلوم برأيه الصائب و دقائق الرسوم بفكره الثاقب، شيخه العلامة المحقق الشيخ نجيب القرەداغى أفاض الله عليهما شآبيب الغفران و امطر عليهما هواطل الآلاء و الاحسان. عن سيد المحققين و سندالمدققين الشيخ حسن القرەداغى عن امام الآفاق بالاتفاق مفتى العراق مولانا محمد الزهاوى. عن غِطريف المتأخرين و اكمل المتبحرين ذى التأليفات المفيدة مولانا محمد الشهير بابن الرسول الساوجبلاغى.

عن الامام العالم العامل و البحر الكامل ملامحمد صالح التلنبارى. عن مولانا

محمدصالح الحيدرى. عن والده المحقق الجليل مولانا اسماعيل.

عن العلامة المحقق صبغة الله افندى الحيدرى. عن والده مولانا ابراهيم. عن والده مولانا حيدر. عن والده ذى التصنيفات الفائقه و التأليفات الرائقة احمدبن حيدر. عن والده حيدر الاول. عن والده مولانا زين‌الدين الكردى البلاتى. عن نصرالله الخلخالى. عن خواجه جمال الدين محمود الكشكنارى الشيرازى. عن المحقق المدقق مولانا جلال الدين الدوانى. عن والده سعدالدين محمدصديق الدوانى. عن محى‌الدين الكشكنارى و هما عن استاذ البشر العقل الحادى عشر السيد الشريف الجرجانى. عن المولى مبارک شاه البخارى. عن المولى المحقق قطب الدين الرازى. عن المولى العلامة الشيرازى. عن المولى عمر الكاتبى القزوينى. عن الامام الهمام حجة الاسلام و مقتدى الانام فخرالدين الرازى. عن الامام حجة الاسلام محمدبن محمدالغزالى. عن ابى المعالى امام الحرمين عبدالملک بن عبدالله بن يوسف الجوينى. عن الشيخ ابى‌طالب المكى و هو أخذ الانابة و الاءرادة ولبس الخرقة عن أبى عثمان المغربى. عن ابى عمرو الزجاج. عن سلطان الحقيقة واليقين سيد الطائفتين ابى القاسم جنيد البغدادى. عن الشيخ ابى الحسن السرى السقطى. عن تاج الاولياء الشيخ معروف الكرخى. عن الشيخ أبى سليم داوود الطائى. عن الشيخ حبيب العجمى. عن الشيخ، حسن البصرى‌قدس الله ارواحهم الزكية و نفعنا ببركاتهم البهيةعن حضرة الامام الهمام و الليث المقدام يعسوب الموحدين بدر العارفين الشارب من كأس اليقين باب مدينة العلوم على بن ابى طالب القرشى الهاشمى‌كرم الله وجههو هوعن حضرة درة صدفة الوجود صاحب المقام المحمود و اللواء المعقود سيد سادات العرب و العجم امام طيبة والحرم خليفة الله الاعظم و سرسجود الاملاک لآدم واسطة عقد المرسلين سيد الخلائق اجمعين سيدنا و شفيعنا و ملاذنا حضرة محمد المصطفى صلى‌اللهعليه و سلم و شرف و كرمو هو عن معبودأ هل السموات و الارضين عزوجل

بواسطة الامين الممتاز بين الملائكة المقربين جبريل عليه‌السلام.

أوصيک ايها الاخ الحبيب بتقوى الله و طاعته و لزوم أوامره و اجتناب نواهيه و كثرة مخافته فى السر و الاعلان والجهد فى تدريس العلوم بكمال الاتقان و فى افادة الطالبين و تعليم احكام الدين للمسلمين و كثرة المطالعة بالتحقيقات و التدقيقات و عدم الاكتفاء بظواهر العبارات لئلاتكون من الذين يكتفون بالخضاب عن الشباب و يستغنون بترائى السراب عن التروى بالشراب و فقنا الله و اياک لما يحبه و يرضاه و اوصلک الى ماتتمناه بجاه سيد المرسلين و آله و صحبه الطاهرين و سائر المقربين صلى‌الله عليه و سلم و عليهم اجمعين الى يوم الدين و آخر دعوانا ان الحمدلله رب العالمين.

انا الحقير المجيز خادم العلماء الاعلام محمود ابن ملا محمد الواوى عفى الله عنهماالساكن و المدرس فى قرية نلاس سنة ١٤٠٤ المطابق ١٣٦٢/٨/٥

امضاء محمود واوى

امضاء سيد محمد ابوبكرى ربط.

امضاء عبدالرحمن رحمانى كاژه.

امضاء محمدعلى محمودى خانقاه سردشت.

امضاء محمد العزيزى البردەرشى.

امضاء احمد شريعتى دارالسلام سردشت.

امضاء محمد مروتى بيوران عليا.

امضاء محمد عظيمى جامع سردشت.

امضاء نجم‌الدين حكمتى مراغان.

امضاء احمد حسين‌پور مسجد خليفه سردشت.

قۆڵێک فەقێی سەردەشتی و بانەیی لە کاتی سەیاحەتدا
ئاوایی واوان ـ سەردەشت

حوجرەکەم

ئەی گلێنەی هەر دوو چاوم حوجرەکەم
هێزی ئەژنۆم و هەناوم حوجرەکەم
ئەی هەوێنی سەروەریم و غیرەتم
هەر لە تۆیە رێز و ناوم حوجرەکەم
تۆ مەکۆی زانست و دین و فێرگەمی
تۆم نەبی، بێدەست و چاوم حوجرەکەم
تۆ لە جێی زانستگەمی مێژوو دەڵێ:
تۆ نەجاتت دام لە داوم حوجرەکەم

تــــۆ دژی هــەر نــاحەزێکی ئــەم گــەلەی
بــوویته ســەنگەر، جێگە راوم‌حــوجرەکــەم
هــــەر لە تــۆڕایــە کــە مــێژوو دەس‌پــڕە
لەو حــــەماسانەی رووداوم حــــوجرەکــەم
رێـــــــبەران و پــــێشەوایــــانی گـــەلم
کــاری تــۆ بــوون، وەک بــزاوم حــوجرەکـەم
زۆر دەمـــــێکە هـــاوبەشین و بـــێ‌بەشین
وەرگـــری مــافی خــوراوم حــوجرەکــەم
هــەروەکــوو دایک لە کــۆشت گــەرم و گــوڕ
پــەروەرانــدت مێشکی خــاوم حــوجرەکـەم
نــــەیبەزانـــدین تـــاڵ و تــفتی رۆژگـــار
مــن بــە رەنــجی تــۆیە مــاوم حــوجرەکـەم
تــــا ئـــەبەد مــەمنوونی تــۆم و چــاوەدێر
گــەر بــە ئــامیزت گــێڕاوم حــوجرەکــەم
هــــەر دوو لامــان بــێ بــژیو رامــانبووارد
وەک هــەتیوی بــەر هــەتاوم حــوجرەکـەم
تــۆ لە فــەڕش و مــافووران بێ بــەش کـرای
مــن لە تــێشوو و نــان و ئــاوم حــوجرەکـەم
تــۆ، کــە نــیتە خشــتی ســوور و بــانی قــیل
مــن بــە بــێ‌بەرگ و پــێڵاوم حــوجرەکـەم
تــۆ، کــە نــیتە پــەنجەرە و دەرکــی لەبــار
مــن وەبــەر دەرکــان خــراوم حوجرەکـەم
نــــیتە ئــەندازیــار بــڕێژێ نــەخشەکــەت
مــــن لە «تــاقی» دابــڕاوم حــوجرەکــەم

تۆ بێدەرک و بەر بێلاّیی و حەوشی چاک
من بێماڵی هەور و ساوم حوجرەکەم
هێندی ئەو سینگەی لە دیوارت دران
وا بە تیری خەم پێکاوم حوجرەکەم
بارتەقای رێژنەی دڵۆپەی میچەکەت
ئاوی ئەسرین دێ لە چاوم حوجرەکەم
هەروەکوو قەڵشی دیوار و بانی تۆ
لەت لەتە، جەرگ و هەناوم حوجرەکەم
خۆ، لە سایەی هەوڵ و تێکۆشانی تۆ
وا گزینگی دا هەتاوم حوجرەکەم
وا دیارە، وردە وردە لێکدەبین
بۆیە خەمگین داگراوم حوجرەکەم
من بەڵێنت پێدەدەم ئەی ماکی بیر
هەر لەبیرمی، تاکوو ماوم حوجرەکەم
گەر شیاوی مامۆستاییشم نەبێ
پێت دەبەخشم نان و ئاوم حوجرەکەم
تا، نەفەوتێ بارەدان و کۆششت
بۆت دەنێرم تازە لاوم حوجرەکەم
وا بەهیوام، هەر دەگەڵ تۆ تاکوو سەر
تێپەڕێنم عومری ماوم حوجرەکەم

مامۆستا و فەقێی «قارنێ»ی نەغەدە

دەستەیەک مەلا و فەقێی شکاک لە حوجرەی مزگەوتی سووری سابلاغ

وێنەی مامۆستا و موستەعید و سوختەکانی ئاوایی مەحموودئاوای بۆکان

دوا وتە

برا و خۆشکە ئازیزەکانم ئەوە بوو هێندێک سەبارەت بە ژیان و بەسەرهاتی فەقێ خۆشەویستەکان دەگەڵ ئێوەی هێژا و هۆگری راستی دوام و رێ و رەسمی فەقێیەتیم تا رادەیەک بۆ شیکردنەوە و بە یەکەوە لە سەرەتای دەست پێکردنی خوێندنەوە بە هەوراز و نشێوەکانی سوختایەتی و موستەعیدایەتیدا تێپەڕ بووین تا گەیشتینە کۆتایی خوێندن و وەرگرتنی شەهادە و باوەڕنامەی خوێندن «ئیجازەنامە» و بڕێک لە کەند و کۆسپەکانی ئەو رێگایەمان خستە روو و چاوێکمان بە پەڕاوی فەقێیەتیدا خشاند و کەمێکمان هەوای تێکەڵاو بە بوون و بەرامەی گوڵی گوڵستانی حوجرە، ئەو خوێندنگە بە پێز و بێنازە هەڵمژی.

بەڵام دەبێ ئەوەش بگوترێ: ئەوەی لەو کورتەباسەدا خستمە روو رێ و شوێنی فەقێیەتی هەموو هەرێمەکانی کوردستانی رۆژهەڵاتە وەکوو ناوچەکانی شنۆ، لاجان

سەردەشت، ورمێ، سابلاغ، بانە، سەقز و بۆکان و دیواندەرە و سنە، کە بۆ خۆم لە هەندێکیان وەکی سەردەشت، سابلاغ، بانە، ورمێ، دیواندەرە و سنە، فەقێیەتیم کردووە و بۆ هەندێکیشیان وەک ماکۆ، خۆیە، سەلماس نەغەدە، لاجان، شنۆ، سەقز، میاندواو، بۆکان،کرماشان، رەوانسەر، جوانرۆ و پاوە بە سەفەرچووم و چاوم بە فەقێ و حوجرەکان کەوتووە کە لە هەمووی ئەو مەلبەندانەدا رێ و رەسمی فەقێیەتی یەک شێوەیە و جیاوازی یەکی بەرچاو، نابیندرێت.

دەمێنێتەوە بڕێک لە شار و ناوچەکانی وەک: تیکاب، شاهین دژ، مەریوان، کامیاران، نەوسوود و قەسری شیرین و هەندێک شوێنی دی کە رێگام تێیان نەکەوتوە؛ بەلاّن پێم‌وانییە رێ و رەسمی فەقێیەتی ئەو جێیانەش دەگەڵ ئەوانی تر تۆفیرێکی چەندانی هەبێت.

ئەوە لەبارەی بەشە کوردستانی سەر بە ئێرانەوە، ئەما لە بەشەکانی تری سەر بە تورکیا و سوریا و روسیا و عەراق وەک پێویست ئاگاداریمان نییە و یەکەباری خۆم هەلی چونیانم بۆ نەرەخساوە. هەرچەند بە پێی پرسیار و گوتەی ئەوانەی هامو‌شۆیان بووە وا دەردەکەوێ کە فەقێ و فەقێیەتی ئەو بەشانەش هەروەک کوردستانی رۆژهەلاّت وابێت، بەتایبەت کوردستانی عەراق کە هەتا بیست سی ساڵ لەمەوبەر بە ئازادی هاتوچۆی بۆ کراوە و فەقێ ی ئێرە لەوێ خوێندویانە و هی ئەوێ هاتونەتە ئێرە و هەردووک لایان وا هەبووە بە سەردانیش نەگەڕاونەوە و هەتا ئیجازەوەرگرتن هەر ماونەتەوە، تەنانەت فەقێ ی وا هەبووە هێندە ماوەتەوە کە پاش گەڕانەوەی لە لایەن کەس و کاریەوە نەناسراوەتەوە.

فەقێ و فەقێیەتی لەکوردستانی عیراق

بە خۆشی یەوە بۆ ئاگاداری زیاتر لە داب و نەریتی فەقێیەتی لەکوردستانی عەراق کتێبێکم دەستکەوت بەناوی «ژیانی دێهاتی» نوسراوی «محەمەد روشدی دزەیی

عەوێنەیی»[1] کە بڕێک داب و نەریت و مەسەلە کۆمەڵایەتی یەکانی کوردەواری کوردستانی عەراق باس‌دەکات و باسێکیشی لە ژێر سەردێر «قوتابیانی ئایینی و زانستی لە دێهاتەکان»دا نووسیوە و منیش بۆ خوێنەری بەڕێزی هەڵدەگوێزم و بێ کەم و زیاد دەیگێڕمەوە:

قوتابیانی ئایین و زانستی لە دێهاتەکان

«لە دەوری رابردوو کە ئیسلامی‌یەت پەیدابوو تاساڵی (١٩٥٨) لە دێهاتەکان خوێندنی ئایین و زانسنی بەم جۆرە بووە کە لە ژێرەوە نوسراوە:
لە زۆر دێهاتەکان قوتابخانە و مامۆستا و قوتابی ئایین و زانستی تێداهەبووە، بەڵام مامۆستایەکانیش دوو چین بوون:
١ـ ئەوەی کە لە شوێن ئایین و زانستی و رۆشەنبیری شار بە شار، گوند بە گوند کە زۆر گەرا بوو، وە بە برسێتی و رووتی، شەو و رۆژ هەر تێکوشی کردبوو، وە خۆی زۆر ماندی‌کردبوو، تا ماوەی (٢٥ـ٣٠ـ٤٠) ساڵانە تا (١٢) عیلمی تەواودەکرد، ئینجا ئەبوو بە زانایەکی زۆر چاک و زۆرزان، ئەوسا پێی‌ئەگوترا مەلای (١٢) عیلم.
٢ـ ئەوکەسانەی کەمیان خوێندبوو، وە خۆیان ماندوو نەکردبوو لە شوێن ئایین و زانستی و رۆشنبیری ئەوجۆرە کەسانە پییان ئەگوترا (کولکەمەلا) کەم‌زان.»

چۆن فێرە خوێندن ئەبوون؟

کەسێک بیویستبایە، کوڕی خۆی فێرە خوێندن بکردایە، کورەکەی کە تەمەنی گەیشتبایە (٧ـ٨) ساڵان، ئەیبردە لای مامۆستای‌گوندی (ئاوایی)، وە یا خود ئەیبرد بۆ لای یەکێک لە قوتابیانی مامۆستای گەورە. ئەویش سیپارە و ئەلف و با و نوێژ و قورئان خوێندنی فێرئەکرد. لە پاشان چەند کتێبێکی بچکوڵەی ئەخوێند؛ وەکو: (جرم‌بخش، باغبان، ناگهان، اسماعیل‌نامە، ای‌شدە و ئەحمەدی).»

---

١ ـ عەوێنە گوندێکە سەر بە شاری هەولێری عەراق.

لە پاش ئەمانەش چەندسالآن کتێبی (صرف و نحو)ی ئەخوێند، وەکو: (عوامل، النموذج، سعدالله- ی گەورە و گچکە، مراح، اظهار، شرح المغنی، فتح‌القریب، فتح المعین، جامی، فناری).»

ئینجا لە پاش ئەمانەش ئەو عیلمانەیان ئەخوێند وەکوو: (ئایین منطق، فلکیات، هیأت، کلام، بیان، بدیع) کتێبەکانیش ئەمانەن: (انوار- ی مەزن‌البخاری‌استعارە، السیوطی، گلنبوی آداب، اسطرلاب، شرح چقمینی، قاضی و لاری و چەند کتێبیکەشی ئەخوێند، ئینجا ئەبوو بە مامۆستای (١٢) عیلم و تەمەنیشی ئەگەیشت بە (٣٠-٤٠) سالآن، ئەوسا لە گوندێک ئەبوو بە مامۆستا و لە پاشا ژنەکی ئەهێنا کورِیان ئەبوو ناویان لێ‌ئەنا (عبدالله). ئەگەرکچ بایە ناویان لێ‌ئەنا (ئامینە) چونکی پێغەمبەر (محمد)-د- ناوی باوکی عبدالله بووە و ناوی داکی ئامینە بووە.»

قوتابیەکان لە لای کێ دەرسیان ئەخوێند؟

ئەو قوتابیانەی کە لە کتێبی جامی هەورازتریان بخوێندبایە پێ‌یان ئەگوترا (موستەعید)؛ ئەمانە مامۆستای گەورە دەرسی پێ‌دەگوتن.

بەلآم ئەمانەی لە کتێبی جامی بەرەو خوارتر بایە پێ‌یان ئەگوترا (سوختە). ئەمانە موستەعیدەکان دەرسیان پێ‌دەگوتن و لە هەفتەی (٥) دەرسیان دەخوێند، ئەویش ئەگەر دەرسیان نەچوبایە. چونکە لە هەفتەی (٢) رۆژان حەسانەوە بوو: (هەینی و سێ‌شەمان).»

گوزەران کردنیان لە سەر کێ بوو

گوزەرانی مامۆستای گەورە لەگەڵ قوتابیەکان گشتی لەسەر دانیشتوانی دێهاتەکان بوون. وەکوو خواردن و شەکر و چاو نەفت و بەرگ و کتێبەکانیان. ئەوکاتی میری یارمەتی نەئەدان. لەبەر ئەمە لە هەندە جێگایان گوزەرانیان زۆرباش بوو. لە هەندە جێگایانیش گوزەرانیان باش نەبوو. لەگەڵ ئەمەش شەو و رۆژ خەریکی خوێندن بوون بۆ ئەمەی بۆ

پاشە ڕۆژ ببن بە زانایەکی زۆرزان و گەورە کە بتوانن خزمەتی میللەتەکەی خۆیان بکەن و سودیان لێوەربگیرێت و ڕۆشەنبیری بڵاو بکەنەوە.»

ئینجا ئەو کاتی مامۆستای زۆر گەورەیان لێهەڵئەکەوت و ئێستاکەش هەر ئەوانن ڕۆژی هەینیان لە مزگەوتەکان لە سەر میمبەرەکان وتاری ئایین و ڕێگای چاک نیشان ئەدەن و بەسەر دانیشتوە نوێژکەرەکاندا ئەخوێننەوە و هەر ئەمانەن کە گشت ڕۆژی لە ئیستگە گوێتان لە وتاری ئایینی و زانستی و ئاخافتنی بە سودیان ئەبێ کە بڵاوی ئەکەنەوە بە سەر ئادەمیزاد و زۆریشیان لە قوتابخانەی میری دامەزراون و کراون بە مامۆستای ئایین و زوبانی عەرەبی.»

بەڵام بەداخەوە ئەوجۆرە قوتابیانە لە ساڵی (١٩٥٨) بەدواوە لە دێهاتەکان و شارەکان نەمان و هەر کەس ڕوویان لە قوتابخانەی میری کرد، تەنیا مامۆستای گەورە لە دێهاتەکان مانەوە بە بێقوتابی و بە بێ یارمەتیدانی میری تا ساڵی (١٩٧٨) لەو کاتی میری چاکیەکی زۆرگەورەی کرد کە موچەی بۆ مامۆستایەکانی شار و دێهاتەکان بڕیەوە. ئینجا لە گشت دێهات و شارەکان مامۆستای دامەزراندن بەڵام بە بێقوتابی و بە بێدەرس گوتنەوە.

بەداخەوە ئەمانە وەکوو دیمەنی دارێکی زۆر بڵند و سەوز و بێبەربێ وانە. وابزانم ئەو چینە مامۆستایە گەورانە خوانەکردە نەمێنن چینەکی تر نییە لە دواوە کە جێگای ئەمانە بگرنەوە، ئەوسا هێدی هێدی ئایین و زانست و ڕۆشەنبیریش نامێنێ، ئادەمیزادیش ڕوو لە بێئایینی ئەکات، هەروەکوو ئێستا ڕویان تێکردووە».[1]

---

١ ـ ئەوەی لە قەڵەمی ئەو نوسەرە خوێندتانەوە سیاسەت و پیلانی گڵاوی ڕژێمە دژ بە دینەکانی ئەم دواییانەی عەراق بوو کە وایانکرد حوجرە و خوێندنی فەقێیەتی نەمێنی تا پاش لەناوچوونی ئەو چینە مەلایە، کەس لە گۆڕێ نەبێ بە تەواوی لە دین شارەزا بێ و بانگەوازی بۆ بکا ئەوسا بە ماوەیەکی کەم و زۆر سەهل خەڵک لە دین وەرگێڕن و بە ئارەزۆی خۆیان بەملاولادا هەڵیسوڕێنن و بیانچەوسێننەوە. تەنانەت مزگەوتەکانیشیان هەموو ڕوخاندن و قورئانەکانیان ئاگر تێبەردان. بەڵام بە خۆشییەوە دوای ڕاپەرینە مەزنەکەی (١٩٩١) و ڕزگاربوونی خەڵک لە چنگی ڕژێمی بەعس ڕێگا بۆ تێکوشانی مسوڵمانان ئاوەڵا بۆوە و ئێستێ لە سایەی ڕەحمی خواوە دین لە گەشەکردندایە و هەر بەو پێیەش فەقێ پەیدابوونەوە و لە زۆر دێ و

⇦

با ئەوەش بڵێین کە ژیان و ژیواری فەقێیەکان لە شار و دێهات وێڕای ژیانی خەڵک لە هەندێک بارانەوە گۆڕانی تێدا پێکهاتووە، بەتایبەت شتومەک و کەل و پەلی خوێندن گۆڕانی زۆر بە سەرداهاتووە و شتوومەک و ئامرازی فەقێی ئێستا لە هی فەقێی رابردوو هەم زۆرترە و هەم باشتر.

کەرەسەی نووسین

سەردەمێک کە ئامرازی لە چاپدان و بەگشتی چاپەمەنی زۆرکەم و نایاب بووە و ئەوەندی بووشە لە ریشەی وان نەکشاوە؛ فەقێکان زۆر بە چەتوونی توانیویانە تەنانەت بۆ دەرس لێ خوێندنیش کتێب پەیدا بکەن. زۆربەی کات کە فەقێ پێویستی بە کتێبێک بووە نەک تەنیا هی لە چاپدراوی دەستنەکەوتووە، بەڵکوو چەندناوچەشی پشکنیون تا دەستنوسێکی بە ئەمانەت وەرگرتووە، جا ئەگەر بۆ ماوەیەکی زۆر وێیاندابێت تێی رابخوێنیت دەنا ناچار بووە بە پەلە، لە رووی بنوسێتەوە و ئەمجار تێی رابخوێنیت.(١)

⇦ شارەکان مزگەوت و حوجرە دروستکراونەوە و خەڵک بە گەرمی بەرەو مزگەوت دەعوەتکەرانی دینی دەچن.

١ - کتێبێک کە بە ئەمانەت درابێ یان بدرێ پێویستە وەک هەموو ئەمانەتێک ئاگاداری لێبکرێ و بپارێزرێت. ئەما خاوەنکتێبەکان بە زۆری سێ مەرجیان بۆ بە ئەمانەت وەرگرەکان داناوە کە لەم دێرە شێعرە فارسییەدا گونجاون:

«کتابت می‌دهم اما به سه شرط — کە بوق و سوق و صندوقش نسازی»

واتە کتێبت وێ دەدەم بەڵام بە سێ مەرج: یەکەم: کتێبە کە نەکەی بە «بوق» یانی نەیکەی بە سینگناڵ و فوی بە پەرەکانداکەی و فیقەی لێبینی.

دووەم ئەوەیە نەیکەی بە «سوق» واتا نەیکەی بە بازار و لە مەیدانێ و بەرپێیان فرێیبدەی و بێتە پێگە و هاموشۆی بەسەردا بکرێت.

سێیەمیش ئەوەیە نەیکەی بە «صندوق» واتا نەچی قاقەز و شتی تری لە نێو باوێژی و بەمشێوە خەرای کەی.

لەوبارەوە چوار تاکە شێعری عەرەبیش هەیە کە دوانیان بە زمانی خاوەن کتێب و دوانەکەیتریش بە زمانی ئەو کەسەوە کە کتێب وەردەگرێ گوتراون بەمشێوە: خاوەنکتێب دەڵێ:

الا یا مستعیر الکتب دعنی — فان اعارة المعشوق عار
فمعشوقی من الدنیا کتابی — و هل ابصرت معشوقا یعار

⇦

هەروەها بۆ نوسینە وەش کەل و پەل زۆرکەم بووە، قاقەز هەر زۆر بە کەمی دەستکەوتووە، قەڵەم و مەرەکەبیش بە زۆری دەستکردی خودی مەلا و فەقێیەکان بووە؛ قەڵەمیان لە قامیشێکی تایبەتی داتاشیوە و مەرەکەبیشیان لە تێکەڵ کردنی چەند شت دروستکردوە.

ئەو کەل و پەل و کەرەسەی مەرەکەبی لێ سازکراوە لە نێو تاکە شێعرێکی فارسیدا نێویان براوە. شێعرەکە دەڵێت:

همسنگ دوده زاج است همسنگ هر دو مازو
همسنگ هر سه صمغ است وانگه به زور بازو

واتا بۆ سازکردنی مەرەکە و رادەیەک «دودە» یانی دوکەڵی چرای نەوتی ئامادە دەکرێت و بە کێشەی ئەو دوکەڵەش زاخی تێکەڵ دەکرێت و بە کێشەی دوکەڵ و زاخەکەش مازوی سوتاو و بە خەڵووز بووی دەگەڵ دەکرێ و بە کێشەی هەر سێک لەمانەش جەویی داری دەگەڵ لێکدەدرێت و ئەمجار بە هێزی پیل و شانان لە دەسک و ئاونگان رادەکوترێت و رادە شڵەقێنری تاکوو زۆر بە چاکی ورد دەبێ و لێکدەدرێت.

ئینجا دوای ئەو پێکهەڵکێشان و تێکەڵاو کردن و کوتان و وردکردن و راشڵەقاندنە بە ئاو گیراوەتەوە و لە جیاتی مەرەکەب کەڵکی لێ وەرگیراوە.

ئەما ئێستاکە، زۆرێک لە کتێبەکان لە چاپدراون و پێنوس و لێنوس زۆرن و مەرکەبیش بە لێشاوە و هەر پیاوی دەوێ بنوسێ و بنوسێتەوە و ئیتر لەسەر ئەمانە پەک ناکەوێت.

داخ وکەسەر یان چارەسەر؟!

دەبێ بڵێم، تەنیا شتێک کە زۆر جێی داخ و کەسەرە و لە کۆنەوە وەهەر ماوەتەوە و سەد مەخابن کە من ئەوانەی لەبیری چارەکردنیدابن و رێ و شوێنی فەقێیەتی ناحەز و

⇦ کتێب وەرگریش لە وەڵامدا دەڵێ:

فلا تمنع كتابا يستعار — فان البخل للانسان عار
الم تسمع حديثا من رواة — جزاء البخل عندالله نار؟

چەتوون کردووە و بۆ مسوڵمانانی راستەقینە، دڵتەزێن و شوورەیی هێنە و هیچ گۆڕانێکی بەسەردا نەهاتووە؛ شێوەی ژین و بەڕێچونی فەقێکانە و دەرکا و دەرکی نێومالانە.

هەر بە راستی ئەگەر بۆ وەختی خۆشی رەسمێکی جوان بوبێ یان لە رووی ناچاریەوە پێیداڕۆیین بۆ ئێستێ کە شێوەی ژیانی خەڵک زۆر گۆڕاوە و کۆمەڵ پەرەی‌ستاندووە و نەیار و ناحەزان لە رێی دینەوەی هەڵە و پەڵەیەکن و تەنانەت گەلێک دۆستانی ناحاڵیش هاریکارییان دەکەن و ئامادەی تێگرتنی توانج و پلار و تەشەرن؛ ئەمشێوە بەرێچوونە کوێی بە کەڵک‌دێ؟ کوا رەوای هەقە فەقێی بەستەزمان بۆ پەیداکردنی بژیو، هەموو شەو و رۆژێک دووسێ جار نێو ئاوەدانی وە تەقێنی و سەردە هەموو ماڵێک هەڵکا و بە شەرمەوە دەست بۆ ئەم و ئەو رادێرێ؛ هەبێ و نەبێ، بی‌درێتی و نەیدرێتی، سپی بێ و بۆربێ سارد بێ وگەرم بێ، رەق بێ و نەرم بێ نەوێرێ دەنگ‌بکا و بە هەموان هەر بلێ: بە زیاد بێ و خوا جەزات بداتەوە.

ئایا ئەو شێوە ژیانە بە دەرد و ژانە زۆرکەس لە فەقێیەتی ناتۆرێنێ و دەستی پێ‌لە خوێندن هەڵناگرێ؟ بەتایبەت بە سوختەی بێچارەکە تازە لەکۆشی بە پەرۆشی پڕ لە ناز و نیازی دایکی هاتۆتە دەرێ و لێی هەڵبڕاوە؟

راستەخوێنەری ئازیز لەوەی‌دا لەگەڵتام و دەزانم زۆر فەقێی بە وەج و لە خۆ بوردوو هەن کە چاو لەو جۆرە شوورەیی و ئازارانە دەقووچێنن و قۆڵی پیاوەتی هەڵدەماڵن و بە ئامانجی فێربوونی دین و خزمەت‌کردن بەگەل و ئایین؛ ئامادەن لە هەموو خۆشی‌یەک دەست‌هەڵگرن و دەگەڵ هەموو کەند و کلۆیەکی سەر رێگایان بەربەرەکانی بکەن و تا ئاخرەمین، پیت و وشە درێژە بە خوێندن بدەن. بەڵام ئایا ئەوجۆرە ژیانە کارناکاتە سەر رووح و دەرونیان و شوێنی خراپیان لە سەر دانانێت و لە زات‌و ورەیان کەم ناکاتەوە؟ بێگومان، با. چونکی مرۆڤ‌لە کەش و هەوایەکی ئاواداگەورە بێت و بە چاوی چاو لەدەست لێی بڕواندرێ شک لەوەدا نییە دەژاکێ و هەڵدانێکی سروشتی نابێت و ئەوەی دەبوو لە دەستی بێ لە دەستی دەچێ.

بەڵێ چۆنیەتی ژین و بەڕێچونی فەقێ هەر لە سەرەتاوە تاکۆتایی، کار لە سەر دەر و دەروونی دەکات و بەرەو بێ‌دەستی و زەبونی دەبات.

حاشا لەوە ناکرێ کە برین و شوێنەواری سەر جەستەی مرۆڤ دەرمـانکردن و ساریژ بوونە وەی هاسان و چابوونەوەی بێگومانە؛ بەڵان برین و کە لە بەرێک کە لە دڵ و گیان و دەروونیدا بـەدیدێت‌ئەویش بـرینێک کـە بـۆ مـاوەیەکـی زۆر هـەموو رۆژێ یەکدوجار بکولێتەوە و چ دەرمانێکیشی بۆ نەدۆزرێتەوە، هیوای چابوونەوەی لێناکرێ و کاری خۆی دەکا.

جا بۆیە دەڵێم ئەرکێکی ئیسلامی و ئینسانی هەموو پیاو و ژنێکی مسوڵمانەمادام بە خەم دینەوەیە و دەیهەوێ ئایینی پیرۆزی ئیسلام گـەشە بکـاتلە هـەر شـوێنێک و هەرچۆنێک دەژیت، بە پێی توانا و دەسترۆیشتن بۆ گۆرینی باری نالەباری ژیانی بـە ژانی فەقێیان، هەوڵبدا و شتێک وە خۆی گرێ. با ئەگەر لە زانسـتگە و تـاقیکردنەوە و بڕوانامەی رەسمی و کتێبی بە شێوەی تازە نوسراو و لە چاپدراو و زۆر پیویستی دیکەی خوێندن بێ بە شن لانیکەم شێوەی بەڕێچونیان لە ئاخر و ئوخرەکانی سەدەی بیستەمدا بڕێک رووسوورانە و ئابڕومەندانە بێت و چی دیکە دەرکا و دەرک نەکەن و دەست بۆ ئەم و ئەو رانەگرن.

ئەگەر بۆ هەر ماڵێکی ئاوەدانیبە پێی دارایی و نەداریمانگانە (٥٠) تا (١٠٠) تمەن دیاریبکرێ و یان هەر ئەو زەکاتەی کە لە خۆیان حەرامە و دەبێ هەر دەربکرێ بدرێتە دەستی چەند ریشسپی، یان پیاوماقوڵێک و خەرجی حوجرە بکرێت باشتر نییە لەوەی فەقێ هەموو رۆژێک لانیکەم دوجار بچێتە راتبە و دەرکان بکوتێ؟ بێگومان هەم خەڵک کەمتری دەچێ و هەم ئابڕومەندانەتر و بێعەیبترە هەم فەقێش تووشی شکستی گیانی و زەبوونی و بێ ورەیی نایەت.(١)

---

١ ـ بە پێی ئاگاداری دەسکەوتوو لە باشوور و باکوور و رۆژهەڵاتی ئێران برا مسوڵمانەکانی بەلووچ، تورکمان و... ئەو کارەیان سەبارەت بە مەلا و فەقێی خۆیان وەك بەڕێوەبردنی ئەرکیسەرشان لە بەرابەر دیندا ئەنجام دەدەن و زۆر لە مێژە زەکات و سەدەقات و خێراتی خۆیان، یان هەندێك لە داهات و دەسکەوتی ساڵانەیان دەخەنە ئیختیاری مەلاکانەوە و ئەوانیش مەدرەسەی دینی گەورەگەورەیان پێ سازداون و دەرسبێژیان بە مووچە و بەراتی تەواوەوە بۆگرتوون و هەریەکەی ساڵانە دەیـان و سـەتان فـەقێیان لێرادەگـرن و هـەموو ئیمکانات و کەلوپەلێکی پێویستی ژین و خوێندنیان بۆ دابین دەکەن کە هیوادارم خەڵکی ئێمەش بە یارمەتی ⇦

پەیام بۆ فەقێیەکان

برایانی خۆشەویستم! فەقێ ئازیزەکان!

ئێوە بۆ خۆتان دەزانن کێن و چین و چکارەن؟

وەرن تا وێک بە یەکەوە دانیشین و بدوێـــین تا باشتر خۆمان و ئەرک و سپاردەمان بناسین!

ئێوە میراتگر و جێنشین و کاربەدەستی دوارۆژی هەنتەشی پێغەمبەرن-د- مەلەوانی دەریای پڕ لە دوڕ و گەورهەرن، سەرقافلــەی کاروانی بژیوهێـنەری برسی و لێقەوماوانن. ڕێشاندەر و ڕێنوێنی هەلبڕاو و بەجێماوانن. پەنا و پەسێوی بێ پەنا و بێکەسانن، چاوساغ و دەسگری کوێر و بێلاق و دەسانن.

ئێـــــوەن کە دوای پێگەیشتن، دەتوانن خەڵکان لە چاڵـــی ڕەشی نەزانی و بێبڕوایی بێـــننەدەرێ و دڵـــی تاریک و تەڵـەمی ڕێ لێونبوان بە نوور و مەشخەڵـی ئایەتە پڕ پیت و پیرۆزەکانی قورئان و ڕێنوینی فەرموودە بەنرخەکانی پەیام هێـنی خوا بۆ سەرزەوی، ڕوون بکەنەوە و گرێ و گۆلی ژین و ژینگەی مرۆڤەکان وەکەن و بکەونە سەرکۆنەی هەڵە و لاڕێ و بەدخوو و بەدرەفتاران. دەستدەنە سەرکوتکردن و تەسدانەوەی سەربزێو و ستەمکاران و بە زنجیری زانست و ژیری، چەپی و لە ڕێ لادەران بێـننەوە سەر پانەڕێـی ئیسلام و سەرلێ شێـــــواوانی تاریکستانی بیرۆچکە دەستکردەکان وەخەبەربێـــنن و سیمکێشی لێکترازاوی مێشکیان ڕێک و پێک بکەنەوە وگەورەترین ڕاستی ون بوویان پێبناسێننەوە و لە دنیا و قیامەت بیانحەسێـننەوە. جا کە ئەو ئیشە پڕ بایەخ و گرینکەتان لەپێشە، دەست لە نێـو دەستی یەک خەریکبن بێئەندێشە، غیرەت وەبەرخۆتا بنێن و بچریکێـنن وەک شێـری مێشە، مەترسن لە توانج و پلار و پیلان و کێشە. ڕێز بۆ زێـری وەخت دابنێـن و کاتی شیرنتر لە نوقڵ و نەباتی خۆتان بە فیرۆمەدەن. هەوڵبدەن دەرستان کەمتر بچێت. ئەگەر مامۆستاتان لەوبارەوە کەمتەرخەمە ئاگاداری بکەنەوە و داوای هەوڵـی زیاتری لێبکەن. ئەگەر هەر چاک نەبوو یان

⇦ خوا ڕۆژێک لە ڕۆژان بۆو مەبەستە هەنگاو هەڵێنن و لانیکەم دووسێ مەدرەسەی گـەورەی دینی بە یارمەتی هەمەلایەنە بنیات بنێن. ان‌شاءالله.

عوزرێکی بوو، بچنە لای مامۆستایەکی‌تر. سەفەرێک زۆر پێویست نەبێ مەیکەن، دەوری کتێبە خوێندراوەکان زۆر بکەنەوە، ئەوەی دەیخوێنن چاکی فێرببن و رەوانی‌بکەن و زۆری بلێنەوە. ئەوەی نایزانن بیپرسنەوە. ئەوەی دەبێ لەبەر بکرێ لەبەری بکەن، پرسیار لە یەکتری بکەن و شت بە یەکتری بلێن، لە کاتی لێکۆڵینەوە و باس و شەڕە پرسیار مەبەستتان شکاندنی یەکتر و خۆهەلکێشان نەبێ و هەر بە ئامانجی کەلکوەرگرتن و سوود گەیاندن ئەو ئیشە بکەن. لە کاتی پشوودان و بێکاری‌دا لەبارەی یاساکانی ئیسلامەوە بکۆڵنەوە و بە دەق و بەلگەوە فێریان ببن. بزانن چۆن وەلامی پرسیاری خۆیی و رەخنەی نامۆ و ناحالی‌یان دەدەنەوە.

بێجگە لە کتێبی دەرسی، موتالای کتێبی دیکەش بکەن تا لە هەموو بوار و بابەتێک بەلەد و ئاگادار بن. چونکی سپەیرۆژێ دەگەل هەموجۆرە ئینسانیک بەرەورووو دەبن، هەرکەس پرسیارێکتان لێ‌دەکا و بە مەبەستێک دەتان‌دوێنی. دوێنی رۆژێک بوو ئەمرۆڤ رۆژێکی‌ترە، کاری ئێستای ئێوە شەڕە دەگەل نەزانی، ئەویش نەزانی سەدەی بیستەم کە پشتیوانی ئینسانی و غەیرە ئینسانی زۆری هەیە.

دەبێ بە دوو چەکی باوەڕ و زانین چەکداربن. چونکی زانینی دەگەل باوەڕ کردەوەشی بە دوو دادێت و کەسێکیش زانا و بە ئیمان بێ لە مەیدان‌دا کەس خۆی بۆ ناگرێ و تا زۆرتر بزانن سەرکەوتووتر دەبن.

تێکۆشان و خەریکبونتان هەر لەو کتێبانەدا کورت هەڵ مەیەننەوە. پەراوی مێژویی، ئابوری، سیاسی، زانستی، لێکولینەوەیی، فەلسەفی و ئەدەبی بخوێننەوە. قورئان و حەدیس زۆر بخوێنن و لەبەریان‌بکەن. ئاگاداری یاسایەکانی شەریعەتی ئیسلام بن و «فقە» زۆربخوێنن. هەرکە هەلتان بۆ رەخسا لە سەر وتاردان «سخنرانی» بە زمانەکانی کوردی و عەرەبی و فارسی و هەر زمانێکی‌تری کە دەیزانن، مەشق و تەمرین بکەن. بۆ قسەکردن و راهاتن بە هەر زمانێکی بێگانە هەوڵبدەن و هەل لە دەست‌مەدەن و دەست لەیەکتر بەرهەڵ مەدەن.

هەر وابێتەوە لە سەرتان لازم و پێویستە ئاگاداری وەزعی رۆژ و روداوەکانی دوور و نێزیک بن، دۆست و دوژمن بناسن لە سەر باری سیاسی، کۆمەلایەتی، ئابوری، مێژوویی و جوغرافیایی ولاتانی ئیسلامی موتالا و لێکولینەوەتان هەبێ و بزانن لە دنیای مسولمانان و غەیری وان‌دا، چ دەگوزەرێ. بۆ ئەم بابەتانە کتێبی زۆر هەیە و دەتوانن لە گوڤار و رۆژنامە و

حەوتونامە و راگەیەنە رە گشتی‌یەکان کەڵکوەربگرن.

لاکردنە وە لە کردەوە

ئەوەی باس‌کرا لە مەڕزانین و وریایی و تێگەیشتن بوو کە دەبێ ببێ بەڵام لەوان گرینگتر کردەودیە. عیلم و تێگەینێک کردەوە و هەڵـوێستی ددگەڵ نەبێ هیچە. زانینی بێ‌کردن نرخ و بایەخی نییە، خەڵک زیاتر لە رەفتار و کردار دەڕوانێ نەک لە قسە و گوفتار. کە واتە پیاوی مەیدانی کردەوە بن لە رەفتار و هەڵـوێستە ناردوا و قەدەغەکراوەکان خۆتان بپارێـزن. ئەوی پێویستە، چ ددگەڵ خۆتان و چ دەگەڵ خەڵک و چ ددگەڵ خوا ئەنجامی بدەن، خۆتان بە خوو و خدەی ئیسلامی برازێننەوە.

بۆ خۆتان وەخت‌ناس و رێک‌وپێک و وریا و گورج و گۆڵ و زیت و کوڵنەدەر بن. نیسبەت بە ئەنجامدانی ئەرکی سەرشانتان بێ‌موبالات و کەمترەخەم مەبن بۆ هەر کارێک بڕیارتان‌دا بە جیددی راپەڕن و لێی راکەون. شەوانە لە وەختی خۆی دابنون بەیانانیش زوو لە خەو هەستن. بەرگ و نوێن و بان و سەر و لەش و هەوڕ و هۆڵ و جێ و رێ و هەموو کەل و پەلێکتان پاک و خاوێـــن بێ. ددانەکانتان لە شەو و رۆژدا لانی‌کەم جارێک ئەویش، پێش خەوتن بە فڵـــچە و هەویری تایبەتی بشۆن و میسواک فەرامۆش مەکەن. بە پێـــی توانا وەرزش بکەن و خۆتان رابێنن، پیادەڕەوی بکەن و تەمبەڵبار مەیەن. سەر و سەکوت و جۆری لیباستان نائاسایی نەبێ. بەرگ و پۆشاکی فەقێیەتی تورِ مەدەن چونکی شکان لە بواری فەرهەنگی‌دا شکستی دیکەشی بە دوادا دێت و دڕدۆنگی خەڵکیش لەوێ راوەستێ.

سیغار مەکێشن چونکی زیانی زۆری پێـوەیە و بەتایبەت کە لەو دواییانەدا زیانەکانی گیانی لە لایەن پزیشکەکانەوە روون‌کراونەوە، گەلێک لە زانایانی پایەبەرزی دینی حەرامیان‌کردووە و بە ناڕەوای دەزانن.

ریش مەتاشن چونکی بە لای زۆربەی زانایانی شەرع زانەوە تاشینی حەرامە، و هەرچەند بازێک فەرمویانە هێشتنەوەی سوننەتێکی گەورەیە و تا شینی مەکروهە.

خەو و خواردنتان بە جێ و رێ و ئەندازە بێ، زیادەرەوی و وێڵ خەرجی مەکەن، بە قنیات و شوکرانە بژێربن.

دەگەڵ خەڵکی بە وە فا و بێجەفابن، پێـــوەندی یان دەگەڵ مەپچرن، پەیمانشکێـــن و بێبەڵێـــن مەبن، لە شایی و شینیاندا بەشداری بکەن. سەری نەخۆشەکانیان بدەن. لە دەرد و گرفتارییان بپرسن و بە پێی توانا هەوڵی چارەسەرییان دەگەڵ بدەن. ڕێـز لە گەورە بگرن، بەزەییتان بە چکۆڵەدا بێـتەوە. ئێـرەیی «حەسوودی» بە کەس مەبەن و بە پلە و پایە و بوونی خەڵکی شاد و خۆشحاڵ بن. رازی مەبن بەوە ماڵ و ناموس و کەسایەتییان زەبری لێبدرێ و لەو پێناوەدا بەرگری بکەن و بۆ خۆشتان پێشقە دەمی پارازتنی ئەو شتانەبن. خۆتان بە کوڕی خەڵک بزانن و ئەوان بە کەس و کاری خۆتان. لە بابەت خزمەت و چاکەی وانەوە سپڵە مەبن و شوکر و سوپاسیان بکەن. هەرکەس چاکەی دەگەڵتان کرد پاداشی بدەنەوە، لانیکەم بە دوعای خێر. گاڵتە بە کەس مەکەن و بە چاوی سوکی مەڕوانن. ڕووخۆش و بە خولق و ماریفەت و خۆ بە کەم گر و روح و ڕەزاسووک بن. خەم لە دڵتاندابێ، نەک لە نێوچاوان و رووتان. مۆن و مرچ و دورە پەرێز مەبن، شۆخی بێجێ مەکەن. مەند و لە سەرەخۆ و لە خۆ بوردوو و بە گوزەشت بن. پێش عەیبی خەڵکی هی خۆتان ببینن. دوان و بێدەنگیتان لە جێی خۆی دابێ. «صلەرحم» واتا پێـــــوەندی خزمایەتی وەبەرچاو بگرن مافی تەواوی دایک و بابان بەجێبگەیەنن بە ویقار و رێزدار بن، رێز لە پیر و پێشەوایان بگرن. ناوی رابردوان بە چاکی بێنن و دوعای خێـریان بۆ بکەن. رێزی تایبەتی بۆ مامۆستایەکان دابنێن. سڵاو و ئەحواڵپرسیتان بۆ هەمووکەس زۆربێ. هاورێ و هاودەمی چاک و رێزدار و پارێزکاران بن. لە خراپان نێزیکی مەکەن مەگەر بۆ رێنوێنی و پەرودردەکردنیان. ئاگاداری برا سوختەکان بن و پەروەردەی دینییان بکەن، لە گوتنی دەرسی قورئان و دین و ئەخلاق بە منداڵانی خەڵک دریغی مەکەن، بە ئاگاداری کەسەکانیان بەردو فەقێیەتییان بکێشن. گەورە و چوکایەتی نێو حوجرە وە بەرچاو بگرن، بێنەزم و یاسا و سەرلێشێواو مەبن، رەفتارتان بە یەکەوە برایانەبێ. لەسەر روداو و پێشهات و مەسەلەکان بە یەکەوە راوێـــژ بکەن. دڵسۆزی یەکتری بن و لە لای کەس یەکتر مەشکێـنن و بۆ کەس یەکتر هەڵمەنێن و دژی یەک مەدوێن. توشی هەر هەڵەیەک هاتن دەسبەجێ پەشیمان ببنەوە و تۆبە بکەن.

بۆ خوا یەکلا ببنەوە و ئیشەکانتان بووی پالافتە بکەن، یادی ویتان هەمیشە لە دڵدابێ و بە چاودێر و ئامادەی هەموو کارێکی بزانن. پشتی پێ ببەستن، لە رەحمی وی و پیرۆزبوون لە

ئیشەکانتاندا ناهومێد مەبن، هەموو رووداو و پێشهاتێکی دیار و نەدیار و گەورە و بچووک لە کارتێکردن و شوێندانانی وی بزانن، بوون و نەبوون، مان و نەمان، دان و نەدان هەر هی ئەوە و ئیتر لە دەسەڵات و ویستی هیچکەس و هیچ شتێکدا نییە.

بە تێڕوانین و بیرکردنەوە لە ڕێکوپێکی و نەزم و یاسا و شوێنەواری دەستی ژیری و توانین و لێزانین و کاربەجێـــیی و سۆز و بەزەی پەروەردگار لە گەردیلە تا کاکێشانی و لە گیانلەبەر تا بێگیانی ئەم بوونەوەرە زۆر و زەبەندە، هەر وەها بە لێکدانەوە و وردبوونە وە لە کشگێڕ «معجزە»ی هەتاهەتایی پێغەمبەری مەزنمان-د- کە قورئانە بیر و باوەڕتان قایم و قوڵ و پتەو بکەن.

هەروا بە پارازتنی مافی تەواوی نوێــــژ، یادی بەردەوامی خوا بە دڵ و زمان، قوڕئان خوێندن و پێداچوونەوەی فەرموودەکانی پێغەمبەر-د- خوێندنەوەی ژێنامە «سیرە»ی یارانی و پیاوچاکانی رابردوو و هاوچاخ، هاموشوی خواناسانی پایەبەرز و ئەهلی کردەوە، بیرکردنەوە لە مردن و ئەو قوناغانەی بە دوایدا دێن، چوونی سەرقەبران و پاڕانەوە و دوعا کردن بۆ خۆتان و گیانی رابردوانی نیشتەجێی بەرزەخ، گیان و دەروونتان بەرز و فراوان رابگرن و رێی نەوس و شەیتان ببەستن.

نوێژەکانتان ئەوەڵی وەخت و بە جەماعەت بکەن، هاوڕێ دەگەڵ بەجێهێنانی مەرج و پیویستییەکان؛ لە ماناکەشیان وردببنەوە و بزانن لە حوزوری کێدا و بۆچی راوەستاون و کڕنوش دەبەن و دەڵێن چی؟ دوعا و «ذکر»ەکانیگەڵ نوێژ و پاش نوێژ لەبیر مەکەن. لە شەو و رۆژدا لانیکەم جارێک قوڕئان بخوێنن، دوعایەکانی پێوەندیدار بە هەر کار و کاتێکەوە لەبەر بکەن و لەجێی خۆیدا بیانخوێنن. سڵاوەتدان لە پێغەمبەری خۆشەویستدفەرامۆش مەکەن و بە پێی توانین و گونجان سوننەتەکانی ئەو بەڕێزە ئەنجامبدەن. زۆر لەبەر خوا بپاڕێـنەوە بەتایبەت لە دوای نوێـــژەکان و ئەو کاتانەی دوعایان تێـــدا گیرادەبێ. پێـــوەندیکردن و لێکپچڕانتان هەروەها رقهەستان و خۆشەویستیتان لەبەر خوا و لە رێی ویدا بێ. بە دڵ و زمان و کردەوە حەمد و سوپاسی خوا بکەن و شوکرانە بژێری چاکەکانی بن. بیرلەوە بکەنەوە کە دنیا هیچ نییە و رۆژێک هەر بەجێی دێڵـــن و دەچنە بن گڵ و پرسیاری نیعمەتەکانمان لێدەکرێتەوە و ورد و درشتی چاکە و خراپەمان دێتە ئەژمار. لە سزادانی خوا بترسن و بەهیوای

رەحمەت و بەهەشتی بەرینی خواش بن.

برایانی هێژا!

ئێـــوە بنکەی خەڵکیتان هەیە و راژە و خزمەتتان بە ئایین و گەل لە کەس شاراوە نییە. خەڵکی مسوڵمان چاوی بڕیوەتە زانایی و وریایی و لێهاتویی ئێوە و دەزانن کە سەربەرزی و پێشکەوتوویی هەر گەلێک پێوەندی هەیە بە باشی ورەسەنی و پێشکەوتوویی ئەو بیروباوەڕ و یاسا و رێسایە کە دە نێوی‌دا هەیە و هەڵـدان و بەرەو پێش چوونی ئەو بیروبڕوا و یاسایەش بەستراوە بە هەوڵ و تێکۆشان و خۆ زەحمەت‌دان و لێهاتویی ئەو دەستە و تاقمە لە خەڵک کە بەرپرس و راسپاردە و راژەدارنی. کەواتە بەو ئەنجامە دەگەین: خەڵکی مسوڵمان سەرکەوتن و پێشرەفتی هەمەلایەنەی خۆیان لە ئێوەی خزمەتکار و بە پرسیاری پەرەپێدانی ئایینی پیرۆزی ئیسلام دەزانن.

لێـمان سوور و عەیانە کە نەیار و ناحەزانمان، بێ‌وچان و پشوودان، بە هەر وەسیلە و ئامرازێکی رەوا و ناڕەوا، خەریکی کار و تێکۆشانی خۆیانن و لە بواری فەرهەنگی و سیاسی و سەربازی و راگەیاندنەوە بە گەرمی، لە هەوڵدان و لە دژایەتی مسولـــمانان و بیرو باوەڕ و یاساکانی ئیسلام ساتێک ناسرەون و هەدادانیان نییە. هەموو جولانەوە و رەنجدان و هەڵسوڕانیشیان بە رواڵـــەت بە ناوی خزمەت بە گەل و بۆ نەجاتدانی هەژار و داماو و ماف خوراوانە و بە مەبەستی دابین‌کردنی دادپەروەری کۆمەڵایەتی‌یە.

ئەما لە راستی‌دا ئەوانە بە دوور و نیزیکەوە، بە رۆژهەڵاتی و رۆژئاوایی‌یەوە دژایەتی ئیسلام دەکەن و ئامانجی دوارۆژیان لادانی گەلانە لە بیروبڕوای ئیسلامی و بە بڕوای ئێمەش هەرکەس دژی بیروباوەڕی خەڵک بێ دژ و ناحەز و نەیاری ئەو خەڵکەشە.

دژایەتی کردنیشیان بە دوو هۆیانە: تاقمێکیان لە ئایینی ئیسلام حاڵی نین و پێـیان‌وایە پێچەوانەی هەڵدان و پێشکەوتنە و شیاوی حکومەت‌کردن و رابەرایەتی خەڵک نییە و ئەگەر لە رابردوش‌دا کەڵکی بووبێ دەگەڵ باری ژیانی خەڵکی ئێستا نایەتەوە و تەنانەت تۆمەتی بەرەو پاش گێرانەوەشی بۆ هەڵدەبەستن.

بەشێکیشیان‌ئەگەرچی‌لە ئایینی پیرۆزی ئیسلام تێدەگەن و دەزانن ئایینێکی تەواوە و لە هەموو بوارەکانی ژیان دواوە، بەرنامەی تاک و کومەڵە و وێرای باسکردنی مەسەلە تاکی‌یەکان

و دوان لە چۆنیەتی خواپەرستی و ئاقیدە و باوەڕی دینی، بەرنامەی تایبەتی کۆمەلایەتی، ئابوری و میرایەتی و سیاسی و فەرهەنگی خۆی هەیە و راڤە و لێکدانەوەیەکی راست و گرینگە بۆ گشتی بونەوەر و هەروەها بۆ ئێستا و داهاتووی جیهان و لە بیروبڕوا و کردەوەدا مرۆڤ لە گومان و دلەراوکێ نەجاتدەدا و دەیخاتە سەر شەقامەرێیەکی بێمەترسی و پەتەر[١] هەروەها دەیهەوێ مرۆڤ سەرەڕای خۆئامادەکردن بۆ ژیانی نەبراوەی پەسلان، لەم ژینگە کاتییەشدا لەوپەڕی خۆشی و ئاسوودەیی و بەرەو پێش چوون دابێ و هەتا گیانی لەبەردایە هەر بخوێنێ و بەو هۆیە کەلکی زیاتر لە بەش و بارەکانی خوا وەربگرێ. ئینجا لەوەش بێئاگا نین کە قورئان دەفەرموێ: یەکێک لە مەبەستە هەرەگرینگەکانی ناردنی پێغەمبەران-د- دابینکردنی دادپەروەری کۆمەلایەتییە و تەنیا پێوەری گەورایەتی و چوکایەتی تەقوا واتا پەیرەوی زیاترکردن لە یاسایە و پێوەرەکانی تری وەک: رەنگ و نژاد، بوون و نەبوونی سامان، زێد و نیشتمان و هەر محەکێکیتر، کەمترین بایەخیان نییە و خەتی بەتالکردنەوەیان بەسەردا کێشراوە. بەلێ ئەوانە هەموو دەزانن و زۆریان بە نوسین و گوتن دانیان پێداناوە، بەلان لەبەرئەوە کەوتوونە دوای نەوس و شەیتان و بۆ خۆشی ئەم دنیایە چاویان لە ژیانی پەسلان قوچاندوە و دەیانهەوێ لە نێو یاسا و رژیمێکی وادابژین کە لە سەر بناغەی جیاوازی کۆمەلایەتی دامەزرابێ و بتوانن تیایا خەلک بچەوسێننەوە ئیتر ئامادەنین بێنە ژێر سێبەری پڕ لە دادگەری ئیسلام و بە زنجیری عەدالەت و پاراستنی مافی تاک و کۆمەل خۆیان ببەستنەوە و لەو پێناوەشدا بە توندی دژایەتی دەکەن و هەموو نێو و ناتۆرەییێکی ناحەزی لێهەلدەدەن.

هەروەها بە مەبەستی کزکردنی دین و لە برەوخستنی و پێشگیری لە گەشەکردن و هەلدانی، دژایەتی ئالاهەلگران و راگەیەنەرانی دەکەن و لەو رێیەشدا دەست دەدەنە پروپاگەندەی دژومنکارانە و بە کۆنەپەرست، تەماکار گەللات[٢] یانهاوکاری بیانی و چی و چی تۆمەتیاری[٣] دەکەن و هەولی ئەوەش دەدەن هەندێ خەلکی ساویلکە بکەنە هاوکاری خۆیان و کاری خۆیانی پێ بکەن.

---

١ - پەتەر: بەلا، پەتا. (هەنبانەبۆرینە).

٢ - گەللات: مفتەخۆر. (هەنبانە بۆرینە).

٣ - تومەتیار: متهم.

بەڵام ئێـــــــــمە وەک ڕاگەیەنەرانی دین نابێ بەو بایانە بلەرزین و ببەزین؛ چونکی سروشتی‌یە کە یەکەم کاردانەوەی بەرەی ناهەق بە دژی ئاڵاهەڵگرانی هەق تۆمەتیارکردن و ڕەشەکوژی (ترور)ی کەسایەتی قەڵەم و چەکبەدەستانی و توانج و پلارپێدادانیانە تا بتوانن هەر بە شەڕی سارد، ساردیان بکەنەوە و ورەیان بێننە خوارێ و لە ئەنجامدا سەنگەریان پێ چۆڵبکەن و وڵات بکەنە مەیدانی ڕمبازێنی نەیاران و دژمنانی ئایین و گەل.

ئەمجار، ئەوە هەر ئێمە نین دەکەوینە بەر هێـرش و لافاوی قسە و تەشەر و تۆمەتی ناحەزان و دۆستانی ساویلکە، بەڵکوو ئەوە میراتی پێشونیانە بۆمان بەجێماوە، جا هەر لە نوسەران و ڕاگەیەنەرانِ ە بانگەوازیکەرانەوە بگرە تا یارانی وەفاداری پێـــغەمبەر و خودی خۆی -د-.

هەرکەس وە دوا هە ر ڕێـــــبازێک بکەوێ چارەنووسی هەر ئاوایە و دژایەتی دەکرێ بەتایبەت کەسێک وە دوای ڕێـــــبازی ڕاستەقینەی ئیسلام بکەوێ کە ئاڵاهەڵگری شۆڕشی ڕزگارکردنی هەموو چەوساوە و ماف خوراوانی جیهانە و دەیهەوێ هەموو گەلانی دنیا ئازاد و سەربەخۆ بن و کەس ئاغا و سەروەری کەس نەبێ و چارەی بۆ نەنوسێ؛ هەر بۆیەشە کە هەموو ملهوڕ و زۆردارانی دنیا دژایەتی دەکەن و لەو ڕێـیەش‌دا سەربازان و بەرگری‌کەرانی دەدەنە بەر هێرشی پڕوپاگەندە و ڕەشەکوژیان دەکەن.

دیسان کێ هەیە هەموو کەس لێی ڕازی بێ؟ و ئایا ڕازی‌بوونی هەموو کەس نیشانەی چاکی و پاکی‌یە؟ ئەوەی هەموو کەسی لێ قایلە، وەک هەموو کەس وایە. دەی خۆ هەموو کەسیش چاک نییە. مرۆڤی چاک هەرچاکان لێی قایلن و ئەوەی چاک و خەراپ بەدڵ لێی ڕازی بێ دەبێ گومانی لە چاکی خۆی دابێ.

ئازیزم! هەرکاتێک ڕەخنەت لێگیرا و کەوتیە بەرلافاوی جوێـــــن و تانووت، بیرکەوە؛ ئەگەر ڕەخنە و تەشەرەکان بەجێ‌بوون ئەوە تاوانبار خۆتی و دەبێ سوپاسی خوا بکەی کە بە هۆی دژمنەوە ئاگاداری کردیەوە و هەڵی‌گەڕانەوە و چابوونەوەت بەدەستەوە هەرماوە. ئەگەر بێ‌جێ و ناڕەواشن ئەوە هەر سوپاسی خوا بکە کە پەیڕەوی و بەرگری‌کردنت لە دین، شوێنی خۆی داناوە و ئەوەتا نەیاران لێت توڕەن و دژکردەوە (عکس‌العمل) نیشان‌دەدەن.

کاکە گیان! شتێکی سروشتی‌یە کە هەڵوێستی نەیار لە بەرانبەر هەوڵ و تێکۆشانی تۆدا

دڕکخستنە سەر ڕێ و کۆسپ دروستکردنە. نەک گوڵ پێدادان و هەڵنان و بارەقەڵڵا. تەنیا دیاردەیەکی کە مرۆڤ، پەژار و داخ لە دڵ دەکا لاسایی‌کردنەوەی دژمنان و ناحەزانە کە هەندێک خۆیی ساویلکە دەیکەن و دەبنەداردەست و دەست لە نێو دەستی نەیاران دەنێن. ئەویش بە قەولی زانا و بلیمەتان کە دەڵێن: «دۆستی نەزان بەڵای خوایە» و دەبێ خۆیان بۆراگرین و بە پێی توانا تێیان بگەیەنین: کە خۆیان و دۆست و دژمنان بناسن و زیاتر فریوی دژمنانی خۆ بە دۆست نوێنیان نەخۆن و بێنەوە سەرەخۆ و لانی‌کەم ئەگەر گوڵ نین دڕکیش نەبن.

کە واتە دەبێ زۆر وریا و هۆشیار بین و بزانین بۆچی و لەبەرچی دەخوێنین، چۆن دەتوانین بە مەبەستی پیرۆزمان؛ کە ڕاگەیاندنی دینە بە تێری و تەسەلی بە خەڵک و گێرانەوەیانە لە هەر باوەڕ و ئاکار و خوو و خدە و ڕەفتارێکی ناڕەوا و هەروەها بەرپەرچدانەوەی هەموو دوژمنکاری‌یەکی دوژمنانە سەبارەت بە ئایین و دینداران؛ بگەین.

بە قسە و باس و توانج و پلاری نەیاران و دوستانی ناحاڵی نابێ شل بین و مەتەرێز بەجێ‌بێڵین و تاوانێکی گەورە بۆ خۆمان تۆمار کەین. چونکی هەڵاتن لە ریز «صف»ی «جیهاد» یەکێکە لە تاوانە زلەکان «الکبائر» و «جهاد»یش هەر بە شەڕی چەکداری «القتال» ناگوترێ بەڵکوو قوناغی جوراوجۆری هەیە کە یەکێکیان یان باشتر بڵێین یەکەمین قۆناغی تێکۆشان بریتی‌یە لە ڕاگەیاندنی دین و بانگەوازی کردنی خەڵک بۆ لای ئیسلام «الدعوة» بە قەڵەم و زمان.

هەروەها ئێوەش دەزانن نەیارانی ئێمە و ئەو لایەنانەی کە دەبێ دژیان بجەنگین تەنیا بریتی نین لە مرۆڤە ملهوڕ و زۆردار و سەرەڕۆیەکان؛ بەڵکە بەر لە هەموو کەس و هەموو شتێک دەبێ بە دژی نەوس و شەیتان بجەنگین و نیشتمانی دەرونیان لێ‌بسڕینەوە و ئەوسا دەستبکەین بە تێکۆشان «الجهاد» لە نێو کۆمەڵ و لە قۆناغەکانی سەرەتایی‌یەوە دەستپێ‌بکەین و ئەگەر پێویست بوو تا دوایین قۆناغ کە گیان بەخت کردنە بڕوێن و خۆمان فیدای ئیسلام و مسوڵمانان بکەین تا بەو پێیە خەڵک لە بێدادی ڕزگاربێ و خۆشمان پلەی شەهیدی و ژینی خۆشی ناو بەهەشتی خوای دادگەر دەستەبەر بکەین.

دەبێ زۆر هەوڵ بدەین و خۆ ماندوو بکەین تا زوو تێ‌بگەین پێ‌بگەین و یەکجاری بکەوینە سەر ڕێبازی بانگەوازی و ڕاگەیاندنی دین و بە قسە و کردەوە خەڵک ڕاکێشین بەرەو دین؛ جا ئەگەر کرا لە بەرگ و سەنگەری مەلایەتی‌دا دەنا لە هەرکوێ و هەرچی بووین. لەبەر

ئەوەی مەرجی راگەیاندن ئەوە نییە هەر بە ئیشی مەلایەتی و لە میحرابی مزگەوتا بێ؛ بەڵکوو دەکرێ لە هەر لیباس و نێو هەر توێژ و تاقمێکی کۆمەڵدا دین رابگەیەنین و شیی بکەینەوە و ئاڵا هەڵگر و دۆستان و تێکۆشەرانی زیاتربکەین. دەبێ لە هەر شوێنێک هەلمان بۆ رەخسا بە میحراب و مزگەوتی بزانین و هەر بەرگێکمان لە بەرابوو، هەر ئیشیکمان بە ملەوە بوو لە خزمەتکردنی دین درێغی نەکەین و شل نەبین با مەلا نەبین؛ نوسەرێکی بە توانا، بازرگانێکی دەستپاک، پیشەسازێکی دڵسۆز، وەرزێرێکی خێرەومەند، ئاژەڵدارێکی دڵاوا، یان کرێکارێکی کارامە و بەختەمام بین و لە هەموو هەستان و دانیشتن و هەڵوێستێکمان داراست و دروست و بێفێـــــڵ و گرێ بین، ە ببینە سەرمەشقی جوان «القدوة الحسنه»ی دین بۆ خەڵک و ئەگەر قازانجیشمان بۆ دین نەبێ لانیکەم زیانی پێنەگەیەنین! انشاءاللەوعلیەالتکلان.

بەرەو ماڵاوایی

وا وردە وردە بەرەو ماڵاوایی دەچین و بۆ ماوەیەکیش بێ دەبێ دەستلێک بە ردەین؛ بەڵام بەر لە خاترخوازی[1] دەمهەوێ مەبەستێکی درکاو، برێک بە درێژی بۆ فەقێیەکان دووپات بکەمەوە، جا ئازار کەمکەمەوە.

خۆشەویستانم!

ڕێگای ئێوە تایبەتمەندی زۆری هەیە، هەروەکی گەلێک پیرۆزە و ئەنجامدانی ئەرکی دینە، ڕاژەی خزم و گەل و هۆزە و بۆ، ئازادبوون و بوژینە، دیسان وەکی پڕ لە چاڵ و چووڵ و دڕکە و هەوراز و نشێوی هەیە، دوور و درێژ و کەم ڕێبوارە و ڕێگر و بشێوی هەیە، ئەرکی ئێمە تاق و تەنیا مەلایەتی ئاسایی نییە. بەڵکوو دۆز[2] و مەرامێکی گەلێک پیرۆزمان لە پێشە، کە تا گیانمان لەبەردایە و مێشک و بیرمان لە سەردایە، دەبێ هەوڵی لە بۆ بدەین، بە یەکدڵی بە یەکگرتن، بە نووسین و ڕاگەیاندن، بە لێدوان و ڕوونکردنەوە، بە بەخشینی سامان و ماڵ، بە تێکدانی ژیوار و حاڵ، بە سەربازی بە گیانبازی، بۆی تێبکۆشین و خەباتی لە پێناودا گەرمکەین؛ خەباتێکی وا بەتین بێ کەللەی ڕەقی هەقنەویستانی فێڵبازی لەناو گڕدا نەرم کەین.

ئەم ئامانجەش: وەک دەزانین ئایینی پیرۆزی ئیسلام، دەیانساڵە دەسەڵاتی ڕامیاریی خۆی لەدەستداوە، ڕێی گەشەکردن و هەڵدانی لێگیراوە. مافی دەستوەردانی لە مەسەلە کۆمەڵایەتی و ئابووری و زانستی و سیاسییەکانی لێزەوتکراوە.

ئەوە بوو لە ٣ی ئاداری ساڵی ١٩٢٤ی زایینیدا ئاخرین ئیمپراتۆری ئیسلامی لە سەردەستی «مصطفی کمال» کە ڕاسپاردە و دەستپەروەردەی جولەکە و ئینگلیزیەکان بوو لە پیلانێکدا ڕوخێنرا و کۆتایی بە ژیانی هێنرا، هەر لە درێژەی ئەو پیلانە دین و سیاسەت کە یەک بوون و لە سەرەتای ئیسلامەوە ئاوا هاتبوون لە یەکتر جیاکرانەوە. خوێندنگە دینییەکان بە

---

١ ـ خاترخوازی: خواحافیزی. ماڵاوایی. (هەنبانە بۆرینە).

٢ ـ دۆز: مەبەست لە ژیاندا، مەرام. سەرچاوەی پێشوو.

ناچاری جێی خۆیان‌دا بە خوێندنگە غەیرە دینی‌یەکانی میری. خەلیفەی کات وە دەرنرا، مسولمانان بوونە پەزی بێ‌خودان و هەرکەس دەستی بۆ چەک دەبرد کێی ویستبایە چۆنی پێ‌خۆشبایە دەیکوشت.

بەڵێ سەدحەیف و مخابن ئەو کۆشکەی وا لە ئەستەنبووڵ پێنج سەدە بوو مسولمان لە پەنای‌دا دەژیان تێک روخێنرا، ئەو ئالایەی بە درێژایی چواردە سەدە کۆمەلانی مسولمان و نامسولمانی لە ژێر خۆی حەساندبۆوە؛ هێنرایە خوار لەت‌لەت‌کرا و وەک نیشانەی بوون و سەروەری و سەربلیندی گەلانی مسولمان لەناوبرا. لە دوا ئەوەش ولاتی گەورەی ئیسلامی بەش‌بەش کرا، چارەی هەموو دانیشتوانی رەش‌کرا. بەشیان بە خوێندن وە نەما. لە هەلدان و گەشە کەوتن. چما چما بەسەریان بێ؟ ئەو رووداوە کاریگەرەش زەبرێکی ناوچەیی نەبوو، پیلانێکی جیهانی بوو، دارێژەرانی فێلبازی چەند سەدە بوو بە دوای‌وە بوون دژمنی لە مێژینە بوون، قین لە دلی ئەم دینە بوون. میر و میرایەتی زۆرە ملیان بەسەر شاناندا سەپاندین. میر نەبوون گزیری وان بوون. بە نەخشە و تەگبیری وان بوون. سامان و بوونی ولاتیان بە تالان برد. هیچیان بۆ نەهێشتینەوە. بە هەرزانی یان بە بەلاش بۆ خۆیان برد، کردیان بە شت بە گرانی‌یان پێ‌فرۆشتینەوە، فابریقەکان[1] هەر بۆ خۆیان دەچەرخێنن. کالاکانیش بە ئارەزۆ دەنرخێنن. رێگانەدرا لاوەکانمان وا بخوێنن داهات و داهێنانێکیان بێ و لە ژینی خۆ سەردەرێنن. ئەوەی رسکا یا خود راسابێ بە شتێ کەوتە نێو داو، خنکا بە ئاو، یان تۆقێنرا یان بە گوللە دابێژدابێژ بوو، تاوانی درا بێ‌تاوان و زۆر بە جوانیش کفن کرا جا نێژرا. گلکۆکەشیان بۆ چاوبەستن رازاندەوە. یان بیانوویان بۆ دێتەوە و بێ لێ‌پرسین، سەریان پەراند بە قیتەوە. ئەوەی توانیشی دەربازبێ و لەدەستی هات، هەل و دە رفەت بقۆزێتەوە، بۆی رێکەوت شتێ دروستکا و کەس نەدیوێ بدۆزێتەوە، شانازیەکەی بۆ دین نەبوو بەلکوو مۆری لاوەکی‌یانی پێوەنرا و بەناوی وان تاپۆکرا.[2] تەنانەت هەولـــــــی زۆریان‌دا خەلک لە دین بێ‌خەبەر بێ. برسی‌یان کردین ترساندیانین، تا خەمی ژینمان لەبەربێ، ئاوڕ وەدین نەدەینەوە. ئاوری شۆڕش نەکەینەوە لە هەموو شتێکی دەترسین. بە زگێ تێر و بە دە برسیین. شەو رۆژێ هەر لە کارین واش نەدار و

---

١ - فابریقە: کارخانە.

٢ - تاپۆ کرا: واتا «قُبت» کرا.

خاکەسارین. بە زۆربەی خەڵکییان سەلماندوە: کە دین واتای عیبادەتە کاری بە دنیا نەداوە، لە دژی پیشە و سەنعەتە بۆ بێکاران رۆنراوە. دینداری لە ناو مزگەوتە، چوونی ئەویش بە هەڵکەوتە.

زورناژەنانی بێگانە ئەوانەی دڕکی رێگانە، هەروەها تەشیڕێسانیان ئەوەندەیان بۆ گوتین و رستینەوە، لە دینیان دوورخستینەوە. هەتاکوو بازێک مسوڵمانلانیکەم لە وڵاتی دووره ئاواتی ئێمەئەوەند، لە دین بێهەواڵن، تا ئەو رادە کرچ و کاڵن، ئەگەر پێناسەی دین بکەن، وادەزانن کە دین واتای: لە ئاوایی یا لە گەڕەک مزگەوتت بێ و بە بۆنەگەلی جۆراوجۆر، لێی کۆوەبی. لە وەرزی بێکاریشتدا نوێژ و رۆژوو ئەنجامبدەی. کاتی سەرما بچیە مزگەوت. سۆبە داخەی بە تەپاڵە و بە دار و بار یا بە نەوت. لێی دانیشی لەناوبوونی خڵتەی سیغار، هەناسەسوار، چاو پڕ لە ئاو، هەر دوو دوو و سێ، سێ پێکەوە، بدوێن هەرکام لە شتێکەوە. یەکێ لە نان یەکێ لە ئاو. تاقمێک بکەن باسی راو، هەندێک بکەن باسی ئاژاڵ، کۆمێک بدوێن لە کشت و کاڵ، لە بازرگانی و مامەڵە، مزگەوت بێتە زایەڵە[1] لە نەخۆشی لە دەرد و ژان لە راو و رووت لە پیاوکوژان. لە قاتی و قڕی لە گرانی. لە بێتفاقی لە بێنانی. تێکرا بکەن چرە و گوڕە. جارێ هێمن جاری تووڕە. بکەونە باسی ئەم و ئەو، بە پاشەملە[2] و درۆکردن. دەروجیران ترۆکردن.

ئەمجا دەبێ مەلایەکی سەرزەلامی ناقولات بێ، بێزەبر و بێ دەسەلات بێ، نابێ وشیار بێ یا لاو بێ دەبێ پیرێکی خەرفاو بێ، رووت و رەجاڵ و برسی بێ، لە هەموو کەسێ ترسی بێ. قەت باخەڵی نەبێ تژیی[3] چاو لە دەستی خەڵک بژی. دایم و دەرەم لە ماڵێ بێ وەک بەردی بن جەواڵێ بێ. چوونە نوێژگە[4] بچتە لایان گوێ رابدێری بۆ هەلایان، جارجار ئەگەر خەڵک لە دوان، زاری شل بوو، یان لەبەر شەکەتی[5] رۆژێ خەوی هات و لارە مل بوو، هەستێتە پێ پەڕاوێکی کۆنی زەردکراو، سەدجار وەرد دراو، لە سەر تاقە بێنێتە خوار بۆ خەو رەوین و

---

١ - زایەڵە: دەنگدانەوە.(هەنبانە)

٢ - پاشەملە: غەیبەت

٣ - تژیی: زۆر، شتی پرر. خاڵ

٤ - نوێژگە: مەچیت، مزگەوت.(هەنبانە).

٥ -شەکەتی: ماندوەتی زۆر.(هەنبانە).

رابواردن، دوو سێ نەزیلان وەگێڕی.

مزگەوتیش هەر بۆ پیرانە. لەوانیش هەر بوزویرانە، لاو، بەساڵـــــیش تخوونی نەبن قەیدێناکا. بۆخزمەتی مەجلیس نەبێ با هەر نێـــــیەن. ئەگەر لە ئیش گەڕانەوە، بڕۆن بەرەو سوڕانە. بە نارەنار و فیتەفیت، بچنە پیاسە و قیتەقیت.(١)

خۆ منداڵـیش بە هیچ کلۆجێ(٢) نابێ پێ دە مزگەوت نێـن، لەبەرئەوەی پیسی دەکەن، قڕەیان دێ. بەلەباری دانانیشن. هەرکامێکیان بە بێپرس سنووری یاسا بشکێنێ و بێتە ژووری بەرلەوەی بگاتە بن کوریێ ئەگەر مۆڕەی مام مجێور نەیتۆقێنێ؛ دەنگدانی دوو سێ مسوڵمان بۆ حەیامێک دەیتۆرێنێ. ئەویش ئاوا مزگەوتی لێ پاوان دەبێ. لە ئاکامدا گیرۆدەی زۆر داوان دەبێ.

دیسانەوە دین بە واتای زەکاتدانە؛ یانی لەو خەلە و خەرمانەی لە لای خەڵک ئاشکرا بووە؛ هەندێک دەغڵـــی نیوە بنژیل یان لە غەرێکی لە ماڵات، بدەی بە خزمێکی نێـــزیک، یان دوستێکی خاوەنی خێـر و چاکەی بەدەسەڵات، یان بە کەسێ هەژار و لات، کە یارمەتیت دەکا چەند قات. یان بە ئاغات وەکوو داهات. یان بە مەلات لە بری بەرات!!!

حەجیش پایەیەکە بۆ دین، واتای چوونی ماڵـــی خودا، تا لە خەڵک ببی جودا، ئیسمی ئاساییت لێوە بێ، ناوی حاجیاغات پێوەبێ. دیسان دەڵێن دین بە واتای ریش و ریشوو، میسواک، سمێل، شاڵ و کەشیدە لە بۆ فێڵ، مێزەر و شاقەل و عەبا، پرچ و تەسبیحی کارەبا.

لەمەڕ پاکی و خاوێـنیەوە خۆ لە سەگ و بەراز مەدە. لەشت پیسبوو مەلەی بکە. بۆنی سابوون ژانەسەرە، حەمامت هەبێ خەتەرە، خاوێنی لەش واتای ئەوە پیساییت پێوە دیار نەبێ، لیباست پەڵـــەدار نەبێ، لەمەولا هیچ عەیبی نییە ئارەق و بۆن قەیدێنییە، مۆریان و کێـــچ بە هەزارە، جێدەمیان لە لەش دیارە، جێگە و بانن، ماڵ و ژوژن پڕ لە بۆنی پیسی ژارە.

ئاو هەرچۆنێ بێخاوێنە، بێژە پیسە، دەڵێن وانییە قولەتێنە بۆ شوشتن دە کاری بێـنە. تینووت بۆ هەڵیقوڕێنە.

قورئانیش بۆ مانای نییە، هیچ پسپۆری زانای نییە. بۆ دەور و خەتمکردن و لە بەرگ و پەڕۆگرتنە. دەڵێنبۆوەی هاتۆتە خوار رێزی بگری بەدەست و زار، ساڵێ جارێکی نوێ وەکەی

---

١ - قیتەقیت: برێتی لە جحێڵایەتی، هات و چوو بۆ حەزلێکردوویی.(هەنبانە).

٢ - کلۆج: تەرز .(هەنبانە).

هەندێ دەورانی لێوەکەی. بچێتە بن سەری ژنە زاوان. پێی سوێند بدەی شوان و گاوان. لەسەر مردوانی بخوێنی. نوشتە و دوعای لێدەرێنی. بۆ لێخوێندنی یاسینە، مەتالی بێزراوان[١] و داوەلێکی سامداری بەرەی جند و شەیاتینە.[٢]

لەمێژوودا ئەوەند بەسە پێغەمبەر-د- و پشتەکانی، هەروەها خاو و خێزانی، پێناسەی جێنوشینانی-خ- باش بزانی؛ کارت سازە پێی بنازە، ئەگەر زیاتر پێ هەلێنی، غەزاوەتنامەش وە خوێنی، لەگەلیا دەستراوەشێنی، مەجلیسی پێ گەرمبکەی دلانی رەق نەرم بکەی ئەوە کولێکیش زیاتر دەدا. بەلام مێژووی نەیارانت دەبێ تەواو لێکدەیەوە سەروبەری تێکەیەوە.

لە جغزی جوغرافیاییشا هەر هەقی مالـــی خۆت هەیە. کیلگەکەشت بارمتەیە، ولاتی گەورەی ئیسلامی، هی خۆت نییە. لە بۆت نییە بە رێبواریش پێیدا بچی، نەخوازەلا لێی دابەزی و تێیدا بژی.

لە بواری عیلم و زانستدا، ئاوا حالـین کە زانستی رەوا و بەسوود هەر ئەو کۆمەلـە زانستەن کە رێبازی خواپەرستی و دین بە خەلک دەناسێنن، بێجگە لەوان هیچ زانستێک لە گۆشە نیگای دینەوە، بە رەسمی و رەسەن و بە سوود نەناسراوە. تەنانەت لەو مەودایەدا بەدبەختی بەو جێیەگەیوە: کە ئەو هەموو زانستە پڕ سوود و گەیو و مەیوە بە دەرسی شەیتان ناوبراون و لەبەرچاو و دلان خراون.

ئەو دیندار و ئەویندارە بێهەوال و کرچ و کالە، لەمەر عیلم و زانستەوە لە هەلوێستی دین ئاگانین. لە ژێر دەستووری وی‌دا نین، نازانن کە هەر زانستێک سوودی بۆ کۆمەل تێدابێ، بۆ پەسلان یا بۆ دنیا بێفەرمانی دینی لە سەرە و هەلگری زۆر موعتەبەرە.

دەیان سالـە خزم و قەوم لێککراون بە سنوورە دەستکردەکان هەلـبڕاون، بۆیان نییە

---

١ - بێزراو: ترسەنۆک. (هەنبانە)

٢ - مەبەستم ئەوە نییە کە هیچکام لەو شتانەی باس‌کران یان باس‌دەکرێن پێوەندیان بە دیـن و دیـنداری‌یـەوە نەبێت، نەء، بگرە بازێکیان نەبێ ئەوانی‌تر لە دین‌دا بنەرەتیان هـەیە و حـوکمی تـایبەتی‌یان بـۆ دیـاری‌کراوە. بەلکوو مەبەست ئەوەیە کە برێک لەو شتانە و زۆر شتی دیکەش لە دین‌دا لە شوێن و پلەی خـۆیان تـرازاون جایان پێچەوانە و ئاوەژ و کراونەوەیان بە لێدا تاشین و هەلگوشین کەچ و کرووچ و بارێک بوونەوە و لە بیچم و واتای خۆیان چونەدەرێ. هەروەها هەندێکیشیان گرینگی لە رادەبـەدەریان پـێدراوە و لە پـلەی خـۆیان بـانتر براون.

سەردان بکەن، لەیەک دیدار ئاخرە و بوون.

مەلا، دەبێ چۆن بێ؟

ئەمجار سەیرتر لە هەموان مەلا نابێ چت[(١)] بزانێ، بزانێ، نابێ، بێتە دوانێ، نابێشتی تازە باسبکا، دەنا لادانە لە دین و خەڵک تووشی هەراس دەکا. بدوێ لە مێژوو و لە پێشوو، لە پاش کەوتن لەسەر کەوتن، لە راپەڕین و لە شۆڕش، لە کۆچان و زێد جێهێشتن[(٢)] لە راسان بە چەک و مەچەک، لە شەهیدی لە تێکۆشان، لە ئابووری لە نیشتمان، لە زانست و پیشەو خوێندن، لە شارستانیەت و هەڵــدان، لە میرایەتی لە سیاسەت، لە گیروگرفتی کۆمەڵ؛ کە من ئەوانەی گوێیدەنێ و تەنانەت دەنگیشی دەدەن، ناو و تاتۆرەی لێدەنێن، باوە دەڵێن: تۆ وەهابیی تا وەها بی بۆ مە، نابی!!

ئاخر بابم ئەو قسانە چن بە چی دەچن؟ ئەوەندە دینەمان هەیە خەریکەلێمان دەگۆڕن، مەلا دەبێ باس لە دین کا، لە قیامەت و مردن بدوێ، نوێژ و رۆژ و روونکاتەوە. ئەم باسانەی وەلابنێ، پەڕێکیتر هەڵـداتەوە. دەبێ بێـژێ بەهەشت چۆنە و چی تێـدایە؟ چەند حوریمان بۆ دانرایە؟ دێڵن لەوێ سیغار بخوێین بۆ ماڵی یەکتر برۆیین؟ کۆشکەکانمان چەند بڵندن؟ دەست و پێوەندمان چەندن؟ هێـندە لە خۆیان قایلن لە ئازاری گۆڕ ناپرسن، لە ئاوری دوزەخ ناترسن!!! ئەوەی خەرجیشی تێدەچێ لە حاندیدا لاڵ و خرسن!!!

مەلا دەبێ بدوێ لە ریش، لە سمێڵ و تەسبێح وسیواک، لە شاڵ و کەشیدە و مێزەر، لە جلکی پاک، کفنی زمزم کراو چوونە؟ پاداشی خەتم چەن تۆنە، مەولوودی و خێــر و سەدەقە پاداشتی چەن قاتیدەبێ؟ پیاو دەستی سواڵکەران وەرگرێ لەوێ زوو نەجاتی دەبێ؟ لە قەبرا چیمان دەدەنێ؟ جا چۆن ناترسین بە تەنێ؟ چەن چرامان بۆ هەڵـــــدەکەن؟ بەهەشتمان زوو نیشاندەدەن؟ لە مەحشەر زوو دەڕۆینە دەر؟ تامی خۆشە ئاوی کەوسەر؟

مەلا دەبێ لە شەرع و قورعانێ بدوێ. چی بەسەر ئەو شتانە داوە؟ گەلێک سەیرە! دین و

---

١ ـ چت: شت، تشت... (هەنبانە)

٢ ـ کۆچان: بارکردن لە ئاوایی. زێد: نشتمان، وەتەن. (هەنبانە)

سیاسەت؟ چەک و مەلا؟ ورچ و عەبا؟ چۆن دەبێ لەسەر بەرماڵێ، لە میحرابێ باس لە فەرهەنگ و رووس بکا، لە ئەورووپا لە ئەمریکا؟ ئەو چیداوە لە خوار و لە ژوور؟ بەوی چی باکور و باشور؟

بەڵێ وامان بەسەرهاتووە؛ لە لای هەندێ خەڵکی ئێمە مەلا هەرچی بێ هەر باشە، هەر دەگەڵ خەڵکی بێتەوە. وەکوو وان ببزوێتەوە. کاری بەکاریان نەدابێ. ئەگەر گشتی ناڕەوا بێ، نەڵـــێ وابن و وامەبن. بۆ هەموو کەسێدا مەبن. ئەوە خاسە، خوداناسە، چوونی بەهەشتی بێباسە.

پێیان‌وایە مەلا هەر قەلا فەتی بێ ئەگەر هەزار ئافەتی بێ بە مەرجی قورئان بزانێ، یاسین و تەڵقین بخوێنێ. لە مەولودنامەخوێندنەوە شەرمنەکا و دەنگ‌هەڵێنێ. پێش نوێـژی بکا. لێک تۆراوان ئاشت‌کاتەوە، پێشگیری لە خوێـــنرێـــژی بکا. بزانی ئادابی مارەبڕین، بەلەدبێ لە نووشتەنوسین!! سەری دەرچێ لە قاقەزان، دەمی گورگ و دەستی دزان ببەستێ بۆ خاوەن‌پەزان. جا ئەگەر دەگەڵ ئەوەش‌دا دەنگی هەست بزوێـن و خۆش‌بێ لە بانگ و سەلا لە جۆش بێ، ئەوەکاری زۆر تەواوە و کولێکیشی زیاتر داوە.

مەلا، یان دەبێ نەزان بێ لەبیری رووناک نەبان بێ، یان ئەوەتا دەبێ گەلێک وریای زار و زمانی بێ، ئیشێ نەکا چتێ نەڵێ هۆی دزان و دەرکران و نەمانی بێ. لەبەر سودخۆران رێی نییە باسی حەرامیی سود بکا، لە ئارەق و قومار نەدوێ دەنا دژی ئازادی‌یە و کردارێکی بێ‌سوود دەکا. نەڵێ رەشبەڵەک حەرامە لە زووە هەر ئاوا بووە. هەروا بارمتە و سەرقفلی داییم هەر لەناوا بووە. باسی دادپەروەری نەکا. ناوێک لەسەروەری نەبا. چی‌داوە لە مافی خوراو، لە چەوساوە و زۆر لێکراو؟ بێت و زۆردار ببیەتەوە، ناهێلی هەینی بێتەوە پەندێکی وای بەسەر دێنێ: زەبرێکی تێ‌دەسرەوێنی؛ هەنگوینی لاژاری ماربێ، هەتا مردن لیّی دیار بێ.

تەنانەت وتاری هەینیش بە ئازادی پێشکەش ناکا. لە هەرچی دڵ دەردنجێنی دەبێ راکا. وەی لە هەق و راستەقینە وەی لە زۆرداری بەقینە. وەی لە پێـــران[1] وەی لە میریی وەی لە شۆفار[2] و گزیری! مەلای بێـــچارە رێـــی‌نییە لە هەموو بواری دین بدوێ، نابێ بۆ لای

١-پێر: تاقم، حزب.

٢- شۆفار: جاسوس، زوانگر. (هەنبانە)

مەسەلەکانی ئابووری، کۆمەڵایەتی و سیاسی، پەرهەڵاوێ. مافی دەستووردان بە چاکە و ریگرتن لە خراپەی نییە. زۆربەی زۆری وتارەکان لە رووی ئەوان خوتبە کەونە عەرەبی‌یانەن کە دەیان ساڵـــە نوسراون. ساڵـــێ جاریکیش گوتراون. تەنانەت زۆرجاری‌وایە هەر ئاوا دەخوێندرێنەوە بە کوردی لیکنادرێنەوە.

هەندیک مەلای بێدەرەتان لەناو گێژی کەش و هەوای پر لە بێدادی و نارەوای زۆردارانی خۆسەپێن‌دا، ناچاردەکریـن؛ پەسنی تاغوت و شا بکەن. چۆنیان پێخۆش‌بێ وابکەن. بە تاج و تەختی هەڵبلێن، «حفظه الله»ی بۆ بلین. دەنا شۆفار هەواڵدەدا سەتی دیشی رەپاڵدەدا. ئیشی بەرەو خەتەر دەچێ «أمر بالقبض»ی دەردەچێ[1]یان لە جێـــی‌خۆی وەدەردەنێـــن. ماڵـــی پێوەسەرکەر دەنێن، لەمەولا نابێ مەلا بێ یان دەبێ دوعاگۆی شا بێ.

هەزار ساڵـــی بێـــژە: بابم! دین و سیاسەت هەریەکێکن چونکی سیاسەت بریتی‌یە لە رێـــبەری و مەردومداری. راپەراندنی کاروباری نێـــو خۆی وڵات. یاسادانان بەرێـوەبردن و پێچاران، پارێزگاری لە نیشتمان. چاوەدێری ئیش و کاری دەر و ژووری. دارشتنی گەڵا لەگەلی پێشکەوتوو بۆ هەڵدان و گەشەکردن لە هەربوار و بە هەرجووری.

دینیش هەر ئائەوەی دەوێ: قورئانی‌پر دور و گەوهەر، فەرمودەکانی پێغەمبەر دروودی خوای برژێـتە سەر بە زۆری لەو شتانە دەدویـن، باسی حوکم و دەسەڵاتە. دنەی تێکۆشی و خەباتە. باسی میر و پێشەوایە. یاسای جێداری خودایە. قسەی داد و داوەری‌یە. رێی ئازادی و سەروەری‌یە. رێسای ئابووری و بژیوە. دژی بێکار و بەزیوە. لە راوێژ و بەیعەت دەدوێ لە داب و نەریتی جوانی کۆمەڵایەتی جمەی دێ.

یاسای بەرگری و هێـــرشە. دوانی لە چەک و شۆرشە. کۆمەڵـــێکی خەولێکەوتووی بێبزاو[2]ی لامردووە. پلەی هەرە بەرز و باڵای بۆ پێشمەرگە و بۆ گیانبەخشان دەرکردووە.

هانەی زانین و خوێـــــــــندنە، یاری‌پیشە و سەرکەوتنە. راگەیشتن بە لەشساغی و تەندروستی بە نیوەی زانین حسێوە. پاکی و خاوێنی لە لای دین هەوێنی ئیمانی پێوە.

زیاد لەمانەش سیاسەتی دین بیری لە پاشەرۆژیشە. یاساکانی وادارژاون لە عەینی

---

١ - امر بالقبض. واتا فەرمانی گرتن.

٢ـ بزاو: جوڵان، حرکت.

تێکۆشی لە بۆژیانی ئێــــــرە، رزگاری رۆژی پەسلانیش بەردەست و دەستەبەر دەبێ. مرۆ توێشووی خۆی لە پێشوو بۆ دوای مردن بەڕێدەکا و کاری ویش جێبەجێ دەکا. بەو پێــیە پیاوی مسولمان لە دوو جیهان سەربەرز و بەختەوەر دەبێ. قەتیش نامرێ، هەر زەق و بەخەبەر دەبێ.

یا خۆ بێژە: برای دینیم! خۆ پێغەمبەر و یاوەران‌دبۆ دنیای زێد ونیشتمان، خۆیان پێشەوا و رابەربوون. بۆ رزگاری و ئازادی گەل، کۆچیان‌کرد و دەربەدەربوون. لە مزگەوت پێشەوابوون. لە دەرەوەش فەرماندەر و نەخشەکێش و قسەڕەوا بوون. میحراب بە واتای سەنگەرە تا شینی لە وشەی (حرب)ە یانی لە دژی هەر چەوتی و سووچ و لاسارێک لە شەڕبە. ئەوکاتی مزگەوتی ئیسلام فەرمانگەی دین و دنیا بوو. نەوەک هەر بۆ نوێژکردن و یادی خودای بە تەنیا بوو.

پێیان بلـێ: ئەوان بۆ خۆیان سەروەربوون. ملیان بۆ کەس رانەکێشا. بۆ هەر ئیشێکی جەماوەر، فەرماندەربوون. لە مەیدانی عەسکەریشا کەڵە پیاو و خۆنەبوێر بوون. لە ئاقار هەر دژمنێکا لەشکان نەهاتوو و بوێربوون. شەڕی چەکداری‌یان لە رێ بوو. لە کاتی وتاری هەینی. لە نوێژیشا جاری‌وابوو چەکیان پێ‌بوو.

دیسان بێژە خواج‌فەرموویەتی:... **إِنِ الحُکم إلاّ لِلّهِ أمَرَ أن لاّ تعبُدوا إلاّ إیّاهُ. ذٰلِکَ الدّینُ القَیِّمُ و لٰکِنَّ اَکثَرَ النّاسِ لا یَعْلَمُونَ»**(١) واتا... فەرمانڕەوایی هەر بۆ خوایە، یاسای ئەو دەبێ بەڕێوە بچێ و پەیڕەوی لێ‌بکرێ، فەرمانی داوە بێجگە لەو کەس نەپرسترێ پەیڕەوی لە یاسای هەرکەسێک بە واتای پەرستن و بەندایەتی بۆکردنیەتی‌ئەمەدینێکی راست و دروست و هەقە و بەڵگەی تەواوی لەسەرەبەلاّم‌ئەوە کە زۆر کەس پێــــی نەقایلن لەبەر ئەوە نییە کە بتوانن بە بەڵگەڕەتی کەنەوە، بەڵکوو لەبەر ئەوەیە کە:زۆربەی خەڵکی نازانن‌ئەو دینە چی‌یە و لێــــی ناکوڵنەوە و هەروەها تێ‌ناگەن کە رێبازەکانی‌تر پووچ و بەتاڵن.

هەروها دەیان ئایەتی دیش پشتگیری ئەم ئایەتەنە و هەر لە قورئانیشا هەیە: ئەوەی یاسای دین نەکاتە پێڕەوی ژین ستەمکار و فاسق و لە دین بەدەرە.(٢)

---

١ - ئایەتی ٤٠ی سوورەتی یوسف.

٢ - ئایەتەکانی ٤٤ و ٤٥ و ٤٧ی سوورەتی المائدە.

سەد هێندەی دیش بێنە و بێژە. هەرچی پێتە هەڵیڕێژە. دەیان بەڵگەی‌تر بێرەوە. ئەوەی وتت مەیلێرەوە: کە من، ئەوانەی گوێی دەنێ. دەگەڵ تۆ هەستن هەڵدەنێ. جارێ ئەوەی بێ‌باوەڕ و دوور لە دینە، مەبەستی لە دنیا ژینە، دەربەستی قیامەتێ نینە، بەڵگەی لەلا پوشە و بایە. هەر بە خەیاڵی‌دا نایە، هەق ببیسێ، هەق‌بوێژێ، بۆ دیتنەوەی راستەقینە بێتە سەر باس و راوێژێ.

تەنانەت بۆ پینەکردنی هەڵوێستی نابەجێیان و دژایەتی‌یان دەگەڵ دین و داپۆشینی هەڵە و سووچ و کار و ئاکاری بێ‌ڕێیان؛ باسی خراپی دین دەکەن. هەڵە و پەڵەی بۆ دەتاشن. بە دەیان ناتۆرە و لەقەمی درۆیین تاوانباری دەکەن، یان بە کرداری ناحەزی بابایەک و پاشایەک و مەلایەک و دەعبایەک و بەلایەک. خێرا تۆمەتیاری دەکەن، پێشیان‌وایە وێرای ئەمە، بێ یاوەر و یاری دەکەن!!!

دوژمن، دوژمنە خۆیی‌یەکان چی؟

جا ئەوانە بەجێگای خۆی. دەڵـێـن دوژمن خەونی ناخۆش بە دوژمنیەوە دەبینێ. بەڵام ئەدی خۆیی‌یەکان چی؟ ئەوان بۆ چ وا ناشارەزان و خۆخۆرن؟

ئەوانیش ئاوا دێنە جواو: هەیهوو! هەیهوو! بەغدا دوورە بۆ فەقیری، راکردن ناکرێ بە پیری.

بابم! تازە لە کوێ دەلوێ؛ دین بکرێـــتەوە بە ڕابەر؟ بکا حوکمی نێـو جەماوەر؟ خەڵک بەرەو دنیا چووە خووی بە بێـــــــــدینی گرتووە. خزمایەتی و برایەتی و یەکگرتنیان تەواو لەبیربردونەوە: ئاگری دوژمنایەتی و کێشەیان بۆ کردوونەوە.

ئەمجار دەڵـێـن: دیسانەوە دنیا پڕپڕ لە نەیارە. تاکوو دەدانی چەکدارە. تانک و تۆپ و تەیارە و بۆمباشی هەیە. لەشکرێکی بێ‌سنوور و بەدەستوور و لە ئامادەباشی هەیە. لە رۆژهەڵات و رۆژئاوا، لە باکوور و باشوور ئاوا. بەدەستی خاڵی چ دەکرێ، ئەوەندوکەی هەشە دەبڕێ و دەبڕێ!!!

خۆشکم! برام! ئەی خنکاوی نێو بێدادی! بڕست لێ‌براوی بێ‌ئازادی! ئەی ماف خوراو! سامان براو؛ لە ژین کراو! بە تەلدڕوو پەرژینکراو! هەستە راپەرە بخوێـــــنە. مافی خورا وت وەستێنە. خۆت بە دنیا بناسێنە. دینت بە گەل راگەیێنە. دە ئەرکی خۆیان گەیێنە. ئەوەتا خۆت

بیستت و دیت چین بەسەرهات. چۆن داری بەدکاریی نەیاری دین وەبەرهات؟

هەستە؛ رابە! بەقسەی نەیار رامەمێنە. دۆستانت وەخەبەر بێنە. هەتاکوو بێنەوە سەرخۆ. ئەوکاتی هەرکەس لەبەرخۆ. بۆ رزگاربوون لەم ژێوارە نالەبارە، لەم واقیعە تاڵ و تفت و بە ئازارە، بۆهێنانەوەی سەروەری لەدەستچوو، بۆ لەناوبردنی هەرچی زێف و زۆر و زەبر و زەنگە، برینی دەستی ستەمکاران، دەرمانی برینی هەژاران، چارەسەری خاکەساران، بۆ ئازادی بە جوان و پیر، دەست دەینە خەباتی شێلگیر.

وریا بە!

دەبێ زۆریش وریای خۆبین پتر لەوە لێکمان نەکەن. بەگژ یەکترمان‌دا نەدەن. زۆر واهەیە پێمان‌دەڵێن:

فلانکەس پیرە بیری کۆنە بێ‌تەگبیرە، فیسار لاوە هێشتا کاڵـە نەگۆراوە، فلانەکەس «متجددە» رێبازی تازە و جدیدە، یارۆ دەروێش یان سۆفی‌یە، دەگەڵ تێکۆشانی نییە. ئەمەیان بوەتە وەهابی. بۆوەی نابێ لەگەڵیابی. ئەمە بێ‌ریش و مێـزەرە یا جبە و عەبای دەبەرە. هۆوە سەر بە فلانە جێیە و دمی فیسار شێخی پێیە. ئەمە رەشە ئەویان بۆرە، ریشی درێژە سمێڵی زۆرە. تا هیچمان پێکەوە نەبین یەکدڵ و یەکشێـوە نەبین. ئەوانەی ئاوا دەبێـژن، ئەسری(١) تیمساحی دەرێژن. دلسۆز نین بە گوێیان مەکە. لە لای خۆت قەت جێیان مەکە. ئەو شتانەت بە گوێ‌دا نەچی. کوڕ بە لە سەر رێ لانەچی. هەندێ تۆمەت و بوختانن. هەڵبەسراوی دوژمنانن. هەندێ هێڵ و خەتیان هەیە. لە دین‌دا بنەرەت(٢)یان هەیە، تۆمەز(٣) لارییان تێ‌کەوتووە، برێ باریان لێ‌کەوتووە وەسە(٤) مەلاتی‌یەکەی(٥) خۆمان کە بوەتە بەردی بن گۆمان، لە سەر رچەی خۆی نەماوە. لە دۆخی خۆی ترازاوە.

---

١ - ئەسر: ئەسرین، فرمێسک. هەنبانە
٢ - بنەرەت: بناخە، رەگەز، بنەچە.(هەنبانە)
٣ - تۆمەز: بە بروام، وا گومان دەکرێ.(هەنبانە)
٤ - وەسە: چون، شبی، لە گوێن.(هەنبانە).
٥ - مەلاتی: کاری مەلا، مەلایەتی.(هەنبانە)

دەبێ بزانین: ئەو جیاوازی‌یانە سروشتین. نابێ ببنە هۆی جودایی. ئەم رچانە هەریەکەیان رێـــبازێکی خواپەرستین لانی‌کەم لە گوشە نیگا و بۆچوونی پەیرەوانیانادۆزی هەموان بە خوا گەینە. لەگەڵ وی‌دا کەین و بەینە.

دەبێ هەمووومان یەکدڵ بین وەک شیلان نەبین، یەک چڵ بین. پێویستە وێکرا تێکۆشین. چاو لە رواڵەتمان بپۆشین. دەست لە نێو دەستی یەک نێین. بەرەو مەبەستی یەک بێین. پێکەوە بین گروچراین، لێکەوە بین، بێژە مراین.[1]

ئەوەی بەسەرمان هاتووە، زۆری لە خۆمان رابووە. تەمبەڵی و دنیاپەرستی، کزی و سڵی و بێبڕستی، تێنەکۆشان، ژین تێک‌نەوان، ئێـــــــرەییمان، یەکتر دزان، دەست وێک‌نەدان، بەدگومانی، دووزمانی، ترسی نانی، خەڵک بە هیچ و پووچ دانان، خۆ بە تەواو و زل رانان، لێمان بوونە بە گیاکەڵە. کەوتینە نێو داو و تەڵە.

دەجا با بێینەوە سەرخۆ: قەول دەین هەوڵ دەین، یەکدڵ و یەکزمان و رەنگ بین. لە وردە شەڕان بێدەنگ بین. لە پێشا خۆمان چاکەین. ئەوسا لە خەڵک هەراکەین. زانای لە ئیش دورە پەرێز بۆ خۆشی خێر ناداتەوە. خەوتووی ئاگا لە خۆ نەما و نوستووی خەبەر ناکاتەوە. پاشان دەست دەینە تێکۆشان بە بێ‌وچان بەدەست و زمان بە ماڵ و گیان بە یەکریزی، برۆینە پێش، برۆینە پێش، تا ئەو کاتەی بە یارمەتی خودای مەزن، قورئان و یاسای شەریعەت سەر لە نوێ دەچەسپێتەوە. حوکم و دەسەلاتی رەوای زەوت‌کراوی مسوڵمانان دەسێنێتەوە.

برام! خوشکم! لە گۆشەنیگای[2] دینەوە و بەرای تەوای پسپۆڕان؛ جەماوەری زۆری لێکراوی بێباک خەوتوو لە تێکۆشان کەوتوو حیسابی مردووی بۆ دەکرێ!

جا گوێ راگرە بۆ تەڵقینم:

ئەی ئەو کەسەی بێ‌جوڵان و تێکوشانی! لە کۆ[3] دانیی! گوێ‌رادێرە بۆ تەڵقینم! خودای گەورە بێتە فریات، شارەزات کا و زیندوو بیەوە. بتوانی وەڵام دەیەوە!

---

١ ـ مراین: کوژراین، گیانمان لێ‌سەندرا.(هەنبانە).
٢ ـ گۆشەنیگا: دیدگا.
٣ ـ [illegible]

هەستە وەژی تێکۆشە، بەرگی راپەڕین بپۆشە. بەرەو مەبەست بکەوە رێ. جا لە رێدا خەوتووەکان و مردووەکان و بێخەبەران؛ نابەڵەدان: لێت دەپرسن: بۆ کوێ دەچی؟بڵـێ بەرەو رەزامەندی و لێخۆشبوونی خودای گەورە.

لێت دەپرسن: رەزامەندیی لە چیدایە؟

بڵێ: لە دامەزراندنی کۆمەڵێکی پڕ لە دادپەروەری وادا کە ستەمی تێدا نەبێ، کەسێ بۆ کەس ئاغا نەبێ، یان دانەبێ، ترس لە خوا نەبێ، نەبێ.

لێت دەپرسن: رێگەت کامە؟

بڵێ تێکۆشان «الجهاد» رێگامە.

لێت دەپرسن لە مامەڵەت چت کڕیوە، چت پێداوە؟

بێژە: خواگیان ماڵ و گیانی لێکڕیوم، بەهەشتیشی بۆمداناوە.

لێت دەپرسن: یاسات کامە؟

بڵێ ئائینی ئیسلامە.

لێت دەپرسن: رێنوێنت کێیە؟

بێژە: «محمد»ی «نبی»یە.

لێت دەپرسن: گەورەترین ئارەزووت چییە؟

-بڵێ مردن لە رێی خوادا و شەهیدی‌یە.

لێت دەپرسن: زێد و نیشتمانت کوێیە؟

بڵێ هەموو ئەو شوێنانەی ئایینی ئیسلامی لێیە.

لێت دەپرسن: لە کام گەلی و رادەیان چەن هەزارێکە؟

بڵێ پێیان: لە ئومەتی پێغەمبەرم-د- کە زیاتر لە ملیارێکە.

لێت دەپرسن لە زوبانی رەسمی زێدت!

بێـــژە پێـــیان هەرنەتەوە، زمانێکی رەسمیمان هەیە پێـــی دەدوێـــین و زمانی نێـــو نەتەوەییشمان عەرەبی‌یە کە خەڵاتی قورئانی تێرا نێردراوە.

لێت دەپرسن: چ چەکێکت لە شاندایە و دەستکردی کام فابریقەیە؟

واچە[١] چەکی باوەڕم هەس، کر[٢]ی بیر و مێشک و هۆشە. بێزامار کردن و کوشتن و بێ دووکەڵ و بێ شریقەیە.

لێت دەپرسن کێ پشتیوانیت لێدەکا؟

بێژە: خواگیان بە هۆردووی خۆی پشتم دەگرێ و سەدان کۆمەگیم پێدەکا.

لێت دەپرسن خوا بەڵێنی سەرکەوتنی پێداوی؟

بلـــــــێ: بۆچی؟ خوای میهرەبان هەم لە قورئانی پیروزدا و هەم لە سەر زمانی پێغەمبەردبەڵێنی سەرخستن و مزگێنی پیرۆزبوونی پێداوم.

برای خۆشەویست و هێژا! لە کەس مەترسێ و مەخەجڵێ، بە بێ دردۆنگی و دوودڵی جوابیاندەوە، بێتو راست بی و بۆ خودای گەورە ساغ وەبی و بۆ ڕێی وی خۆ پالاوتەکەی کەس ناتوانی بەرهەڵست بێ و دەستت بگرێ و بێکۆسپ و گرێ دەچییە پێشێ. جا یان مەبەست وەدەست دێنی و حوکمی قورئان دەچەسپێنی یان ئەوەتا بە ئاواتی گەورەت دەگەی و گیانی خۆت لە ڕێی خوادا بەختدەکەی و لە هەر دوو لاشەوە ڕەزامەندی خوای گەورە پێکدێنی.

لە ڕێگایەش وەستایانە و وریایانە هەنگاو بنێ. بزانە لە کام قۆناغەدای، چی پێویستە. لێی وە کوڵە راوێژ بکە. پەلەی مەکە و قەت لە خۆشت بایی مەبە و سەرکەوتن هەر لە خوا بزانە. تۆ تەنیا هەر ئامرازێکی بەدیهێـــنان و شوێـــندانان بەدەست خودایە. لەسەر تۆ هەر تێکوشان و خۆڕاگری و راست و درووست هەوڵدانە. ئەوەش بزانە سەرکەوتنت مسۆگەرە و خودای گەورەش دەستەبەرە.[٣] بەم بەڵگانە:

١ـ چەن فەرموودەیەکی پێغەمبەردلەم بابەتەوە هەن کە یەکێکیان ئەمەیە: «احمد و بزار» گێـــراویانەتەوە لە حوزەیفەی کوڕی یەمان؛ دەڵـــێ پێـــغەمبەر فەرمووی: «پێـــغەمبەرایەتی ئەوەندەی خوا بییەوی لە ناوتاندا دەبێت پاشان هەر وەختێک ویستی لایدەبات. ئەمجار جێ نوشینایەتی لە سەر شێوەی پێغەمبەرایەتی پەیدا دەبێ و ئەوەندەی خوا بیهەوێ دەمێنێتەوە. دوایە هەروەختێک خواویستی هەڵـــی دەگرێـــتەوە. ئەمجار پاشایەتێکی گەزندە پەیدادەبێت و

١ ـ واچە: بێژە، بلێ.(هەنبانە بۆرینە).

٢ ـ کر: دەسکار. هەر ئەو سەرچاوە.

٣ ـ مسوگەر: حەتمی. دەستەبەر: زامن.(هەنبانە).

ئەوەندی خوا بیهەوێ دەمێنێتەوە. ئەوجار کە ویستی لایدەبات. دوایە پاشایەتێکی ستەمکارانە دێتە مەیدانەوە و ئەوەندەی خوا حەزکار دەمێنێتەوە. پاشان کە خوا ویستی هەڵیدەگرێتەوە. ئەمجار جێ نوشینایەتی لەسەر شێوەی پێغەمبەرایەتی پەیدا دەبێت، دوایە بێدەنگ بوو»[١]

لە راستیدا بەشی زۆری ئەوانەی پێغەمبەر-د- هەواڵی لێداون هاتوونە جێ: وەکی جێ نوشینایەتی، پاشایەتی گەزندە و پاشایەتی ستەمگەرانە. ئێستا ماوە، جێنوشینایەتی لە سەر شێوەی پێغەمبەرایەتی بێتەوە ناو. کە پێویستە هەوڵی بۆ بدرێ و کاری بۆ بکرێ تا هەرکاتێک خوا ویستی ئەو پێز و پیت و بەرەکەتە بە مسوڵمانان ببەخشێتەوە و سەروەری و دەسەڵاتی لەدەستچوویان بۆ بگەڕێتەوە و بەو پێیە لە هەموو گیر و گرفتێک بێنە دەرێ.

٢- ئایینی ئیسلام بە باوەڕ و یاساوە هەم بەڵگەی زانستیی لەسەرە و هەم دەگەڵ سروشتی مرۆڤ و واقیعدا دێتەوە و لە دارشتن و رێکخستنیدا هێز و وزە و لێهاتویی پەیرەوانی وەبەرچاو گیراوە و وەڵامی تەواوی پێویستییەکانی جەستەیی و دەرونی و گیانی دەداتەوە. نیازی بە پێهەڵگوتن و درۆ بۆکردن و چاوبەستن خەڵک و کەڵکوەرگرتن لە زۆری سەرەنێزە نییە و ئەگەر ئەوکەسەی رایدەگەیەنی، پێشەکی لە خۆیدا جێیبکا و بە تەواوی لێی بەڵەد و شارەزا بێت و شێوەی بانگەوازیش بزانێتمەگەر بانگکراوێک کە هەل و مەرج و عوورزەی[٢] تێگەیشتن و وەرگرتنی راستەقینەی نەبێدەنا بێگومان خەڵک بە دەنگیەوە دێن و سەرکەوتنی لە دەعوەتدا مسۆگەر و حاشا هەڵنەگرە.

٣- یاسای ئیسلام لە مێژوودا بە کردەوە نیشانیداوە کە دەتوانی خزمەت بە بەرەی مرۆڤ بکا و خەڵکی بحەسێنێتەوە و ئەو ماوەی دەسەڵاتی بەدەستەوە بوو شارستانیەت و زانست و سنعات لەوپەڕی سەرکەوتنی گونجاودابوون. ئەوجار ئایینی ئیسلام سەرەڕای ئەوەی خۆشبەختی و سەربەرزی دنیایی پێوەیەبە پێچەوانەی یاساکانی غەیری خۆی رزگاری ئەو دنیا «پەسلان»یش دەستەبەری دەکات.

٤-ئەو بەناو یاسا و رێسا دەستکردانەی خەڵکیان بۆ دەعوەتدەکەن لە سروشتی مرۆڤ و مرۆڤایەتی دوورن و هەرچەند پێیان هەڵبلێن و شاخ و باڵیان لێبنێن و پڕ و پاگاندەیان بۆ بکەن

---

١ - ئەو فەرموودەیە «مرفوع»ە.

٢ - عوورزە: شیاوی.(هەنبانە).

دەگەڵ ویست و ئاتاجی مرۆڤ نایەنەوە و ئەگەر بۆ ماوەیەکیش بتوانن خەڵک فریودەن و بە راستەقینە و بەکەڵکهاتوویان بناسێنن لە مەیدانی کردەوە و چەسپاندندا ناوەرۆکیان دەزڕێ و بە هیچ دەردەچن و خەڵکیان لێ دەکشێتەوە.[١]

٥ـ هەرئێستا خەڵک ئاکام و بەرهەمی شارستانیەتی ماددی لەبەرچاوە و دەبینن کە لەم چاخی زانست و بەرەوپێش چوونەدا چۆن شەڕ و هەرا دنیای گرتۆتە بەرو دەولەتەکان لەجیاتی هەنگاونان بەرەو خۆشی و ئاسایشی هاوولاتیان، روویانکردۆتە سازکردنی چەک و چۆڵ و تەقەمەنی و بەتایبەت لە دروستکردنی چەکی کیمیاوی و ناوکی و زەرری[٢] داکەوتوونە کێبەرکێ و داهاتی ولاتەکانیان بە زۆری لەو رێیەدا خەرجدەکەن لە حاڵێکدا کە بەشێکی زۆری خەڵکەکەیان لە ژێر مەترسی لە برسان مردندا ژیانی نەمر نەژی دەبەنە سەر.

ئەوەی زۆرتر لە رادویکان دەبیستری و لەسەر روی تەلەفزیۆنەکان دەبیندرێ و دەگوترێ باسی شەڕ و کۆشتاری بە کۆمەڵ و فرۆکەی شەڕکەر و چەک و چۆڵ و خوێـــن و هەڵمەت و هێرشبردنە سەر و بەدیلگرتن و لە داردان و ئەوانەن.

لەحاڵێکدا کە ئەو هەموو رێکخراو و دامەزراوە نێونەتەوەیییانە هەن و بەناوی دیفاع لە ئازادی، مافی مرۆڤ ، ئاشتی و چی و چیکار دەکەن!!

پێم بەجێیە کورتە باسێکی یەکێک لە حەوتونامەکان کە لە مەبەستی ئێمە دەدوێت؛ بکەمە پاشکۆی باسەکەمان و پاشان مالاواییتان لێبخوازم؛ کە ئەمەش دەقەکەیەتی:

«رووداو و پێشبینییەکانی جیهان سەرکەوتنی ئیسلام دەردەخەن»

وەک:

«یەکەم تەوژمی (بێـــــداری ئیسلامی) لە رۆژئاوادا گەیشتۆتە رادەیەک کە لە قۆناغی (دەعوە) دەربچێت و بچێتە قۆناغی کاری سیاسی ئیسلامی و چوونە ناو پەرلەمانەوە. ئەمەش

---

١ ـ تێکرمانی کەڵەکی کۆمۆنیزم و رووخانی یەکیەتی سوڤیەتی پێشوو کە دایکی سوشیالیزم بوو و هەروەها لەبەریەک هەڵوەشانی دەوڵەتانی ئوروپای رۆژهەڵات بەڵگەیەکی زیندویە لە سەر بەکەڵک نەهاتوویی و بێناوەرۆکی یاسا و بەرنامەی دەسکردی مرۆڤ.

٢ ـ چەکی ناوکی: سلاح هستەای. چەکی زەرری: سلاح اتمی. چەکی کیمیاوی: سلاحشیمیایی.

ئەوە دەگەیەنێت کە لە داهاتوودا نێـــزیک یان دوورهیچ بڕیارێک و تەنانەت ڕازیبوونیش لەسەری، بێئامادەبوونی ئەو موسڵمانانە سەرناگرێت و ناگاتە ئاکام لە پاشانیشدا بەرەو ئەوە دەڕوات کە دژایەتی ڕۆژئاوا کەم و کاڵ ببێتەوە بەرامبەر ئیسلام و شوێنکەوتوانی. هەروەکوو دەبینین کە (حیزبی ئیسلامی بەریتانی) هاتۆتە گۆرەپانەوە لەگەڵ (حزب الامە)ی ئەمریکی کە دامەزرێنەرەکانی هەموو ڕەشپێستن و هەردوکیان ئەندامیان هەیە لە پەرلەمان و کۆنگرێسدا. خۆ باس لەو هەموو دەزگا و ڕێکخراوە گشتی و خێـــرخوازی و فێـــرخوازییە ناکەین کە لە ژمارەنایەن و سەرانسەری ڕۆژئاوایان گرتۆتەوە.

«دووەم تەکنۆلۆجیای نوێ و زانستە پێشکەوتوەکانی جیهان. موعجیزە زانستیەکانی ناو قورئانیان زۆرتر دەرخستووە. ئەوەش بۆتە هاندەرێک بۆ دروستبوونی چەندەها ڕێکخراو و دەزگای تایبەت بەو بوارە لە سەر ئاستی جیهانی و پۆلپۆل زانا و پسپۆرە ناودارەکانی جیهانی موسڵـــمان دەبن و زیاتر قەناعەت پەیدادەکەن بە ئیسلام وەکوو بەرنامەی ژیان... جوڵـێـنەری ئەم بۆچوون و فیکرەیە بە زۆری بەڕێـز (د. عبدالمجید الزندانی)یە کە سەرۆکی (مجمع الاعجاز العلمی فی القرآن و السنة)یە و چەندەها، کۆڕ و کۆبوونەوەیان سازداوە لە وڵاتانی جیهاندا... لە بەرامبەر ئەم هەوڵ و کۆششە زانستیانەی ئەنجامدراوە بۆ دەرخستنی ئیسلام، پاشەکشەیەکی لەبەرچاوی فەلسەفە مرۆییەکانی ڕۆژئاوا هەست پێدەکرێت. چونکە لە سەر کۆمەڵە بنەمایەکی زانستی و بابەتیانە دانەڕێژرابوون.

«سێـــیەم موسڵـــمان بوونی ژمارەیەک لە مفکر و ڕۆژهەڵاتناسی ئەوروپی ناودار، بڵاوبوونەوەی بەرهەمی ئیسلامی تازەیان و گۆڕینی، ڕێـــــرەوی ژیانی کەسانێکی زۆر لە ئەوروپیەکان. چونکە نوسراوەکانی ئەوان کاریگەرترە لە سەر نەفسیەتی ئەوروپی وەک لە نوسراوە ڕۆژهەڵاتیەکان، بە حوکمی ئەوەی خەڵکی هەمان جێگەن و لە سەر خاکی خۆیان قەناعەتیان بەم بەرنامەیە کردووە، زیاتر لە گیروگرفتی ناوخۆیی و دەردەکیەکانی کۆمەڵەکەیان شارەزان. وەکوو[لیۆبولـــد ایس (محمداسد)ی نەمساوی [روجیە گارودی. موریس بۆکای. یوسف اسلام (کات ستیڤنس)] و لەبەرئەوەشە لە کات و شوێـــــــنی جیاجیادا هەندێک لە دەسەڵاتدارانی وڵاتانی ئەوروپی ڕێـــز و پێـــزانینی خۆیان بەرامبەر بە ئیسلام دەردەبڕن و بانگەشەی پێکەوە دانیشتن و لێک نزیکبوونەوە دەکەن لە نێـــوان ئیسلامیەکان و ڕۆژئاوادا.

هەروەکوو بانگەشە جیاجیاکانی وەلیعەهدی بەریتانی (ئەمیر چارلز) و بانگەشەی سەرەکوەزیرانی مەجەر لە بەردەم پەڕلەمانی مەجەریدا و داوا نەپچڕاوەکانی (جون نەسپۆزیتو)ی ڕۆژهەڵاتناس.

«چوارەم ڕێکخراوە توندڕەوەکانی ناو ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵاتی دوور (الشرق الاقصی) کە لە ناو خۆیاندا و لە دژی خۆیان سەریان‌هەڵداوە، خۆرەی ئەو دەسەڵات و سیستەمە نوێنانەی ئەم سەردەمەن چونکە توندڕەوی لە هەر بیروبۆچۆن و فەرمانڕەواییەکدا هەبێت، بەرەو توانەوە و داخورانی دەبات و تائێستاش لە لایەن ڕژێـــــــمە ڕۆژهەڵاتی و ڕۆژئاواییەکانی جیهانەوەچارەسەری فیکری و عەمەلی‌یان بۆ دانەنراوە و تەنانەت بەرەنگاربوونەوەشیان کێشەی ئابووری و مرویی بۆ دروست‌کردوون. وەکوو ئەو دەستە توندڕەوەی ئەمریکا کە تەقینەوەکانی (ویلایەتی ئۆکلاهۆما)ی گرتە ئەستۆی خۆی. یان جەماعەتی (ئۆم)ی یابانی کە پیلانی ڕشتنی گازی کیمیاوییان ئەنجامدا. یان (جیر نۆفسکی)ی ڕوسی و بۆچوونە توندڕەوییەکانی کە تا ئێستاش کارلێک‌دەکەن لەگەڵ دڵ و دەروونی گەلی ڕوسی و دەمارگیری و ڕق و کینەیان بۆ دروست‌دەکات.

«پێنجەم زۆری ژمارەی موسڵمانانی جیهان وەکوو ئۆممەتێکی گەورەی خاوەن‌دینێکی ڕەسەن و تەواوکەر بەراوردبکرێت لەگەڵ هەموو پەیڕەوانی دیانەت و فەلسەفەکانی‌تری جیهان... ئەمەش هێزێکی مرۆڤیی گەورەیە بۆ ئایندەی خیلافەت و ژیاری ئیسلامی. زیاتر لەبەر ئەمەشە کە لە ساڵی ١٩٩٤دا کۆنگرەیەکی جیهانی گیرا بۆچۆنیەتی سنووردانان بۆ زیادبوونی دانیشتوانی وڵاتانی ئیسلامی بەتایبەتی و جیهان بە گشتی لە ڕێگەی دیاریکردنی منداڵبوون و لەباربردنی منداڵــەوە... و زۆرترینی بڕیارەکانی ڕوی‌دەکردە وڵاتانی جیهانی سێیەم کە وڵاتە ئیسلامییەکان بە پێکهێنەری گەورەی دادەنرێن.

«شەشەم زیاد بوونی بروقەوارەی بێداری ئیسلامی لە وڵاتانی ئیسلامی و عەرەبی بە گشتی و وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەتایبەتی، کە ئەمەش چەندەها کێشەی بۆ ڕۆژئاوا دروست‌کردوون وەک: هەڕەشەکردن لە مانەوەی (ئیسرائیل) و تەقینەوەی ڕووداوەکان لە

میسر و جەزائیر و گرتنی دەسەلات و حوکم لە سودان و ئەفغانستاندا.(١)

«حەوتەم سەرچاوە ئابوریە بەهێزەکانی جیهان وەکوو نەوت و کەرەسە خاوەکانی وەک ئاسن و ئالتوون و... هتد لەناو خاکی ئیسلام و لە ژێر دەستی ولاتە ئیسلامیەکاندایە، ئەمەش هێزێکی‌ترە لە پاڵ هێزە مرۆڤییەکەدا و شوێنی خۆیان دەگرن لە بنیاتنانەوەی شارستانیەتی ئیسلامی... هێرشی داگیرکەران لە کۆندا و جەنگی دووەمی کەندا و لەم دواییەدا ئەمانە هەموو دیار و ئاشکران بە چ راز و نیازێک ئەنجامدراون.

«هەشتەم لە دوای هێزی ئابووری و مرۆڤیی هێزی سییەم دێتە پێشەوە کە لە پێشکەوتنی زانستی و تەکنۆلۆجیادا خۆی دەبینێـــــتەوە. ئەویش گەشەسەندنی زانستیانەی هەندێک لە ولاتانی ئیسلامیە لەرووی (پیشەسازی و ئاوەدانکردنەوە و بەرهەمهێنانەوە) وەکوو ولاتانی مالیزیا و ئەندۆنیسیا، کە لەو بوارانە دا پشت بە خۆیان دەبەستن و بازاڕی ئەوروپی و ئەمریکی لە خوارووی رۆژهەلاتی ئاسیادا بەرەو کزبوون و لاوازی دەڕوات.

بەم پێیە دەبینین کە شارستانیەتی ئیسلامی بنەما و روخسارەکانی لە دەرکەوتن‌دان و چەندەها لێکولینەوە و توێژینەوەی زانستی و فیکری و سیاسی لەمبارەوە کراوە و چەندەها دەزگا و رێکخراوەی بۆ ئامادەکراوە.

لە کۆتاییدا دەڵێین: روداوە دڵتەزێنەکانی بۆ سنە و چیچان و تاجیکستان و فەلەستین هیچ لەم راستیانەی باسمان‌کردن کەم ناکەنەوە بەڵکو زیاتر قەناعەتمان بۆ پەیدادەکەن کە سەرکەوتنی ئیسلام و مسولمانان لە نزیکبوونەوەدایە بۆیە پیلانیان لە دژ دەگێڕن و سیاسەتی لە بنەوە نەهێشتن و برسی‌کردنیان لەبەرامبەر ئەنجامدەدەن»(٢)

ئەمانە و زۆر بەڵگەی زەقی‌تریش هەن کە بێ‌گومان و سۆ(٣) سەرکەوتنەوەی سەر لە نوێی موسڵمانان و چەسپاندنی دوبارەی یاسای ئیسلام دەسەلمێنن و تەنانەت هەواڵ لە نزیک

---

١ - راپەرینی ئیسلامی گەلانی ئێران لە ساڵی ١٣٥٧دا بە پێشەوایەتی زانایانی ئایینی و سەرکەوتنی بەسەر رژێمی پاشایەتی و ئەمریکای دنیاخۆردا و هەروەها خوراگرتنی لە بەرامبەر شەڕی داسەپاودا نموونەیەکی زیندووی دیکەی سەرکەوتنەوەی مسوڵمانانە.

٢ - حەوتوونامەی الاتحاد ژمارە ٤٦.

٣ - سۆ: گومان و دوودڵی.(هەنبانە).

بوونەوەشی دەدەن، بۆیە دەبێ زۆر لێزانانە و نەبەزانە دەست دەینە دەستی یەک و بە تێکۆشانێکی هەمەلایەنە ئەرکی دینی و ئینسانی سەرشانمان کە لە سێ خاڵی سەرەکی: ناسینی ئیسلام بە تەسەلی، جێکردنی لە خۆماندا لە دوو گۆرەپانی بەندایەتی و پێوەندییەکانمان دەگەڵ ئەندامەکانی دوور و نزیکی کۆمەڵ و راگەیاندنی بە شێوەی زانستیانەی بانگەوازی، دا کورت هەڵدێتەوە؛ بە ئەنجام بگەیەنین تا بە هیوای خوا قۆناغی سەرەتایی ئەرکمان کە بڵاوکردنەوە و راگەیاندنی ئاشکرا و روونکەرەوەی دینە، یان بە لێکدانەوەی قورئان «البلاغ المبین»ە تێپەڕدەکەین و بەرەو ئامانجی پیرۆزی دوا رۆژمان کە چەسپاندن و سەقامگیرکردنی سەر لە نوێی حوکم و دەسەڵاتی دینی ئیسلامە هەنگاو دەنێین و خوا یاربێ پێشی‌دەگەین. خۆ ئەگەر سەریش نەکەوین و بەرهەمی تێکوشانەکەمان بۆ بەرەی دوای خۆمان بێت لانی کەم خوای پەروەردگار لە خۆمان رازی‌دەکەین و هیچ مسوڵمانێکیش دەستەبەری سەرکەوتن نییە و ئەوەی لە سەر ئێمە پێویستە هەوڵی راست و دروستی بەردەوامە و ئیتر پیرۆزبوون و بە ئامانج گەیشتنمان هەر بەدەست خوایە.

بێگومان ئێوەش دەزانن کە فەرموودەی «العلماء ورثه الانبیاء...» واتا زانایان میراتگرانی پێغەمبەرانن، هەر بۆ زانایانێک نییە کە لە حوجرە دەرسیان‌خوێندبێ و ناوی فەقێ، یان مەلایان بەسەرەوە بێ، بەڵکو هەرکەسێکی مسوڵمان بە پێ شارەزایی و تێگەیشتنی لە دین ئەو میراتەی پێ‌دەبڕێت و دەبێ ئەمانەتداری لێبکات و بەجێی خۆی بگەیەنێت. جا با قەت رێی دە حوجرە نەکەوتبێ و دەرچووی خوێندنگە رەسمی‌یەکان بێ و یان هەر بۆ خۆی بە موتاڵا پێگەیشتبێ. تەنانەت بە شەمیراتی بابایەکی لێ‌هاتوو و لەکڵ‌دەرهاتووی ئاوا زۆر زیاترە و ئەرکی گرانترە لە ئەرکی مەلایەکی کە بە نێو ئیجازەی مەلایەتی و ودمی رێنوێنی و شارەزاکردنی پێیە و بەڵام وەک پێویست سەری لە دین دەرناچێ و هیچی وای لە باراندا نییە.

ئەمە لە سەرێکەوە حاشای لێ‌ناکرێ بەڵام لە سەرێکی‌ترەوە لەبەر ئەوەی زانای ئایینی، یان باشتر بڵێن؛ مەلا لە سەرەتاوە بە ئامانجی فێربوونی دین و راگەیاندنی، وە بەر خوێندن دەنرێ و رشتەکەشی بە زۆری لە زانستە دینی‌یەکاندا کورت هەڵدێتەوە و بە بڕوای خەڵک ئەو ئەرکە هەر لە سەرشانی وانە و متمانە زیاتر بەوان دەکات، بە شەمیراتی ئێمە پتر و ئەرکی سەرشانمان قورستر دەبێت.

جا کەوایە ئەی مسوڵــمان! با بە پشتیوانی خوای گەورە و بۆ رازیکردنی ئەو، دەست پێبکەین. کەین و بەینمان خۆشکەین، بێخۆلادان، دوور لە ئاڵۆزی و خۆڕانان، هەر بە شێوەی شیاوی قورئان کە دەفەرموێ: «خەڵکی بانگ بێڵە بۆ سەر رێبازی پەروەردگارت بە قسەی رێک و پێک و بەجێ و رێ و پەند و ئامۆژگاری جوان».[1] خەڵک بۆلای دین بانگ بێڵین، پێیان بڵێین کە هەر بە نوێژ و بە رۆژ و «ذکر» و دوعا تەواو نابێ. بەڵکوو دین زۆر فراوانە و بەقەد هەموو بیر و هەست و ویست و مەبەستی ئینسانە. حاڵییانکەین کە پێویستە لە تەواوی باروبواری ژیانیاندا یاسای ئیسلام بچەسپێنن تا سەروەری و بەختەوەری وەدەست بێنن.

نە رەنگ و نژاد و زمان، نە ئاو و خاک و نیشتمان، نابنە هەوێنی یەکگرتن. هیچ شتێک نییە وەکوو ئایین بێسنوور و بەتان و پۆ و بە خۆوە بێ. هەموو تۆرەمە وتیرەیەک تێکرا لە دەوری کۆوە بێ. هەرچی هەیە سنووردارە و پاش مەودایەک دەبرێــتەوە. بێــجگە لە دین کە تەواوی مرۆڤەکان دەگرێتەوە.

ئەگەر کەمێک بیر وەکەین، ئاورێک لە خۆمان وەدەین، تێــدەگەین و دەبینین وا ئێــمەی مسوڵمان بە تێکرا، لە حەوت ئیقلیمی دنیا، هەقمان دەخورێ، بەشمان دەبرێ، نەوەک هەر لەو وڵاتانەی کە ئێــمە تێــیاندا کەمایەتین، بەڵکوو لەو مەملەکەتانەش رادەی زۆری دانیشتوانی مسوڵـــــــمانن، لە رۆژئاوا تا رۆژهەلات، نزیک و دوور، سەروخوار، باکوور و باشوور، لە ئەندونیسیا تا مەغریب، قەزاق تا سۆماڵی غەریب، بێدەسەڵات و مافخوراو، لێکدابڕاو و دەرکراو لە نێو سەدان دەرد و بەڵا و گێرە و کێشەی باری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی، دەتلێینەوە. کز و لاواز ماندوو و مجرۆ لەدوای جەم و پاروەنانێک دەخولێینەوە.

بەڵــێ بۆوەی زێــدی خۆبستێــنینەوە مافمان وەدەست بێــنینەوە، هەموو دەردێکمان چارکەین، زامەکانمان تیمارکەین، دەبێ هەموو وەخۆ کەوین. رابین بە خۆماندا بێــــــین. لە ئاسوودەیی و کات و ماڵ، تەنانەت لە خوێـــــــن و گیانی خۆشمان مایە دابنێــــــین. دەبێ بۆ وەدەستهێنانی ئەو ئامانجە پیرۆزەمان لانیکەم، وەک سەربازێکی خەباتکارانی رێی ئیسلام هەستینە پێ و وەکوو شاگردێکی چکۆلەی کەڵە پیاوان و لە خۆ بوردوانی نێو مێــژووی پڕ لە

---

١ - ١٢٥ / النحل.

شانازیمان وەکی: شێخ محمد عبده، سید جمال الدین أفغانی، اقبال لاهوری، صلاح الدین ایوبی، حسن البنا، سید قطب، شێـــخ مصطفی صبری، ابوالاعلی مودودی، سەعید نورسی، سەید ابوالحسن ندوی و هەموو هەڵکەوتوان و پەسنکراوان و یاریدەرانی ڕێـــبازی تێکوشان و گیانبازی ئایینی پیرۆزی ئیسلام کە تاقە ڕێـــبازی ڕاستەقینە و دادپەروەری و یەکسانی و سەروەری و پێشکەوتن و یەکگرتن و بە ئاوات گەیشتنە، هەر بێینەوە.

لە کۆتاییدا وێڕای داوای لێبوردن و نزای خێر ماڵاواییتان لێدەکەم و لە پەروەردگاری مێهرەبان دەپاڕێمەوە ئەم ڕەنجەم بە فیرۆ نەدات و سەرئەنجامی ژیانی من و ئێوەش بەخێـر بگێرێت، ئامین ئیتر ماڵتان ئاوا و ئەسپاردەی خوا بن.

پاشکۆ

به نێوی شای شایان

هەرچەندە بە پێی ماڵاوایی کردنم بڕیار وا نەبوو ئاوا زوو بگەینەوە، خزمەت ئێوە خوێنەرانی هێژا، بەڵام دوای هەڵوێسانێک، رام هاتە سەر ئەوە، ژیاننامەی هەندێک لە مامۆستا دەرسبێژەکانی کوردستان بکەم بە پاشکۆی ئەم کتێبە بۆ ئەوە بناسرێن و ئەمەگداری و پێزانینێکیش بێت لە بەرانبەر هەوڵ و رەنجی ئەو بەڕێزانەدا.

سەرەتا، نیازم وابوو ئەوکارە بۆ هەموو ناوچەکانی کوردستان بکەم بەڵام دیتم ئەوە لە توانای مندا نییە و کتێبەکەش لە تام دەچێتە دەر، بەتایبەت لە بار و دۆخی نالەباری ئابووری ئاوساوی ئێستادا!!

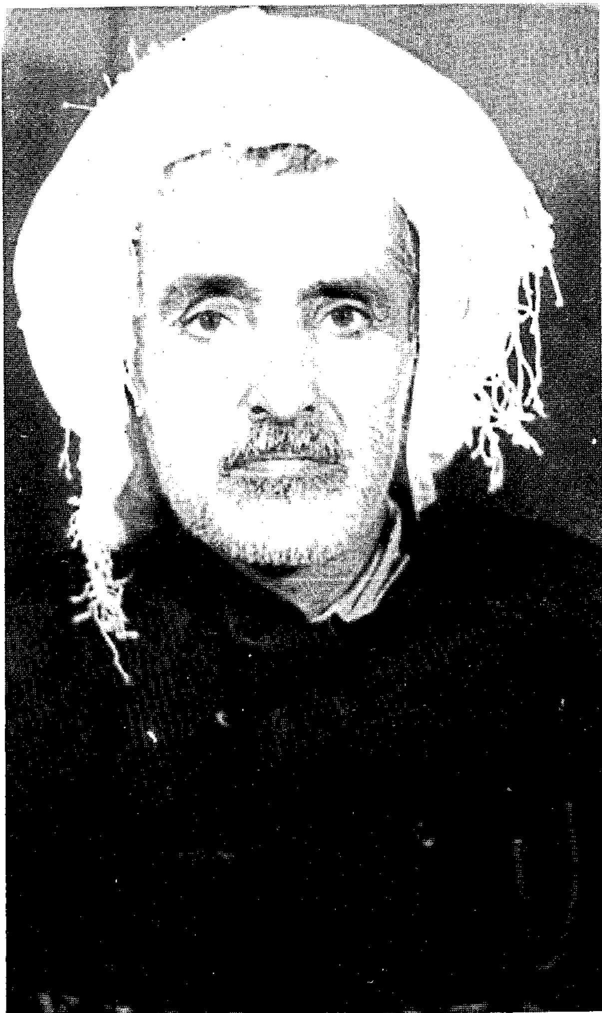
جا بۆیە کورتم هەڵێناوە لە سەر ناوچەی سەردەشت و هەندێک لەو دەرسبێژە بەڕێزانەی، خەڵکی ئەوێ بوون، یان لەوێ ژیاون، کە لە سەرێکەوە بە خزمەت زۆربەیان گەیشتووم و تەنانەت هێندێکیان مامۆستاشم بوون و بەدەستهێنانی ژێنامەکەیان بۆ من هاسانتر بوو.

لە سەرێکی دیشەوە ناودارانی مەڵبەندی زاناپەروەری سەردەشت بە نیسبەت ناودارانی ناوچەکانی دی، لە نێو، لاپەڕەکانی مێژوودا کەمتر ناسێنراون و تاپۆ کراون.

پێشەکی بە ئەرکی سەرشانمی دەزانم کە سپاسی زۆری یەکەیەکەی ئەو سەروەر و دۆستانە بکەم کە لە کۆکردنەوەی ئەو پێناسانەدا یارمەتییان دام.

سەید مستەفای زمزیرانی

حەمامیان بۆکان

مامۆستا مەلا «برایم»ی سیسێری

ئـەمن «ئـیبراهـیم» کوڕی مـەولان، نـاونیشان «ئیمساعیل‌زادە» لە سـاڵی (١٢٩٩)ی، کـــۆچی هــــەتاوی‌دا، لە سـیسێر یـەکـێک لە دێـیەکـانی شــارستانی سـەردەشت، ئـوستانی ئــازەربایجانی رۆژاوا لەدایک بووم. بـابم کە وەرزێر بوو لە تـەمەنی (٧) ســـاڵیدا نــاردمیە حــوجرەی ســیسێر بــۆ خــــوێندنی زانســـتە دیــنی‌یەکــان و هــەر لەو حوجرەدا خوێندنە سەرەتاییەکانم تێپەڕ کـردن تـا گـەیشتمە قـۆناغی دووهـەم، واتـە موستەعیدایەتی کە بە موستەعیدایەتی، چەند، ساڵێکان لە خزمەت بەڕێز، مامۆستا مەلا سەید «حوسەین» حوسەینی کە مەلای ئەوێ بوو خەریکی خوێندن بووم، تا ئەو کاتەی چرای ژیانی کوژایەوە و ماڵاوایی لە دنیا خواست. دوایە لە ساڵی (١٣٢٢)ی کـۆچی، مانگی‌دا زاگەی خۆم بەجێ‌هێشت و چوومە دێی «قۆزلوو»ی خوارێ لای مـامۆستای پایەبەرز، زانای بە نەرخ حاجی مامۆستا، مەلا عەبدوڵڵای محەممەدی ئیمام‌جومعەی ئێستای شارستانی سەقز کە ئەودەم پێشنوێژ و دەرس‌بێژی ئەوێ بـوو و لەوێ «شـرح

العقاید» و «جمع الجوامع»م دەخوێند و کەڵکێکی زۆرم لێ وەرگرت. دواتر چوومە دێی «حەمامیان»ی بۆکان، لای مامۆستای بەنێوبانگ مامۆستا مەلا عەلی وەڵزی (خوا پایەی بەرز کاتەوە) و ماوەیەک لە حوجرەی ئەودا کەسبی زانستم کرد. لەوێڕا گوێزتمەوە بۆ «شێخلەر» لای مامۆستای پیرۆز و بەنرخ، حاجی مەلا شێخ «حەسەن»ی شێخی (خوا پایەی بەرز کات!) و ساڵ و نیوێک لە لای مامەوە و لە دەرسەکانی بەهرەمەند بووم.

دوایە نیزیک (١-٢) مانگێکیان لە شاری سابلاغ لە حوجرەی مامۆستای بە پیت و بە ساڵدا چوو و پایەبەرز، مامۆستا مەلا محەممەدی ماوەڕانی مامەوە و کەسبی عیلم و فەیزم کرد. پاشان سابلاغم بەجێ هێشت و بەرە و «گەناو» ڕۆیشتم و ماوەی ساڵ و نیوێک لە حوجرەی مامۆستای مامۆستایان، زانای بەنێوبانگ و فرەزان و پایەبەرز مامۆستا مەلا «صالح»، کوڕی مەلا نەجیب کە بە مەلا «صالح»ی بیژوە یی دەناسرا، مامەوە و کەڵکم لێ وەرگرت. ئینجا چوومە «گەلاڵە» لای ئەو، مامۆستایە کە حوجرەکەی جێ بارگەی گەورە پیاوان و ئەو تینوانە بوو کە دەیانویست تینوایەتی خۆیان بشکێنن و گیر و گرفتەکانیان چارەسەر بکەن. بەڕاستی مامۆستایەک بوو کە لە ئێران و عێراق نێوبانگی هەبوو و زمان لە حاند باسی رادەی زانست و دیانەت و لێوەشاوەیی، ئەودا لاڵە.[1] وە لەوێش دوو ساڵان مامەوە و لە خزمەت ئەودا، بەهرەمەند بووم و ئیجازەنامە و سەنەتی فتوا دان و دەرس گوتنەوەی زانستە «معقول» و «منقول»ەکانم لەو بەڕێزە وەرگرت. (مامۆستا، لێرەدا چەند دۆعایەک بە زمانی عەرەبی بۆ مامۆستای ئیجازەدەری دەکات) دوایە، ماوەی دوو ساڵ لە گوندی نستان کە زێدی برای خۆشەویستم حاجی مەلا «عەبدوڕڕەحمان»ی خەلیفەزادە، ئیمامی جومعەی ئێستای بۆکانە، مەلایەتی وێرای تەدریسم بوو و پاشان گەڕامەوە بۆ شوێنی لەدایک بوونم (سیسێر) و نیزیکەی (٣٠) ساڵ لە تەمەنی خۆم بە تەدریس کردنی زانستەکانی «مەعقول» و «مەنقول» لە «فروع» و لە «ئوسول» رابوارد.

ئەمجار ساڵی (١٣٦١ ک.ما) کۆچم کرد بۆ سەردەشت و بە شێوەی (حق

١ - مەبەست: حاجی مامۆستا مەلا محەممەدی بۆکانییە کە بە مەلا محەممەدی «رەییس»ی بە نێوبانگ بووە.

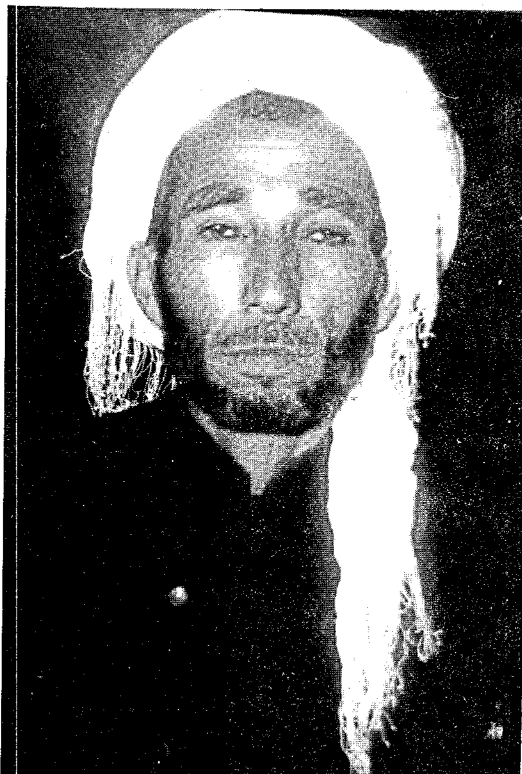
التدریس) دامەزرام و دەرزی (بینش)ی ئیسلامی و عەرەبیم دەکوتەوە و لەبەر ئەوە لەوێ ماڵم نەبوو و کرێ خانووش گران بوو و پێمان نەدەدرا، بە ناچاری لە ڕێکەوتی ١٧ی ٦ی ٦٦دا سەردەشتمان بەجێهێشت و هاتین بۆ سابلاغ و ئێستا لێرەم و ناشزانم دوایە چ دێتە پێشەوە.

لێرەدا ژیاننامەی خۆم بەو ئایەتە کۆتایی پێدێنم کە خوای گەورە دەفەرموێ: «هیچکەس نازانێ لە داهاتوودا چ دەکا و کەسیش نازانێ لە کوێ دەمرێ»

خوالێخۆشبوو ماموستا مەلا برایم ئەو ژیاننامەی لە ڕێکەوتی (٢٥)ی پووشپەڕی ساڵی (١٣٦٧)دا نوسیوە و دوا ئەو تاریخە نیزیکەی (٣) ساڵان ژیا و هەروا خەریکی دەرسگوتنەوە بوو و لە ماڵێ و لە دەرێ هەر دەرسی دەگوت تا لە ڕێکەوتی (١)ی خاکەلێوەی (١٣٧٩)دا بە هۆی پیری دنیای بەجێهێشت و هەر لە سابلاغیش ئەسپاردە کرا. خوای گەورە لێی خۆش بێت!

ماموستا ئەگەرچی لەبەر نەخۆشی لاقان، هاموشۆی ئێرە و ئەوێی بۆ نەدەکرا و خۆی دەکاروباری سیاسی هەڵنەدەقوتاند و هەر خەریکی تەدریس و مەلایەتی بوو، بەڵام لەبەر ئەوە ڕژێم لە زۆربەی هەرەزۆری مەلایەکانی کوردستان دڕدۆنگ بوو، ماموستایان چەند جارێکیان، بە تۆمەتی تێکۆشانی سیاسی بانگ هێشتە دایرەی ساواکی سابلاغ و هەڕەشەیان لێکرد.[1]

١ - سەرچاوە: دەسنوسێکی ماموستا کە لەمەر ژیانی خۆیەوە بە فارسی نووسیبووی و هەروەها کوڕی ماموستا، ئەندازیار «عەبدوررەحمان»ی ئیسماعیل‌زادە دانیشتوی شاری سابلاغ.

مامۆستا مەلا شێخ ئەحمەدی شەریعەتی

ســاڵی (١٢٨٩)ی هـەتاوی پـێی نـاوەتە مەیدانی ژیانەوە. ساڵی (١٣٠٧) لە تەمەنی (١٧) ساڵی‌دا، دەستی داوەتـە خـوێندنی فــەقێیەتی. دەورانــی ســوختایەتی لە گوندەکانی: باساوێ، بێشاسپ، ئاغەلان، نـەلاس و بـێژوەی ئـالان تـێپەڕ کـردووە. پــاشان بــۆ مـاوەی (٣) ســاڵ بـە هـۆی نەخۆشی دەستی لە خوێندن کێشاوەتەوە. ئەمجار چۆتەوە سەر خوێندن و ماوەیەک لە بێوران و نەلاس لە لای مەلا عەبدوڵلای گەناوی درێژەی بە خوێندن داوە. دیسان (٢) ساڵی دیش بە هۆی هەندێک گیر و گرفت، خـوێندنی وەلانـاوەتەوە و دوایـە لە سـاڵی (١٣٢٢)ی هەتاوی‌دا چوەتە گەناوی عەراق، خزمەت مامۆستا مەلا صاڵحی بێژوەیی و ماوەی (٤) سالان ماوەتەوە و کۆتایی بە خوێندن هـێناوە و هـەر لە لایـەن ئـەویشەوە ئیجازەی مەلایەتی و تەدریسی پێ‌دراوە.

مامۆستا دوا ئیجازە وەرگرتن دەگەڕێتەوە بۆ ئێران و دەست دەکا بـە مـەلایەتی، هاوڕێ دەگەڵ تەدریس و تا ساڵی (٤٧) لە دێـیەکـانی بـێوران، دیـوالان و بـێشاسپ رادەبوێرێ و ساڵی (٤٧)یش بە تۆمەتی تێکۆشان بە دژی رژیـم دەگـیرێ و رەوانـەی بەندیخانەی (فەلەکولئەفلاک)ی خوڕەمابات دەکرێ و پاش ساڵێک حوکمەکـەی بـۆ دەکەن بە تەبعید و دوو ساڵ و نیویش دووری دەخەنەوە بۆ (چابەهار) و (کاشمەر) و (ورمێ) و ساڵی (١٣٥٠) ئازاد دەبێ و دەگەڕێتەوە سەر مەلایەتی و تەدریس لە گوندی (بێوری) سەروو و هەتا سەرەتای راپەڕینی ساڵی (٥٧)ی ئێران لەوێ دەبێ و پاشان دێتە

سەردەشتێ سەر مزگەوتی (دارالسلام) کە ئێستاش هەر لەوێیە و خەریکی مەلایەتی و دەرس‌گوتنەوەیە.[١]

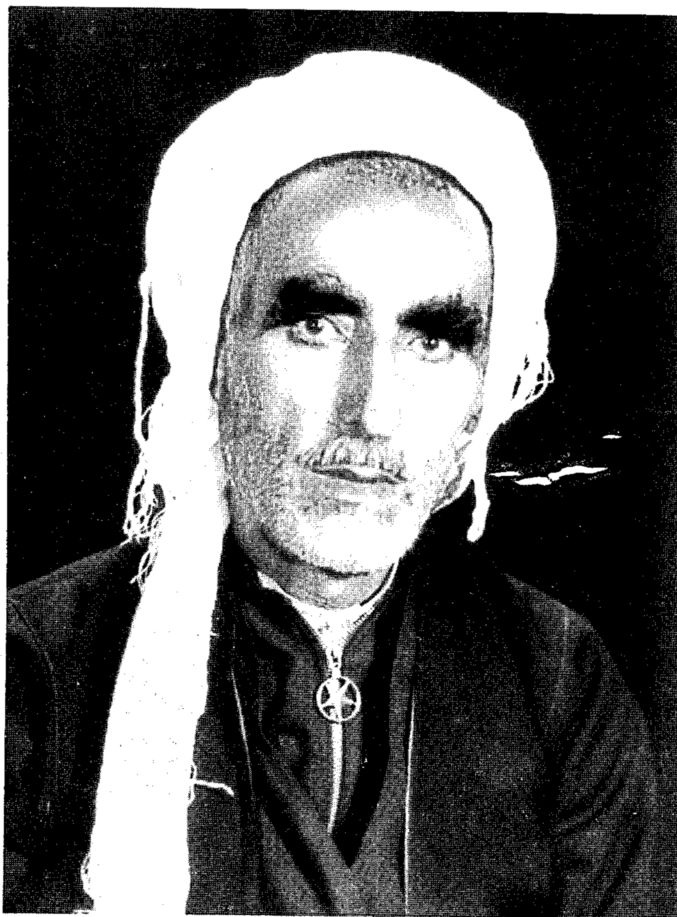
خوای گەورە بەرقەراری بکات لە سەر ڕێگای خۆی!

راوەستاوەکان، ریزی پێشەوە، لە راستڕا بۆ چەپ، خوالێخۆشبوو: ماموستا مەلا محەممەدی باساوەیی، مامۆستا مەلا شێخەحمەدی شەریعەتی، خوالێخۆشبووان: مامۆستا مەلا حسەین کونەمشکەیی، مامۆستا مەلا سەعدی قەڵادزەیی، حاجی مامۆستا مەلا عەلی دولکانی، حاجی عەبدوڵڵا غولامی.

ریزی دواوە، راستڕا، سۆفی خدر، حاجی موتتەلیب، میرزا قاسم، محەممەدی حەبیبی و هەڵتروشکاو لە پێشەوە حاجی محەممەدی کاکەلاو.

١ -سەرچاوە: چوومە خزمەتی و ئەو باسانەم لە خۆی بیست.

ماموٚستا مەلا حەسەنی سەعدی‌زادە ناسراو بە «مەلا حەسەنی گوٚڵێ»

ئەو ماموٚستایە کە کوٚری مەلا سەعدی، کوڕی حاجی مەلا حەسەن، کوڕی مەلا سولەیمان، کوڕی مەلا حسەین، کوڕی مەلا یوسف ، کوڕی مەلا برایمە و سیسێری‌یە، بە پێی ئەوە کە لە خوٚی بیسراوە زنجیرەی بنەماڵەکەیان لە پێشەوە، دەچێتەوە سەر مەلازادەکانی واشەمەزین و لە دواییش‌دا دەگەڕێتەوە سەر حەزرەتی ئەبوبەکر (خ).

بەڕێزیان ساڵی (١٢٨٩ ک.ه) لە گوندی سیسێری سەردەشت هاتوٚتە گوٚڕەپانی پڕ لە مەینەتی ژیانی ئەوسای کوردستانەوە. ساڵی (١٣١٤) دەستی کردووە بە فەقێیەتی و لە

دوو بەشە کوردستانی سەر بە ئێران و عەراق لە، مامۆستایانی سەردەمی خۆی کەڵکی دینی و زانستی وەرگرتوە. بۆنموونە لە سیسێر لە لای مامۆستا مەلا سەید حسەین، لەرەبەت لە خزمەت مامۆستا مەلا عەبدوڕڕەحمانی سیسێری، لە قوڵتە لەکن مامۆستا مەلا عەبدوڵڵای محەممەدی سووتوویی، لە بێشاسپ لە لای مامۆستا مەلا عەلی بێشاسپی، لە عەراقیش لە گەناو لە خزمەت مامۆستا مەلا صاڵحی گەناوی و لە ئاخیریش‌دا لە کۆیە لە خزمەت مامۆستا مەلا (محمد نورالدین) دەرسی خوێندوە و هەر لە لای ئەو بەڕێزەش پاش مانەوەی دوازدە ساڵ لە خوێندن‌دا واتا ساڵی (١٣٢٦)ی کۆچی ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتوە. لە دەورانی مەلایەتی‌دا لە دێیەکانی هەنداوێ، رەبەت، لیلانە و گۆڵێ، مەلایەتی کردووە و لە بواری پێشنوێژی، رێنوێنی، تەدریس، ریشسپی‌گەری و...دا خزمەتی بە ئایین و گەل کردووە.

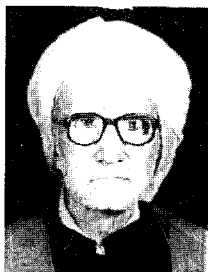
خوالێخۆشبوو، مەلایەکی بە نوتق، دلاوا خۆ بەکەم گر، رێزدانەر، بە قنیات و خوو و رەوشت جوان بوو تاجێیەک کە مامۆستای ئیجازەدەری لە ئیجازەنامەکەی‌دا بە (ابوالمکارم)ی ناوبردووە.

مامۆستا دوو ژنی هێناوە و دوو کوڕ و حەوت کچی بە نەسیب بووە. کوڕەکانی بەناوی عەبدوڕڕەحمان و عەبدولکەریم بوون بە مەلا و ئێستە خەریکی خزمەتی ئایینن.

مامۆستا کە لە ماوەی ژیانی‌دا هەر بە هەژاری و نەداری رایبوارد، سەرەنجام لە تەمەنی (٧٨) ساڵی‌دا واتا ساڵی (١٣٦٧) گیانی بەرزی، بەرگی جەستەی لەبەر خۆ داڕنی و بەرەو دنیای گیانان کەوتە رێ و لە گۆرستانی گۆڵێ بە خاک ئەسپێردرا.(١)

(خوا لێی ببووری!)

١ - سەرچاوە: مەلا عەبدولکەریمی کوڕی و بۆ خۆشم زۆری بە خزمەت گەیشتووم و کەڵکی زانستی و پەروەردەییم لێ وەرگرتووە و لە رێ و رەسمی ناشتینشی‌دا بەشدار بووم.

ماموستا مەلا حوسەین هەنداوەیی ناسراو بە: «مەلا حوسەین»ی نوربەخش

کوڕی مەلا «عەبدوڕڕەحمان»ی شەمۆڵەیی ناسراو بە: مەولانای شەمۆڵێ، کوڕی خەڵیفە مەلا حەسەن، کوڕی مەلا عەبدوڵلا، کوڕی مەلا سەعدی، کوڕی مەلا «موسی»ی دووهەم، کوڕی مەلا «موسی»ی یەکەم، کوڕی مەلا «ئیبراهیم»ی قازی، کوڕی مەلا جامی، کوڕی شێخ عەبدولکەریم، کوڕی شێخ ئەحمەد، کوڕی شێخ مەلا مەحموود (شێخ مەولانا)ی شەمۆڵێ، کوڕی نوربەخش، کوڕی «مەولانا محەممەد»ە.

ماموستا سەعاتی (٨)ی شەوی یەکشەممۆ، (٩)ی مانگی سەفەری ساڵی (١٣٣٣)ی کۆچی مانگی، لە دێی «شەمۆڵە»ی سەر بە شارستانی سەردەشت، هاتۆتە گۆڕەپانی ژیانەوە. لە تەمەنی (١٠) ساڵی‌دا، لە دێی شەمۆڵە، لە لای باوکی دەستی کردووە بە خوێندن. پاییزی ساڵی (١٣٤٧)ی کۆچی مانگی دەگەڵ ئامۆزایەکی بەناوی «عەبدولکەریم» کە ئەویش فەقێ دەبێ بە فەرمانی ماموستا مەلا رەحمانی باوکی دەچنە دێی «سەرا»ی بۆکان ماڵی، مامەگەورەیان خوالێخۆشبوو «مەلا محەممەد». ئەویش بەڕێیان دەکات بۆ حوجرەی مزگەوتی شێخ حەسەنی مەولاناوایی سەقز و لە لا موستەعیدێک بەناوی مەلا «صالح»ی سەرتەکەڵتوویی دادەمەزرێن. سەرەتای زستانی ئەو ساڵە دەگەڵ موستەعیدێک دەچنە گوندی «خوردەلووک».

ناوبراو دەڵێت: مەلا عەبدولکەریم هەموو رۆژانی هەینی، بە دەستووری موستەعیدەکان، دەبوویا، لەو دێیەڕا کە رێگای دوو سەعاتی پیادە لە سەقزەوە دوورە، چووبا سەقز، بۆ وەرگرتنی (دوو) قڕان جومعانە کە حاجییەک بۆی تاعین کردبوین!

لەبەر ئەوە ناخۆشیان لێ‌دەگوزەرێ لە بەهاردا دەگەڕێنەوە بۆ مزگەوتی ناوبراو لە سەقز و پاش ئەوە کە هەوا خۆش دەبێ، سەرێکی ماڵی مامیان دەدەن لە سەرا و دوا

ماوەیەک دەگەڵ کاروانی «بانە» دەگەڕێنەوە بۆ شەمۆڵە.

لە ماڵێ‌را دەچن بۆ «سووتوو» (١٣٤٨) دوایە شاری بانە، لە پاییزدا دەگەڵ مامۆستاکەیان بە مەبەستی جێ پەیدا کردن بەرەو کوردستانی عەراق دەکەونە رێ، تا لە گوندی «دەلوجە»ی ناوچەی قەرەداغ دادەمەزرێن. بۆ بەهار دێنەوە ناوەندی، قەرەداغ و تا پاییزی ئەو ساڵە (١٣٤٩) بەسەر دەبەن و ئەمجار دەگەڕێنەوە بەرەو ئێران و لە موستەعیدەکەیان هەڵدەبڕێن و دەچنەوە شەمۆڵە و مانگی رەمەزان لە ماڵێ دەبن و ئینجا دەچنە سیسێر، لای قازی عەلی کە هەرچەند ئەودەم «جامی»یان خوێندوە بەڵام قازی بە هۆی دۆستایەتی دەگەڵ باوکی مامۆستا، بۆ خۆی دەرسیان پێ دەڵێ و لە هەمان کات‌دا ئەرکی سوختایەتیش بەڕێوە هەر دەبەن.

لە بەهاری ئەو ساڵە (١٣٥٠)دا دەگوێزنەوە بۆ گوندی قالوێ رەسوڵاغای لە ناوچەی سابڵاغ و دەست دەکەن بە خوێندنی «السیوطی». ساڵی (٥٢)ی مانگی، دەڕۆن بۆ دێی (بێور)ی سەرێ خزمەت کاکە مەلای موفتی و پاش مانەوەی ساڵێک لێک جیا دەبنەوە و مامۆستا خۆی تەنیا دەچێتە (هێرۆ) لە عەراق و دوا ساڵێک لێک دابڕان، سەر لە نوێ لە بێوری ناوبراو یەکتر دەگرنەوە و تا ساڵی (١٣٥٦)ی کۆچی مانگی لە خزمەت مامۆستا (کاکە مەلا) دادەمێننەوە و ئەمجار لە رێگای بیژوەوە، دەچنە سولەیمانی و بە هەرجۆر بێ مەلا عەبدولکەریم لە مزگەوتی شێخ مەعروف برای شێخ عومەری ئیبنولقەرەداغی جێ‌گیر دەبێ و ماموستاش کە جێی نابێت بۆ جارێکی دیش لە مەلاعەبدوالکەریم هەڵدەبڕێ و دوا ماوەیەک حەول‌دان لە ئاخردا دەگەڵ شێخ محەممەد ناوێک، خەڵکی «وان»ی تورکیە ئاشنایەتی پەیدا دەکات و شێخ نامەیەکی بۆ دەنووسێ بۆ خزمەت‌مەلا عەبدوڵڵای بێژوەیی مەلای مزگەوتی جامیع لە سولەیمانی و بەڵام بەداخەوە واش هەر جێگای پێ نادرێت و لە ئاخردا شێخ محەممەدی وانی بۆ خۆی تەعارفی دەگەڵ دەکا و دەڵێت: لە شاری «قزل رباط» وتاربێژم، داییرەی ئەوقاف بەڵێنی پێ‌داوم بۆ ئەنجامی کار و بار سوختەیەکم بۆ رابگرن و خەرجی بدەنێ؛ جا ئێستا لە باتی سوختە تۆ وەرە بۆ ئەوێ و مانگانەش (٨) (روپیە)ت بۆ وەردەگرم و دەرسیشت پێ‌دەڵێم. ماموستا دەڵێ: لە سەر ئەو قەرارە دەگەڵی چووم بەڵام شێخ لە رێگایە کرێی

شەمەندەفەری بۆ نەدام و زانیم پیاوێکی دڵاوا نییە.

ئەو بەڕێزە چەند مانگێکان لە کن شێخ دەمێنێتەوە و پاشان دەگەڕێتەوە بۆ سلێمانی و بەڵام بە سەر نەخۆشی مەلا عەبدولکەریمدا دێتەوە.

ئەو کات هەوڵی زستان دەبێ، پێکەوە هەڵدەستن بە دوای جێیەکدا دەگەڕێن کە هەردووکیان لێی دامەزرێن و ئاگایان لە یەکتر بێ. بەڵام دوای تەقالایەکی زۆر بە ئاوات هەر ناگەن و دووبارە لێک هەڵدەبڕێنەوە و مەلا عەبدولکەریم لە مزگەوتێکی تازە ساز کراوی پێنجوێن جێ گیر دەبێ و مامۆستاش بە نامەیەکی مامۆستای ئەوێوە بەرەوگوندی (کیلو) دەکەوێتە رێ و لەوێ دادەمەزرێ و دەست دەکا بە دەرس خوێندن.

لە ماوەی مانەوەی لە (کیلو) جارێکیان دەچێتە دیدەنی ئامۆزاکەی و تەماشا دەکا زۆر نەخۆشە و لە پەنا سۆبەی مزگەوت بێ دوکتور و بێ کەس لێی کەوتوە و فەقێیەکانیش چیغێکیان لە گۆشەیەکی مزگەوت گرتۆتەوە و کردوویانە بە حوجرە.

ماوەیەک ئاوا تێپەڕ دەبێ و سەرەنجام بەداخەوە رۆژێک پەیکی هەڵگری هەواڵی جوانەمەرگ بوونی مەلا عەبدولکەریم دەگاتە (کیلو) و مامۆستا هەرچۆنێک بێ خۆی دەگەیەنێتە رێ و رەسمی بە خاک سپاردنی و ماوەی سێ رۆژان تا کۆڕی ماتەمین کۆتایی پێ دێ لەوێ دەبێ و پاشان دەگەڕێتەوە بۆ (کیلو) و پاش ماوەیەک مانەوە لەوێ دەروا و دەچێتە گوندی (نزارە)، بە هاتنی بەهار و خۆش بوونی رێگا و بان دەچێتەوە بۆ شەمۆڵە و هەواڵی مەرگی مەلاکەریمی ئامۆزای دەگەڵ خۆی دەباتەوە!

دوا تەواوبوونی دیدەنی و سەرەخۆشی سەر لە نوێ دەچێتەوە نزارە و تا پاییز لەوێ درێژە بە خوێندن دەدا و ئەمجار یەکجاری دەگەڕێتەوە بۆ ئێران و دوا سەردانی شەمۆڵە دەچێتە (سەرا)ی بۆکان و لە خزمەت مامۆستا مەلا «عصام الدین» شەفیعی، جێ دەخوازێتەوە وکتێبەکانی: (جمع الجوامع، تشریح الافلاک، مقولات عشرە) و بەشێک لە (تهذیب الکلام) لە لای ئەو بەڕێزە دەخوێنێت.

لە ماوەی مانەوەیدا لە سەرا، ئافرەتێک لە گوندی (دەرزی وەلی) دەدۆزێتەوە و دەیخوازێت و پاش ماوەیەک، دەیگوێزێتەوە. دوایە خوێندن لە سەرا تەواو دەکات و لە سەروحەدی ئیجازە وەرگرتندا واتە بەهاری ساڵی (١٣٢٠) هەواڵی مەرگی باوکی

پێدەگات و بەرەو ماڵ دەبێتەوە. پاش تەواو بوونی پرسە و سەرەخۆشی دەچێتەوە سەرا و ئیجازە وەردەگرێ و بەڵام لەبەر ئەوە ئەوکات رووس و ئینگلیس لە ئێراندا بوون و بشێوی هەبووە، بە بێ پێکهێنانی کۆڕ و رێ و رەسم ئیجازەنامەکە وەردەگرێ و دەگەڕێتەوە بۆ شەمولێ.

ماموٚستا، سەرەتا دەست دەکا بەکاروان وکڕین و فرۆشتن و ئەمجار روو دەکاتەوە تەدریس و مەلایەتی و بەڵام، بێ چاوەڕوانی، لە یارمەتی خەڵک.

بەهاری ساڵی (١٣٢٩)ی هەتاوی کە گرانی دێتە پێشەوە، ماموٚستا ناچار دەبێ وێڕای خەڵک بە دوای بژیودا بگەڕێ و بۆیە، بە ناچاری دەڕواتە خوار بەرەو کۆیە و لە لای (تاڵەبان)، باریگایەک و گوێدێژێک گەنم دەکرێ و دەیهێنێتەوە بۆ شەموٚڵە.

ناوبراو لەبەر ئەوە ناتوانێ بە بێ مووچە و بەرات ژیانی بچەرخێنێ، بەهاری ساڵی (٢٩) بار دەکا بۆ قالوێ بۆ مەلایەتی. بەڵام چی پێ ناچێ کە حاجی مەولانی (سووتوو) کە خاوەندەسەڵاتی ئاوەدانی دەبێ، بە دوایدا دەنێرێ و ماڵەکەی دێنێتەوە بۆ (سووتوو) و دەبێتە مەلای ئەوێ و تا بەهار لەوێ دەبێ. (ماموٚستا، نووسیویەتی: ئەو ساڵە لە جیاتی قەند چاییمان بە گەزۆ، دەخواردەوە!)

بەهاری ساڵی (١٣٣٠) کۆچی هەتاوی لە سەر داوای ئاغاکانی (هەنداوێ) بار دەکا بۆ ئەوێ و مل لە مەلایەتی وێڕای تەدریس دەنێ و ماوەی (٤١) ساڵ لەو دێیە مایەوە و دەگەڵ هەموو گیر وگرفت و کوێرەوەریەک هەڵی کرد تا ئەوەی لە رێکەوتی ١٩ی ٧ی ساڵی (١٣٧٠)ی کۆچی هەتاویدا ماڵی چۆ سابلاغ و لە مزگەوتی (رۆستەم بەگ) دامەزرا و ئێستاش کە ساڵی (١٣٨٠)یە هەر لەوێیەو لەو ماوەیەشدا کەمکەمە، تەدریسی هەر بووە.[(١)]

خوای گەورە راوەستاوی کات لە سەر خێر و خۆشی!

---

١ ـ سەرچاوە: ژیاننامەی ماموٚستا و باب و باپیرانی بە قەڵەمی خۆی کە، بە فارسی و لە (٦٠) لاپەردا نووسیویەتی بەڵام هێشتا هەر دەستنووسە و چاپ نەکراوە.

مامۆستا مەلا «حوسەین» کەیوان ناسراو بە «مەلا حوسەین کونەمشکەیی»

ناوبراو ساڵی (١٢٩٤)ی کۆچی هەتاوی لە دێی (کونەمشکە)ی سەردەشت پێی ناوەتە دنیاوە. تەمەنی نیزیکەی (١٩) ساڵ بووە کە دەستی داوەتە خوێندنی زانستە دینی یەکان. لە شارەکانی سەردەشت، سابلاغ، بانە و هەروەها لە دێیەکانی وەک: باساوە، وەڵیو، لە سەردەشت و شوێیە لە بانە و لە چەند جێگەی کوردستانی عەراقیش دەرسی خوێندووە. هەندێک لە مامۆستاکانی بریتین لە: مامۆستا مەلا عەبدوڕڕەحمانی سیسێری، مامۆستا مەلا مصطفیی شوێیە، مامۆستا مەلا شێخ ئەحمەد باساوەیی، مامۆستا مەلا محەممەد باساوەیی، قاضی عەلی سەردەشت. کۆتایی خوێندنیشی لە هەولێری عەراق بووە لە خزمەت مامۆستا مەلا ئەبوبەکر ناوێک و هەر لە خزمەت ئەو مامۆستایەش پاش

نیزیکەی (١٢) ساڵ گەڕان بە دوا خوێندندا ئیجازەی وەرگرتووە و لە دێیەکانی کونەمشکە، کۆڕبنا و بێوری خوارێ، دەورانی خزمەتی تەدریس و مەلایەتی بەسەر بردووە.

مامۆستا کە پیاوێکی بەدین، خۆ بە کەم گر، لە سەرەخۆ و خۆراگر بوو لە تەمەنی (٧٤) ساڵیدا لە گوندی بێوری خوارێی سەردەشت گیانی بەرەو دنیای هەرمان بەڕێ کرد و لە گۆرستانی قەمتەرێی کونەمشکێ بە خاک ئەسپێردرا.(١)

خوا بیبوورێ!

١ -سەرچاوە: کوری مامۆستا، جەنابی مەلا عەبدوڵڵای کەیوان مەلای ئاوایی بێوری خوارێ.

مامۆستا مەلا خدر نیژاوی ناسراو بە «مەلا خدری حەمەدەمەری»

ئەو مامۆستایە ساڵی (١٣٠٨ ک. ه) لە دێی نیژاویی سەردەشت، لەدایک بووە. ساڵی (١٣٢٠) هاتۆتە نەڵاس و لە ماڵی خزمێکیڕا هاموشۆی حوجرەی کردووە و بوەتە فەقێ. لە ماوەی خوێندنەکەیدا ڕێی کەوتۆتە سابلاغ لای مامۆستا مەلا حوسەینی مەجدی و لە ئاخریشدا لە لای مامۆستا مەلا صالح نەجیبی لە گەناوی عەراق کۆتایی بە خوێندن هێناوە و ئیجازەی مەلایەتی پێدراوە. دەورانی مەلایەتیشی لە گوندەکانی ئاغەلاڵن، نەڵاس، هەڵوی، سەپێکان، خولیسان، شاتمان و... بەسەر بردووە. لە سی دێی هەوەڵی تەدریسی بووە و پاشان بە هۆی دووچاربوون بە سەر ئێشە دەستی لە تەدریس کێشاوەتە وە. مامۆستا مەلا خدر پیاوێکی بە قنیات، قسەخۆش و نوکتەباز بوو و تەبعی

شێعریشی هەبوو. دەڵێن جارێک لە کۆتایی بەستە شێعرێکی‌دا بە شۆخی تاریفی شاعیری خۆی دەکا و دەڵێ:

«نـــــیژاوی بـــــێ بـــــەلاّ بـــێ

شـــــێعر دەبـــــێ ئـــــاوا بـــێ»

ناوبراو سەرەنجام یەک دوو ساڵ پاش سەرکەوتنی شۆڕشی ئێران بە دوای نەخۆشیەکی درێژ خایەندا بای ئەجەلی گەیە سەرێ و ماڵی کاتی پێ بەجێهێشت و بەرەو دنیای هەرمان کەوتە رێ و لە نێو داخ و کەسەرێکی زۆردا لە گۆڕستانی دێی کاژی لە سەرووی گۆڕی مەلا رەسووڵی زەکی نێژرا.[1] خوا لێی خۆش بێت!

---

١ ـ سەرچاوە: حاجی مامۆستا مەلا مەحموود داوی مەلای گوندی نەلاّس و خۆیشم لە ئاخر و ئۆخرەکانی ژیانی‌دا بە خزمەتی گەیشتووم.

مامۆستا مەلا خدر عەبباسی ناسراو بە «مەلا خدری سارتکێ»

مامۆستا مەلا خدر سارتکەیی یان سیسێری لە ڕێکەوتی خەزەڵوەری ساڵی (١٣١٣ک.ﻫ)دا لەگوندی سیسێر چاوی بە دنیا هەڵێناوە. لە تەمەنی (٥) ساڵیدا نێرراوەتە مزگەوت و هەر لە سیپاراڕا تا دوو بەش لە سێ بەشی (تصريف ملاعلی) لە لای «فەقێ ئەحمەد ناوێکی خەڵکی ئەوێ کە دوایە بە مەلا ئەحمەدی گەنمانی ناسرا، خوێند و پاشان دەگەڵ مامۆستا مەلا برایم سیسێری دەچێتە گەلاڵەی عێراق و یەکجاری مال لە

خوێندن دەنێ. دوا ئیجازە وەرگرتنی ماموٚستا مەلا برایم و دامەزرانی لە نستان، ماموٚستا هەر لە لای دەمێنێتەوە و دەبێتە موستەعید. ساڵی دواتر (١٣٢٨) جێ گوٚڕ کە دەکا و دەچێتە نەلاٚس لای ماموٚستا مەلا عەبدوڵلاٚی واوی و بەکورتی خوێندنەکەی بە شێوەی خوارەوە درێژە پێدەدات: لە نەلاٚس رادەچێتەوە سیسێر، لای ماموٚستا مەلا برایم کە ئەودەم چوٚتەوە وێ. لە گوندی «نورالدین»ی عەراق ماموٚستا مەلا حسەین دەشتێوی، لە گەنا و لای ماموٚستا مەلا صالح بێژوەیی، (بوٚ ماوەی کەمتر لە «٦» مانگ «مطول»ی لەوێ تەواو کردووە) بەهاری (١٣٣١) دیسان سیسێر و لای ماموٚستا مەلا برایم. پاییزەکەی گوٚندی سوغانلوو لای ماموٚستا مەلا رەحمانی سیسێری، بەهاری ساڵی دوایە گوندی بێکوٚس، دوایە گوندی دوٚڵە توێی گەورکان و پاشان قەلەرەشێ کە لەو دوو دێیانەدا هەر لە خزمەت ماموٚستا مەلا رەحمانی ناوبراو دابووە. ئەمجار رەبەت لای ماموٚستا مەلا سەید سەلام، دووبارە گەلاٚڵەی عەراق و خزمەت حاجی ماموٚستا مەلا محەممەدی بوٚکانی کە هەر لەوێش دوای خوێندنی کتێبگەلێکی وەک: (تشریح الافلاک، اشکال التأسیس، رسالة الحساب، تهذیب الکلام) و چەند بەرگێکی (تحفه)، پاییزی ساڵی (١٣٣٥) ئیجازەی مەلایەتی وەردەگرێ و بە دەستی پڕەوە دەگەڕێتەوە بوٚ سیسێر و لە گوندی سارتکێ بە مەلایەتی دادەمەزرێ و لەبەر بێ کابانی دەگەڵ فەقێیەکانی لە دیوێکدا ژیان دەباتە سەر تا بەهاری (٣٦) کە ژن دێنێ و دەبێتە خاوەن ماڵ و حاڵ.

ئەو بەڕێزە پاش (٣) ساڵ تەدریس دەگاتە ئاخیر माددان و پلەی ئیجازەدان و لە ماوەی مەلایەتیشیدا هەر لە دێی سارتکێ مایەوە و دەیان فەقێی ناوچە جوٚراوجوٚرەکانی کوردستانی پێ گەیاند و تێ گەیاند و ئیجازەی پێدان.

پەردەیەکی دیکەی ژیانی مامۆستاکە بۆ خۆی دەڵێ:

«لە (١١) ساڵ هەڵنەبورد بووم، یەکەم جار گوێی منداڵیم بە باسی دامەزرانی کۆماری کورد لە مەهاباد زرینگایەوە... هەستی ئازادی و سەربەستی وەک دیاردەیەکی پیرۆز و ئامانجێکی سەرەکی ژیان، لە مێشکمدا گەرای دانا... بەرەبەرە هەڵمدەدا و هەوڵم دەدا، ئەو بیرە بلاو بکەمەوە... هەستی نەتەوایەتیم دەگەڵ سۆزی ئیسلامەتی ئاوێتە کرد... و هەموو ماوەی فەقێیەتی و مەلایەتیم لە ئەنجامدانی ئەو ئەرکە ئایینی و نەتەوەییە لە ناو توێژی رووناکبیر و هاوالان و جەماوەردا بە پێی دەرفەت بێقسوور بووم».

«ئێوارەی (١٠)ی خەزەڵوەری ساڵی (١٣٣٨)ی ک. هـ لە نەکاوێک گیرام و بەرەو سەردەشت و مەهاباد و دوایە تەورێز بەرێ کرام. دوای مانگێک ئەشکەنجە دیتن، دەگەڵ نیزیکەی (١٥٠) کەسی دیکە لە بەندیخانەی (قزل قلعە)ی تارانیان توند کردین... (١٠) ساڵم زیندان بۆ برایەوە. پاش سەرهەڵدانی شۆڕشی ئەیلوولی کوردستانی عێراق و پێکهاتنی ئاڵ و گۆڕ لە ناوچەدا، هەل رەخسا و خاکەلێوی (١٣٤١) ئازاد کرام و سەر لە نوێ دەستم کردەوە بە مەلایەتی و کاری سیاسیشم هەر دەکرد بەلام بە نهێنی.

کاتێک رژێم هاوینی ساڵی (٤٧) بە شوێن جولانەوەی ئەو ساڵە و ساڵی پێشتردا پەلاماری گرتنی هێنا، منیش بانگ کرامە پایەگا و بەلام ئەو رۆژە لەبەر مەیلە و درەنگی و ناسازی ماشێن بەرێنەکرام و خستیانەوە بەیانی... شەوێ دەرفەتم هێنا و هەلاتم... دەگەڵ دوو مەلای رەفیق و هاودەردم خۆمان گەیاندە سنووری دەسەلاتی شۆڕش لە کوردستانی عەراق و لە دێی (بۆسکێن) بووم بە مەلا و پۆلێک مەلا و فەقێی هاودەردم لە دەور کۆبوونەوە و کۆڕی دەرس و موتالامان سەر لە نوێ گەرم داهێنا، بە ئاوێتەی سیاسەتەوە... نێوەڕاستی زستانی ئەو ساڵە زەمینەی گەڕانەوە لە بار بوو و گەڕاینەوە و هەر لە سارتکێ درێژەمدا بە مەلایەتی و دژایەتی رژێمیشم بەتینتر بوو بەلام وەستایانە.

«دەگەڵ دەرکەوتنی سەرەتای راپەڕینی پڕ شکۆی ساڵی (١٣٥٧) لە دژی رژێمی تاغووتی ئەو هەلەم قۆستەوە و هەموو توانای خۆم بۆ رێکخستن و هاندانی دۆستان و هاوالان و جەماوەری ناوچەی سەردەشت وەکار خست و شانازی بەشداری چالاکانەم

لەو ڕاپەڕینەدا بەرکەوت»

لەمەڕ ژیانی (ئەدەبی) مامۆستاوە دەتوانین بڵێین ئەگەرچی مامۆستا خۆی بە شاعیر نەدەناساند، بەڵام دەستێکی باڵای لە شێعردا هەبوو و بە زۆری بە زمانی کوردی و کەمکەمەش بە زمانی فارسی شیعری نیشتمانی و نەتەوەیی و بڕێکیش شێعری غەرامی وتووە. ئەمما داخی‌گرانم شێعرەکانی ئە وەندی من بزانم تا ئێستا کۆ نەکراونەوە و بەشێکی زۆریشیان لێرە و لەوێ ونبوون و تەنانەت پاییزی (١٣٣٨) ئەوەندە شێعری هەیبوو لە لایەن ساواکەوە گیراون و شوێنە ونکراون.

ئینجا ئەو مامۆستا بلیمەتە قەڵەمێکی وریای هەبوو و ئەگەرچی لەبەر کوێرە وەری و گرفتاری زۆر، دەرفەتی نووسینی نەبوو واش ئەوەندی بۆی لوابا ڕانەدەوەستا. لە نووسینەکانی مامۆستا دەتوانین بەو نوسراوانە ئاماژە بکەین:

١ـ درسهایی از اسلام.

٢ـ خداشناسی بر اساس فلسفه.

٣ـ کۆمۆنیزم و ڕەوتی مێژوو.

٤ـ ڕاپەڕین.

٥ـ وەحدەت. ٦ـ و...

ئەو مامۆستا هێژا و وشیارە کە زانایەکی فرەزان، دەرس‌بێژێکی کەم وێنە، وتاردە رێکی ڕەوان بێژ، مەلایەکی مەجلیس خۆش، پیاوێکی بەغیرەت و بەعیزەت بوو دوا پێک‌هاتنی هەل‌ومەرجی نالەباری کوردستان بە دوای ئاوات و مەبەستی خۆی‌دا پەریوەی ئەندەران بوو و سەرەنجام لە ڕێکەوتی ١٣ی ٨ی (١٣٧٦)ی هەتاوی لە وڵاتی نرویژ بە هۆی نەخۆشی شێر پەنجە کۆچی دوایی کرد و گیانی دا دەستی فریشتەکان و لە گۆرستانی (گامله بیەین)ی شاری ئوسلۆی پێتەختی نرویژ کە تایبەتی مسوڵمانانە، نێژرا.[1] خوا عەفوی کا و جێی بەهەشت بێ!

---

١ ـ سەرچاوە: ئەو باسانەم لە ژیاننامەی مامۆستا وەرگرتووە کە بە قەڵەمی خۆی نوسراوە و بۆ خۆشم چەند مانگێک لە ساڵی (٥٧) لە خزمەتی‌دا بووم و هەروەها ماوەیێکیش بە سوختەیی لە حوجرەی مامۆستا بووم. لێرەدا بە پێویستی دەزانم سپاسی تایبەتی کاک حەسەنی ڕۆستەمی بکەم کە یارمەتی دام.

مامۆستامەلا خەلیل ی گورڕە مەری

مامۆستا مەلا خەلیل گۆڕەمەری ناسراو بە «مەلا خەلیل»ی میراوێ

کەسایەتی گەورەی ئەم باسەمان ناوی «خەلیل» کوڕی مـەلا عـەبدوڵڵا، کـوڕی حاجی مەلا ڕەسووڵ، کوڕی مەلا ئەحمەدی چـەکـۆیی‌یە. مـەلا عـەبدوڵڵای بـاوکی، مەلایەکی باش بووە و لە گوڕەمەر کە ئەوکات (١٧) ماڵ بـووە مـەلایەتی و تـەدریسی کردووە و جاری وا هەبووە بەو (١٧) ماڵە (٢٤) نەفەر، فەقێیان بـەخێو کـردووە. ئەو مامۆستایە عەلاقەیەکی زۆری بە شێخی بوڕهانەوە هەبووە و تەنانەت لە سەفەرێکدا کە دەچێتە ئەوێ دەمرێت و هەر لەوێش دەنێژرێت.

حاجی مەلا ڕەسووڵی باپیری مەلا «خەلیل»یش لە سەفەری حـەجدا مـردووە و

گۆرەکەی لە مەککەی پیرۆزە و مەلا ئەحمەدی بابی باپیریشی لەگۆرەمەر مردووە و هەر لەوێش بەخاک سپێردراوە.

مەلا خەلیل لە دەورانی منداڵیدا دەستی کردووە بە خوێندن و لە سەرەتای خوێندندا هەتا کتێبی حاشیەی «عبدالله یزدی» هەر لە لای بابی دەرسی خوێندوە و پاشان بە شار و دێیەکانی کوردستاندا گەڕاوە و تەنانەت ڕێی دە «کۆ» و «کەرکووک» و «هەولێر»ان کەوتووە و شاگردیی مەلا گچکەی هەولێریی کردووە. لە ساباڵاغێ، لە حوجرەی مزگەوتی «رۆستەم بەگ» لە خزمەت مەلا «وەسیم»ی سەردەشتی بووە و کۆتایی خوێندنیشی بردۆتەوە خزمەت شێخی بورهان و هەر لە لای ئەو بەڕێزەش پاش (١٤) ساڵ سووڕانەوە بە دوای خوێندندا ئیجازەی وەرگرتووە.

مامۆستا پاش ئیجازە وەرگرتن گەڕاوەتەوە بۆ گۆڕەمەر و لە جێی بابی دانیشتووە. وەک دەڵێن ئەوکات میراوێ ئاوەدان نەبووە و خەڵکی لەگۆڕەمەرڕا بووکار و باری کشت و کاڵ هاموشۆیان کردۆتی و پاش ماوەیەک خانو و بەرەیان لێ ساز کردوون و ماڵیان هێناونێ و مەلا «خەلیل»یش گوازتویتیەوە بۆ ئەوێ و لەوێ درێژەی بە تەدریس و مەلایەتی داوە.

ئەو بەڕێزە کە زۆر بە زەین و باش مەلا بووە و بە یەکێک لە چوار شەرع زانەکان «الفقهاء الاربعة» لە قەڵەم دراوە[1] لە دەورانی مەلایەتیدا فەقێی زۆری پێ گەیاندون و ئیجازەی داون بۆ نموونە: مەلا «رەسووڵ»ی کە ڕەمداری، مەلا «سەید حەسەن»ی پارسایی، مەلا «حەسەن»ی مودەرریسی موتڵەق، مەلا «رەسووڵ»ی مەعرووفی زێوەیی و مەلا «عبدالله»ی باغ شیرین و...

١ ـ سێ شەرعزانە ناودارەکانیتر بریتین لە: شێخ محەممەدی خانەقا، مەلا «عەزیز»ی موفتی سەقزی و مەلا «سەعید»ی سێڵەکەیی موکوریانی.

مەلا خەلیل و هەرا بە دژی رەزا پەهلەوی

هەرای مەلا خەلیل وەکوو لە تۆش خوێنەری بەڕێز! شاراوە نییە ساڵی (١٣٠٧)ی کۆچی هەتاوی هاتە پێشەوە و بە دژی فەرمانە دژ بە دین و گەلی یەکەی رەزا شا بوو کە بە پێی ئەو دەبوو تەواوی خەڵکی ئێران، بەتایبەت کەمایەسی یە نەتەوەیی یەکان بەرگی ئوروپایی وەک کۆت و شاڵوار و شەپکە بێ بکەنە بەر و فەرهەنگی خۆیان وەلا بنێن.[1]

ئەو راپەڕین و راسانەی مەلا خەلیل و بەرەکەی لەبەر ئەوە کە شەڕێکی نا بەرابەر بووە پاش چەند مانگێکان، تووشی شکان هاتووە و مامۆستاش وەک خۆ پەنادانێک چۆتە کوردستانی عەراق و لە گوندی «باقلان»ێ گیرساوەتەوە و بوەتە میوانی مەلای ئاوەدانی کە ناوی مەلا «محەممەد» بوەو ماوەیەک لەوێ ماوەتەوە. تا بە هۆی شێخ محەممەدی بورهان و چەندکەسی دیکە لە دمڕاستانی ئەوکات کارەکەی بۆ چاک کراوە و گەڕاوەتەوە میراوە!

ناوبراو لەبەر ئەوە کە خاوەن مڵک بووە، مووچە و بەراتی لە کەس وەرنەگرتووە و هەر لە میراوەش ماوەتەوە. تا ئەوەی تووشی نەخۆشیەکی درێژخایەن دێت کە چوار ساڵ درێژەی دەبێ و سەرەنجام ساڵی (١٣٣٤) فەوت دەکا و لە گۆڕەمەر، کۆنە دێی باب و باپیرانی دەینێژن.[2]

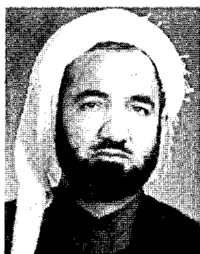
لە شوێنەوارەکانی مامۆستا دەتوانین بە تۆمار سەعاتەکەی ئاماژە بکەین کە بە پیتەکانی «أبجد، هوز، حطي، کلمن» تەواوی کردووە و بە ئاسۆی شاری سەردەشت و دەوروبەرە. هەروەها دەڵێن شەرحێکی زۆر بە کەڵکی هەیە لە سەر (ربعین) کە لە زانستی «هەیئەت» دایە.

خوا لێی خۆش بێت!

---

١ - داخی دا خانم ئەورۆ دنەبینین، بێئەوەی هیچ دەوڵەتێک دەستوور بدات یان لایەنێک پڕ و پاگەندەی بۆ بکات زۆر بە ئاسانی بازێک لە گەنجەکان بەتایبەت لە شارەکان بەرگ و لیباسی کوردی‌یان وەلا ناوە و کەوتوونە لاساکردنەوەی رۆژئاوا و هەر رۆژە مۆدێک دەردێنن و رەنگێک دەنوێنن کە ئەرکی سەرشانی هەموو رووناکبیرانە بە پێی توانا بەرگری لەو خۆ دۆراندنە بکەن و ئاکامی زیانباری ئەو خۆ گۆڕینە بۆو جۆرە کەسانە روون بکەنەوە.

٢ - سەرچاوە: لێکۆڵینەوەی مامۆستا مەلا قادر نێوەژی و کتێبی «قیام ملا خلیل» ابراهیم افخمی. لێرەدا بە ئەرکی سەرشانمی دەزانم سپاسێکی زۆری ماموستا مەلا قادری نێزەیی بکەم کە بە لێکولینەوە لە قەدیمیەکانی میراوەی یارمەتی داوە.

حاجی مامۆستا مەلا شێخ عبدالرئوف نەقشبەندی

کوڕی مەلا محەممەد، کوڕی شێخ محەممەد ئـەمینی بـێژوە، سـاڵی (١٣٥٧)ی کۆچی مانگی لە دێی بێژوەی ئالانی سەردەشت هاتۆتە دنیا. دەگەڵ فامکردنەوەی لە لای باوکی دەستی کردووە بە خوێندن. لە تەمەنی (١٣) ساڵیداکە باوکی لە دەست دەدات بۆ ماوەی دوو ساڵان لە لای شێخ ئەمینی باپیری (تصریف ملا علی) و (رسالە العروض) کە دانراوی خۆیەتی دەخوێنی و پاشان دەچێتە لای مامۆستا مەلا عەلی دولکانی و دوای (٣) ساڵ مانەوە، دەچێتە خزمەت حاجی مامۆستا مەلا محەمەدی بۆکانی لە دێی گەلاڵەی عـەراق و (٥) سـاڵیش لەوێ دەمـێنێتەوە. تـا سـەرەنجام دوای خـوێندنی زانسـتە جۆراوجۆرەکانی سەردەم، ساڵی (١٣٨٠) هەر لە لای ئەو بەڕێزە ئیجازەی مـەلایەتی وەردەگرێ و دەگەڕێتەوە بۆ گوندی بێژوە و مل لە مەلایەتی و دەرسگوتنەوە و خزمەتی دین دەنێ بە بێ چاوەڕوانی لە مووچە و بەراتی خەڵک. پـاش سـەرکەوتنی راپـەڕینی گەلانی ئێران دێتە سەردەشت و دوای ساڵێک بێکاری دەبێتە ئیمام و دەرسبێژی مزگەوتی (محمد رسول اللە)، پاش (٣) ساڵ مانەوەی، حاجی مـامۆستا مـەلا عـلی دولکـانی ئیمامی مزگەوتی خانەقای بیارەی سەردەشت کە لەبەر پیری، هێزی مەلایەتی نـامێنی دەگەڵ خەڵک داوای لێدەکەن ببێتە ئیمام و دەرسبێژی ئەوێ کە تا ئێستاش هەر لەوێ ماوەتەوە.

حاجی مامۆستا سەرەڕای باش مەلایی قەڵەمێکی توانای هەیە و تا ئێستا نزیک بە (٤٠) کتێب و نامیلکەی لە بابەتی جۆراوجۆردا، بە زمانەکـانی عـەرەبی و کـوردی و فارسی نووسیوە، لەوانە دەتوانین بە کتێبەکانی (گـنجینەی گـرانـمایە در شـرح کـفایە

بیطوشی) بە فارسی، (باغستانی راستان) بە کوردی و (کتاب الاهداء الی القراء) بە عەرەبی ئاماژە بکەین.

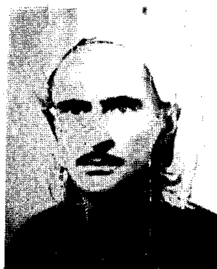
ناوبراو، وەک زەین و بیرێکی بەهێزی هەیە و شتی جۆراوجۆری زۆر لەبەرە و لە بیرە، هەستی شێعریشی هەیە و جار جار بۆ هێور کردنەوەی دەروون و دڵدانەوەی خۆی و بە هۆگەلی ترەوە شێعری گوتوە.[1]

خوای گەورە راوەستاوی کات لە سەر خێران!

---

١ ـ سەرچاوە: ئەو باسانەم لە خۆی وەرگرتووە و ماوەبەکێشی شانازی شاگردی مامۆستام بووە.

ماموستا مەلا سەید رەشید حوسەینی ناسراو بە «مەلا سەید رەشید»

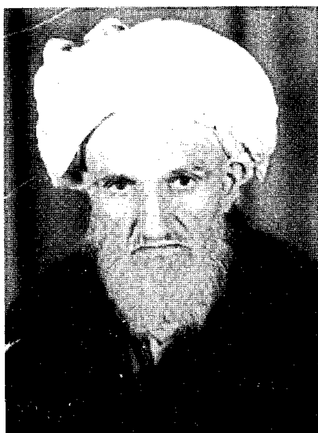
خوالێخوشبوو کە کوڕی سەید محەممەدی مەشهور بە (بابی گەورە)یە و لە سەیدەکانی (سەدبار)ی بانەیە. سالّی (١٣٧٠)ی کۆچی هەتاوی لە گوندی شالّگەی ناوچەی گەورکانی سەردەشت هاتۆتە سەر دنیا. سالّی دەستپێکردنی خوێندنی و ناوی ئەو جێگایانەی دەرسی لێخوێندووە بۆ من زۆر روون نین و بەلاّم سێ کەس لە ماموستاکانیمان بۆ روون بۆوە کە بریتین لە بەڕێزان: ماموستا مەلا عەبدورڕەحمانی سیسێری، ماموستا مەلا شێخ ئەحمەد شەریعەتی و قاضی عەلی کە هەرسێکیان خەلّکی سەردەشت و ئەو ناوەن و ئیجازەشی لە دەور و بەری سالّی (١٣٣٣)ی هەتاوی‌دا هەر لە لای قاضی عەلی وەرگرتووە.

ماموستا سالّێک لە (میر شێخەیدەر) و سالّێک لە (بێور)ی سەرێ و (١٣) سالاّنیش لە (بێور)ی خوارێ لەگوندەکانی سەردەشت مەلایەتی وێرای تەدریسی بووە و پاشان سالّی (٤٧) دەگەلّ دەیان کەسی‌تر لە رووناکبیرانی مەلا و غەیرە مەلا دەگیرێ و رەوانەی بەندیخانەی (فەلەکولئەفلاک)ی خورەماباتێ دەکرێت. پاش دوو سالّ زیندان حوکمەکەی دەگۆڕن بە دوور خستنەوە (تبعید) و دەینێرنە شاری (بافت) لە ئوستانی (کرمان) و دوای شەش مانگ مانەوە لە حالّی مەرەخەسی‌دا رادەکا و تێ‌دەتەقێنێ بەرەو قەلاّدزەی عەراق. چوار سالاّن لەوێ مل دەداتە کار وکاسبی و بە دەستپێ‌کردنی شەڕی بارزانیەکان دەگەلّ حکومەتی عەراق، جێگەی کاسبی دەگوێزێتەوە بۆ (دەشتێو) و پاش ماوەیەک لە رێکەوتی یەکشەممۆ (١)ی (٣)ی (١٩٧٥)ی زایینی سەعاتی حەوت و پازدە دەقیقەی سەر لە بەیانی، لە حەوزی مزگەوت بە دەستی تاوانبارێک ناجوانمێرانە رەشەکووژ (ترۆر) دەکرێ شەهید دەبێ و هەر لەوێش دەنێژرێ. (خوای گەورە لە بەهەشتی خۆی‌دا جێگەی بکاتەوە!)[١]

---

١ -سەرچاوە: کوری ماموستا، کاک سەید «محمد»ی حوسەینی کە ئێستا لە شاری سەردەشتە.

حاجی مامۆستا مەلا رەسووڵی مەعروفی زێوە

ئەو بەڕێزە ساڵی (١٢٩٤)ی کۆچی هەتاوی واتا ساڵێک پاش گرانی چاوی بە دنیا هەڵێناوە. پێش چوونی بۆ فەقێیەتی، لە لای عەلیاغای باوکی کە میرزا بووە سەوادی نووسین و خوێندنەوەی پەیدا کردووە. ساڵی (١٣٠٩) کە مەدرەسەی رەسمی بۆ یەکەمجار لە سەردەشت دانراوە لە لای میرزا ئەحمەدی فتووحی موعەللیمی ئەو مەدرەسەیە دەستی کردووە بە خوێندن. ساڵی (١٣١٣) کە باوکی ویستوویەتی بینێرێتە سنە بۆ مەدرەسەی دەوڵەتی، بەقسەی ناکا و مل پێوەدەنێ بۆ عەراق بۆ فەقێیەتی. ناوبراو سەرەتای خوێندنی لە مزگەوتی «کانیەچاوان»ی مەرگە دەست پێدەکا و پاش ساڵێک دەچێتە خۆشناوەتی و لە دێیەکانی (وەرێ، زێوە و هەرتەل) درێژە بە خوێندن دەدات. ئەمجار دەچێتە شەقلاوێ و لە لای موستەعیدێک بەناوی مەلا صالحی ئەختەتەری بۆکانی جێ دەخوازێتەوە.

ریز و چۆنیەتی خوێندنی ئەو مامۆستایە تاکۆتایی خوێندنی بەکورتی بە شێوەی خوارەوەیە: پاش شەقلاوێ رەواندز ئەمجار دووبارە هەرتەل، دوایە گردمەیتەر و پاشان لەکاتی خوێندنی کتێبی «الاظهار»دا دێتەوە زێوە و باوکی ژنی بۆ دێنێ و پاش مانەوە و دەرس‌خوێندن بۆ ماوەی مانگێک لە زێوە دەچێتە ئەحمەدبریو، لای مامۆستا مەلا عەبدوڵلا بە موستەعیدایەتی و تا پاییز دەمێنێتەوە. ئەوجار لەوێش دەڕوا و چەند جێ لە ناوچەی سەردەشت و بانە راودەکا و جێی نابێ تا دەچێتە پێنجوێنی عەراق و لە لای مەلا عێزەت ناوێکی مەریوانی بە سوختایەتی دادەمەرزێت و ئەو زستانە لە «پێنجوێن» و «کێلە» و «مەسۆ» تا بەهار رادەبوێرێ، پاشان دەچێتەگوندی (وێنە)ی حەمە رەشید خانی بانەیی و بە موستەعیدایەتی لە لای مەلا رەحیمی گلەیی مەریوانیبۆ ماوەی هەژدە مانگ درێژە بە خوێندن دەدات. پاشان دێتە خزمەت مامۆستا مەلا مستەفای شوێیە و سێ چوار

مانگ دەمێنێتەوە و دوایە دەگەڕێتەوە بۆ ناوچەی سەردەشت و لە کاتێکدا کە (گلنبوی شرح)ی خوێندوە لە لای مامۆستا مەلا ئەحمەدی جەریحی لە گوندی باساوێ جێ دەخوازێتەوە و ماوەی ساڵێک لەوێ دەرس دەخوێنێ.

ناوبراو لە سەر ئەوە کە مەشمول بووە و خۆی بە بنکەی سەربازگیری نەناساندوە قاچاغ دەبێ و بەو هۆیەوە باوکی دەگیرێت و ئەویش لە رووی ناچاریەوە دەچێ خۆی دەناسێنێ و باوکی ئازاد دەکەن و خۆشی تا راگەیاندنێکی تر دەنێرنەوە. بەڵام بە هۆی ئەوە کە پێشهاتی خەرمانانی (١٣٢٠) واتا (قضیه شهریور) بە شوێن رووداني شەڕی دووهەمی جیهانیدا دێتە پێشەوە و دەوڵەت تێکدەچێ، حاجی مامۆستا سەربازی هەر ناکا.

هەر ئەو ساڵە ناوبراو دەچێتە مێراوێی سەردەشت، لە لای مەلا خەلیلی گۆڕەمەری جێ دەخوازێتەوە بەڵام لەبەر ئەوە کەمدەرس بووە و بە مانگێک دوو دەرسی لە کتێبی (گلنبوی برهان) بۆ خوێندراوە، دوای پرس بە بابی دەچێتە بێشاسب و بەهاری ساڵی (١٣٢١)یش دەچێتە سابلاغ، مزگەوتی بازاڕ و لە لای مامۆستا مەلا حوسەینی مەجدی دەست دەکا بە خوێندنی (شرح المواقف) و چوار ساڵان لەوێ درێژە بە خوێندن دەدات.

هەر ئەو ساڵە کە کۆمەڵەی (ژ.ک) دادەمەزرێ مامۆستا دەست دەکا بە هاوکاری کۆمەڵە و بە گەرمی دێتە نێو تێکۆشانی سیاسیەوە. هەر بۆیە دوای دامەزرانی کۆماری مەهاباد لە ساڵی (١٣٢٥)دا مامۆستا لە لایەن کۆمارەوە دەکرێتە بەرپرسی کاروباری سیاسی ناوچەی سەردەشت.

مامۆستا ساڵی (١٣٢٦) لە کاتی گەڕانەوە لە سابلاغ، لە گەردەنەی «زمزیران» هەواڵی پێدەگات کە تەورێز کەوتۆتەوە دەستی دەوڵەت و مەلا مستەفای بارزانی بەرەی سەقزی بەجێ هێشتووە.

بەڵێ بەو شێوە کۆماری تازە بنیات نراوی مەهاباد دەڕووخێ و مامۆستاش دەست لە تێکۆشانی سیاسی هەڵدەگرێ و بە عینوانی پەنابەر دەچێتە میراوە و چاوەڕوانی گەڕانەوەی مامۆستا مەلا خەلیل دەبێ کە دوای رووخانی کۆماری مەهاباد دەیبەن بۆ تاران. بە هاتنەوەی مامۆستا، دەست دەکاتەوە بە خوێندن و چوار ساڵ لە سەر یەک بە بێ

ئەوە دەرسێکی بچێ خوێندن درێژە پێ‌دەدات.

ساڵی (١٣٢٨) لە لای مامۆستا مەلا خەلیل ئیجازەی مەلایەتی وەردەگرێ و لە سەر داوای عەولاّغای مەنگور مەشهوور بە عەولاّغای بایزپاشای دەچێتە گوندی ترکەشی سەر بە ناوچەی پیرانشار و بە مەلایەتی دادەمەزرێ و مل لە تەدریس دەنێت تا ساڵی (١٣٣٢) کە دەگەڕێتەوە دێیەکەی خۆی (زێوە) و تا ئێستاش کە ساڵی (١٣٨٠)یە هەر لەوێیە و لەو ماوەش‌دا بە بێ‌چاوەڕوانی لە خەڵک درێژەی بە پێشنوێژی و دەرسبێژی داوە و وەک ریش‌سپیەکیش لە نێو خزمەکانی‌دا ماوەتەوە و تا ئێستا زیاتر لە (٢٠) فەقێی ئیجازە داوە.[1]

خوا بی‌پارێزێت!

---

١ -سەرچاوە: لە رێکەوتی ١٣٨٠/١/١٠ دا چوومە خزمەتی و ئە و باسانەم لە خۆی بیست و هەروەها [illegible]

مامۆستا مەلا «سید سلام»ی سەلامی

کوڕی مەلا «سید احمد ابن الکاژاوی»یە و لە ساڵی (١٢٨٢)ی کۆچی هەتاوی‌دا لە گوندی زێوەی مەلکاڕی سەردەشت پێی نایە ژیانەوە. لە تەمەنی (٨) ساڵی‌دا، دایک و بابی لەدەست داوە و لەو پەڕی هەژاری و بێ‌کەسیدا خوێندنی سەرەتایی لە حوجرەی «نەڵاس» دەست پێکردووە.

ماوەیەک دواتر چوەتە خزمەت مامۆستا مەلا خەلیل لە میراوێی مەنگوڕان و ماوەیەکیش خزمەت جەنابی شێخ محەممەد ئەمینی بێژوەیی بە نەسیب بووە و لەوێش‌را چوەتە شاری «سلێمانی» عەراق و تا دەست‌پێکردنی کتێبی «جمع الجوامع» لەوێ ماوەتەوە و دوایە سەر لە نوێ گەڕاوەتەوە بۆ ئێران و لە گوندی باغچەی موکریان پاش ماوەیەک خوێندن لە لای بەڕێز مامۆستا مەلا سەید عەبدولکەریم، ئیجازەی مەلایەتی وەدەگرێ. جا دەگەڕێتەوە بۆ ناوچەی بانە و لە گوندی نەمەشیر دەست دەکا بە مەلایەتی وێڕای تەدریس. بەڵام دوای دوو ساڵان بە هۆی ناڕازی بوون بە وەزعی مەلایەتی، بەتایبەت بە شێوەی بەڕێچوون و وەرگرتنی مووچە و بەرات لە خەڵک، بۆ ماوەی (٩) ساڵان دەست لە مەلایەتی دەکێشێتەوە و دەچێتە سەر هێڵی بازرگانی و مامەڵە و بەو هۆیەوە دەتوانێ مڵکێکی زۆر لە گوندی «گەنتکێ»ی گەورکانی سەردەشت بکڕێ و ئەمجار بە خەیاڵی ئاسوودەوە دەچێتەوە سەر پیشەی پێشووی و بە ئیشتیایەکی زۆرەوە تا دوا ساتەکانی ژیانی لە دێیەکانی: واوان، نەڵاس، لیلانە، ڕەبەت، هەنداوێ، بەسرێ و گەندکە، درێژە بە مەلایەتی هاوڕێ لەگەڵ تەدریس دەدا، کە دەیان کەسی لە سەردەستی پێگەیشتن و چەند

فەقێشی ئیجازە دان، کە ئێستا لە ناوچەکانی بانە، سەقز و سەردەشت خەریکی خزمەت بە ئایین و گەلن.

ماموٚستا کە پیاوێکی هەقگۆ، هەقپەزێر، بەعیززەت و ماندوویی نەناس بوو دوای ژیانێکی سەربڵیندانە سەرەنجام ساڵی (١٣٤٨) دنیای بێوەفای بەجێ‌هێشت و بەرەو دنیای هەرمان کەوتە رێ.[١]

خودا لێی خۆش بێت!

١- سەرچاوە: کوڕی گەورەی ماموٚستا) کاکی سەید «مەحموود»ی سەلامی کە ئێستا لە سەردەشتە.

مامۆستا مەلا صالح نەجیبی ناسراو بە مەلا صالحی گەناو

ئەو پیاوە گەورە ساڵی (١٢٧٩)ی کۆچی هەتاوی لە بێژوەی ئالان چاوی بە دنیا هەڵێناوە. خوێندنی سەرەتایی ئەودەمی لە لای باوکی خوێندوە. دواتر لە خزمەتی شێخەمینی بێژوە هەر لەوێ ماوەیەک فەقێیەتی کردووە. ئەمجار دەستی داوەتە گەڕان و لە ماوەی خوێندندا ڕێی کەوتۆتە لای مامۆستا دەڵگەیی، جەنابی مەلای کۆیە، مەلا «بهاءالدین»ی کۆیی و... لە ئاخریش‌دا هەر لە لای ئەو بەڕێزە ئیجازە وەردەگرێ و ئەگەرچی لەکۆیە داوای مانەوەی لێدەکەن بۆ مەلایەتی بەڵام دەگەڕێتەوە بۆ بێژوێ و لە شوێنی باب و باپیرانی دەست دەکا بە مەلایەتی.

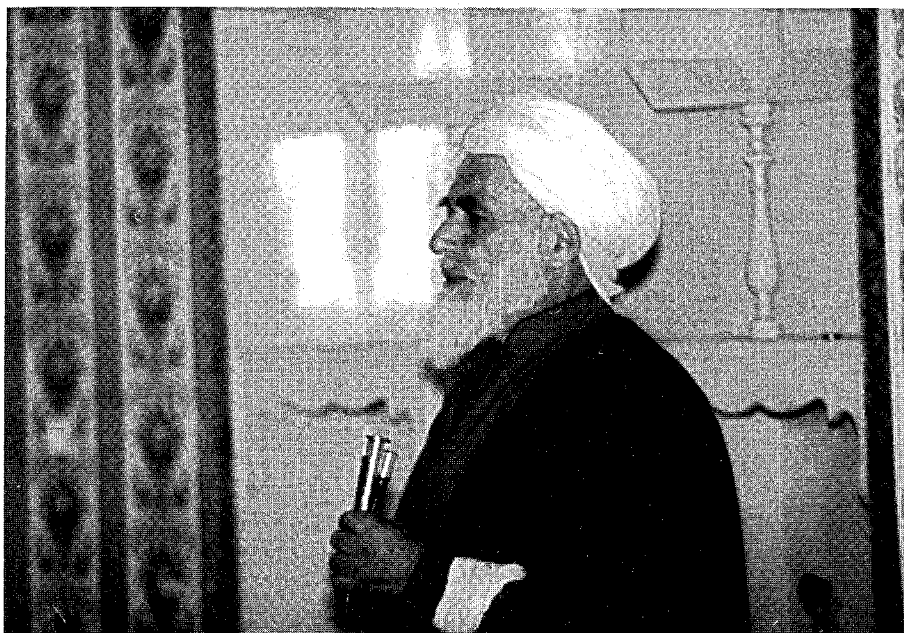
مامۆستا کە زوڵم و زۆری ڕژیمی شایەتی دەبینێ، تێکۆشانی سیاسی ئاوێتەی مەلایەتی دەکا و بە هاتنە پێشی هەرای «مەلا خەلیل» (١٣٠٧) بەشداری تێدا دەکا و بۆ و مەبەستە مەلاکانی دەوروبەری لە خۆی کۆدەکاتەوە و مەلا صالحی ئەختەتەری کە فەقێی دەبێت، دەکاتە ئاڵاهەڵگر و ناوەندێکی بەرگری لە دێی «مارەغانی» سەردەشت دەکاتەوە. جا بەو هۆیانە دوای سەرکەوتنەوەی دووبارەی دەوڵەت، دەگەڵ مەلا عەبدوڵڵای گەناوی مەلای ئەو کاتی دێی «نەڵاس» کە ئەویش بەشداری ڕاپەڕینەکە بووە فەرمانی گرتنیان دەردەچێ و لە ئەنجامدا هەردووکیان باردەکەن بۆ پشدەر و مامۆستا مەلا صالح لە گەناو دەمێنێتەوە و دەست دەکاتەوە بە مەلایەتی و تەدریس و لە ناوچەکانی جۆراوجۆری کوردستانڕا فەقێ، دێنە لای و کەڵکی لێ وەردەگرن.

ئەو بەڕێزە ساڵی (١٣٤٢) بەدوای فەوتی خەلیفە «مەلا مەحمود» ئیمامی بێژوەدا، لە سەر داوای خەڵک و خزمەکانی دێتەوە بێژوە و سەنگەری خزمەت بۆ جارێکی دیش دێنێتەوە شوێنی لەدایکبوونی. تا لە ئاخر و ئۆخرەکانی تەمەنی‌دا بینایی لە دەست دەدا و

بە ناچاری دەست لە تەدریس هەڵدەگرێت و بەڵام ئیمامەتی هەینی تا کۆتایی تـەمەنی درێژە هەر پێدەدات.

ماموٚستا پیاوێکی پارێزگار، بە ویقار، رێزگر و نیشتمانپەروەر بوو و سەرەنجام لە رێکەوتی (٨ی ١١ی ١٣٦٨) لە تەمەنی (٨٩)ساڵیدا دنیای بەجێهێشت و هەر لە دێی بێژوێ لە گۆرستانێک کە بە ناوی خۆی کرایەوە ئەسپاردە کرا. جێی بەهەشت بێ[١]!

١ - سەرچاوە: کورەکەی خۆی کاک عومەر و نوسراوەیەکی ماموٚستا مەلا سابیر رەزگەیی لەبارەی ژیان و

ماموّستا مەلا «عەبدوڕڕەحمان»ی ڕەحمانی ناسراو بە «مەلا ڕەحمانی سیسێری»

ئەو باش مەلایە ساڵی (١٣٣٧)یکۆچی مـانگی ڕێکـەوتی دەوروبـەری سـاڵی (١٢٩٦)ی کۆچی هەتاوی لە دێی سیسێری سەردەشت پـێی نـاوەتە دنـیا. لە تـەمەنی حەوت ساڵیدا هەر لەوێ لە مەدرسەی دینی ماموّستا مەلا سەید حسەین دەستی کرد بە خوێندن. پاشان کە قاضی عەلی سەردەشتی دێتە سیسێر لە لای ئەو درێژە بە خوێندن دەدا و پاش گەڕانەوەی قاضی بۆ سەردەشتیش دەگەڵی دەچێ و تا دەگاتە کتێبی (جامی) لە لای دەمێنێتەوە. ئەمجار دەڕواتە کوردستانی عەراق و لە لای باش مەلایانی وەک ماموّستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس لە بیارە، شێخ بـابەعەلی لە زانـایانی سـلێمانی، مـەلا عارفی بانەیی لە پێنجوێن و... کەڵکی وەرگرتووە. ئەمجار گـەڕاوەتـەوە بـۆ مـەریوان و ماوەیەکیش لە لای مەلا مەحموودی جوانڕۆیی لە (دەرەتفێ) و ماموّستا مەلا بـاقر لە (بالک) دەخوێنێ و دوایە دەگەڕێتەوە ناوچەی موکریان و لە لای ماموّستا مەلا عـەلی

وەڵزی لە دێی حەمامیانی بۆکان دەگریسێتەوە و وێڕای دەرس خوێندن، کتێبانێکی زۆری وەک: (تشریح الافلاک، ربع، اسطرلاب و...) دەنوسێتەوە و لە کۆتایی خوێندنەکەشیدا دەچێتە خانەقای بورهان و نیزیکەی دوو ساڵیش لەوێ دەبێ و دوای تەواو کردنی زانستەکانی وەک: (کلام، حکمت، اصول و فقە) لە بەهاری ساڵی (١٣٢٢)ی کۆچی هەتاویدا لە لای شێخ محەممەد کە یەکێکە لە (فقهای اربعة) ئیجازەی مەلایەتی وەردەگرێ.

ماموستا لە دەورانی مەلایەتیدا لە دێیەکانی: سوغانلوو لە ناوچەی پیرانشار، ئاتابلاغی و بێکۆس لە ناوچەی سابلاغ، سیسێر، رەبەت، قەڵەڕەشێ، دۆڵەتوو، وەڵیو، زمزیران لە مەڵبەندی سەردەشت، درێژەی بە تەدریس و مەلایەتی داوە و سەرەتای ساڵی (١٣٤٧) چۆتە مزگەوتی سەرچاوەی سەردەشت و تا ساڵی (١٣٧٤) هەر لەوێ لە سەر ئەو پیشە پیرۆزە دەڕوات. بەڵام بە داخەوە ماوەی پێنج‌شەش ساڵێکە بە هۆی پیری بڕستی لێبڕاوە و دەستی لە مەلایەتی هەڵگرتووە و ئێستا گردەنشینە.

ماموستا مەلا عەبدووڕڕەحمان لە تەمەنی پڕبایەخی مەلایەتییەکەیدا سەرەڕای کوێرەوەری و نەداری، رەنجێکی زۆری لە پێناوی رێنوێنی خەڵک و دەرس‌گوتنەوەدا داوە. کەم کەس هەیە لە فەقێیەکانی سەردەشت، بانە، پیرانشار، سابلاغ، بۆکان و... لە لای خۆی یان لە حوجرەی ئەو دەرسی نەخوێندبێ و کەڵکی وەرنەگرتبێ. لە فەقێیەکانی ئەو بەڕێزە دەتوانین ئاماژە بکەین بە ماموستایان: لە سیسێریەکان: مەلا برایم ئیسماعیل‌زادە، مەلا خدری سارتکەیی، مەلا حەسەنی نستانی، مەلا کەریم فیدایی، مەلا رەحیم شەریفپوور، مەلا ئەحمەد گەنمانی و مەلا حەسەن گۆڵەیی و لە غەیری ئەوان مەلا شێخ رەئوفی بێژوەیی، مەلا ئەحمەدی دافیعی، مەلا ئیسماعیل شەمسەددینی، مەلا سەعید کامەمی و هەروەها مەلا محەممەدی عەزیزی و مەلا ساحێب یوسفی و مەلا ئەحمەدی دۆنەخۆر لە پیرانشار و مەلا شەفیعی کوڕی و مەلا حسەینی فیردووسی و دەیان کەسی دیش.

لە تایبەتمەندییە خدەییەکانی ماموستا دەتوانین بەوانە ئاماژە بکەین: راستی، خیرەت، قنیات، لە دنیا گوزەران (زهد)، تا رادەیەکی زۆر، خۆ بە کەم گری بەتایبەت لە

حاند ماموستاکانی و کەسانی پیرتر لە خۆی و دووری لە نارەوا (حەرام).

هەروا ماموستا زۆر هۆگری مەلایەتی و ئەرکەکانی بوو. هەر بۆیەش هەر سێک کوڕەکەی نایە بەر خوێندنی مەلایەتی و تا ئەوەی بۆ کوڕە چوکترەکەی (مەلا شەفیع) سجیلی وەرنەدەگرت، مبادا لە قوتابخانەی رەسمی نێونووسی بکا و خوێندنی دینی لە کیس بچێت.

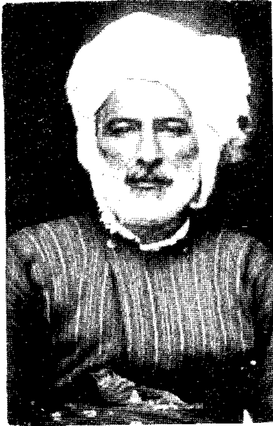
دیسان ئەو بەڕێزە زۆر ئەرکناس و بە بەڵێن بوو و سەبارەت بە ئیشێکی کە هەیبوو یا پێی دەسپێردرا هیچ قسوور و کوتاهیەکی نەدە کرد و لە فتوادانیدا خۆی بە کتێبە باوەرپێکراوەکانەوە بەستبۆوە و زۆر بە پارێز و خاوەن تێبینی بوو.

هەروا لە سفەتە باشەکانی ماموستا ئەوە بوو کە سیلەی رەحمی زۆر بوو و بۆ دۆستان و ئاشنایان و بەتایبەت بۆ ئەو ماموستایانەی دەرزی لە لا خوێندبوون زۆر بە وەفا بوو و رێزی زۆری لێدەگرتن و قەت بە خراپە باسی نەدەکردن و تێکڕا لە پاشە ملەکوتن بەتایبەت سەبارەت بە ماموستاکانی زۆری خۆ دەپاراست و تێدەکۆشا هەڵە و پەڵەکانیان بۆ بپۆشی و بۆیان جێ بکا.[1]

خوای گەورە پایەدار و بێوەی کات!

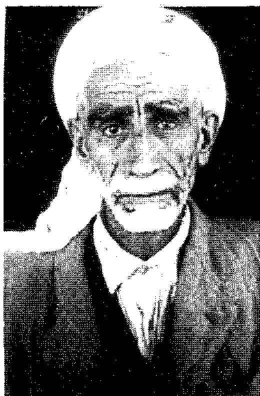
١ - سەرچاوە: حاجی ماموستا مەلا شەفیعی کوڕی و خۆیشم زۆری بە خزمەت گەیشتووم و ماوەیەکیش دەرسم لە خزمەتی خوێندوە.

قاضی عەلی سەردەشت

قاضی عەلی کوڕی ئەحمەد ساڵی (١٢٨٣)ی کۆچی هەتاوی لە شاری سەردەشت هاتۆتە دنیاوە. لە دەوروبەری (١٠) ساڵی‌را دەبەر خوێندن نراوە و بە باوی فەقێیەتی بە شێوەی خوارێ جێگۆڕکەی کردووە تا بە ئاواتی سەرەتایی گەیشتووە: لەبەرەوە سەردەشت پاشان جستانی ساڵی قاتی واتە ساڵی (١٣٣٦)ی کۆچی مانگی گوندی (دوڵکان)ی ئالان، بەهاری ئەو ساڵە دووبارە سەردەشت کە پێش رەمەزان دەست دەکا بە کتێبی (سەعدینی)، ئەمجار میراوە و دوایەش لە حوجرەکانی واشامەزین، بیژوە، قەلاتە، کۆیە، سابلاغ، خانەقا، پەسوێ گەڕاوە و لەو نێوەش‌دا جارجار، هاتۆتەوە سەردەشت و لە ئاخر و ئۆخری خوێندنەکەشی‌دا دەچێتەوە کۆیە و هەر لەوێش لە ساڵی (١٣٤٧)ی کۆچی مانگی، بەرابەری ساڵی (١٣٠٧)ی کۆچی هەتاوی ئیجازە وەردەگرێ و دەگەڕێتەوە بۆ سەردەشت. زستانی ئەو ساڵە بە مەلایەتی دەچێتە سیسێر و دوای ساڵێک دێتەوە سەردەشت و تا کۆتایی ژیانی هەر لەوێ خەریکی دەرس‌گوتنەوە، مەلایەتی و قەزاوەت، دەبێ و دوای عومرێک زەحمەت و خزمەت لە تەمەنی (٦٠) ساڵی‌دا لە رێکەوتی ٥ی ٣ی (١٣٤٧)ی کۆچی مانگی، بەرابەری ٤ی ٥ی (١٣٤٢)ی کۆچی هەتاوی، ئەمری خوای بەجێ‌هێنا و هەر لە سەردەشتیش ئەسپاردە کرا.[1]

خوا لێی ببووڕێت!

مامۆستا مەلا عەزیز واعیظی ناسراو بە مەلا «عەزیز»ی کۆیی

ناوبراو کوڕی «محمد» کوڕی «اویس» کوڕی «قَرَنی» کوڕی «محمد» کوڕی «شیخە»یە و ساڵی (١٣١٣)ی کۆچی مانگی بەرابەری (١٢٧٢)ی هەتاوی لە شاری کۆیە، گەڕەکی قەڵات لەدایک بووە. تا تەمەنی دە ساڵی لە فێرگەی شێخ مەلا حسەین و مامۆستایانی تر خەریکی فێر بوونی قورئان و نووسین و بڕێک وردە کتێبی ئارەوی و فارسی دەبێ و تا دەگاتە تەمەنی (٢٠) ساڵی لە کۆیە، کەرکوک و حوجرەکانی دیکەی شار و دێی ئەمدیو و ئەودیو بە خوێندنی زانستە جۆراوجۆرەکانی ئایینیەوە کاتی خۆی دەباتە سەر و لە مامۆستایانی وەک: شێخ محەممەد ئەمینی بێژوە، حاجی بابەشێخ، مەلا خەلیل میراوەیی، مەلا عەبدوڵڵای جەلیزادە، شێخ عەلی حیسامودین و زۆرێکی تر لە مامۆستایانی ناوداری گەرمێن و کوێستان کەڵک وەردەگرێ.

مامۆستا بە شوێن شەڕی یەکەمی جیهانی (١٩١٨-١٩١٤ز) و روخانی ئیمپراتۆری عوسمانیدا دێتە سەردەشت و ساڵی (١٣٧١)ی کۆچی مانگی دەبێتە ئیمام و سەر خەتمی خانەقای بیارە و ساڵی (٧٣)ش دەچێتە سەفەری حەج.

تێکۆشانی سیاسی

ڕەزاشا کە ساڵی (١٣٠۴)ی هەتاوی چوە سەر تەخت، چەند فەرمانی دژ بە دینی دەرکردن کە یەکێک لەوان نەهێشتنی خۆ داپۆشینی ژنان (حجاب) بوو، یەکێکیش بە زۆر دەبەرکردنی کۆت و شەڵواری رۆژئاوایی و لەسەرنانی شەپکە. کە مامۆستا یەکێک لەو مەلا تێکۆشەرانە بوو، دژی ئەو فەرمانە وێستا و بۆ ئەوەش کە نەکەوێتە بەردەستی رژێم

ماوەی (٥) مانگان لە کوردستانی عەراق خۆی حەشاردا. بەڵام لەبەر پێداگرتنی خێزانی لە سەر هاتنەوەی، بە ناچاری هاتەوە سەردەشت و هەر لە یەکەم شەوی هاتنەوەشی‌دا کە رێکەوتی (١٢ی ٤ی ١٣١٧) بوو گیرا و رەوانەی تاران کرا و پاش مانەوەی (٣١) مانگ لەوێ و ماوەی چەند مانگێکان لە سنە و ماوەیەکیش دوور خرانەوە (تبعید)، بۆ یەزد، گەڕایەوە نێو ماڵ و منداڵی!

ماموٚستای تێکۆشەر و کوڵنەدەر وەک زۆر زانا و لە خواترس بوو، شاعیرێکی بە هەست و نووسەرێکی تواناش بوو. شێعرەکانی ماموٚستا کە بە (٣) زمانی کوردی، عەرەبی و فارسی هۆنراونەوە، بابەتی جۆراوجۆر دەگرنە بەر خۆ و خۆیان لە (٥٠٠٠) تاک شێعر دەدەن.

بەرهەمەکانی قەڵەمی ماموٚستاش کە بە (٣) زمانی ناوبراون و لە بابەتی زانستەکانی: (قورئانی، حەدیسی، فیقهی، ژیناوەر و مێژوو، ئاقیدە، کەلام، پزیشکی) و چەند زانستی دیکەش دەدوێن، پتر لە (٦٧) کتێب و نوسراوەن.

ناوبراو کە لە ئاخری ژیانی‌دا مەلای مزگەوتی «دارالسلام»ی سەردەشت بوو دوای یەک عومر تێکۆشان و کوێرەوەری سەرەنجام سەعاتی دوازدە و چارەکی نیوەڕۆی رۆژی سێ‌شەممۆ رێکەوتی ١٧ی رێبەندانی ساڵی (١٣٥٧) بە دەستی بە دەستنوێژەوە لە کاتێک‌دا کە چاوەڕوانی هاتنی کاتی نوێژ و جەماعەت کردن بوو، لە سەر بەرماڵ و لە پەنا کۆڵەکەیەکی مزگەوت بەرە و قیبلە راکشا و گیانی دەرچوو.[١]

خودا بیبەخشێت!

١- سەرچاوە: پێشەکی کتێبی «فتوح سواد العراق»ی ماموٚستای ناوبراو بە قەڵەمی نادر کریمیان.

حاجی ماموٚستا مەلا عەلی مەحمودی دولکانی

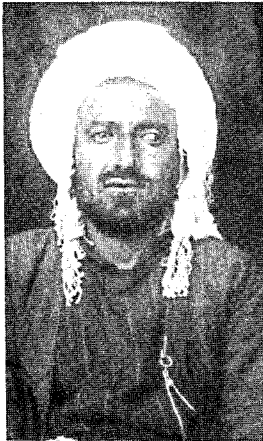
ناو براو ساڵی (١٣٣٠) کۆچی مانگی لە دولکانی ئالان هاتۆتە دنیا. لە تەمەنی (١٥) ساڵیدا چۆتە کۆڕی فەقێیانەوە و سەرەتای خوێندنی لە (دەروێنە)ی عەراق لە لای مەلا محمد گروێسی دەست پێ کردووە. لە دەورانی خوێندنەکەیدا کەڵکی زانستی و پەروەردەیی و... لە گەورە پیاوانێکی وەک: مەلا سەید عەبدوڵلای پشدەری، مەلا ئەسعدی مەحوی، مەلا ئەحمەدی دێلیژەیی، حاجی مەلا عەبدوڵلای دێلیژەیی، حاجی مەلا عەبدوڵلای بێژوەیی لە سلێمانی، مەلا عەبدولحەمیدی بانەیی لە تورجان، مەلا حەسەنی دەشتێوی، کاکە مەلای بێوران، مەلا صاڵحی گەناوی و مەلا شێخ عومەری واشەمەزین وەرگرتووە و لە ئاخیریش نەسیبی کەوتۆتە لای حاجی ماموٚستا مەلا محمدی گەلاڵە و ساڵی (١٣٥٩)ی کۆچی مانگی ئیجازەی مەلایەتی پێدراوە.

ئەو بەڕێزە بۆ یەکەمجار سفرەی مەلایەتی، لە (سەفرە)ی شینکایەتی عەراق دەکاتەوە و دوای دوو ساڵ دەگەڕێتەوە شوێنی لەدایکبوونی و تا (١٤) ساڵان لە دولکان درێژە بە خزمەتی دینی دەدات، تا ساڵی (١٣٧٥)ی کۆچی مانگی کە لەو کاتەرا دێتە خانەقای سەردەشت و تا پیری بڕستی لێدەبڕێ ساتێک لە تێکۆشان ناکەوێت و شێلگیرانە لە سەر پێشنوێژی و ڕێنوێنی و دەرسگوتنەوە دەڕوات.

حاجی ماموٚستا کە زانایەکی دڵسۆز، پارێزکار، لەخواترس، بە قنیات و بێزیان و ڕێزدار و ڕێزدانەر بوو سەرەنجام ساڵی (١٤١٦ک.ما) بەرابەری (١٩ی ١٠ی ١٣٧٤ی ک.هـ) وەڵامی پەیکی ئەجەلی دایەوە و بە پێی وەسیەتی خۆی ڕەوانەی گۆڕستانی (حەوت پیر)ی بێژوە کراو لە پەنای گۆڕی شێخەمین جێی گرتەوە.[١] خوا بیبەخشێ!

---

١ ـ سەرچاوە: نوسراوەیەکی فارسی ماموٚستا مەلا شێخ عەبدوررەئوف نەقشبەندی سەردەشت.

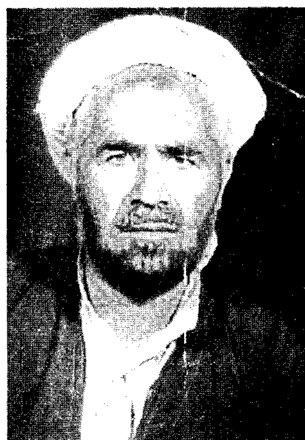
مامۆستا مەلا محەممەدی باساوێ

ساڵی (١٣٣٨)ی کۆچی، لەگوندی (کونەمشکە) هاتۆتە دنیاوە. لە تەمەنی (١٠) ساڵیڕا پێی خوێندراوە. (١٢) ساڵان لە خوێندن گەڕاوە. لەو ماوەدا چەند جێی پشکنیون و چەند مامۆستای ئاڵ و گۆڕ کردوون بۆ نموونە: ڕێی کەوتۆتە باساوە، ئەحمەدبریو، واوان، بێشاسپ لە ناوچەی سەردەشت و لە لای بەڕێزان مامۆستا مەلا ئەحمەدی حیکمەتی (جریحی)، مامۆستا مەلا عەبدوڵڵای ئەحمەد بریو، مامۆستا مەلا عەلی بێشاسپی و لە کۆتاییش‌دا لەگەناوی عەراق لە خزمەت مامۆستا مەلا صاڵح بێژوەیی دەرسی خوێندووە و هەر لە لای ئەو بەڕێزەش دوای (١٢) ساڵ حەول و تەقالا بە دوای زانست و پەروەردەدا، ئیجازەی مەلایەتی وەردەگرێ و دەگەڕێتەوە بۆگوندی باساوەی سەردەشت و بە مەلایەتی دادەمەزرێ و مل لە تەدریس و ڕێنوێنی خەڵک دەنێت و تا تەمەنی لە (٦٠) تێپەڕ دەکا، لە سەر ئەو پیشە پیرۆزە دەڕوات و پاشان بە هۆی پیری و نەخۆشی دەست لە مەلایەتی هەڵدەگرێ و دەچێتەوە گوندی (کونەمشکە) و دوای ساڵێک مانەوە، دەگوێزێتەوە بۆ شاری سەردەشت و دوای شەش مانگ مانەوە بە نەخۆشی، سەرەنجام وەڵامی پەیکی ئەجەل دەداتەوە و هەر لەوێش تەسلیم دەکرێ.

مامۆستا پیاوێکی بە دین، ڕەزا سووک، ژیر، خۆ ڕاگر و قسەخۆش بوو و ئێستاش قسەکانی لە مەجلیسان دەگێڕنەوە.[١]

خوا لێی خۆش بێت!

١ ـ سەرچاوە: مامۆستا مەلا شێخ ئەحمەدی شەریعەتی ئیمامی مزگەوتی «دار السلام»ی سەردەشت.

خوالێخۆشبوو حاجی مامۆستا مەلا «محمد عظیمی»

کوڕی ڕەسووڵ، کوڕی حسین (ئەسێن)، کوڕی خدر، کوڕی فەقێ ئاڵی کە هەموویان خەڵکی «بە نوو خەڵەف»ی سەربەشاری سەردەشتن. دایکی نێوی فاطمە (فات)ە و خەڵکی گوندی پاشبەردی گەورکانە.

نابراو ساڵی (١٣٠٠)ی هەتاوی لە بنەماڵەیەکی هەژاردا چاوی بە دونیا هەڵیناو هەرکە فامی کردەوە نرایە بەر خوێندن بەڵام لە سەرەتادا لە بەر دەست تەنگی باوکی هەلی چوونە ئێرە و ئەوێی بۆ نەرەخسا و نەیتوانی یەکجاری روو بکاتە خوێندن بۆیە هەموو ساڵێک دەگەڵ تەواو بوونی کار وکوێرەوەری رووی دەکردە مزگەوت و لە لای ماموستای ئاوەدانی دەرسی دەخوێند و تەنانەت لە فەسڵی کاریشدا، ئەگەر هەلی بۆ هەڵکەوتبا دەرسی دەخوێند و بە دەم کارکردنەوە دەرسەکانی رەوان دەکرد.

مامۆستا، سێ ـ چوار ساڵ بەم شێوە درێژەی بە خوێندن داو دوایە بە رەسمی رووی کردە حوجرەکان، بەڵام لە بەر نەداری و نەبوونی بەرگ و پیلاو وکتیب دەگەڵ زۆر گیر وگرفت رووبەروو بوو و واهە بوو لە سەر ئەوە لە حوجرەیەک دەنگیان دەدا و ئەویش کە زۆر تامەزرۆی خوێندن بوو کۆڵی نەدەدا و رووی دەکردە جێیەکی تر و هەر بوویەش ناچار بوو لە مانگی رەمەزاندا بچێتە مەلایەتی و شتێک بۆ خۆی پەیدا بکات.

ئەو بەڕێزە لە کوردستانی ئیران لە سوێسنایەتی و گەورک و ئالانی ناوچەی سەردەشت و لە کوردستانی گەرمێن لە مەرگە و شینکایەتی بە دوای زانست و ئەزموون داگەڕاوە.

هەندێک لە مامۆستاکانی:

مامۆستا بە سوختایەتی کەڵکی لەو بەڕێزانە وەرگرتووە: ماموستا مەلا (محرم) مەرگەیی لە لە گوندی بێوری سەرێی سەردەشت و مەلا شێخ ئەمین ئاکۆیی لە دێی «گربداغ»ی ناوچەی پشدەری عەراق کە لە لای ئەو دوو ماموستایە کتێبی (عوامل)ی خوێندوە. ماموستا مەلا موسی لە مەرگەی عێراق و ماموستا مەلا حەسەن گەزنەیی لە بێوری سەروی سەردەشت بو کتێبی (انموذج)، ماموستا مەلا حوسەین کەیوان (کونەمشکەیی) لە گوندی (گەرمکان)ی پشدەر بۆ کتێبی (اظهار).

هەندیک لە ماموستاکانی سەردەمی موستەعیدایەتی مامۆستا بریتین لە: ماموستا مەلا «محمد» مەرگەیی لە گوندی «بنگرد»ی عێراق بو «جامی»، ماموستا مەلا «عبدالله» واوی لە «نەلاس» و ماموستا مەلا رەحیم عەبباسی بۆ «سیوطی و گەلەنبەوی شەرح»، ماموستا مەلا ئیبراهیم سیسیری لە گوندی نستان بو «سیوطی» ماموستا مەلا ئەحمەد تووژەڵی، لە گوندی «شیوەسەڵ بۆ کتێبی «جامی»، مامۆستا مەلا عەلی بێشاسپی و مامۆستا مەلا «محمد» کونە مشکەیی و مامۆستا مەلا حسین دەشتێوی بۆ «حاشیه عبدالله یزدی»، ماموستا مەلا ئەحمەد شەریعەتی، بۆ «شرح العقاید»، ماموستا مەلا «محمد چکە» لە گوندی هێرۆی عیراق بۆ کتێبی «سید عبدالله صرفی» ماموستا مەلا عەلی دولکانی بۆ «گەلەنبەوی ئاداب» و مامۆستا مەلا «صالح» نەجیبی لە «گەناو»ی عێراق.

شایانی باسە کە ناو براو دوای گەرانێگی زۆر لە شار و گوندەکانی ئەم دیو و ئەو دیوی کوردستان بە دوای خوێندن و زانیاری دا سەرەنجام لە خزمەت بەڕێز جەنابی ماموستا مەلا «صالح» نەجیبی کۆتایی بە خوێندنی باوی ئەو سەردەم هێناو هەر لە لای ئەویش ئیجازەی مەلایەتی و تەدریسی وەرگرت و بۆ خزمەتی دین گەرایەوە بۆ زاگەی خۆی گوندی «بەنووخەڵەف» و ماوەی سالێک درێژەی بە مەلایەتی و تەدریس دا و پاشان کۆچا بۆ گوندی «قرووچا»ی ناوچەی لاجان و سالێکیش لەوێ خزمەتی کرد و ئەمجار بۆ ماوەی دوو سالان هاتەوە دێی «شیوەسەڵ» لە مەڵبەندی سەردەشت و دوایە گەڕایەوە بۆ «بەنووخەڵەف» و هەتا ساڵی (۱۳۵۸)ی کۆچی هەتاوی لەوێ بە ئیشی پێشنوێژی و

رێنوینی و دەرس گوتنەوە رایبورد و لەو ساڵەش‌دا گوێزتیەوە بۆ گەڕەکی مزگەوتی «دارالسلام»ی سەردەشت و ساڵی (٥٩) لە سەر داوای خەڵک بە پێشنوێژی هەینی (ئیمامی جومعە) شاری سەردەشت دیاری کرا و دەگەڵ هەموو کوێرەوەری و گوشارێک کە لە هەل‌ومەرجی ئەو دەمدا هەبوو درێژەی بە خزمەت دا تا سەرەنجام بە داخێکی زۆرەوە لە سەرەتای شەوی جێژنی رەمەزانی ساڵی (١٣۶۶) دوای گەڕانەوە لە جەماعەتی نوێژی شێوان لە بەردەرکی حەوشەی ماڵی خۆی درایە بەرگوللە و شەهید کرا.

جێی باسە کە مامۆستای شەهیدمان پیاوێکی هەڵکەوتوو و بە غیرەت بوو، هۆگریەکی زۆری بە خزمەتی دین و زانستە دینی‌یەکانەوە بوو. لێبراوانە بۆ کەم کردنەوەی دەرد و مەینەتەکانی خەڵک بە تایبەت چینی هەژار هەوڵی دەدا و لەو رێیانەشدا زۆری کوێرەوەری و دووری و فەقیری و تاڵی چێشت و لە سەر بە جێ‌گەیاندنی ئەرکی دینی دەستوور بە چاکە و گێڕانەوە لە خراپە زۆر سوور بوو و هەر لەو رێیەش داگیانی بەخت کرد.[1] خودای گەورە عەفووی کات

١ - سەرچاوە: لێکۆڵینەوەی کاک «محمد سلیمانی» و رۆژژمێری کوردستان لە هاوکاری جەنابی مەلا «محمد»ی حەفدی کە ساسی زۆری هەر دوو لایان دەکەم.

حاجی مامۆستا مەلا مەحموود واوی، نەلاس

ئەو بەڕێزە کە کوڕی مەلا «محەممەد» لە مەلازادەکانی واوانی سەردەشتە ساڵی (١٣١٧ک.هـ) لە گوندی بناوێی سەردەشت هاتۆتە دنیا. سێ ساڵانە بووە کە بابی لە دەست داوە. دەرسی رەسمی تا شەشی سەرەتایی لە سەردەشت خوێندووە. پووشپەڕی (١٣٣٢) دەستی کردووە بە فەقێیەتی و بە هاوڕێیەتی مامۆستا مەلا نجم‌الدین کوکبی، مامۆستا مەلا عبدالکریم شاریکەندی، مامۆستا مەلا سەید سەلام سەلامی و مامۆستا مەلا صالح نەجیبی، بەڕێز، لە دێیەکانی آلواتانی سەردەشت، خەلیفە لیانی نەغدە، نەلاس و گەناوی عەراق خوێندویەتی. ناوبراو کە بە فەقێیەکی ناوازە ناسراوە دوای (٩) ساڵ خوێندن واتا ساڵی (١٣۴١) لە گەلاڵە لە لای حاجی مامۆستا مەلا محمد بۆکانی ناسراو بە مەلا محمدی رەئیس، ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە و لە گوندی مامەزینە دەستی کردووە بە مەلایەتی و تەدریس. ناوبراو ساڵی (١٣۵٧) دەگوێزێتەوە بۆ گوندی نەلاس و ساڵی (٧٢) دەچێتە سەفەری حەج و لەو سەفەرەدا دەگەڵ (بن‌باز) و بەرپرسانی (دارالتوجیە) و (دارالافتاء) دیدار دەکا. حاجی مامۆستا بە مەلایەکی وردبین، بیر تیژ و زانا ناسراوە و بەتایبەت لە مێژوو و فیقەدا دەستێکی باڵای هەیە و ئێستاش هەر لە نەلاس پێشنوێژ و دەرس‌بێژ و خوتبەخوێنە.[١]

خوا ئاگاداری بێت!

---

١ ـ سەرچاوە: بەشێک لە پێناسەکە خودی حاجی مامۆستا لە سەر داوای خۆم بۆی نووسیبووم و بۆ خۆشم ئاخری خوێندنم لە خزمەت ئەو بووە و یەکەمین ئیجازەشم لە لای ئەو وەرگرتووە.

مامۆستا مەلا «نجم‌الدين» کەوکەبی

ئـەو بـەڕێزە لە دێـی «دیــوالاَن»ی ســەردەشت چاوی بە دنیا هەڵێناوە. پـاش فـامکردنەوە دەستی داوەتـە خــوێندن و دوا گــەڕانـێکی کوڵنەدەرانە لە شار و دێیەکانی کوردستان و پشکنینی گەرمێن وکوێستان ئاخرەکەی لە ساڵی (١٣٢٩)ی هــــەتاوی‌دا لە خــــزمەت مــامۆستا مــەلا عەبدوڵلاَی گەناوی لە گوندی «میرزا رۆستەم»ی کوردستانی گەرمیان ئیجازەی مەلایەتی وەردەگرێ و دەگەڕێتەوە بۆ ئێران و لە «بـیۆر»ی خـوارێ دادەمەزرێت و مل لە مەلایەتی هاورێ دەگـەڵ تـەدریس دەنـێ. سـاڵی (٣٤) دەچـێتە «کەوپەڕ»ی پیرانان و پاش چەند، مانگێکان دەچێتە «ئاڵوەتان» و تا ساڵی (٤٧) کە ئەودەم دەگەڵ کۆمەڵێکی زۆر لە رووناکبیرانی پێشکەوتن‌خواز لە مەلا و خەڵکی‌تر، دەگیرێ و راپێچی بەندیخانەی ورمێ دەکرێ و ماوەی نۆ ساڵ و چەند مانگان لەوێ‌دا دەمێنێتەوە. مامۆستا لە زیندانیش‌دا هەدا هەر نادا و لە لایەکەوە بۆ خۆی خەریکی موتالاَ و خوێندنی زمانی ئینگلیزی دەبێ و لە لایەکی‌تریشەوە دەرسی فەقێ دەڵێت، تەنانەت بە یەکێک لە فەقێکانی بە ناوی «مەلا محەممەد» نێوچوانی خوێندن تەواو دەکا و هـەر لە زیـندان‌دا وێرای پێک‌هێنانی رێی و رەسمی تایبەت ئیجازەی مەلایەتی پێ‌دەدات.

ناوبراو دوو ساڵ بەر لە سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی ئێران لە زیندان ئازاد بوو و لە گوندی قەڵاتی مەنگوڕان، دەستی کردەوە بە ئیش و کاری مەلایەتی و دوای دوو ساڵ مانەوە، کەوتە ژیانی ئاوارەیی و بە خۆی و ماڵ و منداڵیەوە دایقەڵاشتە خوار بەرەو عەراق و پاش ماوەیەک بردیانە ئوردوگای (رومادیە) و تێکڕا چوار ساڵان لە عەراق مایەوە و ئەمجار گوێزتیەوە بۆ وڵاتی «نروێژ» و لەوێ بە شێوەی کاتی نیشتەجێ بوو. ئەمما داخیگرانم دوای ساڵێک مانەوە، کۆتایی بە ژیانی هات و خۆشبەختانەش لە حاڵی نوێژکردندا لە سەر بەرماڵێ گیانی لێ سەندرایەوە و بۆ لای پەروەردگار گەڕایەوە و هەر لەوێش تەسلیم بە خاک کرا.

خوا بیبەخشێ!

ماموستاکە مەلایەکی زۆرزان، نەترس و لە خوا ترس بوو ئەهلی قەڵەم و شاعیریش بوو. شێعرەکانی بڵاون و تا ئێستا کۆ نەکراونەوە. یەکێک لە بەرهەمەکانیشی کتێبێکە بە ناوی «رووناکی چاوان» کە وەگیردراوی غەزاوەتنامەی «شێخ ئیبنولحەجەر»ە کە لە فارسیرا وەریگێڕاوەتەوە سەر کوردی و ئێستا چاپ نەکراوە.[1]

---

١ ـ سەرچاوە: جەنابی ماموستا مەلا عەبدورڕەحمانی فاتیحی مەلای «گردئاشەوان»ی لاجان کە فەقێ و نزیکی ماموستا بووە.

سەرنجێک

بێگومان، زانایانی، ناوچەی سەردەشت وەکوو زانایانی هەموو هەرێمەکانی کوردستان، زۆر لەوە زیاترن کە لە چەندین کتێبی ئاوادا ژیاننامەیان بنوسرێ و جێیبێتەوە و تەنانەت هەر لەم چەرخی بیستەمەدا سەتان مەلای زانا و توانا و بەکەڵک بۆ خەڵک بوون و ژیاون و کەس نەبووە لە سەریان بنوسێ و بیانخاتە نێو لاپەڕەکانی مێژوو و بە وەچەکانی دوای خۆیان بناسێنێ. وەک ئەوەکە بۆ خۆشیان هەر نەیانویستووە ئەوکارە بکەن!

خۆ هەندێکیان خۆشبەختانە ناسراون و لە کتێبە مێژووییەکان و ئاسەوارەکانی خۆیاندا تۆمار کراون وەکی: «شیخەمین»ی بێژوەیی، مەلا «ئەلیاس»ی گەورە، ناسراو بە (شێخە سوور) کە گۆیا گۆرانگەیی بووە، «یوسف»ی ئەسەمم، شێخ مەولانای سەردەشت، مەلا عەبدوڵلای بێتوشی، مەلا «رەسووڵ»ی زەکی، مەلا «کەریم»ی فیدایی، مەلا «محمد ابن الحاج»ی سنجوەیی ئالانی، مەلا «عومەر»ی واشەمەزین، مەلا مەحموود مەزناوەیی، مەلا ئەحمەد جەریحی مەلای غەزایی رەبەتی، مەلا رەسووڵ عەتووفی بێشاسپی، مەلا ئەحمەد شلماشی (مەلا ئاوارە)، مەلا محەممەد شلماشی و... کە ئەوانە بە هەستی شێعر و دەستی قەڵەم و برستی بیر و جەستە لە بوارەکانی جۆراوجۆری راژە و خزمەت بە دین و دنیای گەلەکەیاندا وەک پەروەردەی دینی، تێکۆشانی سیاسی، ئەدەبیات و زمان، مێژوو، تەفسیر و زۆر بواری دیکەی، زانستیدا رەنجیان بردووە و نێوی خۆیان کردووە.

ناوچەی سەردەشت وەکوو زۆربەی ناوچەکانی تری کوردستان تێیدا هەیە کە هەر بە بنەماڵە و تایفە لە سەر زنجیرەیەکی خزمەت رۆیشتون و بەو خزمەتەوە ناسراون وەکی بنەماڵەی: مەلازادەکانی واوان، مەلازادەکانی واشەمەزین، مەلازادەکانی کاژێ، مەلازادەکانی شەمۆڵە، بنەماڵەی بێژوێ، «قاضی»یەکانی سەردەشت، مەلا نێودارەکانی بێتووش، سیسێر و گەلێکی تر لە باش مەلا و بنەماڵە گەورەکان.

کۆتایی

بێگومان فەقێ و فەقێیەتی لە کوردستاندا کەلەپوورێکی مێژوویی لەمێژینەی گەلی مسوڵمانی کوردە کە بەداخەوە تا ئێستا کەس لە سەری بە تەسەلی نەدواوە و نەهاتۆتە سەر پەڕەی قاقەزەوە. ئاشکراشە کە جەستەی ئەم گەلە مسوڵمانە، مانەوەی بە خوداناسی و عیرفان و زمان و ئەدەب و جل و بەرگ و رامیاری و شۆڕشگێڕیەوەیە.

راستی‌یەکی حاشاهەڵنەگرە کە بەردی بناغەی خوداناسی و عیرفان و ئەدەبی کوردی و شۆڕشگێڕی لەو چوار دیوارە دووکەڵاوییە، قورماوە قوڕینەدا کە بە حوجرە ناودەبرێ دامەزراوە و لەوێوە هاتۆتە دنیای ژینەوە و فرچکی گرتووە و کەوتۆتە گڕوگاڵ و لە خەم رەخسیوە و هەتا دوا رۆژی ژیانی ئەم گەلە لە عاسمانی کوردەواری‌دا وەک ئەستێرەیێکی پڕشنگدار دەدرەوشێتەوە و بێ ئاوابوون لەکەلی ئاسۆی گەلی کورددا شۆق دەداتەوە. ئەگەر وا هەڵکەوتبێ ئەدەبی کوردی لە دەم زاری نەخوێندەواری دوور لە شارستانییەت هاتبێتە دەر، یان بە دەم بەیت‌بێژانەوە گوترابێ، ئەو کەسانەی رەنگاندوویانە و بە جل و بەرگو بەرموور و خشڵ رازاندوویانەتەوە، ئەو مامۆستا و نووسەر و ئەدیبانە بوون کە لە حوجرەی فەقێیان سەریان هەڵداوە و لەوێڕا تێشوویان هێناوە.

پێم بەجێ‌یە وەک سەنەدێکی مێژوویی ئەو چەند دێرە لە خوداڵێخۆشبوو، مامۆستا علاءالدین سەججادی لە مێژووی ئەدەبی کورد لاپەڕەی (٤٠١) بگوێزمەوە: «لە ناو چواردیواری شررو دووکەڵاوی حوجرەی مزگەوتی شارستان و لادێیەکانا بە ژیانێکی زۆر سادە و کۆڵەمەرگی بەخێو ئەکران؛ علما و ئودەبا و شاعیری زۆر گەورە گەورەیان لێ‌دەرچووە. وە ئەگەر عالەمی کوردی تا سەرەتای سەدەی بیستەم لە ئاسمانی خوێندەواریدا، لە عالەمەکانی‌ترەوە دیار بێ ئەستێرەی گەشی ئەو ئاسمانە تەنها ئەم تیرەیە بوون. جا بەم بۆنەوە هەموو پیاوێکی گەورە و بەگزادە لە کوردەواریدا شانازی بەوەوە کردووە کە تێکەڵاوی ئەم تیرەیە بێ وە بە پێی دەسەڵات خۆی و کوڕەکەی فێری ئەو خوێندنە بکات....»

نشر احسان

فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان ناصر خسرو، کوچه حاج نائب. تلفن: ٣٩٠٢٧٥٠

فروشگاه: تهران، خیابان انقلاب، روبروی دانشگاه تهران، مجتمع فروزنده، طبقه اول، شماره ٤٠٦، تلفن: ٦٩٥٤٤٠٤